

L 1584

Rec. Herling

*Jrg. 21
nr. 6*

DJĀWĀ

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN

MR. R. SIDARTĀ DIBJĀPRANĀTĀ, S. KOPERBERG, IR. J. L. MOENS

EN B. P. H. POEROEBĀJĀ.



21ste JAARGANG, No. 6, NOVEMBER 1941.

Artikelen voor Djāwā, boeken ter bespreking,
bestemd voor den redactie-secretaris, en stukken,
de Administratie betreffende, te zenden aan het
SECRETARIAAT VAN HET JAVA-INSTITUUT, MUSEUM, ALOEN² LOR,
(Tel. No. 900) JOGJĀKARTĀ, JAVA, N. O. I.

CENTRALE BIBLIOTHEEK
KON. INST. v. d. TROPEN
MAURITSKADE 63
1022 AD AMSTERDAM

I N H O U D :

L O M B O K - N U M M E R

Onder Redactioneele verantwoordelijkheid van het Curatorium
van de Kirtya Lieftrinck- Van der Tuuk.

	Pag.
Het Alip-Feest te Bajan, door Dr. J. van BAAL (m. ill.)	313
Lombok in de 17e. eeuw, door Dr. H.J. de GRAAF.	355
Singaradjasche bundels m.b.t. Lombok, door Mr. J. PRINS	374
Aanteekeningen n.a. v/h desa-feest o/d Poedjoet-heuvel, door A. C. J. RIEL	375
Sasaksch Huwelijksceremonieel in de w3-streken van M.-L., door A. C. J. RIEL	393
Enkele Mededeelingen over de heilige weefsels van Poedjoet, door A. C. J. RIEL	401
Een Pakon-ceremonie b/d w3-Sasaks te Songa' op O.-L. (naar aantt. v. R. S. geformuleerd en geannoteerd, door Dr. C. HOOYKAAS) (m. ill.)	409
Aanvullende Bibliographie aangaande de Sasaks v.L. 1920-41 (met medewerking van Mevr. Dra. J. van Baal voor Staats- en Bijbladen), door Dr. C. HOOYKAAS	422
Boekbespreking :	
Madoerese letterkunde en nieuwe Madoerese uitgaven, door Dr. Th. PIGEAUD	467

Mededeeling.

Op haar vergadering van 8 Augustus j.l. heeft de Redactie van Djawa, zoowel met het oog op een noodzakelijke kostenbesparing op de uitgaven van het tijdschrift, als in verband met de bedoeling het tijdschrift zooveel mogelijk tweemaandelijks te doen verschijnen, het volgende besloten :

1. Aan honorarium wordt uitbetaald f 1.— (een gulden) per kolom druks of f 2.— (twee gulden) per pagina.
2. Het maximum honorarium, dat zal worden uitbetaald voor elk artikel dat geplaatst wordt — onafhankelijk van de omstandigheid of het ineens, dan wel verdeeld over meerdere nummers verschijnt — wordt met ingang van 1941 vastgesteld op f 50.— (vijftig gulden).
3. In beginsel kan voor elk artikel, gemiddeld per vel druks (16 pagina's), ten hoogste worden geplaatst één pagina foto's of teekeningen.
4. In bijzondere gevallen, ter beoordeeling der Redactie, en indien in het nummer, waarin het artikel verschijnt, andere opstellen voorkomen, waarbij geen foto's of teekeningen worden afgedrukt, kan het onder 3 bedoeld maximum worden overschreden.
5. Indien beperking der foto's ongewenscht wordt geacht of om andere redenen de cliché-kosten hoger zijn dan voor het sub 3 bedoeld maximum, worden meerdere kosten, na overleg met den auteur, verrekend met het toe te kennen honorarium.
6. Tenzij anders door inzenders wordt vermeld, wordt, indien beperking van het aantal foto's noodzakelijk is, door de Redactie omtrent de keuze der te plaatsen foto's met den auteur nader overleg gepleegd.
7. Van elk geplaatst artikel ontvangt de auteur boven het honorarium 20 overdrukken; worden meerdere overdrukken gewenscht, dan ware zulks bij de inzending van het artikel speciaal op te geven. De kosten der extra-overdrukken worden met het honorarium verrekend.

De Redactie van Djawa.

Dit Lombok-nummer van Djawa was reeds in November 1941 ter perse, vandaar dat het in normale omvang verschijnt. In verband met de papierschaarschte echter zullen de volgende nummers van kleiner omvang zijn.

De Redactie van „Djawa”.

ERRATA.

Op blz. 324 noot 1 staat: cycluse; lees cyclus.

Blz. 373 kolom 1: De 3de en 4de regel van onder moeten vervallen.

Op blz. 404 noot 1 staat: wajang koeit; lees wajang koelit.

In de inhoudsopgave is weggevallen de op blz. 470 — 474 opgenomen recensie van Dr. R. Goris over de beknopte Javaansche grammatica van Mr. E. M. Uhlenbeck.

HET ALIP-FEEST TE BAJAN

DOOR

Dr. J. VAN BAAL

I

Het district Bajan, dat aan Lomboks Noordkust zich uitstrekt van even ten Oosten van de districtshoofdplaats Tandjoeng tot aan de K. Poeté' en waartoe, ethnografisch en historisch, ook de ten Oosten dezer rivier gelegen desa's Belanting en Obel-Obel van het district Pringgabaja behooren, vormt wel de meest geïsoleerde streek van het eiland Lombok, een streek tevens, waar veel van wat elders verloren ging zich heeft kunnen handhaven en de zgn. waktoe teloe-religie nog het vrijwel onbestreden monopolie geniet. Sawahs zijn in deze streek betrekkelijk zeldzaam; het grootste deel der bevolking leeft van droge rijstvelden, raeo, die geregeld nieuw ontgonnen worden. Het sociale en religieuze middelpunt dezer streek is het dorp Bajan, waaraan het district zijn naam ontleent, dat op 5 K.M. afstand van de kust op 200 M. hoogte tegen de helling van het Rindjani-gebergte gelegen is. Hier is sinds onheuglijke tijden de residentie geweest van de vorsten van Bajan, hier klopt nog altijd het hart van een oude cultuur, die zich, ver van het bewogen leven, dat zich elders op Lombok afspeelde, wist staande te houden en aan den Islam dien typisch eigen vorm gaf, welke men vaak ten onrechte als een vernisje van, in stede van als een verwerking in de oude cultuur beschouwd heeft. Hoezeer dit het geval is, zal blijken uit het Alip-feest, waarvan ik het geluk had de groote slotceremoniën mee te maken, nadat ik enkele dagen tevoren te Bajan was gearriveerd en dus eenigermate in de gelegenheid was geweest mij te oriënteren. Grooten dank ben ik daarbij den Heer E. G. A. Lapré, Controleur van West-Lombok, verschuldigd, die mij niet alleen op dit

groote feest attendeerde, maar mij ook alle bijzonderheden mededeelde en ter beschikking stelde, welke hem over Bajan ter oore waren gekomen. Behalve dat ik hierdoor in staat was mij vlugger te oriënteren, bracht dit mij ook op het spoor van eenige hoogst belangwekkende feiten, die mij anders ontgaan zouden zijn.

Dit wil inmiddels niet zeggen, dat hierdoor een volledig inzicht in de beteekenis van alle hieronder te beschrijven feiten en gebeurtenissen verkregen is. Achter dit feest ligt een zeer interessante sociale structuur, omtrent welker aard men geen conclusies trekken kan, voordat een het geheele district omvattend onderzoek daarnaar is verricht en tevens een veel grooter kennis van de overlevering is verkregen, dan thans het geval is. De zeer verspreide leefwijze der bevolking in talloze kleine, overal verspreid liggende gehuchten, maakt echter het onderzoek naar de sociale structuur, dat feitelijk nog niet begonnen is, uitermate tijdroovend. Nog grooter moeilijkheden biedt het opteekenen van de overlevering. Het spreken daarover is taboe (pemali' of sesepèn), voor zoover mij bekend wel niet in dien zin, dat men van overtreding steeds directe welomschreven onheilen vreest, maar zoodra men hier iets dieper op ingaat, ziet men toch den tegenzin op de gezichten rijzen. Zoo kunnen de gegevens welke hier volgen, niet anders zijn dan een pretentieloos doorgeven van wat ik zag en hoorde. Of dit opstel, dat vele vragen zal doen rijzen, daarom prematuur is? Het wil ons voorkomen, dat alleen het trekken van conclusies prematuur kan zijn, de publicatie van gegevens nimmer en allerminst in een nummer van de Mededeelingen der Kirtya, dat

speciaal aan het eiland Lombok is gewijd. Doch wij treden in het recht des lezers om zelf te oordeelen.

Wanneer men de districtshoofdplaats Bajan binnenkomende een kota verwacht, komt men bedrogen uit. Een toko of zelfs een onnoozele warong zal men er vergeefs zoeken. Het is niet meer dan een kleine kampong, welke door den traditioneelen viersprong in vieren gedeeld wordt. Aan de Zuidoostzijde daarvan (vgl. fig. 1) vindt men de adellijke *goeboeg* (gehucht) Bajan Timoe' orong, aan de Zuidwestzijde Bajan Barat orong ¹⁾. Laatstgenoemde *goeboeg*, eveneens voor een zeer groot deel door adellijken bewoond, valt weer in verschillende deelen uiteen; zoo laten zich onderscheiden Plawangan, dat tot Bajan-Barat behoort en de *kampo* Penghoeloe, die, ofschoon ten Westen van den weg gelegen, gerekend moet worden tot Bajan Timoe' orong. Beide deelen worden niet door radèns bewoond. Voorts vindt men aan de Noordwestzijde van den viersprong de adellijke *goeboeg* Karangsalah en aan de Noordoostzijde het niet-adellijke Roeak Bangket. Van laatstgenoemd gehucht zijn echter slechts weinig huizen meer over; de meesten zijn naar buiten, dicht bij de bouwvelden, verhuisd. Tenslotte ligt meer naar het Noorden, aan de andere zijde van den heuvel waarop de moskee staat, nog het door *pengajah* (niet adellijken) bewoonde gehucht Karangbadjo, dat echter niet meer tot Bajan in engeren zin kan worden gerekend.

Het heeft weinig zin hier dieper in te gaan op de gouvernementeele organisatie van het geheel. Oorspronkelijk, zoo vertelde men mij, was iedere

klian tevens *pemangkoe* ²⁾ en ook nu nog behooren de *klians* allen tot de naaste familie van den *pemangkoe* der groep, waarover zij gesteld zijn. Er zijn er alleen minder dan er *pemangkoe's* zijn. Zoo ressorteert Karangsalah, dat een eigen *pemangkoe* heeft, onder den *klian* van Bajan Barat-orong (of Bajanbat, zooals men gewoonlijk zegt). Hetzelfde is het geval met Plawangan, dat echter vanouds in speciale dienst-verhouding stond tot den radèn-*pemangkoe* van Bajan Barat, welke tegenwoordige functionaris de grootvader is van den *klian* en vader van den *pemoesoengan*, het hoofd van de gouvernementeele *desa*, die een aantal *klians* onder zich heeft.

Ook in Bajan Timoe' orong (verder kortweg Bajan Timoe' of Timoe' te noemen) vindt men zulk een verbinding van geestelijke en wereldlijke macht. De *pemangkoe* van Bajan Timoe', ook wel *pemangkoe belé'*, *pemangkoe adat gama* of *pemangkoe agama* geheeten, — dit laatste in tegenstelling tot den *pemangkoe* van Bajan Barat, die *pemangkoe loeir gama* wordt genoemd — is de oudere broeder van het districtshoofd en heeft ook zelf in vroeger jaren een tijdlang die betrekking bekleed. Zij zijn de afstammelingen van de oude vorsten van Bajan, wier trotsche stamboom, welke mij op het districtskantoor werd getoond, begint met Batara Indra. Zijn zoon was Soesoehoenan Ratoe Mas Moesering Doenia, de Navel der Wereld, wiens heilighdom de makam Réa' moet zijn, tot welks eer het Alip-feest gehouden werd. Diens zoon is de Soengsoenan ³⁾ Ratoe Mas Bajan Agoeng, wiens heilig graf schuin tegenover het vorstelijk erf in Bajan Timoe' gelegen is. De stamboom vermeldt niet minder dan 18 broeders van

1) Orong beteekent eigenlijk waterloop, doch wordt hier op den grooten Noord-Zuid loopenden weg toegepast.

2) Klian is hoofd van een gehucht; *pemangkoe* vlg. Goris (Sasaksch-Nederlandsch Woordenboek, s. v. *pangkoe*) bewaker van een heilige plaats. Deze definitie gaat in Bajan echter niet op. Hier is *pemangkoe*

de functionaris in een ceremonieel en heeft het begrip *pemangkoe* dus wijder strekking.

Aangezien aan dezen term meer vast zit, dan uit een eenzijdig op een bepaald feest gericht kort onderzoek kan blijken, moge met deze vage omschrijving volstaan worden.

3) Wel te onderscheiden van Soesoehoenan.

dezen vorst, stamvaders van verschillende vorstenhuizen op Lombok, van Madjapahit, van Bali, van Holland, van de Chineezzen (deze wordt zeer karakteristiek Mak ¹⁾ Ringgit genoemd!) en van de Boegineezen.

Men vertelde mij, dat de Soengsoenan uit zijn eerste huwelijk twee zonen had, nl. *Raden Soetadrija*, de stamvader van Bajan's vorsten en *Titi Mas Rempoeng*, van wien de pemangkoe's van Loloan afstammen. Deze laatsten zijn niet van adel, maar *toa' loka'*, oudsten, doch hoewel zij behooren tot de *pengajah* (eig. heerendienstplichtigen) of *njaka* (van vasthouden, met de handen dragen afgeleid, naar men mij zeide) met welken laatstgenoemden term zij althans tijdens de ceremoniën worden genoemd (de radèn heeten alsdan *mantri*) ²⁾ steken zij toch boven den gewonen man uit; de *toa' loka'* van het geslacht van den pemangkoe van Loloan zelfs zoo zeer, dat zij zich geheel saudara, zij het dan de jongere, gevoelen van den pemangkoe adat gama. Ook de penghoeloe behoort van ouds tot dit van Titi Mas Rempoeng afstammend geslacht.

De pemangkoe loeir gama, eveneens radèn, stamt af uit een ander huwelijk van den Soengsoenan, nl. met een vrouw, die in Sesait ontstaan was uit een santong, een bamboesoort ³⁾. Er zijn echter nog andere radèngeslachten in Karangsalah, Désa-Anjar en Soekadana, terwijl tusschen den pemangkoe loeir gama en één der pemangkoe's van Karangbadjo eveneens zeer nauwe banden bestaan, waarvan mij de mythische oorsprong niet bekend is. Hoewel uiterst gebrekkig, het voornaamste in de verhoudingen, waarmede wij bij de Alip-viering te maken heb-

ben, is hiermede toch aangeduid. Er zijn nl. twee Alip-vieringen, de *Alip gama*, waarin de pemangkoe adat gama de leiding van het ritueel heeft met, als tweede, den pemangkoe van Loloan en de *Alip loeir gama*, welke geleid wordt door den pemangkoe loeir gama van Bajan Barat met steun en bijstand van den bovenbedoelden pemangkoe van Karangbadjo. De viering van de eerste betreft de herstelling van het op den heuvel vlak bij de moskee gelegen oorsprongsheilighdom *Makam Réa'*, van de tweede de herstelling van *Gedèng Daja* en *Gedèng Laoe'*, twee resp. ten Zuiden en ten Noorden van Bajan gelegen heilighdommen, welke echter niet als makam, maar als *pedéwa'* worden aangeduid ⁴⁾. De Alip-viering, welke ik meemaakte, was de Alip gama van Bajan Timoe' en deze zal hier in hoofdzaak beschreven worden, terwijl aan het slot van dit artikel eenige woorden gewijd zullen worden aan de alip loeir gama. Voor een goed begrip der verhoudingen heeft het echter zijn nut hier reeds te vermelden, dat het slot van de alip loeir gama door West aan Oost wordt overgedragen, onder wiens leiding de groote tilawat — de slametan ten besluite — wordt gevierd.

Men zou, zonder deze wetenschap, licht geneigd zijn de positie van West als te onafhankelijk van Oost te gaan beschouwen. Want beide radèn-pemangkoe's hebben voor hun eigenlijk woonerf een *bentjingah*, dat buitenplein, voorhof eener vorstelijke residentie beteekent ⁵⁾, naar aanleiding van welk feit mij ook werd medegedeeld dat er in den ouden tijd twee datoe's waren, één Oost en één West. Hun onderlinge verhouding is een teer punt om over te spreken, maar ondanks de door West beweerde

1) Mak is de aanspreektitel voor ongehuwde radèn of jonge radèn zonder kinderen.

2) Een nader ingesteld onderzoek bracht aan het licht, dat de termen *njaka* en *mantri* alleen bij ceremonieele plechtigheden gebruikt worden. Met deze termen worden beide geslachten aangeduid.

3) Men spreekt van ngempok, met een knal openspringen.

4) Daja en laoe' beteekenen hier, in verband met de oriëntatie op den Rindjani en de zee, in tegenstelling met het overig deel van Lombok, Zuid en Noord.

5) Vgl. Dr. C. Hooykaas in De Locomotief van Zaterdag 14 Juni 1941, Avondblad.

oorspronkelijke gelijkheid in rang zijn er tal van teekenen, welke erop wijzen, dat de door den pemangkoe adat gama gehuldigde opvatting, dat West „pepatih” was, ofschoon misschien naar de andere zijde overdreven, dichterbij de waarheid is. Zeker is West de mindere in rang van Oost. Zoo zag ik nog onlangs de afgezanten van West buiten de moskee wachten tot die van Oost, die later kwamen, hun gaven voor den penghoeloe en de kiai's ter gelegenheid van het *ngadji makam* hadden binnen gebracht. Pas toen zij binnen waren volgde West. Ook is de sacrale naam van Bajan Timoe' stellig niet voor niets Bajan Agoeng. Er zijn trouwens nog andere teekenen, die op den hooger rang van Oost wijzen, welke blijken zullen bij een beschrijving van beider residenties (vgl. ook fig. 2 en 3).

Het verblijf van den pemangkoe adat gama ligt even Oostwaarts van den viersprong, gelijk uit de schetsteekening (fig. 1) blijkt. Het is in vier deelen verdeeld, welke door een gemeenschap-pelijken pager omgeven zijn, die voor het grootste deel van gedèg is. Tusschen dit verblijf en den Noord-Zuid loopenden weg bevinden zich enkele huizen, bewoond door onmiddellijke familieleden van den pemangkoe. Tegenover den aan de Noordzijde gelegen ingang ligt een pleintje, dat een pasar zou kunnen zijn, zoo hier ooit markt gehouden werd. Hier staat een jonge waringin, welker luchtwortels op manshoogte zijn afgekapt. Deze moet hier geplant zijn, nadat de waringin ten Oosten van den ingang binnen de bentjingah was gestorven; op die plaats heeft men toen een djamboeboom geplant.

Een steile, steenen opgang geeft toegang tot de bentjingah, een rechthoekige hof, met aan weerszijden elk twee in de lengterichting achter elkander geplaatste *baroega's*, gebouwtjes zonder wanden, welke op zes stijlen rusten en op ruim een meter hoogte van den grond een

over de geheele oppervlakte loopenden vloer hebben, die tot zitplaats dient. Het dak is, als dat der huizen, van alang-alang. Deze *baroega's* vindt men hier bij vrijwel alle huizen; zij vormen de normale verzamelplaats der mannen, die hier hun gasten ontvangen, terwijl 's nachts de oudere jongens en ongehuwde mannen er slapen. In verband met het laatste is vaak de helft der *baroega's* afgesloten tot een klein kamertje.

De *baroega's* in de bentjingah echter dienen meer ceremonieele doeleinden. Drie van de vier dragen dan ook speciale namen. De Zuidoostelijke is de *baroega' agoeng*; hier vergaderen de pemangkoe's telkens als zij daartoe bijeen geroepen worden. De Zuidwestelijke *baroega'* is de *baroega' malang*, een naam waarop wij later nog terugkomen en de Noordoostelijke is de *baroega' empa'*. Hier wordt namelijk het vleesch (*empa'*) van de voor het ceremonieel geslachte dieren verwerkt. De Noordwestelijke *baroega'* ten slotte draagt geen specialen naam. Behalve de reeds vermelde djamboe staan op dit erf alleen enkele jonge djeroeks. Vroeger moet hier ook nog een *nganka* gestaan hebben. Het meest echter moet de bentjingah van karakter veranderd zijn door het verdwijnen van de waringin. Toen die er nog stond, werden hier de koempoe-lans (*goendem*) van het districtshoofd met de lagere hoofden en de bevolking gehouden en hadden hier de zittingen van den Raad Sasak plaats. Thans geschiedt het eerste onder de waringin op het pleintje, terwijl de rechtbank (Raad Sasak) in het sedert gebouwde kantoor zitting houdt.

Rechtdoor loopende komt men, wederom langs een steenen opgang omhoog gaande, op het erf, waar de *pedangan*, de ceremonieele keuken staat, welke slechts gebruikt wordt voor het toebe-reiden van maaltijden bij feestelijkheden van religieuzen aard. Normaal kookt men binnenshuis in Bajan. Voor men bij

de keuken komt, passeert men rechts een baroega', die in gewone tijden open is, doch tijdens de plechtigheden van het Alip-feest van wanden wordt voorzien en alsdan *balèn priwa'*, het huis van de priwa', genoemd wordt. Balé beteekent nl. huis. Wij zullen het in deze Sasaksche beteekenis echter alleen gebruiken in de samenstellingen *balèn priwa'* en *balé belé'*. Overal elders gebruiken wij het uitsluitend in de Maleische beteekenis. De *priwa'* is een oude vrouw, wier taak bestaat uit het geven van *sèmbé'*, sirih-kauwsel, dat met een heilwensch op het voorhoofd wordt gedrukt. Zij zit daarbij in de deuropening van haar huisje. Zij deelt dit verblijf met de *inan benang*, de moeder van het garen, voor wie op het voorgalerijtje van het gebouwtje een zeer eenvoudige, kleine balé van bamboe gemaakt is, in welks midden een groote, oude pajoeng geopend is neergezet, onder welks dak het garen na de bewerking met rijst moet worden neergezet ¹⁾. Ook staat hier, opgevouwen, de pajoeng welke de *pengoeban*, de pajoengdrager, bij de diverse ceremonieele rondgangen boven de mand met rijst of die met de weefsels houden moet. Deze is van goed en lichtblauw van kleur; ik heb echter niet den indruk, dat aan die kleuren bijzondere waarde gehecht mag worden. Gedurende den geheelen tijd, dat het Alip-ceremonieel aan den gang is, slapen beide vrouwen in de *balèn priwa'*, uitgezonderd in hun menstruatie-periode, gedurende welke zij naar huis gaan. In de *balèn priwa'* wordt ook de door de *priwa'* bereide *sèmbé'* bewaard. Deze ondergaat geen ceremonieele wijding zooals de *sèmbé'*, die de *pemangkoe* aan het slot van het feest uitdeelt en waarop wij t.z.t. terugkomen.

De keuken is een eenvoudig huisje met aan de Noordzijde op een rij de

kookplaatsen en in het midden een balé. Schuin tegenover deze keuken (*pedangan*) is weer een baroega', die dient om het uit de *pedangan* komende eten neer te zetten.

Vanuit deze ruimte komt men, linksaf slaande, in de *pedaleman*. Geheel in den Noordwestelijken hoek van dit derde erf staat een overoude lontarpalm, die nog dateeren moet van den vorstentijd. Daarnaast is een balé, waar tijdens de feestelijkheden de vrouwen allerlei arbeid verrichten. Rechts van den ingang bevindt zich een baroega', welke tot de achtergelegen particuliere woning van den *pemangkoe* behoort. Tegen den pager vlak bij deze woning is buiten de *pedaleman* aan de Zuidzijde een balé gebouwd, welke door een lagen wand van ± 1 meter hoogte omgeven is. Daar wordt de rijst, welke op het slotfeest gegeten wordt, gewand. Tegenover de woning van den *pemangkoe* staat een tweede woonhuis, hetwelk door zijn zuster wordt bewoond. Het derde huis tenslotte, dat tegenover den ingang is, is de *balé agoeng* of *balé belé'*, het ceremonieele huis. Het ziet eruit als elk ander huis, met binnen een *inan balé*, een afgesloten kamer, waarvan de vloer zich op ruim 1 meter boven den grond bevindt. Via een aan de voorzijde getrapte balé, die de geheele ruimte tusschen den voorwand en de kamer beslaat, komt men voor den ingang der kamer, die in andere huizen dienst doet als bergplaats. De balé doet daar dienst als slaappleats. De keuken vindt men normaal diagonaalsgewijze tegenover den hoek, welke het dichtst bij de deur is, die, in verband met de plaatsing der *inan balé*, nocht in het midden kan worden aangebracht. Of deze *balé belé'* ook zulk een keuken had, heb ik niet kunnen nagaan, daar hier ook aan de achterzijde van de *inan balé'* tusschen den wand en de kamer een hooge *belé* was aangebracht. Het zal echter wel, ofschoon voor gelegenheden, dat het huis in

¹⁾ Deze pajoeng onderscheidt zich niet door een bijzondere kleur en maakt den indruk een gewone pajoeng van geolied papier te zijn.

gebruik is, in de pedangan gekookt wordt.

De inan balé is van bijzondere betekenis. Alle *djadjan* (versnaperingen van rijst) welke tijdens het feest zijn klaar gemaakt, worden hier opgeborgen tot zij noodig zullen zijn. De vrouwen, behorende tot de familie van den pemangkoe, dragen voor het binnenbrengen zorg. Daarna begeeft hij zich alleen in de kamer om deze spijzen op te dragen aan den Almachtige, wien hij om vergeving van zonden bidt en smeekt alle onheil, gevaren en ziekten af te wenden en de menschen te zegenen met voorspoed van het gewas. Dit gebeurt zwijgend, in diepe concentratie en het is moeilijk, hierover iets te hooren te krijgen, in het bijzonder van den pemangkoe adat gama, die geheel den indruk maakt een geestelijk mensch te zijn, een aristocraat, die zijn innerlijk leven niet open kan leggen zonder zijn karakter geweld aan te doen. Dit aanbieden der spijzen in de inan balé belé' wordt aangeduid met den term *ngolang*.

Men deelde mij mede, dat dit huis oorspronkelijk de woning van den vorst is geweest, terwijl het huis daarnaast door één zijner familieleden bewoond zou zijn geweest en de woning van den pemangkoe van ouds dien functionaris tot verblijfplaats zou hebben gestrekt. Dit is uiteraard zeer wel mogelijk, doch ik vraag me af, waar dan in dien tijd de balé belé' gestaan heeft, daar iedere pemangkoe zulk een balé belé' heeft, die alleen op hoogtij-dagen (vooral lebaran en moeloed) in gebruik is. Mogelijk echter was de inrichting der vorstelijke erven toen iets ruimer dan tegenwoordig. Het belangrijkste in die overlevering is tenslotte het samenwonen van datoe en pemangkoe, van wie de eerste volgens den tegenwoordigen functionaris de jongste was. In de praktijk kwam dat steeds neer op de combinatie van beide functies in één hand. Ook bij de Alipviering zien wij herhaaldelijk, dat elke

functionaris zich door een broeder of zoon kan doen vertegenwoordigen. Het is gemeenlijk niet zoozeer de persoon, die aanwezig moet zijn, als de representant van de legitieme groep, aan welke het ambt gebonden is ¹⁾.

Niet het minst merkwaardig is tenslotte het vierde erf, dat aan de wegzijde gelegen is en alleen te bereiken valt via de bentjingah. Hier stond bij mijn komst te Bajan het weefhuis, de *waroeng kon ngantek*, een huis, waarvan de geheele ruimte ingenomen werd door twee evenwijdig geplaatste, ongeveer 70 cM. hooge balé's, elk weer bestaande uit een korte balé, die vooraan en een lange, die onmiddellijk aansluitend daarachter was geplaatst, zóó, dat men den indruk kreeg aan iedere zijde slechts met één balé te doen te hebben (vgl. fig. 5). Deze boden plaats aan acht weefstoelen, aan elke zijde vier, één op de korte en drie op de lange balé. Bij mijn komst waren die echter al weggenomen. Aan het einde stond midden in het gangpad een groote gele pajoeng; op de Westelijke balé achteraan een mand, waarin zich de weefsels bevonden (vgl. foto. 2). Het huis zelf was geheel van bamboe opgetrokken en met een alang-alang dak bedekt, dat tot dicht bij den grond reikte en in het midden door drie in het gangpad staande palen gedragen werd. Welsprekender dan een beschrijving is foto 1, welke van de voorzijde genomen werd (aan de achterzijde is geen ingang). Het huis was ongeveer 10 M. lang en 8 M. breed en vertegenwoordigde een woningtype, dat in een wel zeer ver verleden teruggrijpt. Dit huis diende uitsluitend voor het vervaardigen der weefsels, die in de makam Réa' opgehangen worden. Op den laatsten dag van het feest wordt het afgebroken en in de rivier geworpen.

Rond het weefhuis loopende trof ik

¹⁾ Hier ligt vermoedelijk ook de verklaring van het algemeen streven op Lombok voor iederen functionaris, hoe onbeduidend ook, een wakil aan te stellen.

eenige meters daarachter onder een djepoen (kambodja) een steenhoop aan, de *bangaran*, de heilige steenhoop, die bij de stichting van een dorp wordt opgericht om de booze geesten verre te houden ¹⁾).

Deze beschrijving van het verblijf van den pemangkoe Timoe' orong zou intusschen niet volledig zijn, wanneer wij verzuimden op te merken, dat dit merkwaardige complex van erven en gebouwen in 32 jaren vrijwel geen enkele verandering heeft ondergaan. In Elbert, *Die Sunda-Expedition*, deel I, pag. 6 vindt men een schetsteekening, welke „Die Anlage des Dorfes Bajan” heet voor te stellen, maar in werkelijkheid een plattegrond is van het bovenschreven verblijf, welke met de door ons gegevene tot in bijzonderheden klopt; zelfs de drie rijtschuren in de pedaleman ontbreken niet ²⁾). Alleen schijnen baroega' agoeng en baroega' empa' in dien tijd gesloten geweest te zijn, terwijl voorts de balé aan de Noordzijde binnen de pedaleman niet is aangegeven. Deze is echter van zeer tijdelijk materiaal opgetrokken. Vermakelijk is, dat Elbert dezelfde vergissing begaat, die ik zoowel bij mijzelf als bij anderen bij eerste bezoek aan Bajan heb opgemerkt: hij heeft de windrichtingen Noord en Zuid verwisseld. Voor ieders gevoel op Lombok ligt de Rindjani in het Noorden, dat buiten de Noordelijke kuststreek overal met daja wordt aangeduid. Hier echter is het net andersom en beteekent daja Zuid.

Veel minder indrukwekkend is de residentie van den pemangkoe Bajan Barat orong, welke door het erf van den pemangkoe Plawangan van den vierprong gescheiden is. In de bentjingah, die veel ruimer is dan die van

Timoe' orong, staan desondanks slechts twee baroega's, een baroega' agoeng en een baroega' malang. In tegenstelling tot Timoe' staat de baroega' agoeng hier aan de Westzijde, terwijl de baroega' malang aan den Oostkant staat. Het is waarschijnlijk, dat de plaatsing van de baroega' agoeng hier een associatie met een bepaalde windrichting aangeeft. De pemangkoe gantoengan rombong van het met Bajan Barat nauw verbonden gehucht Karangbadjo, heeft zijn baroega' malang eveneens in het Oosten, de baroega' agoeng in het Westen staan, terwijl omgekeerd de penghoeloe, die bij Bajan Timoe' orong hoort, zijn baroega' agoeng in het Oosten heeft. Of de ten Westen daarvan staande baroega' op zijn erf met den naam baroega' malang mag worden aangeduid, durf ik niet voor zeker houden, ofschoon de penghoeloe zulks wel beweerde. Deze tweede baroega' staat nl. op een tweede erf, waar ook zijn balé belé' staat. In Loloan schijnt ook geen baroega' malang te zijn. Ik ben daar niet zelf geweest, maar men vertelde mij, dat deze functionaris ter plaatse twee baroega's in lengterichting achter elkaar heeft staan, waarvan één de baroega' agoeng is. Intusschen is het ten aanzien van de overige ambtsdragers toch wel zeer waarschijnlijk geworden, dat de plaatsing van de baroega' agoeng een associatie met een bepaalde windrichting aangeeft, terwijl de baroega' malang de windrichting aanwijst van de tegenovergestelde groep.

De aanwezigheid van een waringin op dezelfde plaats, waar die oorspronkelijk in Oost gestaan heeft (rechts van den ingang) zou de Westelijke bentjingah zonder twijfel meer cachet gegeven hebben, ware het niet, dat de geheele ruimte door tal van padischuren is ontsierd. Ook is het geen zeldzaamheid, dat onder de waringin of bij de padischuren een paard staat vastgebonden. Noch de sfeer, noch de harmonische opbouw van

1) Vgl. ook Goris, *Sasaksch-Nederlandsch Woordenboek*, s.v.c.

2) Hij duidt die alle aan met het woord *sambi*; thans is de middelste van een ander, *gèleng* genoemd, type. Het is niet onmogelijk, dat dit ook vroeger reeds het geval was, daar Elbert alle rijtschuren *sambi* pleegt te noemen.

de bentjingah van Bajan Timoe' zijn hier aanwezig. Naar binnen gaande treft het den bezoeker, dat de pedangan hier aan de Oostzijde ligt, terwijl ook de aanwezigheid van een lontarpalm opvalt. Een baroega' ontbreekt echter in de keukenruimte, terwijl de pager naar den kant van de pedaleman is weggeruimd. De pedaleman zelf telt zes woningen, waaronder de balé belé'. Een verwijzing naar de schetskaart (fig. 3) kan hier volstaan.

Naast de pedaleman ligt een kebon, die niet tot ceremonieele doeleinden dient. Alleen is hier bij groote slametans de slachtplaats van den karbouw. Daarnaast ligt weer een tuin, waar bij de Alip loeir gama het weefhuis wordt gebouwd. Een bangaran of ander uiterlijk teeken van een heilige plaats treft men hier echter niet aan.

Een enkel woord thans over de beide pemangkoe's, die buiten de radèn pemangkoe's van Timoe' en Barat orong nog over een baroega' agoeng beschikken, nl. de pemangkoe van Loloan en de pemangkoe *gantoengan rombong* (= opgehangen mand). Het erf, waar deze gebouwtjes staan, heet hier niet bentjingah doch kampo. Terwijl de pemangkoe van Loloan bij de Alip-viering de rechterhand is van den pemangkoe adat gama, is dit met den pemangkoe *gantoengan rombong* ten aanzien van de Alip-viering van den pemangkoe loeir gama niet het geval. Daar wordt deze functie vervuld door een anderen pemangkoe van Karangbadjo, Ama' Soedialam, die echter in nauwe relatie tot den eersten functionaris staat. Alle bijeenkomsten, welke door Ama' Soedialam worden geleid, belegt hij in de baroega' agoeng van den pemangkoe *gantoengan rombong*. Ook is de functie van de geheele groep Karangbadjo overeenkomstig met die, welke de groep Loloan in Oost vervult. De pemangkoe *gantoengan rombong* zelf is een zeer geheimzinnige functionaris, die een bijzondere rol vervult, welke

echter nog geenszins is opgehelderd. Zoo is het in Karangbadjo gewoonte tot het verkrijgen van een goeden oogst — speciaal wanneer men door mislukking is getroffen — de gelofte af te leggen, de *pemerasan* (beras-plaats; dit houdt vermoedelijk verband met het woord *rombong*, rijstmand) van dezen pemangkoe te vullen, hetgeen dan na den oogst geschiedt. Ook is deze functionaris de beheerder van *gedèng Tjor*, de plaats van de aflegging van een zeer bijzonderen eed. Dit laatste ambt is echter nog maar zes geslachten in zijn familie en werd hem door den toenmaligen pemangkoe adat gama R. Sigeti overgedragen, waarbij *gedèng Tjor* van de plaats van de tegenwoordige woning van het districtshoofd naar die van den pemangkoe *gantoengan rombong* werd overgebracht.

Er zijn nog tal van andere voor de verhouding tusschen de verschillende bevolkingsgroepen belangwekkende zaken. Zooals Loloan en Karangbadjo de functie van rechterhand vervullen van de pemangkoe's van Timoe' en Barat orong, zoo zijn er ook twee groepen, die meer in dienstverhouding tot deze ambtsdragers staan. Dit is het meest duidelijk ten aanzien van de groep van den pemangkoe Plawangan, die „deurwachter” is. Bij hem moeten de menschen, die voor ceremonieele doeleinden bij den pemangkoe Barat orong moeten zijn, zich aanmelden en in den ouden vorstentijd schijnt deze functie van veel grooter beteekenis geweest te zijn dan thans. Toen was hij tevens toekang koeda. Zulk een dienende functie heeft ook Roeak Bangket vervuld. Dit althans vertelde mij de pemangkoe adat gama, toen ik hem vroeg, wie soortgelijke diensten verrichtte voor Timoe' orong. Een bevestiging daarvan is mogelijk te vinden in de omstandigheid, dat Roeak Bangket balé belé' en baroega' malang van den pemangkoe Bajan Timoe' moet herbouwen, wanneer deze

vernieuwing behoeven. De vernieuwing van baroega' agoeng en pedangan is opgedragen aan Batoesantèk, van baroega' empa' aan Sembagé', van de vierde baroega' aan Senaroe. Nu is het mij toevallig bekend, dat Senaroe van Roeak Bangket heet af te stammen. Een verdergaand onderzoek is hier echter noodig en het is zeker niet mogelijk op grond van deze feiten reeds te besluiten tot een harmonischen opbouw dezer maatschappij in functioneele groepen. Bij bepaalde gelegenheden neemt in het bijzonder Karangsalah een zeer zelfstandige houding aan, die in geenen deele is opgeklaard, evenmin als de relatie tot Desa-anjar en Soekadana aan de kust. Waar deze groepen bij het Alip-ceremonieel echter een belangrijke plaats vervullen en telkens weer optreden, was het noodzakelijk ze hier ter sprake te brengen, ofschoon onze kennis voor een goede karakteristiek nog lang niet toereikend is.

Tenslotte dienen wij hier te vermelden de groep der kiai's, wier rol in het ceremonieel eveneens van groote beteekenis is, naar het gevoelen der menschen, als ik dat goed gepeild heb, zelfs de gewichtigste. Hiertoe behooren met uitzondering van die der desa Amor-Amor alle kiai's van Sesait in het Westen tot Belanting in het Oosten toe. Zij mogen in eigen dorp de functie bekleeden van penghoeloe of ketib of wat dan ook, in Bajan, waarheen zij allen opkomen om den zegen van den Allerhoogste af te smeeken op de voltooiing van het Alip-ceremonieel, zijn zij slechts kiai's en niets meer, staan zij onder de leiding van penghoeloe, lebé, ketib en modin van Bajan, wier rangorde overeenkomt met de hier gegeven volgorde. De penghoeloe is afkomstig van Loloan, de lebé komt van Karangbadjo, de ketib hoort tot Roeak Bangket en de modin, wiens aangewezen woonerf zich Oostelijk van dat van den penghoeloe bevindt, komt weer

uit een onder Loloan ressorteerend gehucht. Drie van de vier behooren dus tot de groep van Bajan Timoe'. Evenwel zijn de functies van lebé en modin momenteel niet vervuld, daar de op dat ambt rechthebbende personen eerst vermeerdering van ambtsveld wenschen te krijgen. Voor de aanvaarding van hun functie moeten zij echter allen beëdigd worden door den pemangkoe adat gama in de baroega' agoeng van de bentjingah Bajan Timoe'. Dan krijgen ze een witten hoofddoek, geweven in het weefhuis, waar de doeken voor de makam Réa' gemaakt worden. (Bij de laatste gelegenheid zijn er weer vier van zulke doeken gemaakt).

Deze eed is niet voor niets, want deze heilige mannen staan onder strenge verbods-bepalingen, inzonderheid de penghoeloe. Hij mag alleen kleding dragen van Bajansch weefsel; zelfs de witte jas, die hij draagt (een soort djas toetoe, wat langer dan normaal en met lagen kraag, dus eigenlijk meer een hemd met lange mouwen, zooals de kiai's ook dragen) moet van Bajansch weefsel gemaakt worden. In het bijzonder is het hem verboden zijde of batik te bezigen. Ook mag hij geen hout op den rug dragen en vooral geen bijl. Door al deze handelingen zou het land panas worden en speciaal het laatste zou den dood van vele menschen ten gevolge hebben. De verontwaardiging over den tegenwoordigen functionaris, die nu en dan in een djas toetoe van ingevoerd weefsel en zijden kain verschijnt, is dan ook groot.

Na deze wel zeer uitvoerig geworden inleiding over enkele der bij het ceremonieel optredende groepen, dienen wij thans stil te staan bij het object der handeling, het heiligdom. Het zou echter een te eenzijdig beeld geven, indien wij ons beperkten tot de makam Rea' alleen. Reeds de plaats, waar het gelegen is, laat dit niet toe. Bezie men de schets-

teekening op fig. 1, dan zal men ter linkerzijde van den zich naar het Noorden wendenden toegangsweg van Bajan een kring ontwaren. Dit is het voetpad, dat om een kleinen heuvel van ongeveer 8 M. hoogte loopt, dien men vanaf de Oostzijde langs een misschien kunstmatig ingegraven pad bestijgt. De heuvel is begroeid met in hoofdzaak drie soorten boomen: seropan, pedé (Sasaksche namen, waarvan mij het Maleisch of Latijnsch equivalent niet bekend is) en arènpalmen. De ruime, vrijwel platte kruin zelf is practisch onbegroeid met uitzondering van den djepoen (kambodja) aan de Zuidzijde van de deur der moskee, die op het hoogste punt van den heuveltop is gelegen.

De moskee is ongeveer acht bij acht meter met een laag afhangend dak van *santèk* (bamboe sirappen). De wand is, evenals de deur, slechts ± 1.10 m. hoog, zoodat men alleen in gebukte houding binnen kan komen, na eerst de voeten gewasschen te hebben met water uit een martavaan, die op een afgehouden tronk van den djepoen staat. De vloer van de moskee is van rul zand. In het midden rijzen vier ronde zuilen omhoog, die de centrale dakconstructie en het ook van andere moskeeën overbekende hooge tweede dak in het midden dragen. Aan den Oostelijken balk, die boven in de richting Noord-Zuid het dak schraagt, hangt de groote bedoeg, welke de penghoeloe onder het tallooze malen uitspreken van de gezegende woorden bismillah irrahman irrahim eigenhandig pleegt te bedienen. Een plaats voor den moe'addzin ontbreekt; deze (één der kiai's) verricht den oproep tot het gebed staande met het gelaat naar de kiblah.

De mihrab ontbreekt niet; het is een 50 cm hooge planken nis in den Westwand, die volgens de menschen nauwkeurig het Westen aangeeft, ofschoon zij in werkelijkheid meer naar het Noordwesten gericht is. Naast de mihrab, aan de Noordzijde, staat de mimbar, die on-

middellijk de aandacht van den bezoeker trekt door de plank, die boven op het gestoelte is aangebracht; een weergave daarvan vindt men in fig. 4. De zwarte vlek, links van het midden, is een opening en dus suggereert zij in den hals, die den eigenaardigen kop (is het een haanekop?) draagt, een slangenlichaam te zien. Verder vindt men erop afgebeeld links een kip (of haan), midden rechts een reiger en geheel rechts een goed uitgevoerde karbouw. Het in een cirkel aangebracht stermtotief in het midden — het doet aan een zonnemotief denken — noemde men den vijver, waaruit de karbouw moet drinken. Daaronder is een flink horlogeglas aangebracht. De kleuren van de plank zijn geheel in wit en rood gehouden.

Men noemde dit wonderlijk beeld *Peksi Bajan*, vogel van Bajan en vertelde erbij, dat men vroeger een tijdlang een soortgelijke figuur gehad had, die evenwel ook aan de andere zijde een kop had. Dat was de Nagan Bajan geweest. Toen was echter de desa panas geworden; er waren talrijke zieken geweest en de oogst was mislukt, zoodat men die spoedig weer vervangen had door de Peksi Bajan, gelijk men ook tevoren gehad had.

Een witte doek hangt over het midden van de Peksi Bajan en ook over de zitplaats ter halver hoogte van het gestoelte, waar op lebaran en idoe'l korban de penghoeloe of een kiai zich zet om, met den voet steunend op de voetbank en in de hand een ouderwetsche speer geklemd, den chotbah te houden ¹⁾. Deze speer, die ± 1.70 m. lang is en dus korter dan de gewone toembak, heeft een — indien mijn geheugen mij niet bedriegt — vierkante, althans geen platte, voorts eenigszins bewerkte zware ijzeren punt; in het hout zijn ter versiering talrijke rondlopende ringen aangebracht. Gedurende de preek houdt de penghoeloe de speer met de punt omlaag.

¹⁾ Dit zijn de eenige gelegenheden, waarop zulks geschiedt.

Zoo mogelijk nog bonter dan de mimbar maakt het het dak van de moskee; in elk der vier dwarsbalken, die het dak in het midden dragen, steken twee stokjes naar den binnenkant. Daarop zijn talrijke vogelfiguren aangebracht, aan de Westzijde vijf en drie, aan de Noord- en Oostzijde elk twee maal twee en aan de Zuidzijde twee en vijf vogels, in totaal niet minder dan 23 goed gelijkende houten vogels van allerlei soort, die vanuit de hoogte neerzien op de devotie der kiai's.

De moskee heeft geen vensters en de vierkante deur van gedèk in een houten raam is de eenige toegang. De wand is van bamboe, echter geen gedèk; hij bestaat uit naast elkaar geplaatste smalle reepen bamboe, die door even smalle dwars loopende bamboe banden op hun plaats gehouden worden. Deze banden lopen om den halven meter door een holle bamboe, die daartoe op vier plaatsen is ingekeept en geopend. De moskee is het eenige heiligdom met zulk een wand.

Ten Zuidwesten van de moskee, eveneens bovenop den heuvel maar een klein weinig lager dan deze, ligt de makam Réa' ¹⁾, het centrale heiligdom, dat het middelpunt is van de Alipviering en waar men, evenals in de andere makams, slechts eenige opstaande steenen, typische grafsteenen zooals men die elders in Lombok vindt, aantreft ²⁾. Daaroverheen staat een huis met een lagen wand, dat ongeveer zes bij acht meter is en ingedekt is met santèk, op de zijanten voorzien van idjoek. De wand is van gedèk. Opvallend zijn de horens (*tanggai*) van het dak. Deze zijn van hout en een weinig bewerkt; zie foto 3 ³⁾. Het zijn de eenige voorbeelden van houten *tanggai* mij bekend;

van bamboe komen ze aan ieder huis voor. Kleiner, maar geheel op dezelfde wijze ingedekt en van houten *tanggai* voorzien is de makam Titi, de makam van den penghoeloe en de menschen van Loloan, welke makam naar den naam te oordeelen geassocieerd moet worden met hun stamvader Titi Mas Rempoeng. Hoewel dit gebouwtje, dat aan de andere zijde van de moskee ligt, eenigszins anders gericht staat, valt het toch op, dat het den ingang aan de Noordoostzijde heeft, zooals de ingang van makam Réa' aan de Zuidzijde is aangebracht. Bij het betreden van beide heiligdommen richt men zich dus naar elkander en naar de moskee. De speciale relatie van Bajan Timoe' en Loloan met elkander en met den penghoeloe leidt ertoe, hier verband te zoeken.

Dit klemte te meer omdat de andere makams, die ook alle van een huisje voorzien moeten zijn, geen santèk-dak hebben, maar zijn ingedekt met overlans gehalveerde bamboe's. Zij zijn dus veel minder zorgvuldig afgewerkt en missen ook de houten *tanggai*. Op den heuvel zijn dit de makam van Bajan Barat vóór de makam Réa' en de makams van Sesait en Karangsalah ⁴⁾, die naast de makam Titi liggen. Aan den voet van den heuvel ligt nog de makam van de menschen van Desa-anjar, doch het huisje, dat hier behoort te staan, is reeds vele jaren vervallen en de mannen van Desa-anjar hebben tot ergernis van die van Bajan tot op heden nagelaten daarin te voorzien ⁵⁾. Hetzelfde geldt van de makam van Soekadana, die aan de Westzijde van het dorp gelegen is. De makam van Bajan Timoe' (de makam Soengsoenan) die aan de Oost-zijde van Bajan ligt, zal binnenkort vernieuwd

1) Réa' beteekent groot.

2) De tegenwoordige graven van Bajan zijn anders; vgl. foto 6. Een geheel afwijkend type grafsteenen heeft tenslotte de makam Soekadana.

3) Het was niet mogelijk een positie te vinden, waarop de geheele makam gefotografeerd kon worden. Ook de moskee en de andere makams op den heuvel kon ik niet behoorlijk voor de lens krijgen.

4) Een belangwekkende bijzonderheid van dit heiligdom is, dat de pemangkoe adat gama dit, in tegenstelling tot alle andere in Bajan, nimmer betreedt.

5) Voor de ligging van deze en de andere makams vgl. fig. 1.—

worden, omdat het dak is ingestort. Ook dit dak is weer van gespleten bamboe en niet van santèk.

Een opvallende bijzonderheid van makam Réa' is tenslotte, dat de ingang van dit heiligdom nog lager is dan die van de andere, die ook geen van alle anders dan bukkend betreden kunnen worden.

II

Het Alip-feest ontleent zijn naam aan dat van het eerste der serie van acht jaren, welke tesamen een windoe vormen en achtereenvolgens alip, éhé, djimawal, sé, dal, bé, waoe en djimachir worden genoemd, dus practisch geheel eender als de Javaansche namen¹⁾. Indien tegen den tijd, dat het jaar alip aanbreekt, het huis van de makam Réa' is ingestort, zal in het komende jaar dit huis moeten worden herbouwd met al het ceremonieel, dat wij aanduiden met den naam Alip-feest en dat de Bajanner „begawé' Alip" noemt. Gebeurde dit niet, dan zouden de regens uitblijven en *roga penjakit* (gevaar en ziekte) der menschen deel worden. Is het huis echter nog goed, dan kan alles blijven zooals het is, en het alip-feest blijft achterwege totdat ook de tweede windoe ten einde is gekomen en het gebouwtje naar alle waarschijnlijkheid is ingestort. Uit hetgeen ik hieromtrent vernam, meen ik te mogen concludeeren, dat het Alip-feest zoo doende gemeenlijk één maal in de zestien jaar gehouden wordt.

Zoo overlegde ook vorig jaar de pemangkoe adat gama met den pemangkoe Loloan, dat het noodzakelijk was in het nieuwe jaar 1360 H. de makam weder op te bouwen, waarop de pemangkoe Loloan een aantal voorname functionarissen bijeen riep ter vergadering (goendem) welke op Donderdag 18 Radjab 1359 H. (22 Augustus 1940) in de baroega' agoeng van Bajan Timoe', dus

ter plaatse waar dit gebruikelijk is, gehouden werd, precies een zonnejaar vóór den dag, waarop het groote feest besloten werd (22 Augustus 1941). Daar kwamen behalve de pemangkoe's van Bajan Timoe' en Loloan, penghoeloe en ketib, de pemangkoe's van Bajan Barat, Telagabanjak, Telagabagé', Karangbadjo, Desa-anjar, Soekadana, Karangsallah, Batoesantèk, Baroeng bira laoe' en Roeak Bangket. De pemangkoe van Bajan Timoe' nam plaats met den rug tegen den Zuidooster stijl, die van Bajan Barat tegen den Zuidwester stijl, penghoeloe en ketib tusschen hen in (de penghoeloe naast Timoe'- en de ketib naast Barat-orong) terwijl de pemangkoe Loloan zich ter rechterhand van den pemangkoe Bajan Timoe' zette. Op de plaatsing der anderen komt het minder aan, met dien verstande, dat de raden-pemangkoe van Karangsallah wel mede dicht bij het Zuideinde van de baroega' gezeten zal hebben, waar de plaats der radens is bij alle plechtige bijeenkomsten.

Nadat Raden Kerbasari, de waardige pemangkoe belé' van Bajan Timoe' orong, het doel der bijeenkomst, gelegen in den vervallen toestand van makam Réa', had uiteengezet en men tot het houden van het Alip-feest besloten had, volgde een drukke tijd, waarin nog menigmaal vergaderd is moeten worden, teneinde na te gaan of alle ambten en functies bij dit ernstig werk wel naar behooren bezet waren. En zijn er nl. een twintigtal en al die ambten zijn erfelijk, die der mannelijke functionarissen in de mannelijke lijn van vader op zoon (toeroen wali), die der vrouwelijke in vrouwelijke lijn van moeder op dochter (toeroen bibit)²⁾. Wel wordt hiervan afgeweken indien een bepaald geslacht geheel is uitgestorven in de voorgescreven linie, maar het principe blijft en er wordt zoo streng mogelijk de hand aan gehouden. Dit beginsel brengt ook

1) Ze vallen echter niet samen met de Javaanshc. jaren; alip valt samen met bé van de Javaansche cycluse

2) In dit verband zij ook de grammaticaal merkwaardige vorm toeroen-binoeroen vermeld.

mede, dat men deze ambten in verschillende opzichten ziet als een familiezaak en men minder gewichtige dingen steeds doen laat door een representant van dezelfde afstamming, hetgeen in het bijzonder het geval is bij de talrijke ceremonieele optochten. Daar loopt practisch nimmer één der speciale functionarissen zelf in den stoet mee, uitgezonderd dan degenen, die daar bepaaldelijk in thuis hooren, zooals inan benang, de draagsters van garen en rijst en de pajoengdrager.

De verschillende ambtsdragers, die bij de alipviering een rol spelen, zijn in hoofdzaak de volgende:

1. De *inan benang*, moeder van het garen; zij ziet toe op het weven en moet iederen dag als eerste daarmede beginnen. Eén informant vertelde den Heer Lapré, dat zij ook iederen dag de vrouwen vóór het begin moet ondervragen ter voorkoming, dat een menstrueerende in het weefhuis kome. De pemangkoe belé' echter meende, dat de vrouwen zelf daar al voorzichtig genoeg mee zijn. De inan benang ¹⁾ behoort tot de adelsklasse (is dènda).

2. Eveneens dènda is de *priwa'*, de vrouw, die sèmbé' geeft.

3. De *pemangkoe pemomong*, een man van Loloan, wiens functie vergeleken wordt met die van oppas. Hij is wel de meest geaffaireerde van alle ambtsdragers, die bij haast alle plechtigheden tegenwoordig moet zijn en, indien vereischt, het woord voert (vandaar ook zijn naam, die is afgeleid van omong).

4. *Toekang tiang waroeng*, ook wel *pemangkoe walin goemi* genoemd, zijn de mannen, die de drie hoofdstijlen voor de waroeng (het weefhuis) maken en in den grond planten. Hun leider is de pemomong. De beide anderen zijn de pemangkoe Plawangan en Ama' Soedialam

van Karangbadjo, welke laatste wordt bijgestaan door Ama' Miganten van Karangbadjo. Deze laatste wordt daarom ook wel walin goemi genoemd, doch zijn eigenlijke ambt is pandai, een functie nu van geen reële beteekenis meer, maar in den vorstentijd, toen hij smid (wapensmid) was, wel.

5. *Pemangkoe gegalah* is de pemangkoe van Loko' Geta' (evenals pemomong en toekang tiang waroeng pengajah). Hij heeft tot taak de *gegalah* te maken, het rek waarop het garen wordt gekamd, alsmede de helft der benodigde *pemantek*, de groote spoelen, waarop het garen gewonden wordt (andere dan de weefspoelen). 6 en 7. *Penjon benang*, ook wel *penjon langsih* (= weefsel) genoemd en *penjon segah* zijn de draagsters van het garen en van de rijst, twee pengajah-vrouwen. Zij dragen om den hals een streng garen, die aan beide zijden in een viertal kwasten eindigt.

8. *Sirihdrager* is de *penjangka* ²⁾, een zoon van den penghoeloe. Ook hij draagt het garen versiersel met de kwasten evenals de volgende functionaris, de

9. *Pengoeban*, de pajoengdrager, een man van Karangbadjo.

10. Een belangrijke rol spelen de *pramo*, vier mannen behorende tot de groep Loloan (welke ook het ver weg in Pringgabaja gelegen Belanting insluit!). Eén hunner geldt als voornaamste, als leider, de drie anderen als helpers. Zij maken de stijlen en het zware houtwerk voor de makam.

11. De boomen ³⁾, die zij gebruiken, moeten hun worden aangewezen door den pemangkoe pawang (pawang = woud), welke functie vervuld wordt door den pemangkoe van Nangkarimpé, dat onder Loloan ressorteert.

12. *Pemangkoe pembaoen ima' ima'* zijn vier mannen van Batoesantèk, die de ima'

¹⁾ Wij laten na de woonplaats der vrouwelijke officianten te vermelden; in deze patrilocale gemeenschap heeft zulks alleen zin voor de mannelijke ambtsdragers.

²⁾ Men leidde dit woord af van njaka, vasthouden, met de handen beethouden.

³⁾ Men gebruikt hiervoor uitsluitend soerèn-hout, dat verder alleen gebezigd mag worden voor den bouw van padischuren en balé belé'.

ima', de houten daksparren, welke hier en daar tusschen de bamboe daksparren geplaatst worden, moeten brengen (baoe is eigenlijk plukken, vangen).

13. De *pemangkoe pembaoen idjoek*, twee mannen van de onder Loloan resorteerende dasan Toetoel, evenals de functionarissen onder 9 tot en met 12 pengajah, moeten de idjoek halen voor het dak van de makam.

14. *Pemangkoe pendamping* is een radèn van Bajan Timoe'. Hij bewerkt de toendjang langit, de korte houten stijl, die, staande midden op den balk, die de twee middelste van de zes palen, waarop het dak van de makam rust, van boven verbindt, den nokbalk in het midden schraagt. Hij heeft twee helpers, mantri's van Batoegerantoeng en Bajan Timoe'. De eerste functionaris is dezelfde als

15. de *Mantri Pertes*, die, geholpen door den pemangkoe Loloan, de rafels van het weefsel afsnijdt.

16. De *Mantri Penggantal* moet een aantal lontarblaren aan het uiteinde van een kartelrand voorzien en deze steken in de doek, waarin de oude weefsels uit het vorige huis op de makam gewikkeld worden, alvorens die worden weggeworpen, waarbij hij wordt bijgestaan door een mantri van Barat orong. Deze mantri penggantal is dezelfde als de

17. *Pemangkoe ngempok njioer*, die de klapper openslaat voor de offergave, die bereid wordt bij het openen van het gedurende het Alip-feest te lezen lontargeschrift. Hij is een broer van den pemangkoe pendamping, zoodat al deze ambten als één beschouwd dienen te worden.

18. *Pemangkoe kombatjang* is de man, die de pooten van den te slachten karbouw bindt. Deze functie wordt vervuld door den pemangkoe (tevens klian) van Telagabanjak, daarin bijgestaan door eenige door hem zelf uitgezochte mannen van Telagabanjak.

19. *Inan djangan*, moeder van het

vleesch, zijn de voorsnijders, die de geslachte dieren in stukken snijden en toezicht houden op het koken van het vleesch (gekookt vleesch = djangan). Het zijn twee mannen van Semokan en Sembagé'. De eerste is de voornaamste. Inan djangan en kombatjang zijn beiden pengajah.

20. *Inan meni* (of *mené*), moeder van de beras, is een pengajah vrouw, wier taak bestaat uit het uitdeelen van de beras voor de verschillende maaltijden.

21. Een belangrijke functionaris in de keuken is tenslotte de *inan pedangan*, ook wel *inan nasi* genoemd, een pengajah-vrouw van Loloan, die de nasi uitdeelt en binnen de keuken de vrouwen de noodige aanwijzingen geeft.

Terstond na de vergadering beginnen alle toa' loka', zoowel de adellijken als de niet-adellijken, met het verzamelen van katoen, welke bij de pemangkoe's, die over een speciale pedangan beschikken (dus in ieder geval de pemangkoe's van Timoe', Barat, Loloan en Karangbadjo benevens de penghoeloe; of er meer zijn is mij niet bekend) binnen de pedangan gesponnen wordt tot garen. De pedangan (en dit gaf men mij als reden op voor dit gebruik) mag niet door menstrueerende vrouwen betreden worden. Het spinnen geschiedt in ceremonieele kleeding, evenals alle andere handelingen betrekking hebbende op het ritueel. Deze bestaat voor de vrouwen uit een donkerblauwe of roode bovensarong (*kèrèng*), soms ook een zwarte, welke door een *djeret* (gordel) van kain wordt vastgehouden. De borst wordt bedekt door een onder de oksels om het bovenlijf, dat anders ontbloot is, gewonden *kemben*, een meestal grijsblauwe, echt gebatikte doek. De adellijke vrouwen dragen voorts een slip van de bij voorkeur blauwe gordeldoek over den linkerschouder. Deze slip heet *sampoer*. In het haar hebben allen een hoofddoek, die *sadja* geheeten wordt wanneer die

van in de toko gekochte stof gemaakt is, doch *bebet* of *kombong*, wanneer deze volgens overoud adat-patroon in Bajan zelf is geweven ¹⁾).

Intusschen wordt het weefhuis gebouwd, waarmede men op Donderdag 27 November 1940 (28 Sawal 1359 H.) begon. Toen werden de drie middenpalen opgericht, eerst de Zuidelijke door den pemomong (daarin bijgestaan door den pemangkoe Roeak Bangket, die als seksi, getuige, optreedt). Daarna zet de pemangkoe Plawangan den middelsten paal (alleen) en pemangkoe Ama' Soedialam van Karangbadjo met den pandai als getuige den Noordelijken paal. Het bouwen van het huis geschiedt verder door de mannen van Loloan, daarbij geholpen door de „orang banjak”. Het is nl. gewoonte bij de verschillende ritueele handelingen de hulp in te roepen van derden, welke hulp door niemand mag worden geweigerd. De pemangkoe's houden gezamenlijk toezicht op den bouw; het leeuwenaandeel daarvan zal echter wel op den pemomong rusten.

Na de voltooiing van het weefhuis brengt de pemangkoe gegalah de gegalah (het rek voor het kammen van het garen) en de spoelen, waarop het garen vervolgens wordt gewonden, de pemantek, voor iederen weefstoel één. Vier van deze pemantek maakt de pemangkoe gegalah, vier de pemangkoe Plawangan.

Den volgenden Donderdag (dus 5 Doelkaidah) wordt slametan gehouden met priwa', inan benang en pramo, na afloop waarvan men gaat *menasin*, inwrijven van het garen met rijst, in de rivier. Hoe dat toegaat is uitvoerig beschreven door Hooykaas, wiens relaas wij hier grotendeels zullen overnemen ²⁾).

1) In dit verband zij melding gemaakt van de zeven verschillende soorten oemba', w. o. de kombong, welke ieder, als het goed is, hebben moet. Die worden vlgs. een standaard-patroon geweven en vervullen een speciale functie bij het eerste haarscheren van het kind.

2) Zulks omdat een krantenartikel moeilijk te raadplegen valt. Het verscheen nl. in De Locomotief van Zaterdag 14 Juni 1941, Avondblad. De hamza zullen wij hier echter weergeven door'.

„Bovendien werd de aandacht afgeleid door een klein optochtje dat zich in alle stilte langs ons bewoog en aan den overkant weer verdween. Voor en achter liepen telkens een jonge man met keurigen hoofddoek, bloote schouders en *lodong abang* (donkerroode sarong) met *ramboe* (franje), met daarover *dodot redjasa*, feestkleedij dus. Tusschen hen in een paar vrouwen, ook zij de schouders bloot en in overeenkomstige kleding. Bovendien hadden sommige vrouwen een effen blauwe, roode, enz. doek (*sampoer*) om de linkerschouder arm en hand, nl. wanneer ze tot de adelsklasse behoorden. Maar allen droegen op het hoofd de tiara waarvan zooeven sprake was, de *pili pepek*.

Ons werd een dergelijk geval gedemonstreerd. Men neemt een doek als een gewonen hoofddoek, en stijfselt die royaal; vouwt hem daarna diagonaalsgewijs dubbel. Met de diagonaal horizontaal langs het voorhoofd te leggen, het hoogste stuk midden vóór, en de rest om het hoofd ³⁾ heen te draaien, krijgt men deze hoofdtooi. Het hoge front blijft niet staan, maar wordt achterwaarts omgevouwen over het haar heen. Door de stijfsel blijft het geheel staan, ook met klapregen, zooals 's middags blijken zou. Het patroon bestond bij alle paar dozijn die ik zag uit pichte vierkantjes van geel, oranje, rood op een donker fond.

Zwijgend begaven ze zich alle van het kruispunt waaraan ons districtskantoor gelegen is naar de glooiende oploop tot een pleintje, bantjingah geheeten waarna men door een bamboepoortje aan een gesloten houten gebouwtje op palen kwam, in de deuropening waarvan een oude vrouw zat.

Elke vrouw ⁴⁾ uit zoo'n optochtje begaf zich naar deze *belian*, die haar het voorhoofd voorzag van een smeer sirihspeeksel (*sèmbé'*). Deze oude vrouw wordt ook genoemd de *periwa'*, waarmee men ook aanduidt de vrouw die bij de besnijdenis het kind op schoot houdt ⁵⁾. Daarna gingen ze gezellig zitten praten onder het afhangende dak van een balé ⁶⁾. In den loop van den morgen en de eerste helft van den voormiddag kwam zoo de eene stoet na de ander binnen, steeds ceremonieel geëscorteerd.

Op dat uur van den namiddag, dat de zon zijn hoogste stand gehad heeft en begon-

3) In het bijzonder om de hoog opgewerkte haarwring, die tot steun dient. Een aan de uiteinden bevestigd touwtje houdt het geheel op zijn plaats (v.B.).

4) Na de vrouwen komen uit de bentjingah ook de mannen *sèmbé'* halen (v.B.).

5) Dit moet op een vergissing berusten; de jongens worden bij de besnijdenis of op den grond of op klappers gezet en door mannen vastgehouden (v.B.).

6) Kennelijk de balé aan de Noordzijde in de pedaleman (v.B.).

nen is te dalen, tijd waarop ook Balische vrouwen zich in beweging zetten om haar vaak meer dan een meter hoge offergave naar de poera te brengen, kwam er ook hier beweging in den stoet, omstreeks vier uur. De klang Loloan zal een teeken gegeven hebben, na bekomen machtiging van den pemangkoe makam réjak, den hoeder van het groote heilige graf bij de moskee te Bajan, waar de brenger van den Islam aldaar zou begraven liggen. Voorop liep een man met wit borstrokje, die leiding gaf aan den stoet welke in het geheel geen leiding behoeft, daar men altijd van dezelfde plek langs denzelfden weg afdaalt naar dezelfde plek in de kali en dan met een heel klein ommetje weer langs denzelfden weg terugkeert naar de bantjingah, waar de stoet ontbonden wordt. Voortdurend schreeuwde deze niet ceremonieel gekleede leider zijn orders over sneller en langzamer loopen; hij was er geheel in, en leverde zoo noodig de illustratie van de stelling, dat de Indonesiër pas voor 100 % leeft bij het vieren van door adat voorgeschreven feesten ¹⁾. Frappant was de tegenstelling met den Sasak in het gewone doen, die door Javaan en Baliër in den loop der laatste eeuwen verre van zachtzinnig geregeerd is en een zeer deemoedigen en onderworpen indruk maakt.

De eigenlijke stoet bestond uit een tiental mannen, waarvan de perwangsa's als wapen voor in de buikband een pangot (beitelvormig mes) gestoken hadden ²⁾. Daarop volgden 16 vrouwen en meisjes, waaronder ukkepekken van 8 en 7 jaren. Verscheidene, ook van de kleintjes, droegen de ook van Bali bekende zware zilveren beenringen, evenals polsringen, terwijl een vrouw voorzien was van een armband waaraan een ronde zilveren plaat bevestigd was evenals een spiegel op een motorfiets ³⁾. Dan volgde een man met een presenterschaal met sirih, een oude vrouw ⁴⁾, een vrouw met een vierkante mand op het hoofd en één met een ronde.

Een bak gekookte rijst, gedragen door een vrouw, werd gevolgd door een mannelijk paajoeng-drager (*pengoeban*) voorzien van een kris. Hierop volgden weer een man met 3 bamboe's ⁵⁾, dan een twee dozijn vrouwen, terwijl de optocht gesloten werd door een dozijntje mannen. Waar de weg volgens een nieuw tracé een

groote lus beschreef, volgde men den ouden weg.

Luid ruischte de kali, die een groote massa vuilbruin water over de groote steenen deed stroomen, want het had zwaar geregend. De mannen damden aan den oever een plekje eenigszins af, zoodat het water er minder woest stroomde, en legden een aantal groote keien zóó met de vlakke kant naar boven, dat een achttal vrouwen op een rijtje daarop kon plaatsnemen. De anderen zaten ordeloos tusschen de groene struiken te praten. Ook de mannen zaten in groepjes bij elkaar. Ieder der acht vrouwen kreeg nu uit een der manden een knot wit garen, en daarna een handje gekookte rijst. Terwijl ze zich met de linkerhand aan hun steen vasthielden, kneedden ze met de rechter de stijfmakende rijstepap door het garen, dat ze na eenige minuten inleverden als een balkje.

Hetzelfde koppel vrouwen kreeg nu een tweede portie te verwerken, hetgeen op dezelfde wijze plaats vond, waarna ze plaats maakten voor aflossing. Toen deze klaar waren met hun achttal, bleef er nog een vijf en twintigste streng over, toegewezen aan de uiterst zittende vrouw. Toen werden twee der drie meegebrachte bamboe's opgezet, de derde erover gelegd, één streng languit gehangen en eenigszins uitgekamd. Daarna ging alle benang weer in de twee manden en begaven we ons op den terugweg door den regen, die langzamerhand hevig was geworden. Alle kleeren zaten aan het lijf geplakt, maar de hoofdtooi bleef keurig rechtopstaan. — De omgekeerde volgorde werd nu in acht genomen; de overgebleven rijst werd uitgedeeld, en in groepjes werden de vrouwen naar huis gebracht. Den volgenden dag zou het draad gekamd worden en gedroogd in de speciale balé met tot bijna kniehoopte afhangend dak.

Een enkele aantekening moge hierbij gesteld worden. Het menasin is een ceremonie, die vrij geregeld plaats vindt tijdens de Alip-periode. De door Hooykaas beschreven pili pepek heet t.r. *djong* (pili pepek is een bepaald weefpatroon, pili) en wordt niet alleen bij deze plechtigheid gedragen, doch ook bij het weven en het wegbrengen der

1) Ik heb dezen man niet kunnen thuisbrengen. Hoewel ik zelf het nasin niet heb meegemaakt, zag ik wel vele optochten maar nimmer een niet-ceremonieel gekleeden deelnemer (v.B.).

2) Dit moet op een misverstand berusten. Men deelde mij mede dat het eenige kenteeken der radens het dragen van een slip van de dodot over den linker-schouder is (v.B.).

3) Men noemt deze gelang gedoeðeng. De zilveren platen zijn niet aan een ring bevestigd doch vormen er één geheel mee. De beide platen sluiten tegen elkander. Vgl. o.a. foto 7 (v.B.).

4) De inan benang (v.B.).

5) De pemangkoe gegalah ?? (v.B.).

weefsels naar de makam. De doek, waarvan zij gemaakt wordt, noemt men *oesap*. De tegenwoordig in gebruik zijnde oesaps zijn meestal vrij dikke weefsels, die ook zonder stijfsel gemakkelijk blijven staan. Toch komt stijfselen wel voor, terwijl men er anders stijf goed of een houtje in doet om ze stevigheid te verleen. De moderne oesap wordt ook gebruikt om die met een touwtje te winden om de paaltjes op de graven. Er zijn echter ook oudere exemplaren; deze worden gebruikt om de makams te vegen en om ze op den sirihschotel te leggen.

Opmerkelijk is in de beschrijving van Hooykaas, dat er twee penjon benang zijn en één penjon segah.

Van belang is tenslotte de volgorde, waarin de geheele stoet is opgesteld. Voorop loopen mannen: eerst de wakil pemangkoe Loloan, daarachter de wakil pemangkoe Karangbadjo, dan de wakil van den pemangkoe Roeak Bangket en daarachter die van den pemangkoe Plawangan (over de plaatsing van Roeak Bangket en Plawangan was men niet geheel duidelijk; men zeide, dat Plawangan voorgaat, maar in de 2 gevallen, dat ik gelegenheid had tot het noteeren daarvan, liep Roeak Bangket voor Plawangan). Achter deze vier volgen de radèns, t. w. achtereenvolgens mantri Timoe' orong, mantri Barat orong, mantri Karangsalah, mantri Batoegerantoeng, mantri Désa-anjar, mantri Soekadana (tenminste indien al deze adelsgroepen aanwezig zijn, waarbij nog zij opgemerkt, dat Batoegerantoeng een secundair adelsgeslacht is, dat radèns bevat van Timoe' orong, Barat orong en Desa-anjar). Dan komen, in dezelfde volgorde, vrouwen. Eerst een vrouw van Loloan, dan één van Karangbadjo enz. tot den penjangka, die door de inan benang gevolgd wordt, penjon benang, penjon segah, pengoeban en dan, in omgekeerde volgorde, weer de

vrouwen en mannen, waarbij dus nu de radèns en dènda's vóór de njaka loopen en een man van Loloan den stoet sluit. Aangezien men, uitgezonderd de pemangkoe's (ambtsdragers) in het midden, wier volgorde dezelfde blijft, in omgekeerde volgorde terugkeert, krijgt men teruggaande toch weer precies dezelfde rangschikking der groepen. Veelal echter hapert het bij de opstelling van het gedeelte achter den pengoeban; dat komt er minder op aan.

Na dezen eersten keer nasin volgt nog een bijzondere plechtigheid, het openen van de *poestaka* (lontargeschrift) *Joesoep* door den lebé ¹⁾. Daartoe wordt *pepoeta* gereed gemaakt en neergezet, dat is beras, suiker, een geopende klapper (geopend door den pemangkoe ngempok nioer), 244 kèpèng, een streng garen, sirih en pinang, mogelijk ook wat tabak, een speciale offergave ²⁾ voor den lebé, die deze medeneemt. Van nu aan mag nergens meer lontar gelezen worden dan in de baroega' agoeng van den pemangkoe adat gama, hetgeen dan ook geregeld gebeurt en waarbij in het bijzonder de poestaka Joesoep gelezen wordt. Hiermede is klaarblijkelijk een sacrale periode ingeluid. Eerst nu mag de pramo uitgaan om hout te hakken voor de makam, na van den pemangkoe pawang de noodige aanwijzingen gehad te hebben.

Intusschen windt de inan benang op den volgenden Maandag het eerste garen op en den Donderdag daarop, 12 Doelkaidah 1359 H., kan het weven beginnen. Daartoe zijn in het weefhuis acht weefstoelen gebracht (deze worden daar niet speciaal voor gemaakt, maar van anderen geleend). De Noordwestelijk geplaatste stoel is de voornaamste; daar wordt de hemel (*lelangit*) en de *pandjang ilo*, waarin de gereedgekomen weefsels in de daartoe bestemde mand worden bewaard, geweven. Hier begint de inan benang als eerste te weven. Eerst daarna be-

1) I. v. m. de bestaande vacature van lebé is dit door den penghoeloe gedaan.

2) Ook elders op Lombok als andang-andang wel bekend in eenigszins anderen vorm.

ginnen de andere vrouwen. Gedurende de geheele volgende periode moet iederen dag opnieuw de inan benang beginnen. Ook moeten elken dag alle vrouwen *sèmbé'* halen bij de *priwa'*. Van belang is ook, dat althans dezen eersten dag alleen vrouwen van *toa' loka'* beginnen mogen, waarbij zij in de op de schetsteekening van fig. 5 aangegeven volgorde zitten. Voor het overige verwijzend naar het onderschrift dier teekening, zij alleen nog medegedeeld, dat volgens mijn inlichtingen, het weven eenmaal aan den gang zijnde, het er minder streng op aankomt waar men zit. Er zijn vaak eenige vrouwen als reserve, die invallen voor wie opstaat.

Het weefsel is een zeer eenvoudig wit weefsel zonder patroon. Doordat er echter vele vrouwen aan medewerken, die elkander geregeld afwisselen, wordt het erg onregelmatig en maakt het den indruk, alsof er strepen in geweven zijn. Wanneer na vele maanden van inspanning de weefsels gereed zijn, de *mantri pertes* en de *mantri penggantal* de laatste hand aan het werk gelegd hebben, worden de weefsels in de *pandjang ilo* in een groote vierkante mand gedaan, die men op foto 2 rechts achter (dus in het Zuidwesten) ziet afgebeeld. Men vertelde mij nog, dat de *mantri pertes* alleen de rafels der weefsels, vervaardigd aan de Oostzijde van de *waroeng*, afsnijdt en de *pemangkoe Loloan* die van de Westzijde. Ook, dat de *mantri penggantal* bij zijn werk geholpen wordt door *R. Indrabaja*, een *mantri* van *Batoegerantoeng*, die onder den *klian* van *Bajan-Barat* ressorteert.

Intusschen wordt de *makam* herbouwd. De *pramo* hebben stijlen en kap gemaakt, de *pembaoen ima' ima'* de houten dak-sparren, welke tusschen de bamboe sparren liggen en de *kiai's* de *tiang mider*, de korte houten stijlen, welke de *belandar* (de lange bovenbalk van de omwanding) ophouden op die plaatsen, waar de *ima' ima'* op de *belandar* rusten. Nu kan het indekken beginnen. Daartoe

worden eerst *santèk* gemaakt. Met het indekken wordt begonnen door den *pemangkoe Loloan*, die de eerste *santèk* aan de onderzijde legt, waarna ook andere *pemangkoe's* enkele *santèk* leggen. Met het leggen der *santèk*, die geheel boven aan moeten liggen (deze noemt men *santèk mama* ¹⁾) begint de *pemangkoe adat gama*, waarna de *mantri's* der verschillende adelsgroepen ook enkele *santèk* leggen. Daarna wordt het indekken door de overige mannen voltooid. Wanneer ten slotte ook de *pembaoen idjoek* zijn werk heeft gedaan en de randen van het dak van *idjoek* voorzien zijn, wordt een kleine *slametan* gehouden bij den *penghoeloe*.

Nu kan het groote slotfeest beginnen, het eenige gedeelte van het feest, dat door schrijver dezes werd bijgewoond. Voor den *pemangkoe adat gama* is dat tevens een lichte *taboe*-periode, die begint zeven dagen voor het feest en gedurende welke hij niet bij anderen eten mag of gasten te zijnen huize uitnoodigen.

De data van het feest waren 21 en 22 Augustus 1941, op Donderdag en Vrijdag ²⁾. 's Zondags tevoren komen echter de menschen van *Loloan* reeds, die wel als de meeste gasten ³⁾ een tweetal *rombongs* (*mandjes*) met *beras* gevuld zullen hebben medegebracht voor den feestgever, den *pemangkoe belé'*, welke zij na afloop van het feest met *nasi* en *toespijzen* gevuld zullen terugkrijgen. Zij logeeren echter niet bij den *pemangkoe*, doch bij den *penghoeloe*, die voor hun eten zorg draagt.

s' Maandags begint reeds het werk. Dien dag moet *dodol* gemaakt, een donkerbruine koek van rijstemeel (van *ketan hitam* en *beras*) met *santen* en *goela mèrah*. Dinsdag is de dag voor het maken van *pangan poeté'* (rijstemeel van

1) *mama* = mannelijk.

2) 28 en 29 Radjab 1360 H.; op mijn vraag of het altijd tegen nieuwe maan moest worden gehouden, werd ontkennend geantwoord. Ik ben echter nog niet overtuigd.

3) Gasten in eigenlijken zin zijn zij overigens niet. Het feest geldt als ook hun feest.

beras en witte ketan met santen zonder suiker). Woensdag wordt *pangan abang* gemaakt (als *pangan poeté* maar met toevoeging van *goela mèrah*) en Donderdag *wadjik* (ketan met santen en *goela mèrah*). Het rijstemeel wordt door de vrouwen gestampt, die ook voor de andere ingrediënten zorgen. Het bereiden van santen is echter het werk van de mannen, die dit steeds op de vierde baroega' doen. Ook de bereiding van het mengsel tot koek geschiedt door hen. Dit gaat bij alle vier op dezelfde wijze. Het vloeibare mengsel wordt in groote ondiepe pannen gedaan, die in de bentjingah op een vuur worden gezet, terwijl eenige jonge mannen het mengsel voortdurend roeren met lange, op roeispanten gelijkende houten, tot het zoover is ingedikt, dat de tot een zeer dikke stroop geworden massa om de spanen gewikkeld kan worden en zoo uit de pannen gehaald en op pisangblad gelegd. Eenige vrouwen nemen het in ontvangst, platten de koek af en brengen die binnen de *balé belé*, waar de koeken straks in rechthoekige stukken gesneden zullen worden. Bij al dit werk zijn mannen en vrouwen ceremonieel gekleed, de mannen ook met *saboek benang* ¹⁾, de vrouwen met hoofddoek (niet de *djong*). Hoewel dit alles het werk der lieden van Loloan is, worden zij door anderen, inzonderheid van Karangbadjo, hierin vlijtig bijgestaan.

Donderdag, den eersten dag van het feest, stroomt het gasten. Allen zijn geheel in ceremonieele kleding; daar ontbreekt nergens iets aan. De vrouwen dragen dezen dag de *djong*. Telkens komen groepjes gasten, de mannen voorop, allen met de handen voor het onderlijf samengevouwen, de bentjingah binnen. Dan begeven zich eerst de vrouwen, daarna de mannen naar de *priwa* om *sèmbé* te ontvangen. Daarna

1) Een streng garen, die aan de punt van de *dodot* geknoopt wordt en als *saboek* — gordel — om het lichaam gewonden.

blijven de vrouwen in de *pedaleman*, de mannen in de *bentjingah*, welke de vrouwen slechts bij uitzondering betreden.

Om ongeveer tien uur is het moment aangebroken voor het overbrengen van de mand met weefsels van het weefhuis naar de *balèn priwa*. Hoewel dit vlak bij elkander is, geschiedt het toch in plechtigen optocht.

De vertegenwoordigers van Loloan, Karangbadjo, Roeak Bangket, Plawangan, Bajan Timoe', Bajan Barat en Karangsalah staan met zijn zevenen reeds geruimen tijd opgesteld in de bentjingah als van uit de *pedangan*-ruimte achter elkander komen een vrouw van Loloan, een mantri (vrouw) van Bajan Timoe', twee mantri's (meisjes) van Bajan Barat en een mantri (meisje) van Bajan Timoe'. Dan volgen de *penjangka*, de *penjon benang*, de *inan benang*, de *pengoeban*, drie mantri's van Bajan Timoe' en twee van Bajan Barat (allen vrouwen) en tenslotte weer zeven mannen met een man van Loloan achteraan. Men ziet, dat er nog maar weinig kampongs deelnemen. Het grootste deel der gasten is dan ook nog niet gekomen.

Zij begeven zich nu naar het weefhuis, waar halt gehouden wordt. *Pemomong*, *pemangkoe agama* en *pemangkoe* Loloan gaan naar binnen en beklimmen de *balé* na eerst hun voeten gewasschen te hebben (de *pemomong* de Westelijke, de beide anderen de Oostelijke *balé*). Zij wenden zich met hun gezicht naar de mand en bidden. Daarna wordt de mand met een oude *adat-kain* (een *oemba* als bedoeld op pag. 327 noot ¹⁾) dichtgebonden, nadat de *pandjang ilang* met de *gantel* (*lontar-bladeren*) bovenop gelegd is. De *pemomong* brengt nu de mand naar buiten, waar deze op het hoofd van de *penjon benang* gezet wordt, waarbij de *wakils* van de *pemangkoe's* van Loloan en Karangbadjo (beide *pemangkoe's* van laatstgenoemde plaats) assistentie verleen. Nu gaat

men in in hoofdzaak omgekeerde volgorde terug. Na de laatste vrouwelijke mantri volgt de inan benang, dan penjon benang en pengoeban; waar de penjangka blijft is mij niet bekend (op foto 11 is hij niet zichtbaar) en verder weer de stoet van geleiders. De mand wordt naar de balèn priwa' gebracht en daarbinnen opgeborgen door den pemomong, die, alvorens binnen te gaan, weer eerst zijn voeten wascht. Opvallend is bij dezen en andere optochten, dat de pemomong en de beide voornaamste pemangkoe's niet zelf in den stoet meeloopen, doch zich laten vertegenwoordigen. Waar gehandeld moet worden treden zij echter wel zelf op.

Toen 's middags eindelijk de laatste gasten binnen waren — de vertegenwoordigers van desa Soekadana, slechts een paar menschen — was eindelijk het moment aangebroken om de weefsels over te brengen naar de makam. Bij deze gelegenheid komt het nog veel preciezer op de kleeding aan dan bij één der overige; toen schrijver dezes den wensch te kennen gaf de plechtigheid binnen de makam mede te maken, werd hem te verstaan gegeven, dat dit alleen kon, indien ook hij zich in adat-kleeding stak. Gelukkig vonden de mannen van Bajan het resultaat veel harmonieuzer dan hij zelf en was er na deze metamorphose geen beletsel meer den ratoe agoeng — zooals de controleur in dit deel van Lombok nog al eens betiteld wordt — zijn opwachting te doen maken bij den Soesoehoenan.

Het opstellen van den stoet nam veel tijd in beslag. Achtereenvolgens kwamen de vertegenwoordigers van 1. Loloan, 2. Karangbadjo, 3. Roeak Bangket, 4. Plawangan, 5. klian-pemangkoe Desa-anjar (het njaka-gedeelte van die desa), dan de adellijke representanten van 6. Bajan Timoe', 7. Bajan Barat, 8. Karangsalah, 9. Batoegerantoeng, 10. Désa-anjar. Daarop volgden tien vrouwen, vijf njaka en vijf

mantri's, in vrijwel geheel dezelfde volgorde. Alleen de njaka van Désa-anjar en Roeak Bangket waren omgewisseld. De eigenlijke volgorde is echter Loloan, Karangbadjo, Roeak Bangket, Plawangan (of Plawangan, Roeak Bangket) Desa-anjar. Vervolgens de penjangka, inan benang, penjon benang, pengoeban, een vrouw van Loloan met een waterkruik, de penjon segah met een mand met djadjan, een vrouw van Loloan, een vrouw van Karangbadjo en zoo vervolgens weer de optocht van eerst vrouwen en vervolgens mannen, doch thans niet meer volledig in de voorgeschreven opstelling, daar de veelheid der volgelingen dit onmogelijk maakte. Er waren nl. niet minder dan 284 deelnemers aan dezen kleurigen stoet.

Er is geenerlei disharmonie in deze weelde van kleuren, de mannen met hun roode en bruine kains, de vrouwen met het kleurige, hoge hoofddeksel, de grijsblauwe kemberen op de donkere sarong en, v.z.v. van adel, de slip van de diepblauwe sampoe over den linkerschouder, zooals de radens een slip van de dodot daarover dragen, dien ze met de linkerhand vasthouden, waardoor ze deze niet, zooals de njaka, eerbiedig gevouwen met de andere voor het onderlijf kunnen houden. Men loopt langzaam en de stemming der deelnemers is er één van stille wijding, waarin geen wanklank gehoord wordt.

Zoo komen we aan bij de makam. Zij, die voorop liepen, loopen door tot de penjangka den ingang is genaderd. Dan wordt halt gehouden. Als allen gezeten zijn, gaat de pramo als eerste naar binnen. Hij doet dit echter als wakil van den pemangkoe Loloan, die nog jong is en dit nimmer tevoren met volle bewustheid heeft meegemaakt. Na hem gaan achtereenvolgens naar binnen de pemangkoe adat gama, de pemangkoe Loloan, de pemangkoe gantoengan rombong van Karangbadjo, pemangkoe Ama' Soedialam van Karangbadjo, een oude man van Roeak Bangket, de vertegen-

woordiger van den pemangkoe Bajan Barat, de pemangkoe Karangsalah, de pemomong, de zoon van den pemangkoe Batoegerantoeng en de broer van den pemangkoe Loloan. Er gaat heel wat tijd mee heen, voor deze allen binnen zijn, want ieder wascht eerst de voeten en bidt dan lang en aandachtig op één der treden, die tot het heiligdom toegang verleen en mag eerst na de noodige sembahs voortgaan. Opmerkenswaard is ook, dat nu de pemangkoe's zooveel mogelijk zelf optreden; slechts een enkele, die verhinderd is, laat zich vertegenwoordigen, zooals de stokoude pemangkoe van Bajan Barat. Binnen worden intusschen de oude weefsels bijeengerold. Nadat de laatste hiervoor genoemde man binnen is, worden de drie helpers van den pramo geroepen, die de oude toendjang langit in ontvangst nemen, zonder zelf binnen te gaan. Op dit sein reikt de inan benang de pandjang ilang aan. Nadat daarin de oude weefsels gerold zijn komt deze weder als pak naar buiten en wordt aan één der pramo gegeven, die dit pak met de toendjang langit onmiddellijk wegbrengt en, van niemand vergezeld, neerlegt op een steen in de K. Soerèn ¹⁾.

Intusschen betreden steeds meer menschen de makam. Inan benang en priwa', de eenigste vrouwen, die deze plechtigheid binnen bijwonen, gaan eerst binnen, gevolgd door de mand met weefsels; dan volgen nog enkele anderen en eindelijk worden ook wij uitgenoodigd binnen te komen. Daar heerscht schemerduister. Haast niemand spreekt een woord en waar er noodzakelijk iets gezegd moet worden, fluistert men zachtjes. Ieder is van den diepsten eerbied vervuld. Ik kan intusschen de makam eenigszins opnemen. Het gebouwtje rust op zes stijlen, die op losse

steen en gefundeerd zijn. De bodem bestaat uit los zand. Hier en daar staan enkele geheel onopvallende grafsteen en, doch er zijn er slechts twee, die zoo zijn opgesteld, dat ze, wat afstand en onderlinge ligging betreft, geacht kunnen worden bij elkander te hooren. Dat zijn de steen en, die in den Noordoostelijken hoek (het dichtst bij de moskee gelegen) en midden voor den Oostelijken wand staan. Hoog zijn die steen en niet. De grootste is de Noordoostelijke, die weinig hooger dan 40 cm. zal zijn. Deze steen is klaarblijkelijk ook de voornaamste, want hierheen heeft de pemangkoe adat gama, die zich bij den Noordooster stijl van het gebouwtje gezet heeft, het gelaat gewend, terwijl hij lang en aandachtig bidt. Aangenomen moet dus worden, dat deze steen de plaats van het hoofd van den vereerden doode aangeeft. Waar de bijbehorende steen recht ten Zuiden van dezen is geplaatst, is dit graf van den Soesoehoenan dus een typisch Mohammedaansch graf, waarin de doode, gelijk ook in het Bajan van heden ten dage geschiedt, op de rechterzijde met het gelaat naar het Westen, naar Mekka, wordt gelegd.

Toen de pemangkoe adat gama zich in gebed begaf, hadden allen hun voorgeschreven plaatsen reeds ingenomen, bij den Noordoostelijken stijl, behalve de zoo juist genoemde functionaris, de pemangkoe Loloan met zijn wakil, den pramo, het districtshoofd en schrijver dezes, die, blijkbaar als ratoe agoeng, uitgenoodigd werd zich hier aan te sluiten. Bij den Zuidooster stijl zat de vertegenwoordiger van den pemangkoe loeir gama met den pemangkoe Plawangan; bij den Noordelijken middenstijl de pemangkoe gantoengan rombong en de pandai, beiden van Karangbadjo; bij den Zuidelijken middenstijl de pemangkoe Loko Geta'; bij den Noordwester middenstijl de klian-pemangkoe van Désa-anjar (vertegenwoordiger van de njaka-groep van die

¹⁾ Deze kali heeft vijf verschillende namen voor vijf verschillende, dicht bij Bajan gelegen gedeelten der rivier, nl. van boven naar beneden Soerèn, Mama, Nina, Andjak en Moentoer. Soerèn is de naam van een houtsoort, mama en nina beteekent resp. man en vrouw.

plaats) als wiens helper Ama' Soedialam, pemangkoe van Karangbadjo, fungeert; bij den Zuidwester stijl eindelijk de pemangkoe van Roeak Bangket met den vertegenwoordiger van Soekadana.

Iets ten Zuidoosten van den Zuidelijken middenstijl staat de mand met weefsels; daar zitten inan benang en priwa'. Ook de pemomong moet ergens in die buurt zitten, want ineens klinkt zijn stem helder op: Sila' njaka mantri, toa' toeroen, agoeng alit, loear dalem, sila' mekelat kolan makam Réa', sila', sila', sila'! ¹⁾

Nu komen de witte kains te voorschijn. Eerst worden om de zes stijlen door de daar gezeten mannen doeken (*sindjang* teken genoemd) vanaf 1 m hoogte tot aan de steenen, waarop de stijl staat, gebonden. Men gebruikt voor het vastbinden *tali gegai*, koord, dat in de waroeng (het weefhuis) uit garen gedraaid is en ook uit de mand komt.

Daarna wordt over de beide grafsteenen, welke kennelijk het graf van den Soesoehoenan aanduiden, een klamboe gehangen. Evenals bij de vorige handeling bepaalt ook hier Raden Kerbasari, de groote pemangkoe, zich tot het geven van aanwijzingen aan den pemangkoe van Loloan en den pramo. De klamboe overdekt net beide steenen en wordt zeer zorgvuldig aan *tali gegai* (andere bindmiddelen worden hier niet gebruikt) opgehangen. Wanneer de klamboe is opgehangen, gaat de pemangkoe Loloan naar binnen en legt over de beide steenen, zoodat ze geheel onzichtbaar worden, een tweeden doek, de *djinem dalem* ²⁾.

Daarna volgt de *lelioer*, bestaande uit lange doeken van 1 meter breed, die langs den geheelen omtrek aan de binnenzijde van den wand bevestigd worden.

Wanneer ook dit gebeurd is, worden tusschen de beide lange zijden van de Oosthelft van het gebouw koorden gespannen, waarover drie (wanneer ik goed geteld heb tenminste) lange banen doek gelegd worden. Deze stellen de *lelangit* voor. Tenslotte plant men in elk der vier hoeken een soort wit vaantje, *tetoenggoel*, een smalle witte lap aan een stok, aan welks punt drie of vier afhangende kwasten bevestigd zijn.

Wanneer dit alles volbracht is, bidden allen langdurig. Daarna wordt ons een teeken gegeven om met de anderen weer naar buiten te gaan. Alleen de pemangkoe adat gama en de pemangkoe Loloan blijven binnen. Het is inmiddels vrijwel geheel donker geworden. Ik zie nu de waterkruik, de mand spijzen en de sirihschaal naar binnen verdwijnen. Nu wordt de steen binnen de klamboe gewasschen ³⁾, het eten en de sirih wordt daarbinnen gezet en „aangeboden”. Het is uiterst moeilijk tot de kern van deze heiligste handelingen door te dringen. Uit wat ik echter tot nu toe te zien en te hooren kreeg, heb ik geenszins den indruk gekregen, dat dit „aanbieden” althans voor den pemangkoe adat gama het aanbieden van een offer zou zijn aan eenigen geest of godheid anders dan Allah. Integendeel is mijn indruk — die uiteraard een zeer voorloopige indruk is en vatbaar voor wijziging — dat al deze handelingen worden beschouwd en gevoeld als handelingen in dienst van en voor den Almachtige, die zich in verschillende verschijningsvormen openbaart. Mystieke speculatie speelt hierin waarschijnlijk een rol, waarbij men het woord speculatie een niet al te gerationaliseerden inhoud geven mag. Mystieke lectuur is hier in ieder geval niet onbekend. Zoo bezit de pemangkoe adat gama een lontar-ge-

1) Als 't U belijft njaka mantri, ouden jongen (?), grooten kleinen, buiten binnen, als 't U belijft maakt de plaats (kolan) van makam Réa' in orde, als 't U belijft, als 't U belijft, als 't U belijft!

2) Djinem is de algemeene naam voor de weefsels in de makam.

3) Opgemerkt zij in dit verband, dat een gewone doode steeds twee keer gewasschen wordt, nl. vlak na den dood en onmiddellijk voor de begrafenis, den tweeden keer binnen de klamboe, waar de doode ligt opgebaard.

schrift over Ki Noertjahja en Ki Noersada — hier voorgesteld als de stichters van waktoe lima en waktoe teloe — waarin den nabi's een plaats gegeven wordt als stem, oog, oor en dgl. van Allah ¹⁾.

Doch keeren wij terug tot de makam. Nadat de steen gebaad is, wordt de pandjang ilo, de doek, waarin de weefsels binnen de mand waren opgeborgen, als laatste baan van de lelangit over de koorden gehangen en de binnen de klamboe geplaatste spijzen, sirih en waterkruik worden weer buiten gebracht. De sirih — ik kan het door de duisternis echter niet duidelijk meer zien — wordt onder de pemangkoe's voor de deur van het heiligdom verdeeld en nu wordt eindelijk aan de wachtenden buiten verlof gegeven ook sirih te gebruiken of te rooken, wat al dien tijd verboden was. Vervolgens keert men in het donker huiswaarts, waar de mee teruggebrachte spijzen gegeven zullen worden aan de mannen van Loloan.

Er volgen nu eenige uren van verpoozing, doch om ongeveer half negen staat weer een optocht gereed. Allen zijn in ceremonieele kleding; alleen hebben de vrouwen de djong, die nu niet meer gedragen wordt, verruild voor den hoofddoek. Men gaat nu rijst wassen in de K. Nina, een ceremonie, die ik den anderen dag nog eens zag gebeuren, maar toen bij daglicht. Achter den gewonen stoet van mannen komen de vrouwen, die wassen zullen, een vrouw van Loloan vooraan; dan volgen penjangka, penjon segah en pengoeban, daar achter des avonds 29, den anderen ochtend 23 vrouwen met rijstmanden op het hoofd, waarna de stoet weer op de gewone wijze gesloten wordt. In de eerste 12 rijstmanden (inclusief die van de penjon segah) zit beras, in

de volgende beras ketan. De rijst dient voor de groote slametans, die nu zullen worden opgediend voor de kiai's, die in de moskee de gebeden verrichten. Van deze vijf maaltijden zijn er drie met geitenvleesch en twee met karbouwen-vleesch. De rijst, die 's avonds gewassen wordt, dient voor de eerste drie, die welke 's morgens wordt gewassen voor de beide laatste maaltijden. Het wassen wordt begonnen door een vrouw van Loloan (zuster van den pemangkoe), daarin door andere vrouwen bijgestaan, zoowel adellijke als niet adellijke. Het dragen geschiedt echter uitsluitend door njaka-vrouwen.

Het is een fantastisch gezicht dezen welgekleeden, ernstigen stoet bij nacht naar de kali te zien gaan, die daar door een vrij diep ravijn stroomt. Moeizaam gaat het omlaag bij het dansend licht der flikkerende flambouwen van droge palm-bladeren. De vrouwen nemen plaats op den smallen oever onder de overhangende rotsblokken. Intusschen maken njakamannen een soort dam van steenen in de kali, welke in een rechthoek gelegd worden. Daarop nemen de vrouwen plaats (zie foto 14), zes njaka-vrouwen op de steenen dwars op den stroom, de vrouw van Loloan het verst naar het midden van de kali, zes mantri-vrouwen dicht bij den oever in de lengterichting van den stroom, die hier van West naar Oost loopt. (Den anderen ochtend waren er maar tien waschstere, zes njaka en vier mantri). De vrouw van Loloan neemt het eerst plaats. Dan gaan achtereenvolgens zitten een vrouw van Plawangan, van Karangbadjo, van Roeak Bangkat, van Desa-anjar, van Soekadana. Aan de Zuidzijde zitten van Oost naar West mantri's van Karangsalah, Bajan Barat, Bajan timoe', Desa-anjar, Batoe-gerantoeng en Bajantimoe'. Het is mij niet bekend of dit een vaste volgorde is, doch ik vermoed van niet. Ze klopt al heel weinig met de normale volgorde in den stoet. Alleen schijnt het regel te

1) Dit geschrift verraadt een zekere mate van Sji'itischen invloed. Baginda Ali, Hasan, Hoesein en Fatimah genieten een eervolle plaats onder de profeten, van wie in het bijzonder Ibrahim geëerd wordt.

zijn, dat de njaka dwars op de richting van den stroom zitten en de mantri's dichter bij den oever.

Alvorens te beginnen legt de vrouw van Loloan op een steen, die rechts van haar even boven den waterspiegel uitsteekt, onder gebed *sigih* neer, dat is een klein pakje met nasi, sirih, pinang en één *kèpèng* in pisangblad gewikkeld, dat is dichtgebonden met zwart garen. Nu hurkt de pemomong aan den oever en roept drie maal achtereen: *Sila' njaka mantri, agoeng alit, loear dalem . . .* wij willen rijst wasschen voor de slametan alip, de slametan makam Réa'.

Dan wordt de rijstmand van de penjon segah, die met een deksel is gesloten, dat met een oemba' (ouderwetsche adat-doek) is vastgebonden, geopend en de vrouw van Loloan gebracht. Ook de andere vrouwen krijgen nu elk een rijstmand. De vrouw van Loloan laat het eerst haar mand te water en is met elke handeling de eerste, waarop de andere vrouwen volgen. Na een tijdje komt de pemomong de rijst inspecteeren, beginnende bij Loloan. Hij is streng; hier en daar geeft hij order tot doorwasschen, anderen helpt hij even wat vuil eruit halen. Dan worden de manden aan land gebracht en een nieuwe lading gebracht. Den derden keer krijgen alleen de njaka te wasschen. Dan zijn er nog slechts zes manden over.

Als alles afgeloopen is volgt weer *silá'* door den pemomong, die permissie geeft om sirih te kauwen en keert men in processie huiswaarts. Men gaat dan echter niet geheel denzelfden weg. Halverwege kiest men een meer Zuidelijk loopend pad en komt zodoende de pedangan via het erf van het districts-hoofd aan de achterzijde binnen, terwijl men er aan de voorzijde via de bentjingah uitgegaan was. De eerstgewasschen rijst zal straks ook het eerst gekookt worden en dan in de *balé belé'* bewaard worden totdat alles afgeloopen is. Alleen wordt van de den tweeden keer gewas-

schen rijst een deel gebruikt voor de vulling der groote antjaks (zie beneden).

Thuis heeft men intusschen niet stil gezeten. Terwijl wij waren rijst wasschen in de K. Nina, is de pemangkoe adat gama weer naar de makam geweest, door slechts enkele mannen vergezeld, om deze aan te vegen, waarvoor men het woord *ngosap* gebruikt, aangezien dit gebeurt met een oesap, zooals de vrouwen die, tot een djong gevouwen, op het hoofd dragen. De hiervoor gebruikte oesaps zijn evenwel van ouden datum. Van deze plechtigheid hoorde ik eerst veel later. Uit wat ik sedert gezien en gehoord heb, valt echter wel te reconstrueeren wat hier geschied is. Voorop is de pemangkoe gegaan, daarachter een sirihdrager met gereed gemaakte *sèmbé'*, daarachter een aantal mannen, waarvan één met een kalebas met water. Bij de makam Réa' gekomen hebben zij enkele bladeren geplukt van één der daar staande seropanboomen om de *sèmbé'* in te wikkelen. Daarna zijn zij na voetwassing en gebed één voor één naar binnen gegaan en hebben de makam met hun oesaps, die zij over den schouder met zich hebben gebracht, geveegd. Vervolgens zijn de mannen teruggekeerd en heeft de pemangkoe de *sèmbé'* en de waterkalebas onder de klamboe gezet, waar hij lang gebeden heeft. Daarna is ook hij naar buiten gekomen.

Vervolgens zijn twee der volgelingen de makam van Bajan Barat binnen gegaan (echter zonder voetwassing) die zij ook hebben geveegd en waar zij *sèmbé'* gezet hebben (uiteraard niet onder een klamboe; die vindt men alleen in makam Réa'). Daarna heeft de pemangkoe na voetwassing de makam Titi bezocht, twee mannen zijn naar de makam van Desa-anjar gegaan en eenige anderen naar de makam van Sesait. De makam van Karangsalah is niet bezocht. Vervolgens is men den heuvel weer afgedaald en heeft de pemangkoe zelf *sèmbé'* gelegd in de makam Soeng-

soenan (de derde en laatste makam, die hij alleen na voetwassching betreedt) terwijl eenige anderen naar de makam van Soekadana zijn geweest. Water wordt alleen gezet in de makam Réa'. Dit water en de sèmbé' daar en in de zes overige makams zullen 's anderen daags door den penghoeloe met gebed weggehaald worden.

Bij een andere gelegenheid was ik getuige van zulk een plechtigheid. De penghoeloe is alsdan vergezeld van een aantal kiai's. Hij gaat met den ketib de makam Réa' binnen, na van den vertegenwoordiger van den pemangkoe *batoen doepa* ontvangen te hebben (244 kèpèng, gelegd op een blad met een kom gloeiende kool en wierook). Dan gaat hij naar binnen en bidt daar, met welk gebed de kiai's buiten instemmen. Wanneer hij buiten komt brengt hij de waterkalebas en de sèmbé' (die in een oesap gewikkeld is neergelegd) mee. Deze geeft hij den vertegenwoordiger van den pemangkoe. Daarna begeeft zich de penghoeloe naar makam Titi, terwijl de ketib, van slechts één persoon, die buiten zitten blijft, vergezeld, bidt in de makam van Bajan Barat. Zoodra deze daar klaar is, volgt in de makam Titi een soortgelijke plechtigheid als in makam Réa'. Ook hier stemmen de kiai's in met het gebed van den penghoeloe en den ketib binnen en houdt ook het publiek de handen gevouwen. Daarna verdeelt zich de groep. De ketib zal naar de makam van Désa-anjar, de penghoeloe naar die van Sesait gaan en later, van den heuvel afgedaald, de ketib naar de makam van Soekadana en de penghoeloe naar de makam Soengsoenan. De kiai's echter gaan niet mee naar laatstgenoemde plaatsen, terwijl zij op den heuvel alleen meebidden voor makam Réa' en makam Titi. Echter worden de penghoeloe en de ketib overal gevolgd door een afgezant van den pemangkoe, die telkens

batoen doepa geeft ¹⁾ en zittende voor den ingang van de makam, de sèmbé' in ontvangst neemt.

Dit bidden op de makams door den penghoeloe noemt men *mas do'a* en het moet gevolgd worden door den salat, den sembahjang lohor. Bij een latere gelegenheid woonde ik die bij. Ze werd toen gehouden om 5 uur des namiddags en bestond niet, zooals de Sjâfi'ietische wet dat voorschrijft, uit vier maar uit vijf rak'ahs.

Wij zijn echter op de gebeurtenissen ver vooruit geloopt. Terstond na de terugkomst van den pemangkoe van zijn tocht naar de makams zijn in de bentjingah door den penghoeloe ten Noorden van de vierde baroega' acht geiten geslacht. Daarna snijdt men de koppen eraf en zoowel lichamen als koppen worden een tijdje in een groot vuur gelegd, dat ten Noorden van de baroega' empa' is ontstoken. Daarna worden ze uit het vuur gehaald en op de baroega' empa' gelegd. De inan djangan neemt daar nu plaats. Naast hem staat een schotel met beras benang, gereed gemaakt door R. Kerbasari, den pemangkoe belé'. Deze bestaat uit beras, 44 kèpèng (in werkelijkheid zijn het er minder, doch aangezien R. Kerba er nu eenmaal niet meer bij de hand had, wordt daar niet op gelet) sirih, pinang en kapoer en is in zijn geheel bestemd voor den inan djangan (die deze vermoedelijk met zijn mede-officiant deelt). De inan djangan neemt nu in de vingers van de rechterhand wat rijst en drukt die tegen de buik van de geit, terwijl hij bidt. Dan strooit hij de rijst uit over het dier voor hem, waarop hij de nog resteerende korrels over de andere dieren uitwerpt. Nu kan het snijden beginnen, waarin hij ijverig wordt bijgestaan door den anderen inan djangan en de mannen hunner dorpen Semokan en Sembagé', alsmede door lieden van Karangbadjo en Senaroe.

¹⁾ Ik heb eenige reden om te vermoeden, dat die niet overal 244 kèpèng bedraagt. Dit moet echter nog nader onderzocht worden.

Het vleesch wordt vervolgens gekookt in 8 of 9 petroleum-blikken, die ten Oosten van de baroega' empa' op een rij staan. De geiten worden niet gevild; daarom heeft men ze juist in het vuur gelegd. De bedrijvigheid is nu overal zeer groot. In de baroega' malang wordt *ragi* gemaakt (fijngehakt vleesch met uien). In de vierde baroega' is men eindeloos bezig met het raspen van klapper. In de baroega' agoeng vergaderen enkele pemangkoe's.

Het grootst is de bedrijvigheid in de keuken, waar de gewasschen rijst is binnengebracht, juist nadat men klaar was met het slachten der geiten. Deze moet nu gekookt worden, waarbij men onder in de kookpotten stervormige roostertjes van kunstig gevlochten klapperblad, zgn. *sapah* legt, welke door de vrouwen gemaakt zijn. Daar heerschen nu strenge wetten. In de pedangan-ruimte mag van nu aan totdat het feest is afgelopen niemand, die er niets te maken heeft, meer binnentreden zonder verlof van den pemangkoe van Loloan. Deze regeling geldt niet alleen voor de njaka's, zij is bindende wet ook en in het bijzonder voor de mantri's, die uiteraard meer vrijmoedigheid hebben hier in en uit te loopen dan de mindere man. De radèn, die het gebod overtreedt, wordt oogenblikkelijk aan het pikoelen van water en brandhout gezet en de dènda, die zoo onvoorzichtig is hier ongenood binnen te komen, zit zonder verwijl in de pedangan. Doch de mantri's passen wel op, want er wordt op hen geloerd en er is geen genade bij de lieden van Loloan, die het toch al zoo druk hebben, dat zij Karangbadjo om hulp hebben gevraagd. Overigens een heel normaal ding en een verzoek, dat nooit geweigerd wordt. In de keuken zelf voert de inan pedangan het bevel. De eigenlijke officiante is echter ziek en nu moet haar zoon haar vervangen, die in zijn werk wordt bijgestaan door de moeder van den pemomong, een oude vrouw, die het werk verstaat.

Al deze arbeid geldt in hoofdzaak de kiai's. Deze hebben aan geen der plechtigheden, welke tot nu toe hebben plaats gehad, deelgenomen en hebben zich nergens bij vertoond. Toch is hun functie geenszins een onbelangrijke. Zij zijn van overal gekomen, van Sesait tot Belanting toe. Er zijn er, den penghoeloe meegerekend, niet minder dan 57 en de pemangkoe adat gama verzekert mij eenige malen, dat dit aantal zeer groot is en dat zulks een heel gelukkige omstandigheid is. Het minimum is 44 en het is zeer voortreffelijk daar boven te zijn.

De taak der kiai's is geen geringe. Zij moeten, wanneer alles op tijd verloopt, voor middernacht in de moskee zijn. Alsdan wordt hun de *slametan boeka' Kor'an* gebracht. Deze bestaat uit nasi met in kommen verschillende soorten soep met en van geitenvleesch. Nadat de pemomong onder overreiking van batoen doepa het doel van zijn komst uiteen gezet heeft, volgt het gebed. Daarop wordt gegeten en na het eten volgt het openen van den Kor'an en begint het Kor'an-reciet, dat tot den ochtend voortduurt. Na eenige uren wordt wederom een maaltijd gebracht, de *sedekah kiai-kiai*, bestaande uit *pesèd* (kleefrijst met goela mèrah en santen). Wederom zet de pemomong het doel van zijn komst uiteen, waarna men overgaat tot den maaltijd, die gevolgd wordt door de *do'a slamet*. Daarna vervolgen de kiai's het Kor'an-reciet tot tegen den dageraad de *slametan malèkat* (malèkat beteekent hier afgestorvenen) wordt gebracht. Deze bestaat weer uit nasi met verschillende soorten djangan en *ragi*. De maaltijd wordt besloten met de *do'a malèkat* voor de afgestorvenen, waarna de kiai's eenigen tijd rust krijgen. Van belang is, dat geen salat verricht wordt. Dat gebeurt eerst na de mas do'a. Dan moet hun den vierden maaltijd worden aangeboden, de *priapan lohor*, terwijl het *tilawat* geheeten slot-

maal tegen den avond (dus Vrijdagavond) volgen moet.

Men is echter met alles te laat, vermoedelijk regel op zulk een feest. Er is in ieder geval niemand, die er zich over opwindt. Wanneer ik Vrijdagochtend om ongeveer vier uur nog eens een kijkje neem, is de slametan boeka' Kor'an nog steeds niet onderweg. Wel is men druk bezig met doelangs (groote houten schalen op hoogen voet), borden en sajoerkommen. Onder de laatste zie ik er zeer vele, die van oud Chineesch porcelein zijn; hoe oud kan ik echter niet schatten wegens volstreckte ondeskundigheid. Het zal zeker nog tot vijf uur duren, voor men deze slametan de deur uit heeft.

Het verbaast me dan ook niet weinig, wanneer ik 's morgens om half zeven opstaande, de sedekah kiai² reeds voorbij zie dragen. Voorop gaat de pemomong met een sirihschaal in de hand, gevolgd door 31 mannen met doelangs, welke door een rond, spits toeloopend deksel zijn bedekt, op het hoofd en daartusschen ettelijke mannen met in elke hand een waterkruik. Het zijn allen njaka, mannen van Loloan, geholpen door zoo veel lieden van elders als noodig is om het aantal vol te maken, waarschijnlijk meest mannen van Karangbadjo, die in alles de helpende hand bieden. Het aantal van 31 doelangs is nauwkeurig uitgerekend. Er zijn 57 kiai's (of santri's zooals men tijdens het feest gaarne zegt). Daaronder zijn twee ambtsdragers (penghoeloe en ketib) en drie mantri's (dus radens). Deze vijf personen krijgen elk voor zich één doelang met spijzen voorgezet. De overige kiai's moeten het doen met elke twee man één doelang. Bij alle drie deze slametans worden dan ook 31 doelangs gebracht. Dat het bij de vierde en vijfde anders gaat, heeft zijn bijzondere reden.

Ik sluit me inmiddels aan bij den stoet. Aan den voet van den heuvel gekomen, hoor ik reeds het gedreun van het Kor'an-reciet. Binnen de moskee zitten

de kiai's in twee rijen tegenover elkander langs Noorder- en Zuiderwand geschaard. Langs den Westwand zitten, voor de mihrab, de penghoeloe met rechts van zich den ketib en verder enkele andere kiai's. Links van den penghoeloe, voorbij de mimbar, zitten de drie radens. Nadat de pemomong met vele sila's het doel van zijn komst uiteengezet heeft, deelt de penghoeloe den kiai's mee, wat er aan de hand is en geeft vervolgens verlot eerst tot drinken, dan tot eten, dat met veel gesmak genuttigd en met gebed besloten wordt. Daarna wenschen penghoeloe en pemomong elkander salam alaikoem, welk voorbeeld door velen gevolgd wordt en waarbij ook de ketib en de drie mantri-kiai's niet vergeten worden. Dit is een vaste gewoonte na iedere slametan. De doelangs en kruiken worden nu weggenomen en de pemomong met de zijnen keert weer in optocht terug, terwijl de kiai's hun reciet hervatten.

Wanneer men zulk een heilmaaltijd in de moskee bijwoont, gelijk ik na dien nog ettelijke malen heb gedaan — één keer ook met sembahjang door de kiai's — treft de houding van de brenghers van het eten. Zij zijn hier gast en in zekeren zin even vreemd als ik. Toch heffen zij bij het gebed op tijd de handen en weten precies wanneer zij amin moeten zeggen en wanneer niet. De moskee echter is het domein van de kiai's. Wanneer er gesembahjangd wordt, zal geen der gasten daaraan meedoen. Zij blijven rustig in het midden tusschen de vier hoofdstijlen zitten en wanneer men hen, in hun fraaie bruine dodot en roode sarong zoo ziet en men kijkt dan naar de witgejaste kiai's (wanneer men dat tusschen-ding tusschen jas en overhemd een jas mag noemen) komt onwillekeurig de gedachte op aan de Javaansche tegenstelling tusschen kaoem poetih en kaoem abang, die men hier in levenden lijve voor zich ziet.

Volgen wij echter voor dit maal de kaoem abang om eerst bij den vierden

maaltijd, de priapan¹⁾ lohor, weer naar de moskee terug te keeren, waar wij de kiai's laten, die tot ongeveer twaalf uur in den middag hun reciet hebben moeten voortzetten in afwachting van de slametan malèkat.

Om een uur of acht in den morgen begeeft de pemomong zich naar het weefhuis en vertelt met het gebruikelijke sila' aan de aanwezigen, dat dit afgebroken en in de ten Oosten van Bajan stroomende kali geworpen moet worden. Deze kali draagt den toepasselijken naam *Koko' Penemponan Waroeng* (rivier van het wegwerpen van de waroeng). Helpers zijn hierbij mannen van alle kampongs; ook de mantri's mogen meedoen. De tocht strekt zich niet ver uit en van den kant werpt men met krachtigen armzwaai de bamboe's en stukken lalang dak in het vrij diepe ravijn. Daar beneden in de kali zal de bamboe in *toena* (paling) en de alang-alang in *oedang* veranderen, zoodra zij door het water worden meegesleurd. Althans zal het aantal dier visschen hierdoor toenemen. Een overeenkomstig geloof heerscht ten aanzien van de in het Westen in de K. Soerèn²⁾ weggeworpen toendjang langit en weefsels uit de makam.

Tegelijkertijd met het weefhuis worden ook de wanden van de balèn priwa' weggenomen, die nu niet meer noodig zijn. Ook de kleine balé van de inan benang in het voorgalerijtje wordt afgebroken. De restanten worden echter niet weggegooid. De pajoeng wordt in de keuken gezet.

Nadat het breken afgeloopen is, worden uit de balé belé' twee sirihschotels gebracht naar de plaats, waar de waroeng gestaan heeft. Men gebruikt sirih, waarna de schotels, op elk waarvan een oude oesap ligt, in de baroega' agoeng (aan den Zuidkant) gezet worden.

Ook de pajoeng uit de waroeng wordt hierheen overgebracht en aan den Zuid-oostelijken stijl van de baroega' agoeng vastgebonden (geopend).

Deze ochtend heeft intusschen nog meer herinneringen aan vischvangst, dan het wegwerpen van het weefhuis in de Koko' Penemponan Waroeng alleen. Aan den ingang van de betjingah zitten een paar mannen met een stuk boetgaren, dat ze, telkens als iemand uit de bentjingah komt, omhoog trekken, zoodat hij er met zijn been tegen stoot. Dit garen zal later gebruikt worden om er een net van te maken en men gelooft, dat deze handeling — waardoor de menschen als het ware gevangen worden — een goede vischvangst bevorderen zal. Wanneer ik wat later met den stoet, die rijst gaat wasschen, langs den viersprong kom, zitten aan de Noordzijde midden op den weg met het gezicht naar het Noorden drie mannen op den grond, bezig een nieuw vischnet op te zetten. Ook bij den doorgang van de bentjingah naar het pedangan-erf trof ik later op den dag een paar jongelui aan, bezig met het opzetten van een vischnet. Bij al deze bewerkingen gaat het kennelijk om het eerste begin.

Wanneer om een uur of tien de stoet vertrekt, die in de K. Nina rijst zal wasschen, is ook het laatste uur van den karbouw geslagen³⁾, die door Ama' Roebi, toa' loka' van het onder Karangbadjo ressorteerende Tèrès Genit, wordt binnengeleid en vastgebonden aan een daartoe ten Noorden van de vierde baroega' in den grond geslagen paal. Dan is het de beurt van den pemangkoe kombatjang om het dier met zijn helpers te binden en te vloeren. Wanneer dit eindelijk is geschied, begint een toa' loka' van Roeak Bangket met een breekijzer een kuil te graven, waarboven de hals van het dier moet komen te liggen en waarin

1) priapan is maaltijd.

2) Zou deze wellicht zijn naam ontleenen aan het hout, waarvan de makam gebouwd is?

3) Het slachten gebeurt steeds tegelijk met het rijst wasschen.

het bloed zal worden opgevangen. Eerst legt hij echter een hand op den grond en bidt. Na een tijdje wordt hij door een willekeurigen jongen man (i.c. een zoon van pemangkoe Ama' Soedialam van Karangbadjo) afgelost, die het werk met een patjol voltooit. De karbouw wordt nu met den kop boven den kuil gesjord en door den neusring wordt een lange bamboe gestoken, die tusschen de horens vastgebonden wordt. Het dier is nu volkomen machteloos en de penghoeloe kan zijn werk beginnen.

Deze is al wat eerder gekomen en heeft in de baroega' agoeng, gezeten onder de geopende poestaka Joesoep, die op een plankje op den Zuider bovenbalk ligt (men wees mij daar speciaal op) zijn beurt afgewacht. Na zijn jas uitgetrokken en die met de mouwen samengeknoot om den hals gehangen te hebben, wast hij zich gelaat, handen en voeten en spoelt hij den mond. Achter den karbouw staande, spreekt hij een gebed uit en snijdt dan het dier den hals half af, terwijl een ander met een bos blaren het opspuiten van het bloed tegenhoudt. Na zich de handen gewassen te hebben, snijdt hij nog een kip den kop af. Dit gebeurt altijd bij het slachten van vee; ik zag het ook bij een andere gelegenheid na het slachten van geiten.

Terwijl de karbouw leegbloedt, worden de bebloede bladeren door verschillende personen weggehaald. Bij het planten van padi op de sawah worden deze in den inlaat van het water gelegd. Ook gebruikt men dit bloed (één man haalt zelfs een heel kokertje) om het, opgelost in water, op zieke padi of sirihbladeren te sprenkelen. Bij elke karbouwen-slacht is dit gewoonte. Geitenbloed is daarvoor niet bruikbaar.

Nu is het weer de beurt van den inan djangan, die dicht bij den kop van het doode dier beras benang neerzet, terwijl men overal rond den karbouw pisangbladeren neerlegt. Daarna gaat de inan dja-

ngan bij den kop zitten en bidt. Hij neemt een handjevol beras in de hand, welke hij tegen den kop houdt en bidt weer. Dan strooit hij die hand met rijst in drie keeren uit, telkens beginnende bij den kop (waar de meeste rijst terecht komt) en vervolgens eenige korrels met een zwaai over de rest van het lichaam spreidend. Vervolgens staat hij op, bidt eerst staande en dan zittende achter het midden van den rug van het dier. Nog steeds biddend legt hij het mes tegen den rug van den karbouw met de punt naar den kop. Dan houdt hij met bidden op en maakt een sneetje in het midden van den rug in de lengterichting van de wervelkolom.

Vervolgens zet hij zich aan de buikzijde van den karbouw en, terwijl hij bidt, grijpt hij den penis van het (overigens gecastreerde) dier, waarna hij een smal ringetje van de voorhuid afsnijdt, dat onder den buik van het dier weg-gemoffeld wordt. Daarop geeft hij dicht bij de schaamdeelen ook een sneetje overlans in de buikhuid. Het villen kan nu beginnen, want aan rug- en buikzijde is nu een opening gemaakt. Men doet dit vakkundig van de rugzijde beginnend, terwijl het dier tegelijk in stukken gesneden wordt, die op de baroega' empa' verder verwerkt worden. Alleen de huid, de kop en het staartstuk komen daar niet. Den kop en de huid krijgt de pemangkoe belé' en het staartstuk wordt verdeeld tusschen pemomong en penghoeloe.

Hoewel de hierboven beschreven circumcisie van den karbouw aan een besnijdenis doet denken, wilde men zulks niet toegeven. Integendeel werd staande gehouden, dat ik het bepaald verkeerd gezien moest hebben, daar alleen een opening in de buikhuid gemaakt werd als begin van het villen. Ik heb echter sedert wel meer van die ontkenenissen meegemaakt en weet, welke waarde daaraan te hechten. Het is mogelijk, dat deze handeling hier niet had mogen plaats

vinden, omdat deze alleen bij het slachten van karbouwen voor de Alip loeir gama behoort, doch het is ook mogelijk, dat hier eenig verband met sexueele zaken bestaat, dat men mij wilde verbergen.

Men krijgt het inmiddels steeds drukker. Ieder werkt met groote opgewektheid mee. Als eindelijk om ongeveer twaalf uur in den middag de slametan malèkat de deur uit is, is men reeds volop bezig met de voorbereidingen voor priapan lohor en tilawat. In de pedaleman zijn de vrouwen bezig met het maken van *kelepon* (ronde balletjes van rijstemeel met wat goela mérah, ongeveer 3 cm. in doorsnee) en andere gerechten welke straks noodig zullen zijn voor de tilawat, zooals *soerambi*, meel van witte ketan en beras, dat gekookt zal worden. In de pedangan gaat het koken steeds door — er zijn bovendien heel wat gasten, die op tijd eten moeten krijgen — en in de bentjingah werkt men thans op alle vier baroega's. De baroega' agoeng, waar de open pajoeng nog steeds aan den Zuidooster stijl is vastgebonden, is nu ook in gebruik genomen, nl. voor het maken van *antjak*, een soort bakjes van bamboe, waarop de slametan tilawat zal worden opgediend. Deze mogen echter alleen door mantri's gemaakt worden. Er zijn twee soorten antjak. De eerste zijn heel eenvoudige vierkante ramen van ongeveer 30 cm. in het vierkant, die door twee maal twee bamboe latjes in negen vierkantjes zijn verdeeld. Van deze kleine antjaks moeten er niet minder dan 244 gemaakt worden. Voorts worden twee groote antjaks (*antjak ka-goengan*) gemaakt. Deze zijn grooter, ongeveer een halve meter in het vierkant met een opstaanden rand en elk bevestigd midden op twee lange bamboelatten, die als draaglatten dienst zullen doen. Elk dier beide antjaks staat dus midden op een soort kleine draagbaar gemonteerd. Het bamboelatwerk aan de onderzijde verdeelt deze bakken

in 25 vierkantjes. Eén van die bakken is voor den penghoeloe, de andere is voor den pemangkoe loeir gama. Beide antjaks staan opgesteld in de Zuidhelft van de baroega' agoeng, die voor den penghoeloe ten Zuiden van die voor den pemangkoe Bajan Barat. De eerste wordt gemaakt door Raden Soeriawalip van Timoe' orong, de tweede door Raden Indrabaja van Batoegerantoeng, een man, die onder den klian van Bajan Barat staat. Zij maken ook de *tèkot* voor hun antjak, bakjes van pisangblad, van welke er twee aan weerskanten voorzien worden van $\pm$ 8 cm. lange spitsen van uitgesneden pisangblad. Deze worden zoo geplaatst, dat de spitsen naar buiten steken (dus loodrecht op de lengterichting van de draagbaar). Daarmede is een klein grapje verbonden (zoo stelde men het tenminste voor). Wanneer die antjak voor den persoon, voor wien ze bestemd is, wordt neergezet, steken die punten in zijn richting. Hij mag nu niets uit den bak nemen over die punten heen, aangezien dat ziekte zou kunnen veroorzaken en hij moet dus steeds een wat ingewikkelde armbeweging maken. Het geloof hierin is echter niet sterk en het viel mij later op, dat de penghoeloe er zich bij het eten bitter weinig van aantrok.

Intusschen maakt men op de vierde baroega' een speciaal soort saté, *saté antjak*, die alleen voor deze gelegenheid zoo gemaakt schijnt te worden. Daartoe neemt men dunne, holle bamboe pijpjes, die aan het uiteinde in vier spitsen uitgesneden worden, die een weinig worden uitgebogen. Die steekt men in een brei van fijngehakt vleesch en kruiden, welke de grondstof vormt, zoodat in en rond het uiteinde een flinke dot daarvan komt te zitten, waarna de mannen de saté op een zacht vuurtje roosteren.

Wanneer om tien uur in den avond eindelijk de stoet met de priapan lohor vertrekt, is men in de baroega' agoeng nog steeds doende. In plaats van 31

doelangs worden er dezen keer slechts 24 gebracht. Er zijn nl. 4 doelangs naar het huis van den penghoeloe en 3 naar dat van den ketib gebracht, de speciale belooning, die, behalve de batoen doepa, verschuldigd is voor het mas do'a in de zeven makams, voor elke makam één doelang. In de moskee wacht mij echter een teleurstelling: de sembahjang lohor heeft men reeds verricht. Klaarblijkelijk wil men, hoewel het met de tijden in Bajan zoo nauw niet genomen wordt, deze toch niet bij nacht verrichten. Het verloop van den dienst heeft ook overigens niets verrassends.

Als wij eindelijk in de bentjingah terugkeeren, treffen wij twee groepen van meest jonge lieden aan, die tegenover elkander zittend een wedstrijd in het geven en oplossen van raadsels zijn begonnen om den tijd wat te bekorten. Telkens wordt door de eene groep een raadsel aan de andere opgegeven. Men mag echter vrij uitvoerig vragen stellen omtrent de bedoeling. Kan men het niet raden dan erkent men verloren te hebben. Raadt men het, dan is de andere partij in het nadeel. Er worden echter geen punten geteld. Alles verloopt met groote vroolijkheid. Over den wand van de pedaleman kijken vele vrouwen nieuwsgierig toe.

Intusschen zijn eindelijk de antjaks gereed gekomen en daarmee komt een einde aan den raadselwedstrijd. De helft der antjaks wordt in de pedaleman gebracht en daar op de belé aan den Noordkant gezet. Nu begint een enorme drukte. Ook in de balé belé' is men druk in de weer met het snijden en gereed maken van de djadjan voor dezen laatsten heilmaaltijd, hetgeen onder leiding van de vrouw en de zuster van den pemangkoe belé' gebeurt. Uit de pedangan begeeft zich een kleine optocht naar de baroega' agoeng. De mand met de dien dag het eerst gewasschen rijst, die nu gekookt is, wordt gebracht door den penjon segah ¹⁾, voorafgegaan door den pe-

momong, die een sirihschaal draagt en gevolgd door den pengoeban met geopende pajoeng en, als altijd, met een kris op den rug.

Uit deze mand worden eerst de groote antjaks gevuld. De antjak kagoengan voor den penghoeloe krijgt 12 scheppen, die voor Bajan Barat mogelijk ook, doch ik heb daar niet speciaal naar geïnformeerd. De rest van de rijst wordt opgedeeld onder de kleine antjaks, waarvoor nu ook andere rijstmanden uit de keuken worden gebracht, terwijl de penjon segah weer terugkeert. De pengoeban heeft echter met geopende pajoeng plaats genomen op de baroega' agoeng waar hij tegenover de beide groote antjaks zit met den rug naar het Oosten. Tegenover hem gaan twee pemangkoe's zitten, de pemangkoe Loloan om de antjak voor den penghoeloe te vullen en die van Loko' Geta' ter vulling van de antjak voor Bajan Barat, waarbij laatstgenoemde pemangkoe volgens mijn aantekeningen ook weer een kris droeg. Toen ik hier later navraag naar deed, was men echter zeer verward, ontkende zelfs, dat Loko' Geta' er geweest zou zijn. Nog later weer werd mij verteld, dat Loloan, bijgestaan door Roeak Bangket, de antjak voor den penghoeloe en Karangbadjo met Loko' Geta' die voor Bajan Barat vullen moet. Dit laatste is mogelijk juist.

De vulling der beide groote antjaks bestaat, behalve uit rijst in het midden, uit resp. 12 en 9 tèkots gevuld met 1° boeng manis, een vleeschgerecht (resp. twee en één tèkot), 2° zout, 3° saté, 4° elk twee tèkots djangan kela' pedis (een vleeschgerecht), 5° elk twee tèkots ragi (toespijs van vleesch, uien en kruiden), 6° manok sajoer van kippenvleesch (de penghoeloe twee, de andere één tèkot) en 7° manok ngoerap, kippenvleesch met santen (resp. twee en één tèkot). Bovendien krijgt elke

¹⁾ Dit maal een man, daar zijn moeder ziek is geworden, vermoedelijk een aanduiding, dat haar periode is begonnen.

antjak nog een pakje *djodjor*, fakkeltjes van een halve meter lengte, omwonden met door elkander gestampte *djarak*-pitten en kapok.

De vulling der kleine antjaks, die naast elkander op de vierde *baroega'* en de *baroega'* agoeng zijn neergezet, is niet aan speciale personen opgedragen. Deze worden gevuld met boeng manis, zout, saté, *djangan kela'* pedis, *ragi*, *manoek*, *manoek ngoerap*, *djodjor* en *leloekon*, een pakje met sirih-benoodigdheden. Dit laatste wordt aan de groote antjaks niet toegevoegd omdat de personen, voor wie deze bestemd zijn, afzonderlijk sirih zal worden voorgezet. Voorts bevatten de kleine antjaks, zooals reeds vermeld, rijst. Alles wordt met pisangblad van onder en boven zorgvuldig afgesloten, ook de groote antjaks, bij welke de pengoeban geduldig waken blijft.

Intusschen vullen de vrouwen in de pedaleman de andere helft der kleine antjaks met wadjik, dodol, pangan poeté', pangan abang, kelepon, goela kelapa, pesèd en soerambi. Van het laatste gerecht schijnt een klein tekort te bestaan, want in enkele antjaks blijkt het niet aanwezig te zijn. Ook deze antjaks worden met pisangblad gesloten.

Wanneer alles gereed is, worden de antjaks uit de pedaleman door de mannen naar de bentjingah gebracht, waar ze in paren vereenigd zullen worden. Men noemt dit kawin en de bedoeling is onmiskenbaar, want de in de *baroega's* gereed staande kleine antjaks worden opgelicht om die uit de pedaleman, welke door de vrouwen bereid zijn, er onder te schuiven. Toch zei men mij naderhand weer, dat dit niet waar was en, waar de menschen het zooals ik zag gebeuren gedaan hadden, dit een vergissing geweest was. Men vergist zich echter niet op zoo omslachtige wijze. De antjak kagoengan krijgen nu ook zulk een kleine antjak uit de pedaleman, die echter bovenop gezet wordt. Dan worden ze gesloten met het ronde, spits

toeloopende deksel, *tembola'*, dat men ook gebruikt om de doelangs mee af te sluiten. De *tembola'* wordt met een oemba' stevig op de antjak vastgebonden. Zulk een deksel krijgen evenwel alleen de antjak kagoengan.

Nu kan de stoet worden opgesteld. Voorop de pemomong met batoen doepa'. Het getal *kèpèngs* is grooter dan gewoonlijk; ik meen waar te nemen dat het een *tali* (1000) is. Achter hem komen de pemangkoe's van Loloan en en Roeak Bangket, beiden als pinangdrager (de pemangkoe belé' gaat zelf niet mee; dat doet hij nimmer). Daarachter komen twee mantri's van Bajan Timoe', die de antjak kagoengan voor den penghoeloe op de schouders dragen, gevolgd door twee mantri's van Bajan Barat met de voor hun pemangkoe bestemde antjak kagoengan. Daar achter volgen mannen van Loloan elk met één stel antjaks in de hand, afgewisseld door waterdragers met elk twee kruiken. Meer naar achter loopen mannen van alle groepen. Aangezien er behalve de penghoeloe nog 56 andere kiai's zijn, is het aantal beschikbare mannen zelfs niet toereikend (het schijnen weer allen njaka te moeten zijn, behalve dan de dragers der antjak kagoengan) zoodat de laatsten meerdere stellen kleine antjaks met zich moeten voeren. Er moeten bovendien ook nog fakkeldragers zijn.

Het loopt tegen vier uur in den nacht voor zich de stoet in beweging zet. In de moskee is de opstelling dezelfde als andere keeren, met één uitzondering. Direct aan de Noordzijde van de mimbar zit nu een vertegenwoordiger van den radèn-pemangkoe Barat orong. Naast hem zitten de drie radèn-kiai's. Nadat de antjak kagoengan zijn neergezet voor den penghoeloe en den vertegenwoordiger van Barat orong en ook de andere kiai's elk hun antjaks gekregen hebben, worden de gewone toespraken gehouden, waarop de penghoeloe met de kiai's de *do'a roah* voor de afgestorvenen bidt en vervolgens

permissie geeft tot drinken, dan tot eten uit de antjak, die door de mannen is bereid en tenslotte tot het gebruik van de door de vrouwen gereedgemaakte antjak. Hierop volgt de do'a slamet. Dit gaat echter anders dan gewoonlijk. Eerst bidt de penghoeloe, dan de ketib, dan nog tal van andere kiai's aan alle kanten en hoeken van het gebouw, om beurten de één na den ander. Er zijn vele Arabische gebeden bij, maar ook die in het Sasaksch of Javaansch zijn gesteld en waarbij o.m. de duivelen worden uitgenoodigd naar de Segara Anak (het groene meer) te wijken.

Als alles afgeloopen is, wordt sirih genuttigd en daarna over en weer salam alaikoem gewenscht, dat haast geen einde neemt. Het valt mij op, dat de stemming tijdens deze laatste plechtigheid luidruchtiger is dan tevoren. Reeds bij den tocht naar de moskee viel dat op. De spanning heeft al zoolang geduurd, dat het tijd wordt, dat er een einde aan komt. Ook de terugkeer is minder ceremonieel dan anders. Alleen de schalen van batoen doepa en sirih en de waterkruiken behoeven mee teruggenomen te worden.

Hierna is eindelijk de tijd aangebroken voor den slotmaaltijd. Eerst worden de overgeschoten antjak rondgedeeld onder de toa' loka' en de mantri's. Als eindelijk de maaltijd kan worden opgediend is het reeds Zaterdagochtend half zeven. Er wordt gegeten in de baroega' agoeng, de baroega' malang en de vierde baroega'. In de baroega' agoeng nemen de pemangkoe's plaats, ook penghoeloe en ketib. In de andere baroega's gasten, die van verre gekomen zijn. Aan de Zuidzijde van de baroega' malang zie ik nog twee radèn zitten, de anderen zijn njaka. Ik verzuimde erop te letten hoe men begon, doch vermoedelijk zal de *pemomong dalem*, een radèn van Bajan Timoe', die altijd binnen pedaleman en bentjingah het woord moet voeren ¹⁾, zich bij de ba-

roega' agoeng opgesteld hebben en den penghoeloe en de pemangkoe's hebben uitgenoodigd toe te tasten. De pemangkoe belé' eet hier niet mee, evenmin als de pemangkoe van Loloan. Die eten eerst later.

Na dezen maaltijd wenschen de deelnemers elkander salam alaikoem en blijven verder zitten wachten, totdat alles afgelopen zal zijn. Er wordt nog twee keer eten opgediend, doch nu op matten op den grond in de bentjingah in de middenruimte. Een lange rij van doelangs wordt daar neergezet, die aan het einde ombuigt tot ten Noorden van de baroega' empa'. Daarbij zitten de mantri's aan het Zuideinde, de njaka naar het Noorden.

Ook de vrouwen, voor zoover die nog niet gegeten hebben, eten thans binnen de pedaleman op de balé aan de Noordzijde. Ook hier valt eenige scheiding op te merken tusschen njaka en mantri's, doch een vaste regel in de opstelling ontbreekt. Tenslotte eet ook de pemangkoe belé' daar met het districtshoofd, het districtshoofd van Tandjoeng, dat hier als gast aanwezig is en schrijver dezes. Nadat ook wij elkander salam alaikoem gewenscht hebben, gaat de pemangkoe adat gama naar de bentjingah. Daar is het eten thans afgelopen en hij bestijgt de baroega' agoeng. Hier is inmiddels de uit de makams gehaalde sèmbé' neergezet en een kruik met het water, dat uit de kalebas gekomen is, die ook een nacht in de makam Réa' gestaan heeft. Men wast zich het voorhoofd even af met dit water alvorens de sèmbé' te ontvangen.

De penghoeloe begint. Onder langdurig gebed geeft hij den eenig overgebleven broeder van den vader van den pemangkoe adat gama sèmbé' op voorhoofd, hartskuil en rug. Deze geeft nu den penghoeloe weer sèmbé' op het voorhoofd. Dan wenschen zij elkander salam alaikoem. Nu krijgt ook de pemangkoe adat gama op drie plaatsen

1) Deze functie is weer erfelijk in de mannelijke lijn.

sèmbé' van den penghoeloe. Na salam alaikoem gewenscht te hebben begint de pemangkoe mee te helpen met sèmbé' te geven, waarin al spoedig ook de pemangkoe Loloan en de pemomong hem bijstaan. Priwa' en inan benang worden nu geroepen om als één der eersten sèmbé te ontvangen en zoo gaat men door, steeds op drie plaatsen sèmbé' gevend en elkander uitvoerig salam alaikoem toewenshend. Straks zullen ook de kiai's, die allen hiertoe naar de bentjingah gekomen zijn, een beurt krijgen. Wie gehad heeft, neemt tegelijk afscheid en gaat naar huis, na zijn rombongs, de rijstmanden, die hij bracht met beras, gevuld met nasi te hebben terugontvangen.

Het feest is hiermee afgelopen. Alleen vindt de volgende week Vrijdag ten huize van den pemangkoe belé' nog een kleine slametan plaats om vergeving te vragen voor de overtredingen tegen de door de voorouders gestelde regels, die men bij het feest begaan mocht hebben. Daaraan nemen echter alleen pemangkoe adat gama en pemangkoe Loloan deel met den penghoeloe of den ketib, die deze slametan leidt. Het Alip-feest is weer afgelopen. Het heeft opnieuw de aandacht der menschen bij de makams bepaald, want in de beide volgende weken worden èn de makam van Sesait èn de makam van Karangsalah herbouwd.

III

Ten besluite een enkel woord over de viering van de *Alip loeir gama*, welke naar raming voor het laatst heeft plaats gevonden nu 24 jaar geleden, ofschoon deze, in tegenstelling tot de Alip makam Réa', iedere acht jaar gevierd zou moeten worden, of het huis (*gedèng*) op de pedéwa' kapot is of niet. De oorzaak van deze tekortkoming ligt in het ontbreken van een aantal ambtsdragers, nl. *lebé*, *peroemba'* (den man, die de weefsels in de *gedèng* moet brengen), *penjoe-nat goemi* (die de te slachten karbouwen

moet besnijden) en *pendjeleng*, den bereider van klapperolie. Overigens verbindt men aan het nalaten van deze ceremoniën naar het schijnt geen ernstige gevolgen ten aanzien van de cosmische orde. Toen ik daarnaar vroeg, antwoordde men, daar niets van gemerkt te hebben.

De Alip loeir gama wordt ook wel Alip belé', de groote Alip genoemd en de Alip makam Réa' Alip beri', kleine Alip. Ofschoon de pemangkoe adat gama de juistheid dezer benamingen ontkende en ook beweerde (wat onwaarschijnlijk is) dat de zgn. groote Alip aansluitend aan het feest voor makam Réa' gevierd zou moeten worden, kan de naam groote Alip in ieder geval als in gebruik zijnde worden aanvaard. Men motiveerde dien naam ook door erop te wijzen, dat hiervoor twee *gedèngs* gebouwd moeten worden en het aantal functionarissen belangrijk grooter is.

De beide *gedèngs* (*gedèng laoe'* en *gedèng daja*) staan op de pedéwa's te Bangket Bajan en Montong Gedèng, welke resp. ten Zuiden en ten Noorden van Bajan gelegen zijn. Zij worden, naar men mij vertelde, resp. ook wel *balé prawangsa* en *Praboejaksa* genoemd. Het was echter onmogelijk hier dieper op in te gaan. De *gedèngs* zijn kleine huizen op vier stijlen. Zij zijn thans ingestort en ik heb nog geen gelegenheid gehad de plaatsen te bezoeken. Aan den voet van de *gedèngs* moet zich een *pedangan* bevinden.

Bij het ceremonieel speelt Karangbadjo een soortgelijke rol als Loloan in Oost, echter met dien verstande, dat niet de pemangkoe gantoengan rombong de rechterhand is van den pemangkoe loeir gama maar Ama' Soedialam. Men begint ook met vergaderen (*goendem*). Dit geschiedt echter niet in de Westelijke bentjingah, maar bij den pemangkoe gantoengan rombong, waar Ama' Soedialam de pemangkoe's bijeen roept. De pemangkoe loeir gama speelt hierin dus een minder naar voren tredende

rol dan de pemangkoe adat gama bij de kleine Alip. Zooals nog blijken zal komt zijn bentjingah er feitelijk in het geheel niet bij te pas.

Wanneer men voldoende vergaderd heeft (dit gebeurt uitsluitend op Maandag of Donderdag) wordt begonnen met het bouwen van de waroeng kon ngantek, het weefhuis, dat op een erf op eenigen afstand ten Westen van de bentjingah van Bajan Barat onder een asem-boom komt te staan (of die asem-boom essentieel is, weet ik niet). Op dat erf bouwt men voorts een balèn priwa', een balèn pemomong en een balèn gerantoeng. Gerantoeng beteekent gong en hier komt de muziek te zitten. Toekang tiang waroeng zijn Ama' Soedialam voor den Zuidelijken paal, de pemangkoe Plawangan voor het midden en de pemangkoe Loloan voor den Noordelijken paal. Intusschen wordt op dezelfde wijze als bij de kleine Alip garen gesponnen, dat ook in ceremonieelen optocht naar de kali gebracht moet worden om met rijst te worden ingewreven, hetgeen geschiedt onder toezicht van Ama' Soedialam. De functionarissen, die wij bij de Alip-viering in Oost ontmoetten, komen wij ook hier tegen. De regel van de erfopvolging is dezelfde, voor de mannen in de mannelijke lijn, voor de vrouwen in de vrouwelijke lijn. Echter worden verschillende functies voor een groot deel door andere personen vervuld. Inan benang en priwa' zijn er bovendien twee, één voor gedèng laoe' en één voor gedèng daja; terwijl de inan benang van adel zijn zooals in Oost, zijn de priwa' hier njaka. De pemomong is een man van Bareng bira' laoe' (dat merkwaardigerwijze onder Loloan resorteert) en hij wordt in zijn werkzaamheden bijgestaan door de pemangkoe's Long Godèk en Plawangan. De pemangkoe gegalah is echter weer dezelfde als in Oost (pemangkoe Loko' Geta'). De penjangka is hier de pemangkoe gan-toengan rombong c. q. diens representant

(in Oost de zoon van den penghoeloe). Penjon benang en penjon segah zijn ook weer andere vrouwen, doch de pengoe-ban is dezelfde.

Bij het menasin benang treedt nog een bijzondere functionaris op. Dat is de *pengontas*, een man van Melakas Réa', een njaka, die voor den stoet uitloopt met in de hand opgeheven een oude parang (poesaka; er is echter niets bijzonders aan te zien). Hij is de man, die èn bij het menasin benang èn later bij het rijstwasschen het woord voert en de handelingen met sila' aankondigt. Achter hem komen in de verschillende optochten achtereenvolgens de vertegenwoordiger van Ama' Soedialam, die van den pemangkoe van Loloan, van den pemangkoe Plawangan, van Désa-anjar en verder als gewoon (tenminste, dat zeide men mij. Van Roeak Bangket werd geen melding gemaakt; of men dit alleen vergeten is, vermag ik niet te zeggen).

In het weefhuis staan weer acht weefstoelen, aan iederen kant vier voor één der beide gedèngs ¹⁾. Of men ook hier alleen het eenvoudige witte weefsel maakt, dat voor Oost in gebruik is, kan ik niet met zekerheid zeggen, doch waarschijnlijk wel, ofschoon de titel peroemba' voor den man, die het aanbrengen der weefsels leidt, het tegendeel zou doen vermoeden (oemba' zijn de zeven „heilige” kains, die alle gekleurde strepen en banden op een meestal geel fond vertoonen).

Tijdens het weven wordt muziek gemaakt. Daartoe dienen twee speciale gamelans, bestaande uit twee gongs, vier kemongs (hier klèntèng genoemd) en twee gendangs, de eene afkomstig van Saloed ten Westen van Sesait en de andere van Karangbadjo. Zij spelen om beurten; alleen bij het menasin benang rukken zij samen uit. Het spelen in deze gamelans is

¹⁾ Volgens mijn aantekeningen, die voor gedèng daja West, die voor gedèng laoe' Oost. Ik gebruikte echter de woorden Noord en Zuid, rechts en links en ben niet geheel zeker, dat geen verwisseling van wind-richtingen heeft plaats gehad.

eveneens aan het erfelijk toa' loka'-schap gebonden. Voorts zijn in het weefhuis aanwezig de djantaka en de kidoeng, resp. „toekang dongèng" en „toekang njanji". De eerste is afkomstig van Karangtal bij Sesait; de woonplaats van den tweede verzuimde ik op te schrijven, doch ik meen mij te herinneren, dat ook hij uit het Westen komt. Er wordt echter geen poestaka gelezen, zooals bij de kleine Alip geregeld in de baroega' agoeng gebeurt. Aan het einde van het weven schijnen ook weer een mantri pertes en een mantri penggantal op te treden, die dezelfde zijn als in Oost ¹⁾.

Intusschen zijn ook de gedèngs herbouwd, eerst gedèng daja en daarna gedèng laoe'. Pramo heeft men hier zes, toa' loka' van achtereenvolgens Telagabagé', Tanabisa, Désa-anjar, Telagamontong, Nangkarimpé en Mageling. Zij maken al het houtwerk. Pembaoen ima' ima' ontbreken hier. De wand wordt vervaardigd door een man van Telagabagé', geholpen door drie willekeurige pengajahs. Pembaoen idjoek en pendamping zijn weer dezelfde als voor Oost, evenals de pawang. Zuider en Noorder gedèng worden door dezelfde mannen gemaakt. Het overige werk geschiedt door de mannen van Karangbadjo met behulp van in de eerste plaats lieden van Loloan.

Bij het binnenbrengen der weefsels speelt de peroemba', een man van Tèrès Genit, een zeer belangrijke rol ²⁾. Hij heeft de leiding en hij neemt dan ook plaats aan den Zuidooster stijl. Noordoost zitten de pemangkoe's van Bajan Timoe' en Loloan, Zuidwest die van Bajan Barat en pemangkoe gantoengan rombong terwijl de radèns van Desa-anjar en Soekadana aan den Noordwestelijken stijl plaats nemen. Deze schikking is

voor gedèng daja en laoe' dezelfde. Bij elk der gedèngs wordt nu een karbouw geslacht en een slametangehouden, waarbij echter alleen rijst gekookt wordt. De kombatjang is dezelfde als voor Oost, doch inan meni en inan pedangan zijn weer anderen, evenals de inan djangan, welke functie wordt waargenomen door twee keer twee mannen van Karangbadjo, twee voor gedèng daja en twee voor gedèng laoe'. Bij het slachten treedt de penjoenat goemi op, die de karbouw (het moet een bijna volwassen karbouw — djagiran — zijn) besnijdt.

Wanneer dit alles volbracht is, wordt door den pemangkoe loeir gama de slotceremonie (tilawat) van het feest overgedragen aan den pemangkoe adat gama, die een feest aanricht, geheel overeenkomstig het hierboven beschrevene, dat op Donderdag en Vrijdag is gehouden. Ook hier worden vijf slametans naar de moskee gebracht, waar de kiai's dezelfde godsdienstige handelingen verrichten als voor de makam Réa'.

Aan het slot van dit artikel willen wij nog op enkele punten wijzen. In de eerste plaats op de verhouding van wederkeerig hulpbetoon, welke tusschen Loloan en Karangbadjo bestaat. In elkan- ders optochten loopen zij steeds op de tweede plaats en zij staan elkander in alles bij. In de tweede plaats op het veel geringer aandeel van den pemangkoe loeir gama in de Alip-ceremoniën, waarvan hij officieel de leiding heeft, dan dat van den pemangkoe adat gama in de zgn. kleine Alip. In de derde plaats vestigen wij hier de aandacht op het verschil in karakter tusschen beide Alip-ceremoniën. De Alip makam Réa' draagt een plechtig godsdienstig karakter, is verbonden met de makams en den Islam. Hierbij wordt een godsdienstige poes-

1) Bij één gelegenheid werd mij echter ook de lebé als pertes genoemd. Zijn functie is — ofschoon deze door de menschen belangrijk wordt genoemd — verre van duidelijk en vereischt nader onderzoek.

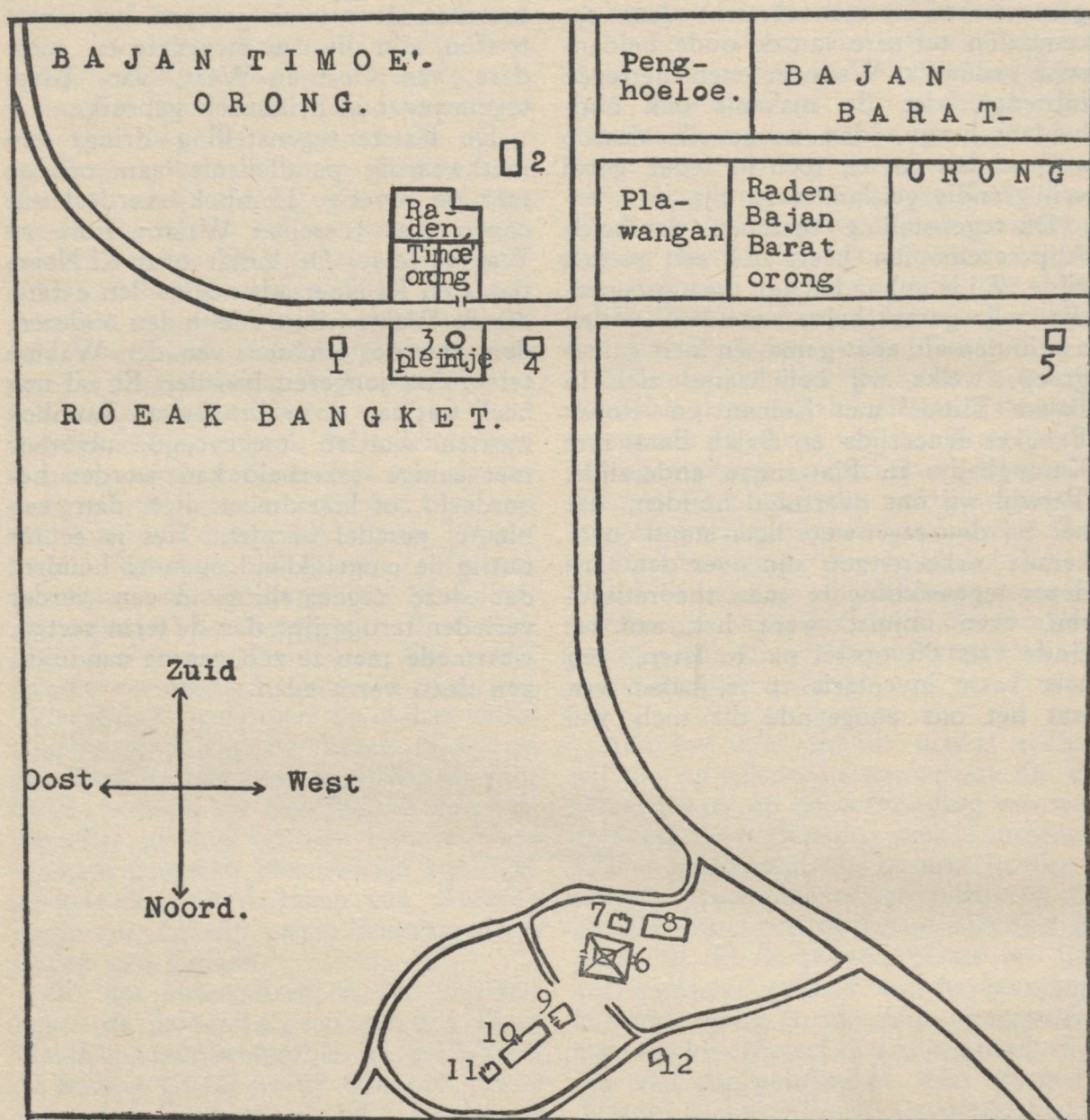
2) Het is niet uitgesloten, dat er voor elke gedèng afzonderlijk een peroemba' is; doordat dit feest zoo lang niet gehouden is, valt het moeilijk hierover uitgebreider inlichtingen te verkrijgen.

taka gelezen. De groote Alip is een veel feestelijker gebeurtenis, er wordt bij gemusiceerd en men verricht deze ceremoniën ter eere van de oude heidensche pedéwa's. Wanneer men hiertegen inbrengt, dat de makams ook oudheidensch zijn, dan moge ik daarop antwoorden dat zij toch in ieder geval vrij grondig geïslamiseerd zijn.

De tegenstelling tusschen de beide Alip-ceremoniën heeft ook een sociale zijde. Zij is gebonden aan twee groepen, die wij gemakshalve zouden willen aanduiden als adat gama- en loeir gama-groep, welke wij belichaamd zien in Bajan Timoe' met Loloan en Roeak Bangket eenerzijds en Bajan Barat met Karangbadjo en Plawangan anderzijds. Terwijl wij ons overtuigd houden, dat het bij den tegenwoordigen stand onzer kennis verkeerd zou zijn over den aard dezer tegenstelling te gaan theoretiseeren, even onjuist ware het, aan het einde van dit opstel na te laten, een zeer korte inventaris op te maken van wat het ons aangaande dit toch wel

zeer belangwekkend verschijnsel heeft geleerd. De tegenstellingen, die ons tusschen deze twee groepen het meest treffen, zijn die van meerdere en mindere, van Cost en West, van Islam tegenover oudheidensch gebruik.

De laatste tegenstelling dringt een merkwaardig parallelisme aan ons op met de overig Lombok verdeelende contraverse tusschen Waktoe lima en Waktoe teloe. De lontar over Ki Noertjahja en Ki Noersada noemt den eerste, die de Waktoe lima sticht, den ouderen, den tweede, stichter van de Waktoe teloe, den jongeren broeder. Er zal nog heel wat aan onze kennis van Lombok moeten worden toegevoegd, alvorens met eenige zekerheid kan worden beoordeeld, of hier meer ligt dan een bloote parallel of niet. Het is echter nuttig de mogelijkheid open te houden, dat deze tegenstelling in een verder verleden teruggrijpt, dan de term secten, waarmede men ze zoo gaarne aanduidt, zou doen vermoeden.



KARANGBADJO.

Fig. 1.

Plattegrond van het dorp Bajan.

- 1) Makam Soengsoenan.
- 4) Districtskantoor.
- 7) Makam Bajan-Barat.
- 10) Makam Sesait.

- 2) Woning districtshoofd.
- 5) Makam Soekadana.
- 8) Makam Rêa'.
- 11) Makam Karangsalah.

- 3) Waringin.
- 6) Moskee.
- 9) Makam Titi.
- 12) Makam désa Anjar.

|| = Ingang of deur.

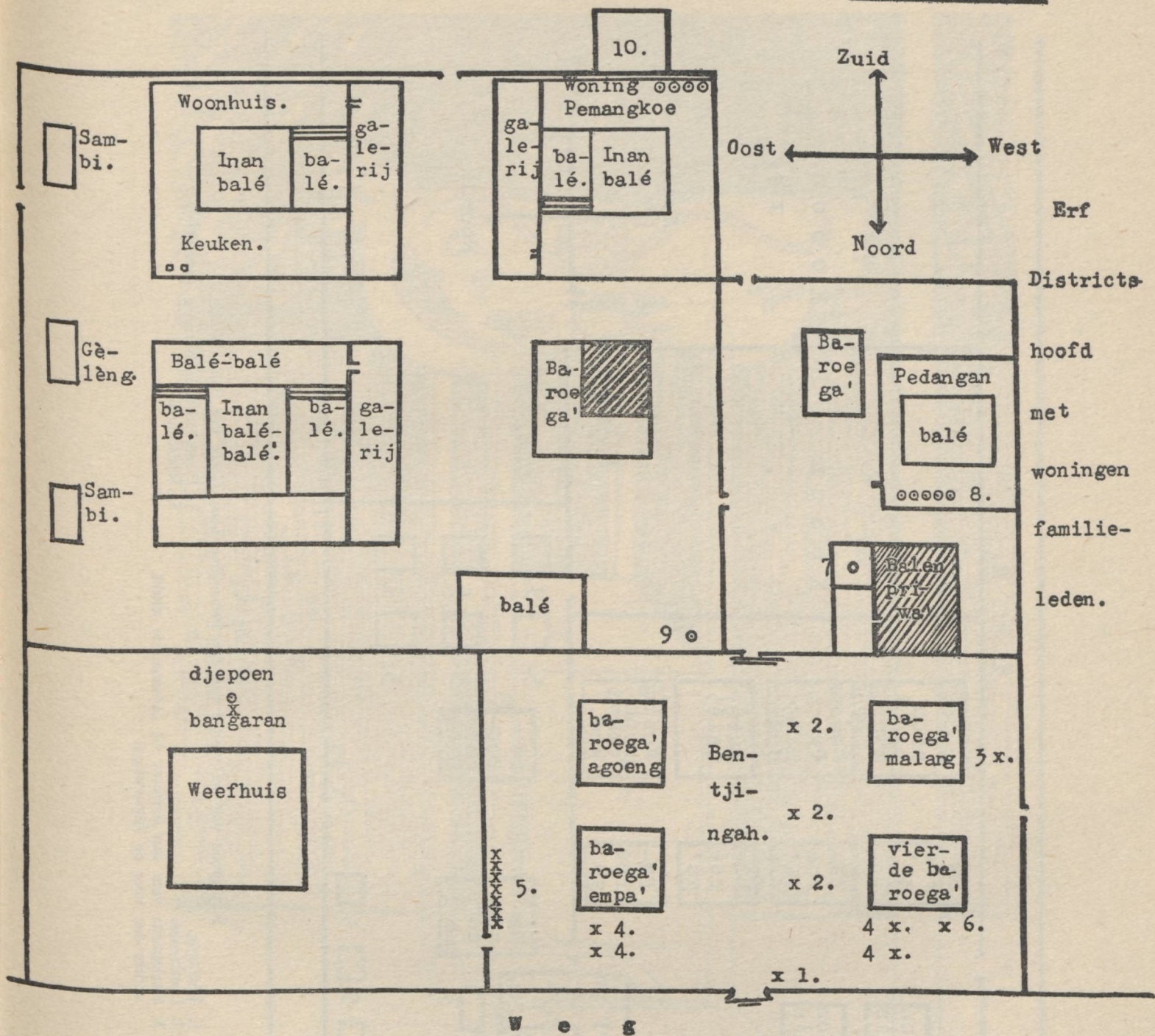


Fig. 2.

Plattegrond van het verblijf van den Pemangkoe Adat Gama van Bajan Timoe'.

1. Plaats waar vroeger een waringin, thans een djamboe staat.
2. Jonge djeroeks.
3. Plaats waar vroeger een nangka stond.
4. Kookplaatsen voor de diverse djadjan.
5. Kookplaatsen voor het vleesch.
6. Slachtplaats van den karbouw.
7. Balé met pajoeng voor de benang.
8. Kookplaatsen in de pedangan.
9. Lontarpalm.
10. Plaats voor het wannen van rijst.

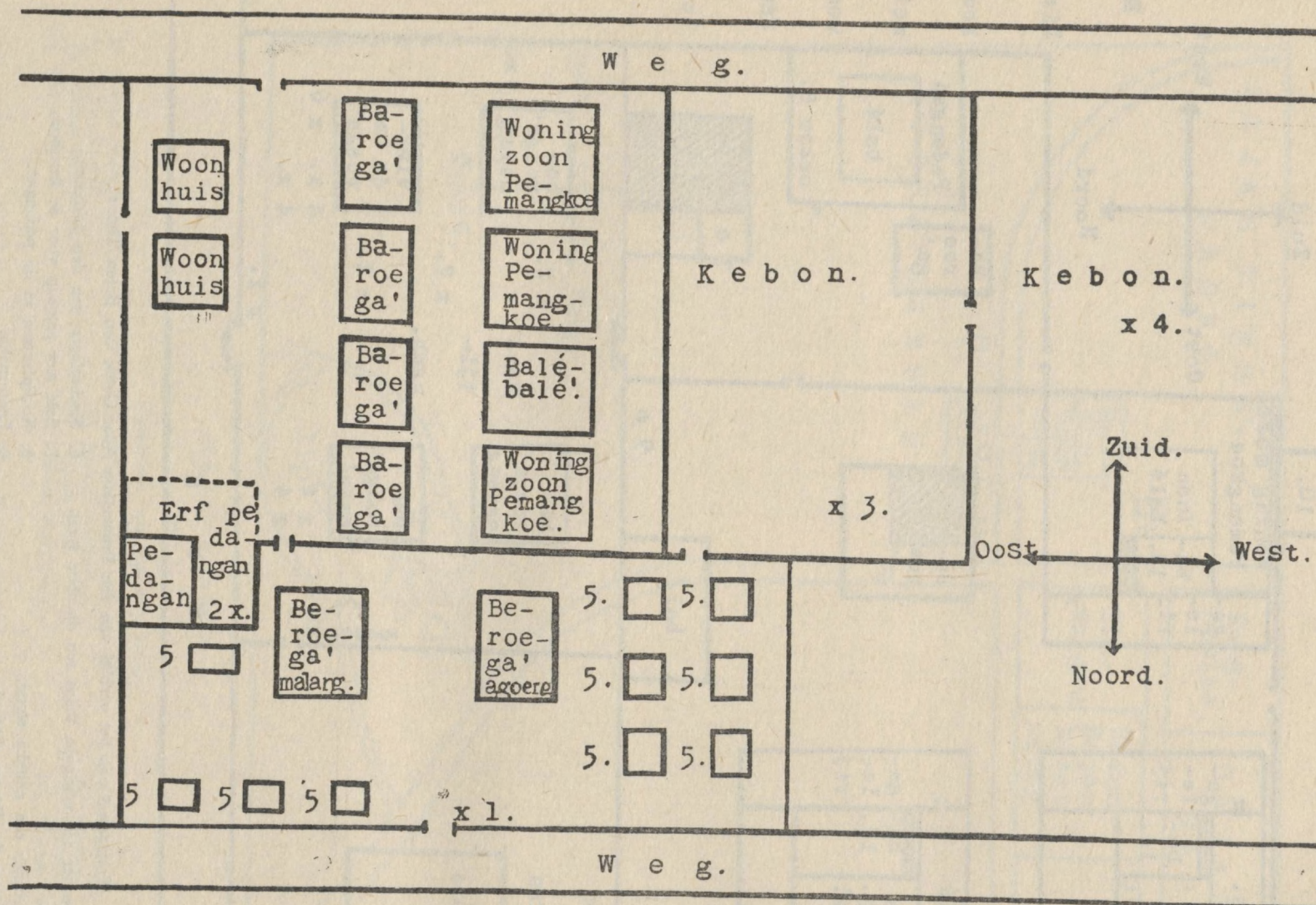


Fig. 3.

Plattegrond van het verblijf van den Pemangkoe Loeir Gama van Bajan Barat.

- | | |
|--|---------------------------------------|
| 1. Waringin. | 4. Plaats voor de waroeng (weefhuis). |
| 2. Lontarpalm. | 5. Rijstschuren. |
| 3. Slachtplaats voor den karbouw bij ceremonieele slacht, andere dan voor de Alip-viering. | |

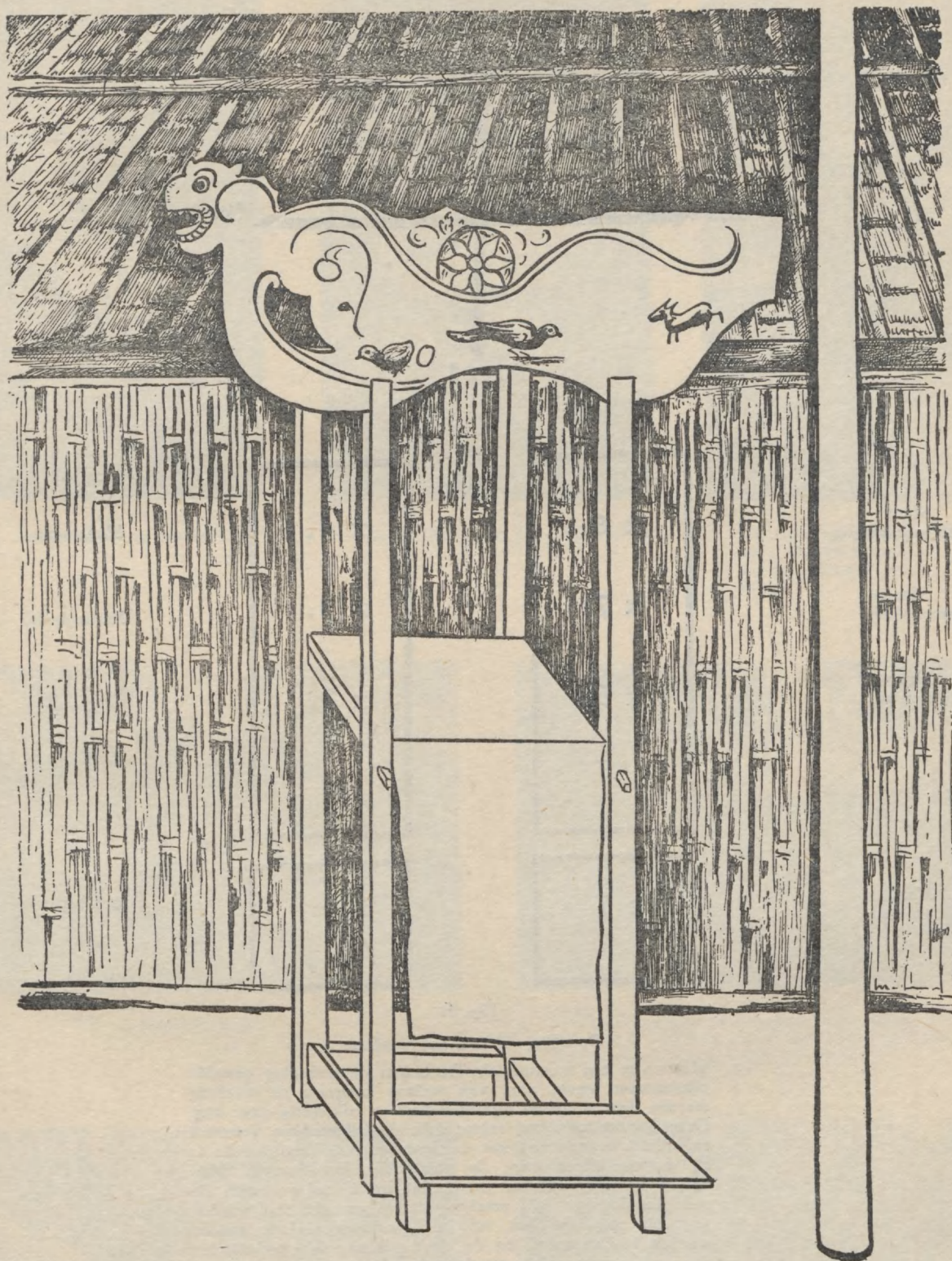


Fig. 4.

Mimbar in de moskee te Bajan, met Peksi Bajan.

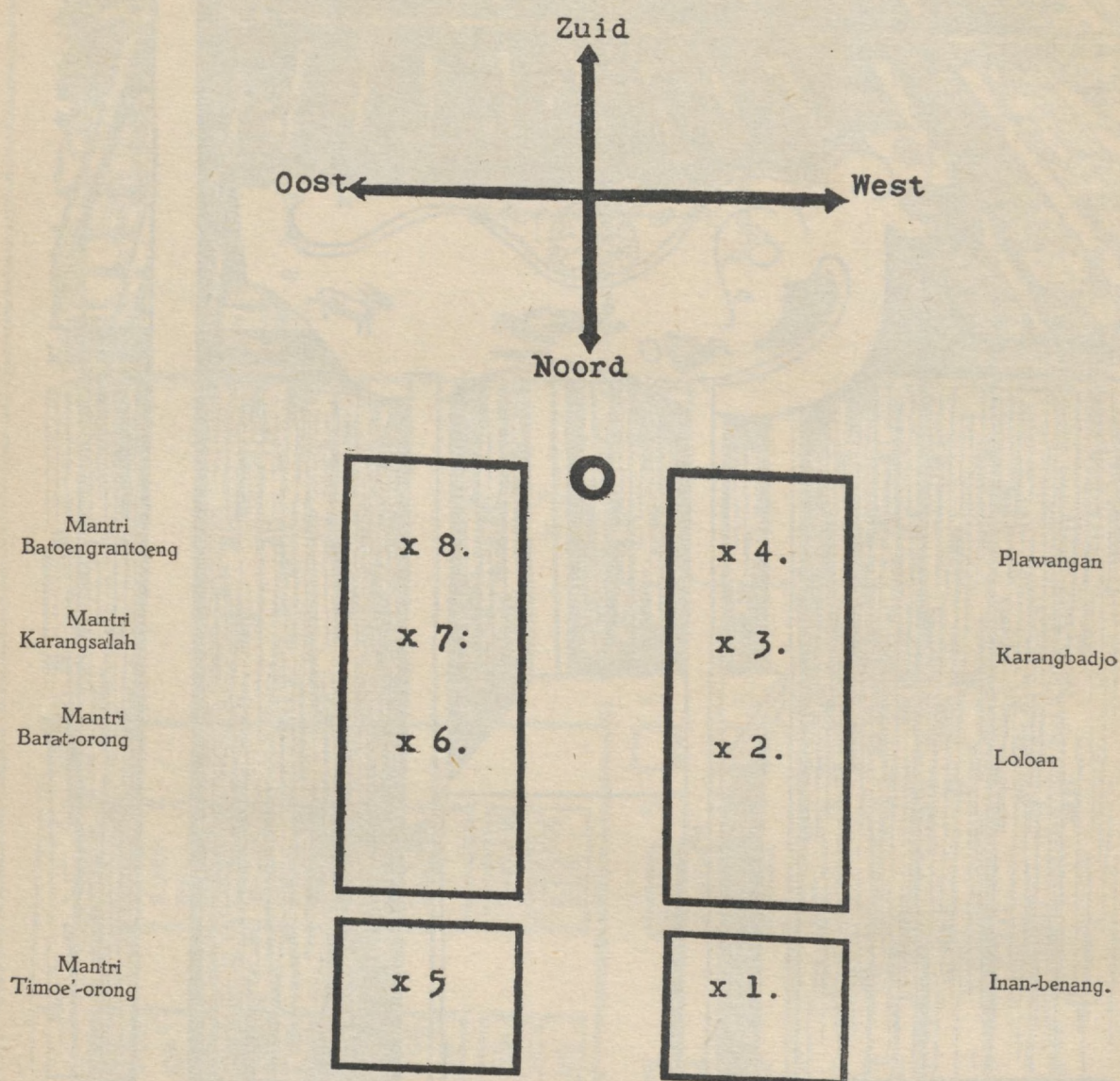


Fig. 5.

Opstelling binnen het weefhuis.

- x. plaats van een weefstoetel. De buiten de teekening gestelde plaatsnamen geven aan, van welken kampong de weefster die den daar staanden weefstoel bedient, afkomstig moet zijn. Deze opgave werd mij echter door den pemangkoe verstrekt en is niet geverifieerd met de Inan-benang. Betrouwbaar is zij daarom alleen t.a.v. de plaats der Inan-benang. Men deelde mij nog speciaal mede, dat op 1 onder andere de pandjang-ilo, op 5 de pandjang ilang gemaakt zou worden (dat zijn resp. de doek, waarin de nieuwe weefsels gedaan worden in den mand en de doek, waarin de overblijfselen der oude straks zullen worden gegooid).



2. Het weefhuis van de binnenzijde gezien.



3. Makam Réa', de Oostelijke gevel.



7. Een jeugdige mantri in ceremonieele kleding; aan den pols de gelang gedoedèng (foto Mevr. de Boer).



1. Het weefhuis.



4. De Zuidoostzijde van makam Titi (links) en de makam van Sesait (rechts). Deze foto werd genomen tijdens het plechtig inlossen van geloften.



5. De Zuidoostzijde van de makam van Karangsalah, genomen bij dezelfde gelegenheid als 4. Links ziet men nog een deel van de makam van Sesait.



6. Hedendaagsche graven in Bajan.



9. De inan benang.



8. De djong wordt opgezet.



10. De inan meni.



11. De mand met weefsels onderweg van waroeng naar balèn priwa.



12. Op weg naar de makam (foto Mevr. de Boer).



3. Op weg om rijst te wassen.



14. Het wassen van de rijst.

LOMBOK IN DE 17^e EEUW.¹⁾

DOOR

Dr. H. J. DE GRAAF.

Merkwaardig is, hoe zelden de naam van het eiland Lombok in de oudste geschiedbronnen der Compagnie voorkomt. Zelfs de praatgrage Valentijn, die over Bali nog enige curiositeiten weet mede te delen, zwijgt nagenoeg over de eilanden tussen Flores en Bali.

Dat de naam van dit eiland eens op aller lippen zou zijn en een aantal tragische militaire gebeurtenissen, die daar plaats grepen, tenslotte tot een ommekeer zouden medewerken in het beleid der Nederlandsch-Indische regering, zou zeker niemand vermoeden.

De Compagnie vond er te weinig naar haar smaak, dan dat zij er zich bijzonder druk om zou maken en de schaarse Lombokse scheepjes, die op de Bataviase rede het anker lieten vallen, brachten weinig anders mee dan wat rijst en dgl. Toch zijn de verspreide berichten, die ons vanuit Lombok bereiken, in zo verre eenstemmig, dat er vanuit dat eiland zelve geen of bijna geen sterke politieke actie is uitgegaan. Integendeel, het is vrijwel geregeld de prooi zijner naaste en zelfs van zijn verder afgelegen bureu geweest.

Drie hunner hebben in het bijzonder de handen naar dit eiland uitgestrekt: Bali, Soembawa en Makassar.

Doch behalve politieke, onderging Lombok ook culturele invloeden, bv. vanuit Java. Beginnen wij hiermede.

DE JAVAANSE INVLOED.

Tussen Java en Lombok zijn de verbindingen oudtijds nauwer geweest, dan men nog tot voor korte tijd zou hebben vermoed.

Niet alleen prijkt Lombok op de lijst

1) Afkortingen:

D. Dagb-Register, gehouden int Casteel Batavia.

Val. François Valentijn, Oud en Nieuw Oost-Indiën.

2^e Uitgave. 3^e deel.

Dagboek: Dagboek der Vorsten van Gowa en Tello met vertaling en aantekeningen door A. Ligtvoet.

der aan Madjapahit onderhorige gewesten van de Nagarakertagama, doch ook op Lombok zelve worden nog herinneringen aan die vermaarde Kraton bewaard. De bewoners van de hoogvlakte van Sëmbaloen verklaren zelfs af te stammen van Javanen uit de tijd van Madjapahit en in de grafheuvel „Madjapahit” bij Sëmbaloen zou een bloedverwant (een „broeder”) van den vorst van Madjapahit begraven liggen. Voor verdere beschouwingen over deze Javaanse invloed worde verwezen naar het artikel van R. Goris, Aanteekeningen over Oost Lombok (T. B. G. LXXVI, 1936, p. 196), waaraan ook deze bijzonderheid ontleend is (zie ibidem noot op p. 209/10).

Het is ook moeilijk aan te nemen, dat deze banden met Java tegelijk met Madjapahit's val zouden zijn doorgesneden, allerm minst de culturele.

Het wordt meer en meer duidelijk, dat het rijk van Dëmak in veel sterker mate Madjapahit's voortzetter is geweest ook buiten Java, dan men oorspronkelijk vermoedde.

De Sasaks schrijven de invoering van de Islam toe aan een Soenan Prapèn, zoon van den Soesoehoenan Ratoe van Giri genoemd, die met geweld de bewoners tot het nieuwe geloof zou gebracht hebben. De bekering is echter slechts half gelukt, want de vrouwen zouden het heidendom trouw zijn gebleven. De Lombokse vorst, bevreesd hiervoor aansprakelijk te zullen worden gesteld, verplaatst zijn hoofdstad naar Sëlaparang. Soenan Prapèn, na zijn zegetocht tot in de rijken Soembawa en Bima te hebben uitgestrekt, keert terug en zet een nieuwe veldtocht op touw, die met succes wordt bekroond. Een deel der bevolking vlucht de bergen in, een ander deel onderwerpt en bekeert zich, terwijl nog een gedeelte zich alleen

maar onderwerpt. De handhaving van het Mohammedaanse geloof wordt overgelaten aan de raden van Soemoelija en Saloet.

Aldus beschrijft ons de Babad Lombok het resultaat der eerste Islamisering, welke schildering wel niet zo ver van de waarheid af zal geweest zijn. (Adatrechtbundels XV: Bali en Lombok, p. 136/7 Studie over Lomboksch Adatrecht door P. de Roo de la Faille).

Volgens dit verhaal zou dus Soenan Prapèn door zijn vader uitgezonden zijn op een militaire expeditie naar de Kleine Soenda-eilanden. Dit moet dan nog gebeurd zijn tijdens het bewind van dien Soenan Dalèm, hetwelk waarschijnlijk tussen 1506 en 1545 viel.

Nu valt juist in dat tijdperk de grote gezagsuitbreiding van Dëmak over Java, die voor de wallen van Panaroekan omstreeks 1546 haar einde vond. Deze gelijktijdigheid lijkt mij niet zonder betekenis.

De vraag rijst, of de genoemde tocht direct van Giri uitging, zoals de Lombokse overlevering het wil, of dat zij door Soeltan Trënggana van Dëmak op touw werd gezet, gelijk eerder voor de hand ligt. Een militaire expeditie strookt weinig met het karakter van een priester-vorst.

Inderdaad zijn er aanwijzingen in de overlevering, dat men het wereldlijk karakter der vroegere priestervorsten wat overdreven heeft. Niet dat dezen zich geheel in de politiek onbetuigd lieten, maar van een *rijk* van Giri zal wel nooit sprake zijn geweest. Wij zouden daarom de priestervorsten hoogstens een zeer sterke adviserende en animerende rol willen toekennen, zoals bijv. Paus Urbanus II tijdens de 1e en Innocentius III bij de 4e kruistocht speelden. Heeft Soenan Prapèn, ten einde aan de expeditie meer wijding en reliëf te geven, de tocht soms meegemaakt, net zoals de pauselijke legaat Adhemar van Puy de eerste kruistocht?

Deze gezagsuitbreiding over de kleine Soenda-eilanden kan niet van lange duur geweest zijn. Inderdaad vermeldt de overlevering slechts een dubbele *aanval* en daarna niets meer. Het resultaat was een uiterst oppervlakkige bekering, wat ieder Lombok-kenner zal beamen. Van een langdurige staatkundige invloed is geen sprake geweest. Niet zonder betekenis lijkt mij daarom de mededeling, dat de (vreedzame) bekeringspogingen bij den Déwa Agoeng van Kloengkoeng (sic) schipbreuk leden. De Islam had daar voorlopig een grens gevonden. Dit is ook begrijpelijk tegen de achtergrond der gebeurtenissen, welke omstreeks het midden der 16e eeuw op Java plaats vonden. Het rijk Dëmak stortte nog sneller ineen, dan het opgekomen was. Van enige belangrijke expansie overzee kan moeilijk meer sprake geweest zijn.

De enige staat, erfgenaam van het Dëmakse rijk, die hiervoor wellicht nog in aanmerking zou kunnen komen, is Soerabaja.

Van Soerabaja, dat omstreeks 1600 meer op de voorgrond begon te treden, wordt in de traditie geen bijzondere actie vermeld.

Er zijn geen berichten over. Wel is het een feit, dat Valentijn aan het Soerabaja van die tijd een geweldige politieke betekenis toekent, welke zich tot zelfs over Borneo uitstreckte, doch deze heer, die zijn gegevens waarschijnlijk uit de Oosthoek had, overdrijft ongetwijfeld.

Weliswaar valt de vermoedelijke verovering van Lombok door de Makassaren ongeveer samen met de ondergang van Soerabaja (1625), doch het ligt meer voor de hand, dat de Makassaren op Lombok eerder de Baliërs dan de Oost-Javanen als tegenstanders hebben ontmoet.

Dit betekent niet, dat er toen geen *culturele* banden tussen Lombok en de Oosthoek kunnen hebben bestaan. Integendeel. De priestervorst van Giri bleef tot 1680 zijn eenzame post op de

berg bewaren en gelijk men hem op Madoera tot op dat jaar nog hogelijk vereerde, zo zal ook op Lombok zijn woord niet geheel zonder invloed gebleven zijn.

Zo is het mogelijk, dat tot in de 18e eeuw op de begraafplaats van Sélaparang nog monumenten worden opgericht, die een sterke Javaanse invloed verraden; Stutterheim meent zelfs een Cheribonse mode te herkennen. Men gewaagt ook van Goedjaratse stijlelementen. Indien dit juist is, zullen deze Lombok slechts via Grësik-Soerabaja hebben kunnen bereiken, zoals de eerste graven in Grësik (tot ver in de 17e eeuw nog economisch belangrijker dan Soerabaja) zuiver Goedjarats van stijl zijn. (W. F. Stutterheim, Een inscriptie van Lombok, Djawa 17, 1937, No. 5 & 6).

In ieder geval droeg deze Javaanse invloed duidelijk het stempel van de Pasisir. Zoals deze zich vanuit de Brantas-delta via het Moeriagebied en Cheribon tot in Bantam, Palembang en zelfs Malakka deed gevoelen, zo zal hij ook in omgekeerde richting verder merkbaar zijn geweest, dan tot dusverre aangenomen werd.

BALISCHE PRETENTIES

Reeds in de 16e eeuw moeten de *Balinezen* niet zonder succes pogingen aangewend hebben om hun gezag op Lombok, en nog verder, te vestigen.

Van den groten Balischen vorst *Ratoe Rènggong* van *Gèlgèl* wordt verhaald, dat hij, behalve over Bali, regeerde over Sasak(=Lombok) en Soembawa benevens over Balambangan tot aan Poegër (=Loemadjang). Dat zal dan omstreeks het midden der 16e eeuw geweest zijn. (C.C. Berg, De Middel-Javaansche historische Traditie p. 139, 141). Onder zijn opvolger Bëkoeng moet die macht weer verloren zijn gegaan of sterk zijn achteruit gelopen.

Wellicht is het mogelijk deze opbloei van het Balische rijk te zien tegen

de achtergrond der mislukking van de gewapende bekeringspogingen van den jeugdigen Soenan Prapèn, waarvan wij reeds eerder gewaagden. De Babad Lombok vermeldt immers, dat de Giriër vergeefs met den Déwa Agoeng van Kloengkoeng onderhandelde, zonder twijfel over zijn bekering tot de Islam.

Onder Batoe Rènggong's opvolger Bëkoeng moet de macht van Bali weer sterk zijn terug gelopen, maar dit belet niet, dat Lombok in 1603 nog „staet onder 't gebiet van den Coninck van Baly” (Informatie van diversche landen en eylanden gelegen naer Oost-Indie, de Jonge III, 160), zodat dit de Nederlanders wellicht in de waan bracht, dat de bevolking nog „heydens, gelyk op Baly” was.

R. A. Kern, in zijn: *Verbreiding van de Islam* (Gesch. v. N. I., ond. leid. v. F. W. Stapel, I, 360), vermeldt, dat volgens een Compagniestuk in 1633 de koning van Bali (*Gèlgèl*) tevens vorst van Balambangan op Java en der eilanden *Lombok* en *Soembawa* genoemd wordt.

De meeste kans om dit Compagniestuk te vinden heeft men natuurlijk onder de belangrijke documenten, die P. A. Leupe heeft uitgegeven in zijn: *Het Gezantschap naar Bali . . in 1633* (Bijdr. v/d T., L. & Vk. van N. I. dl. V, bl. 1), doch daar wordt het nergens met ronde woorden gezegd. Wel wordt medegedeeld (blz. 30), dat de koning van Makassar den Balischen vorst Bima heeft afgenomen. Natuurlijk zou het verlies van Bima het *bezit* van het daarvoor gelegen Soembawa en Lombok vooronderstellen.

Wanneer wij dan enige jaren later Makassar het bewind zien voeren over Lombok (in 1640), dienen wij tussen 1633 en 1640 zeker een sterke achteruitgang van de Balische heerschappij te stellen.

Inderdaad werd Bali in deze jaren ook van de Westzijde benard, zodat het in

1639 de hulp der Compagnie tegen Soeltan Agoeng van Mataram inriep.

In dit verband verdient aandacht de mededeling, van den Radja Mas Gowa van Soembawa, dat zijn „broeders, Amas Malin en Amas Atchin” geen koningen behoorden te zijn, „want zij niet van 't geslacht der Sabaauwse Koningen bennen (sic), maar van *Baly*” (D. 25/6-75, p. 168). In het Soemba-warese Koningsgeslacht stroomde dus Balisch bloed, wellicht van moederszijde er in gebracht. Doch dan moeten er nog aanzienlijke Balische hoofdelingen omstreeks die tijd op Soembawa woonachtig zijn geweest. Het is ook opmerkelijk, dat de huidige vorst van Soembawa door de bevolking nog wordt aangesproken met de Balinese titel van: „*déwa*” (Encyclopaedie 2e dr. s. v. Soembawa).

PANGERAN SANGOEPATI.

Met deze eerste Balische overheersing zouden wij in verband willen brengen het optreden van zeker heilig man, Pangéran Sangoepati, dien de Sasakse overleveringen als den stichter van de z.g. waktœ-těloe-richting doodverven. Het is niet aan te nemen, dat genoemde richting inderdaad een bijzonderen stichter zou hebben gehad. Eerder ligt het voor de hand, dat deze bijzondere richting een achtergebleven of nog eerder een onvoltooide Islam is, het resultaat ener oppervlakkige bekering door waarschijnlijk zelve nog slecht van de orthodoxe Islamietische waarheden doordrongen zendelingen. Een vastomlijnde leer met een bepaalden stichter past hierbij niet.

Dat de Lombokse Islam eeuwen lang en nu nog gedeeltelijk op het waktœ-těloe-niveau is blijven staan, vindt wellicht zijn oorzaak in de betrekkelijke isolatie van het eiland. Deze isolatie is in de hand gewerkt door de bijna voortdurende politieke invloed, soms zelfs overheersing, van Bali.

Dat de Sasaks hun min of meer apocryphen stichter der waktœ-těloe-richting tegen een Balische achtergrond zien, lijkt mij daarom nog zo dwaas niet. Over hem verhaalt een overlevering het volgende:

Lang voor de tweede komst der Baliërs op Lombok, woonde op Bali een zekere Empoe *Nirarta*, een persoon afkomstig uit de Brahmanenkaste, een man van *Madjapahit*. Deze vernam op een dag, dat Lombok door allerlei plagen en ziekten geteisterd werd. Terstond besloot hij dit land van zijn onheilen te verlossen en scheepte zich met 40 soedra's in. Op Lombok begaf hij zich naar het verblijf der vorsten van Mědain, maakte zich bekend als *Pn. Sangoepati* en werd dientengevolge met alle pracht en praal ontvangen. Hij kwam nu te weten, wat de ware oorzaak van Lombok's leed was: het verwaarlozen van de oude Boeda-godsdienst en het vergeten van de adat. Daarom predikte hij de waktœ-těloe-godsdienst, een tussenvorm tussen de strenge Islam en de oude adat van voorheen. Alle aanwezige Hadji's werden nu naar het Oosten verdreven, alwaar zij zich inscheepten (Laboehan hadji). Dadelijk herkreëg het land rust en welvaart.

Vervolgens zette *Pn. Sangoepati* zijn tocht naar Soembawa voort, doch liet zijn gevolg achter. Dezen werden de stamvaders der Balische kampongs Karang Mědain en Soewéta (T. B. G. LXVI, 1926, afl. 3, p. 549-51. R. J. C. Sneeuw-jagt, De Legende v/h Ontstaan der Heilige Bronnen te Soeranadi).

Ook uit een andere overlevering blijkt *Pn. Sangoepati*'s tolerantie tegenover de Baliërs. Wanneer de volksoudsten voor hen waarschuwen, antwoordt hij, dat zij niet voor deze vermeende *kapir gama bang* behoeven te zijn, want die Baliërs zijn geen *kapir*, maar van oorsprong van de *gama Madjapahit*.

Hij schijnt een rol van toezienenden voogd over de vorsten van Sélaparang

gespeeld te hebben en is tenslotte ten hemel gevaren. (Hs. Bat. Gen. Poestaka djati swara, v/h deel, dat Babad Sasak genoemd wordt).

In deze bron werden de waktoe-limamensen met Maleiers gelijk gesteld; zij zijn als een groot schip, en Lombok is maar een prauw!

Het lijkt ons waarschijnlijk, dat het optreden van dien veel vermogenden Pn. Sangoepati tijdens de eerste Balische heerschappij (of hegemonie) over Lombok viel. Hierop zinspelen de overleveringen omtrent dezen heiligen man: zijn afkomst uit Bali volgens de ene, zijn sympathie voor de Baliërs volgens de andere; de vermelding van een Balische inval in Sélaparang, waarbij de datoe van Sélaparang verslagen wordt.

STRIJD TUSSEN BALIËRS EN MAKASSAREN.

Gelijk wij zien zullen, moeten de Baliërs op den duur op Lombok in botsing zijn gekomen met de Makassarren. In dit verband verdient de aandacht het contract, dat de grote Soeltan van Makassar, de befaamde Alãoeddin (1593-1639) met de Balinezen zou gesloten hebben (B. Erkelens, Geschiedenis van het rijk Gowa, p. 84). Volgens John Crawfurd, (De Indische Archipel, 3e dl.) zou dit verdrag in 1624 tot stand zijn gekomen.

In dit ons overigens onbekende contract moet Lombok tenminste wel ter sprake zijn gekomen.

Dit verdrag was echter onvoldoende om langdurige wrijvingen en geschillen te voorkomen. De „Naerder instructie voor den Commandeur Jan Oosterwijk op zijn reijse naer Bali” dd. 2 Febr. 1633 (P. A. Leupe. Het gezantschap naar Bali . . . in 1633, Bijdr. T. L. & Vk. van Ned. Indië dl. V, blz. 15) verhaalt, dat de koning van Bali vijand was van de Makassarren (dus zeker al in 1632) en P. Wessels S. J. deelt ons iets dergelijks mede, hetgeen hij putte uit het

archief der Sociëteit van Jezus te Rome. Pater Manoel de Azevede S. J. schreef nl. op 8 Jan. 1635 aan zijn Provinciaal-Overste te Kotsjin, dat hij van een Portugees schip, dat Bali had aangedaan, vernomen had, dat de Balinezen door den koning van Makassar lastig gevallen werden met gezantschappen, die beoogden, hen tot de Islam te bekeren. Hetzelfde was reeds vroeger in 1615 gelukt op Bima. „Zoo hebben zij laatst aan een gezantschap van den koning van Makassar, die hem met oorlog dreigde, geantwoord, dat hij gerust mocht komen, maar dat zij 70.000 lansdragers hadden, wier lansen alle ingesmeerd waren met *varkensvet* . . .” (B. J. J. Visser, Onder de Compagnie, Gesch. der Kath. Missie van N. I. 1606 — 1800, p. 238).

BANDEN MET SOEMBAWA.

Een tegenhanger van de Balische agressie zou moeten zijn de bemoeienis van Soembawa met Lombok. Volk en taal zijn verwant. Bovendien zal men straat Alas allermintst als een ernstige verkeershindernis dienen te beschouwen. Men zou haast kunnen beweren, dat dergelijke natuurlijke grenzen de volken eerder verbinden dan scheiden. Men denke slechts aan de banden die er steeds bestaan hebben tussen Bali en Balambangan, Bantam en de Lampongs, Malakka en Sumatra's Oostkust (thans: de nauwe relaties tussen Singapore en Medan).

Belangrijke politieke scheidingen worden eerder veroorzaakt door bergketens dan door zeestraten.

Daarentegen wordt ons de Soembawarees niet geschilderd als een wereldveroveraar. Hij is van nature vreesachtig en onderdanig aan hoofden en grooten, zegt de Encyclopaedie 2e dr. Dit alles zullen wij wel in het oog dienen te houden. Nu wil het ongeluk, dat wij de Soembawarezen in onze schaarse bronnen nimmer op eigen houtje tegen

die van Lombok zien ageren. Onze berichten zijn over het algemeen laat en stellen ons eenvoudig voor het feit ener Soembawarese heerschappij over ten minste West-Lombok. En wanneer de Soembawarezen tegen hun westelijken buurman optreden, doen zij dat bijna steeds in gezelschap of onder leiding van de Makassaren, die in het midden der 17e eeuw over hen (en over Lombok) de baas hebben gespeeld.

Gaan wij thans na, tot welke conclusies de magere berichten ons leiden.

De Encyclopaedie (sub voce Lombok) vermeldt veel rooftochten vanuit *Soembawa* naar *Lombok*. Eén ervan is wel de moord op den gezant uit Patani en 20 man van zijn gevolg „op 't eylandt *Lombock* door die van *Sombawa*, onder schyn van vriendschap” (D. 14/10-41), waaraan slechts zeven man ontsnapten.

Op vreedzamer en blijvender verhouding wijst een Makassars bericht, dat 30 Nov. 1648 een zoon van den vorst van *Sélaparang*, Maas-Pamajan vorst van *Soembawa* werd (Dagboek).

Hieruit zou men mogen concluderen, dat het eigenlijke vorstenhuis zich in het veroverde Lombok bevond en het zwaartepunt van het rijk aldaar lag.

Een zelfde verhouding veronderstelt ook het bericht uit de Kroniek van Bandjarmasin (A. A. Cense p. 54), waarin over een zekeren Bandjaresen prins gesproken wordt, Rd. Soebangsa, die zich naar *Sélaparang* begaf, waar hij de dochter van den vorst huwde. Nadat een zoon Rd. Mataram geboren was, stierf deze prinses. Daarna huwde hij met een andere dochter van dien vorst op *Soembawa*, bij wie hij een zoon Rd. Banten kreeg. Ook hier staan dus Lombok en *Soembawa* onder één vorst, doch deze zetelt op het eerstgenoemde eiland. Daar de eerste dochter in Taliwang op *Soembawa* woonde, kreeg Rd. Soebangsa bij de lieden van *Sélaparang* en *Soembawa* de bijnaam van Pn. Taliwang.

Over dit huwelijk wordt als zeer re-

cent gesproken door den broeder van genoemden Pn. Taliwang, Rd. Soebangsa, den Pangéran van Bandjarmasin in een schrijven aan de Hoge Regering (D. 5/12-69). Hij noemt daar de naam van den vader der bruid, dus den vorst van *Sélaparang* en *Soembawa*, nl. Adipati Topati.

Wij menen deze Radèns Mataram en Bantam te herkennen in de „Amas Mataram” en „Amas Bantani”, voorkomende in een brief van den Radja van *Soembawa* aan de Hoge Regering (D. 25/6-75, p. 168). Het zijn blijkbaar broeders en de Vorst noemt hen zijn „broeders soene”, die recht hebben op de troon, „want se syn uyt het Koninklyk huys van *Sumbawa* van oude tyden her”.

Toch blijven er nog heel wat vragen over, al mogen we dan ook het bestaan van dynastieke verbindingen tussen het rijk van *Soembawa* en dat van *Sélaparang* wel aannemen.

Wanneer wij nu de late en schaarse Compagnies-berichten doorlopen, zullen wij weer opmerken, dat *Soembawa*'s Lombokse betrekkingen zich tot *Sélaparang* beperken.

De Compagnie beschouwde dadelijk na Makassar's val West-*Soembawa* en Lombok als één rijk.

Het Dagregister spreekt ergens van „die van *Sumbawa* of de Salatparangers” (D. 3/8-77, p. 257); beschouwt beide volken dus gelijksoortig.

Zelfs in het contract 12 Juni 1674, waarin het gebied van het rijk *Soembawa* niet omschreven wordt, schemert toch door, dat er méér dan enkel het Westelijk deel van *Soembawa* bedoeld wordt.

Bovendien is er in de brieven aan den Radja van *Soembawa* steeds sprake van „den Coningh en de drie grooten” (D. 18/5-80, p. 254 3/2-81, p. 79; D. 13/11-79, p. 511) en wel tot nu toe (vide Encyclopaedie, s. v. *Soembawa*).

Men krijgt de indruk, dat deze drie groten vertegenwoordigers van verschillende landschappen zijn.

Waar namen genoemd worden, komt er meer dan eens een Djouro Saparang, Dourou Palarangh voor (D. 10/7-74; 30/10-77, p. 372). Zelfs een Radeen Nabe Jure Pallassan (D. 3/2-81 p. 80).

Reeds de Encyclopaedie vermoedde, dat in het tweede gedeelte dezer namen *Sélaparang* verscholen. zat.

Wanneer Jan Fransen Holsteyn van 1673 tot '75 zich met een Hollands eskader tussen de Kleine Soenda-eilanden bevindt, sluit hij met den vorst van (West)-Soembawa een verbond door de leverantie van niet minder dan 15000 pikols sappenhout te leveren door die van *Sélaparang* (D. 18/5-80, p. 254; D. 3/2-81 p. 80).

Hiervoor wordt later de Radja Soembawa herhaaldelijk ter verantwoording geroepen. Oost-Lombok viel dus wel zeer duidelijk onder het gezag van den Soembawasen vorst.

Dit gezag van den Radja Soembawa over Oost-Lombok schijnt evenwel nimmer goed mogelijk te zijn geweest, zonder een Makassarse ruggesteun. Jammer, dat onze aanwijzingen voor deze onderstelling, pas dateren uit de tijd ná de Makassarse overheersing, waarover hierna meer.

In 1678 zullen wij de in Soembawa verblijvende Makassaren zien ageren tegen de Balinezen op Lombok ten bate hunner gastheren. Een 20 jaar later merken wij een zelfde geval op: twee Makassarse zwervers van hoge geboorte vestigen zich in of bij Soembawa en een hunner vindt met velen der zijnen een jammerlijke dood op Lombok door de hand der Balinezen. In 1723 iets dergelijks. Een Makassaars vluchteling komt in Soembawa en helpt de Soembawarezen in hun strijd tegen de Baliërs.

Waar het er dus sterk de schijn van heeft, dat de Soembawarese politiek naar het Westen sedert 1678 sterk onder Makassarse leiding staat, lijkt het m.i. zeer aannemelijk, dat ook vóór dit jaar de Makassaren in de machtsuitbreiding

van Soembawa over Lombok enigszins de hand hebben gehad. Staken de Makassaren de Soembawarezen na het tekenen van het Bongaais tractaat nog een hart onder de riem, hoeveel krachtiger zal hun steun aan Soembawa vóór die zo noodlottige datum geweest zijn, toen zij hun aanspraken op hun overwalse bezittingen moesten laten schieten.

Het ligt trouwens in de aard der zaak. Sedert tientallen jaren kibbelden Bali en Soembawa. Wat is logischer, dan dat Makassar, toen het zich van Soembawa meester maakte, ook diens vete met zijn Westelijken nabuur overnam? Gaan wij thans na, wat er van de Makassarse overheersing bekend is.

DE MAKASSARSE OVER- HEERSING.

In 1616 veroverde de Makassarse veldheer, de Lomo van Mandallo, het rijk Bima; twee jaar later bemachtigde Karaëng Marowangang ook het rijkje Soembawa. Het is ondenkbaar, dat Lombok (of een deel daarvan) eerder zou veroverd zijn. Van enige heerschappij over een niet genoemd gedeelte van Lombok horen wij pas in 1640.

Het Dagregister van 30 Oct. 1640 verhaalt, dat „den Coninck (van Makassar) met veel volck en vaertuygh om syn *rebell*en van *Lomboc* te castyden, derrewaerts vertrocken is”, en dat van twee dagen later meldt, dat „den Coninck met menichte van volck en vaertuygen, tot straffe der *rebell*en van *Lombocq* vertrecken soude”.

Het herhaalde „rebell” zou op een voorafgaand onderwerpen kunnen wijzen. De vijanden zijn blijkbaar geen Baliërs, de gewone vijanden der Makassaren, maar Sasaks. Hadden zij na de dood van den machtigen Makassaarsen vorst Alãoeddin (1593—1639) naar de wapenen gegrepen om het niet steeds lichte Makassarse juk af te werpen? Evenwel, dergelijke berichten van niet ter zake

kundigen laten zich soms verschillend interpreteren.

Enige tientallen jaren zwijgen onze niet steeds rijk vloeiende bronnen over directe bemoeienis der Makassaren met Lombok en wanneer zij weer iets over deze streken verhalen, zien wij een ander beeld: herhaalde bemoeienis der Makassaren met Lombok, maar door bemiddeling van Soembawa.

Het heeft daarom zijn nut na te gaan, welk karakter de Makassarse heerschappij over Soembawa droeg. Helaas zijn de berichten daarover vrij jong, dateren uit een tijd, toen de macht van Gowa reeds gebroken was (na 1667/68), doch het is waarschijnlijk, dat de vermelde verhoudingen, ook reeds in vroeger tijd bestonden.

Wij zullen dan zien, dat, gelijk de verbinding tussen Soembawa en Sélaparang dynastiek bepaald was, ook die tussen Makassar en Soembawa door huwelijken verstevigd werd.

In Val. III 191 wordt er over geproken, „hoe nadeelig alle huwelijken, met 't rijk van Tello of Goa aangegaan, voor 't rijk van Sumbawa geweest waren”. Deze opmerking werd gemaakt door de „rijksraden” van Soembawa naar aanleiding van een voorgenomen echtvereniging tussen den kroonprins van Soembawa (nog een zuigeling) en een Bonische prinses van gelijke leeftijd. Men spiegelde zich nl. aan de voorafgegane huwelijken en voorzag grote onaangenaamheden: het zenden van rijke geschenken, w.o. 120 slaven, een groot gevolg voor den bruidegom van 4 à 500 mannen en nog half zoveel voor de bruid. Ieder ogenblik kon hun vorst „op 't wenken van Radja Boni” opgeroepen worden naar Celebes, waar hij natuurlijk niet zonder lege handen dorst te verschijnen. Alle Makassaren en Boegies, op Soembawa komende, zou men als „prinsen en heren van den lande” dienen te onthalen, „behalve dat zij alles maar,

wat zij konden, wegrooven zonder dat men over hen zou durven klagen”.

Uit deze beduchtingen van de rijksraden kan men opmaken, wat vroeger de gewoonte op Soembawa geweest was. De vorsten aldaar werden met zeer knellende huwelijksbanden aan Gowa (later aan Bone) geketend en waren in hun eigen land nauwelijks meer de baas. Deze volstreekte afhankelijkheid hield zelfs aan na de val Makassar, omdat het toen slechts een verandering van heer betekende. De Radja Gowa verwisselde voor den Radja Bone.

Toen de rijksraden daarom hun jaarlijkse homagie (aan Bone?) introkken, brak er een oorlog uit en volgde „de overkoming van de Crains Jerenica en Pomelican . . . die hen schrikkelijk beroofd hadden” (Val. III, 192).

De Compagnie voelde er natuurlijk minder voor en trachtte dergelijke huwelijken te voorkomen, „om daardoor de overzijdsche koningen en grooten te minder met 't Macassarsche hof te vereenigen, behalve dat ook zulke huwelijken voor die kleine koningen altijd nadeelig en maar zorgelijke middelen waren, om hen van zoo een gevaarlijk hof te doen afhangen” (Val. III, 195).

Deze berichten uit de laatste jaren der 17e eeuw maken wel duidelijk, dat de door de Compagnie van het Makassarse juk bevrijde staatjes, ook na hun verlossing nog allesbehalve een volkomen onafhankelijkheid genoten. De familiebanden bleven knellen.

Het is hoogst onwaarschijnlijk, dat deze banden pas aangeknoopt zijn nadat onze schaarse Nederlandse berichten beginnen te vloeien. Gelijk de gewoonte in deze landen was, zullen vrij spoedig na Soembawa's onderwerping aan Makassar huwelijken gesloten zijn, die de overwonnen en aan den overwinnaar verbonden.

Wij zagen dus familie-verbindingen tussen Sélaparang en Soembawa, evenzo huwelijksverbintenissen tussen Soemba-

wa en Makassar, hiermede lijkt mij volkomen in harmonie te zijn, dat Makassar's bemoeienis met Lombok Soembawa als tussenschakel benutte.

Wij zullen dit hierna echter eerst na 1678, maar dan ook meermalen, kunnen constateren doch stellen nu reeds de mogelijkheid, dat de Makassaren deze methode reeds eerder hebben toegepast.

Dit zou dan ook verklaren — maar dat is al een heel zwak argumentum ex silentio — dat in onze bronnen nimmer sprake is van een directe bemoeienis der Makassaren met Lombok, op het vroege bericht uit het Dagregister van 1640 na.

EEN NIEUWE PERIODE NA

1670.

Omstreeks 1670 komt er wat meer tekening in de geschiedenis van Lombok. De schok, die het Makassarse gezag van Speelman ontving, liet zo min Lombok als Soembawa onberoerd. Zij stonden onder nominaal gezag van Gowa en het wegvallen van dat gezag kon natuurlijk niet zonder invloed blijven.

Wij kunnen ons voorstellen, dat de Sélaparangers pogingen deden, om zich van het Soembawaas-Makassarse juk te bevrijden — wij hebben daar een aanwijzing voor — en voorts dat die van Bali, waar de toestanden een enigszins ordelijker aanzien begonnen te krijgen, trachtten hun gezag op Lombok te vestigen of uit te breiden. Van dit laatste bestaan duidelijke berichten.

Na de sluiting van het Bongaais tractaat begon ook de Compagnie groter belangstelling te tonen voor Makassar's vroegere onderhorigheden en de eerste vrucht daarvan was de uitzending van Jan Fransen Holsteyn met een eskader.

Ook lieten de Makassaren, zelfs na hun nederlaag, niet af van zich met Soembawa en Lombok te bemoeien. Herhaalde malen, tot in de 18e eeuw toe, zien wij deze zwervende zeekoningen daar optreden.

DE MAKASSAARSE ZWERVERS.

De Compagnie vergiste zich, wanneer zij dacht, dat met het Bongaais tractaat alle banden tussen Makassar en Lombok meteen ook waren doorgesneden. Weliswaar vermocht de vorst van Gowa niet meer openlijk zich met Soembawa in te laten, doch het belette niet, dat verschillende Makassarse Karaëngs met hun gevolg zich in de Archipel neer zetten en daar voor eigen rekening een politiek voerden, die van de voorafgaande wel niet veel zal hebben afgeweken. Het zou een interessant onderzoek zijn na te gaan, waarom de Makassarse hoofden eigenlijk hun land verlieten.

De voorstelling, dat het slechts arme zwervers zouden zijn, die door de winzucht der Compagnie uit hun bedrijf gestoten, op de woelige wateren een karig en weinig eervol bordje rijst zochten te bemachtigen, moet verworpen worden. Onder deze Makassarse zeekoningen bevonden zich „koningskinderen”, prinsen van den bloede, wat de titel Karaëng al doet vermoeden.

Veel waarschijnlijker is, dat de expeditie van Speelman, die Gowa's macht brak en Bone in het zadel hielp, zulk een geweldige omwenteling binnen het Makassarse rijk te weeg bracht, dat sommige prinsen van den bloede hun apanages verloren en elders een beter fortuin zochten, gevolgd door hun trouwe mannen. Wellicht is de kolonisatie van IJsland door de Noorse vikings, veroorzaakt door de grote sociale omwenteling, die op rekening staat van Harald Harfagr, hiermede te vergelijken.

Laten wij thans de antecedenten eens nagaan van enigen dier zwervers, welke de wateren rond Soembawa op het einde der 17e eeuw onveilig maakten, nl. Daëng Tellolo, Karaëng Jerenika en Karaëng Pamelikan.

Karaëng Jerenika zou volgens Valentijn (III, 195) „een der voornaamste prinsen en uit koninlijken bloede gespro-

ten" zijn, die zich reeds in 1669 in zijn strijd tegen de Compagnie „een beroemt krijgsman" getoond had.

In de oorlogtussen Bone en Gowa van 1677, die met de afzetting van den koning Karaëng Biseï eindigde, was hij een der grootste belhamels geweest (D. 1/7-77; 28/7-77).

Toen deze oorlog afgelopen was, moet hij naar Soembawa uitgeweken zijn, waar hij *Daëng Tellolo* ontmoette.

Deze moet zich daar reeds vóór 1675 gevestigd hebben. In dat jaar kwam hij nl. eens naar Batavia over en vertelde Speelman, overwinnaar en vertrouweling der Makassaren tevens, een en ander over Soembawa en Lombok, zonder den a.s. Gouverneur-Generaal al te wijs te maken.

Wel deelde hij hem de namen van een aantal plaatsen op Lombok mede: Salaparang, Laboelaba, Lanco, Pandjany, Craypang, Bengala, Socoa en Ganga (D. 13/12-1675).

Terecht oordeelde Speelman, die hen kende, dat de Makassaren wel enige tijd op Soembawa zouden verblijven, om vandaar iets te ondernemen.

Inderdaad zien wij het volgend jaar reeds Daëng Tellolo aanvallen op Bandjermasin doen (D. 10/11-76), vanwaar hij echter met groot verlies werd teruggeslagen (D. 27/4-77, p. 108/9; D. 13/5-77, p. 135). Hij keerde dus naar Soembawa terug, liet echter de Bandjarezen diep onder de indruk van zijn macht.

Om zijn nederlaag enigszins te vergoeden bezette hij het eiland Kangean, „daer zij alles 't onder gebragt en zeer verwoest hadden" (D. 11/8-77, p. 268).

Op deze tochten had Daëng Tellolo steeds met Maleise bondgenoten samengewerkt. een methode, die wij de Makassaren ook later zien toepassen.

In 1678 was Karaëng Jerenika „zyn macker" geworden en beiden maakten zich, ten behoeve der Soembawarezen, van het eiland Lombok meester, over welke verovering wij het hierna nog zullen hebben.

Daarop schijnen de makkers weer uit elkaar te zijn gegaan. Daëng Tellolo beloofde, blijkbaar in antwoord op een bezending van Karaëng Biseï, naar Makassar terug te keren, doch hield zijn woord niet. Voor het jaar om is treffen wij hem in gezelschap aan van Karaëng Galesoeng in Java's Oosthoek (D. 9/11-78, p. 639). Pas na de capitulatie van laatstgenoemde werd hij naar Makassar terug gebracht, doch zijn vrouwen vielen als buit in handen van 's Compagnies bondgenoot Aroe Palakka van Bone.

Wellicht hebben deze vernederingen zijn aanzien gebroken. Wij komen hem niet meer in onze bronnen tegen.

Zijn makker Karaëng Jerenika was echter een langere loopbaan beschoren, al deden ook reeds eind 1679 geruchten de ronde, dat hij, „het omswerven moede . . . sigh met zyn volck en vaartuygen by Comps. chrygsmacht tot Sourabaya . . . vervoeght soude hebben" (D. 18/9-79, p. 421).

Wel is een zekere kalmering te constateren. In 1680 ontmoeten wij hem in het jachtgezelschap van Aroe Palakka (D. 11/11-80, p. 741). Met *Karaëng Pamelikan*, in wiens gezelschap hij vaak genoemd wordt, krijgt hij van deze „vaste commando" in Bonthain. (D. 29/7-81, p. 459).

Het regent echter klachten van Makassaren bij de Compagnie over koning Palakka en daarom is beider kort verblijf in Zuid-Celebes wel verklaarbaar.

In 1682 liep reeds het gerucht, dat Karaëng Jerenika in Bantam tegen de Compagnie zou gaan vechten. De publieke opinie zag hem nog niet als een afgeleefd avonturier.

Karaëng Pamelikan was toen echter reeds op Soembawa (D. 9/3-82, p. 247), waar hij zich aan machtsmisbruik schuldig maakte. De Radja van Soembawa en al zijn groten dorsten hem niets te doen, verzochten de Compagnie om hulp tegen zijn stroperijen (D. 11/7-82, p. 839).

Ongeveer 1684 moet Pamelikan van Celebes gevlucht zijn (Val. III, 159/60). Later bevond hij zich met een 50-tal Makassaren bij Soerapati. Hij bood echter aan deze te verraden, wanneer hij kruit en lood genoeg kreeg, om hem te bestrijden (D. 14/4-90). Hij kon met de Baliërs niet in accoord leven (Memorie Bervelt 10/11-90; Soer. 26/9-91). Hij had 60 Makassaren en roofde tot Soembawa toe. Van Kangean had hij een groot ijzeren kanon meegebracht. Ook was er ruzie tussen Soerapati en Pamelikan (Soer. 12/10-91).

Tenslotte is hij daarom in 1691 naar de Comp. overgelopen en in Japara te luisterrijk onthaald (Res. 4/12-96). Misschien is hij daar toen een tijdje verbleven. Het merkwaardige is nu, dat deze Makassaren in één geval met medeweten van de Compagnie naar *Soembawa* getrokken waren.

Omstreeks het jaar 1695 beoorloogde Radja Tambora de andere vorstjes op het eiland *Soembawa*. Aroe Teko was „een van de doorluchtigste Bonische prinsen”, die echter van ouds met Gowa verbonden was, ¹⁾

Deze was nu met enige Makassarse groten naar Soembawa getrokken om de twist daar te beslechten, doch ook „met eenige troepen der E. Maatschappij” (Val. III, 159/60). De Compagnie wist er dus van.

De expeditie verliep naar wens, doch toen de meesten reeds naar huis terug gekeerd waren, bleven Aroe Teko, Karaëng Jerenika en Karaëng Pamelikan nog achter „zich zelven met het rooven van menschen en vee bezig houdende”. Toen de vorst van Bone, die toen op Makassar feitelijk de lakens uitdeelde, daarvan hoorde, werd Aroe Teko zeer bevreesd en keerde ook terug, maar de overige zeekoningen niet. Karaëng Jerenika en Pamelikan bleven dus op Soembawa roven,” zowel op dat ei-

land, als op 't eiland Mangray, behalven dat hij (Jerenika) zich niet ontzag, zulks ook op Java en *Bali* te doen.”

Waarschijnlijk verhaalt ons Valentijn een episode daarvan naar aanleiding van de weerspannige houding, die de Rijksraden van Soembawa tegen Boni dorsten aan te nemen, „waarop de oorlog en de overkoming van de Crains Jerenika en Pamelikan gevolgd was, die hen schrikkelijk beroofd hadden” (Val. III, 192).

Wanneer men nu nog weet, dat Jerenika later op Soembawa een rijke erfenis naliet, w.o. bassen, schietgeweer en slaven, krijgt men enig idee van de positie dier Makassarse heren: kleine zeekoningen, wier juk niet licht op de door hen bezochte volken drukte (Val. III, 169/71).

Men was doodsbenauwd voor Karaëng Pamelikan, slechts geestelijke personen als den zoon van Sjeich Joesoep, ontzag hij (Val. III, 199).

Reeds werd gemeld, dat hij Bali niet met rust liet. Lombok zal daarbij zeker niet zijn overgeslagen. Daar heeft Karaëng Jerenika ook de dood gevonden. ²⁾

Op last van den koning van Bali, „*Gusti Karang Asam*” werd hij „op aanrading van onze goede vrienden. . . om hals gebragt” (Val. III, 195). Met hem vielen zijn zoon en 151 zijner aanhangers. Wanneer wij nu nog lezen, dat hij „zijn einde op ellendige wijze bekomen heeft”, zouden wij haast aan verraad gaan denken. (Val. III, 160)

Wij vernemen ook, dat de Baliërs verbitterd over het roven van menschen en beesten, Karaëng Jerenika op Lombok gedood hadden en hetzelfde wilden doen met Karaëng Pamelikan, doch die was hun ontsnapt.

Erg helder zijn deze berichten niet. Vooral die raad gevende goede vrienden zien er raadselachtig uit. Waren het handel drijvende vrijlieden?

In ieder geval blijkt uit deze berichten, dat het succes dezer Makassaren ditmaal

1) Dagboek dd. 17 Sept. 1695

2) Dagboek dd. 14 Mei 1700.

niet groot was. Lombok was in handen der Baliërs gevallen en zij leden er een gevoelige nederlaag.

DE COMPAGNIE EN SOEMBAWA.

Aanvankelijk meende de Compagnie, dat alle Makassarse bezittingen in de Kl. Soenda-eilanden onder den vorst van Bima stonden, en diens gevolg sloot Speelman in 1669 een contract met hem (D. 13/11-69, p. 445; vgl. D. 9/2-81, p. 79).

Op den duur bleek echter, dat Bima's macht zich niet zo ver uitstreckte, als men had gedacht, aangezien het rijk van Soembawa, waarover de Makassaren óók gezag uitgeoefend hadden, er buiten viel. Dit werd duidelijk bij het bezoek van een Bimanees gezantschap aan Batavia in 1673 toen dit in een lang „versoeck schrift” o. a. verklaarde: „Wat Radja Sumbawa aengaet sullen wy trachten en soecken te bewegen, dat hy hem mede onder de Compe. begeeft”. (D. p. 282). Dit is niet de taal van machthebbers.

Bovendien was in dat jaar de Makassarse uitwijking Karaëng Galesoeng met 100 à 150 vaartuigen in de buurt van Soembawa opgedoken en had daar al een „rescontre” van minder aangename aard met een Compagnies vaartuig gehad. (D. 4/10-73, p. 275).

Andere aangetroffen rovers waren de Radja Tello, Daëng Mangapa. De resident van Makassar had hen met een schip uit Bima verdreven, doch zij hadden de wijk naar Soembawa, naar Lombok of daar omtrent genomen. (D. 28/12-73, p. 356). Evenwel bestond de vrees, dat zij terug zouden keren.

Teneinde hier orde op te stellen besloot de Hoge Regering den kapitein Jan Fransen Holsteyn met een vloot van 8 schepen naar Soembawa e.o. te zenden. Hij moest trachten den „Koninck van Sumbawa oock onder het contract te brengen” (p. 357) en verder de Makassaren weg te krijgen.

Wij kennen dezen heer J. Fransen het best uit zijn „*tedieuse expeditie*” tegen de zwervende Makassaren in Java's Oosthoek (1676) en deze tocht schijnt in dezelfde stijl geweest te zijn. Zijn leidersgaven moeten zeer gering zijn geweest en zelfs de Inheemse vorsten kregen in de gaten, dat zijn ondergeschikten zich weinig aan hem als chef gelegen lieten liggen. (D. 25/6-75, p. 166, D. 2/7-75, p. 182).

JAN FRANSSEN HOLSTEYN NAAR SOEMBAWA.

Op 28 Dec. 1673 vertrok Jan Fransen Holsteyn naar het Oosten om pas 1 Oct. 1675 weer op te dagen, „hebbende omtrent 21 maanden daer omher overal gesuccelt” (D. 1/10-75). De op Soembawa gestichte pagger was ook, met zekere zelfironie, „*Succelenburg*” gedoopt.

Het enige blijvende resultaat was een meegebracht contract, gesloten op 12 Juni 1674 te Makassar tussen de Compagnie enerzijds en de „*expresse gesanten*” van den „Koning van 't eyland Sumbawa” anderzijds.

De bijvoeging, dat deze „eyndelyk” zijn vertegenwoordigers naar Makassar had gestuurd, toont wel aan, dat het kracht had gekost, hem zover te krijgen. Nu waren ze tenslotte bijeen in „de ordinaris vergaderzael” van het kasteel Rotterdam te Makassar, „ongewapent ende sonder krissen off eenig ander geweer” (D. 10/7-74).

„Met behoorlijke ceremonien, in 't bijwesen van meest alle de bondgenooten, onder het *drinken van krissen-water* ¹⁾

¹⁾ Dit drinken van kris-water bij het afleggen van een eed, is een meer voorkomend verschijnsel. Toen Amangkoerat III zijn kortstondige troon besteeg, liet hij de Pasisir-regenten vóór hun vertrek uit de hofstad een zelfde ceremonie verrichten (Semarangse brief van 26 Aug. 1704, Rijksarchief), zonder dat dit voor deze heren veel baatte. Men vergelijke hiermede de wijze van eedafleggen, welke op Ceram aangetroffen wordt en waarvan C. Tj. Bertling in zijn: Gods oordeel en aardsche waarheid, een, hier verkorte beschrijving geeft:

In een kom met water wordt enig arak of koolwater toegevoegd, benevens wat kruit en enige druppels bloed. Hierin worden dan gedompeld: de tromp van een geweer, een lans, een parang, pijl en boog. Eedafnemer en eedaf-

(Zie vervolg noot op pg. 367).

etc.", werd op 12 Juni 1674 een verbond gesloten met „Nene Martani”, heerser over Oetang en rijksbestuurder; Nene Ontong Langoe en Nene Djouro *Saparang*”, afgezanten des konings van het rijk Soembawa, Mas Gowa.

Wij vestigden reeds de aandacht op den laatsten gezant, die naar het rijkje *Sélaparang* op Oost-Lombok werd genoemd, een duidelijk blijk van Soembawa's heerschappij over dat gebied.

Daarop begaf Jan Fransen zich over Bima naar Soembawa, doch trof in het laatste rijk, tegen zijn verwachting, een grenzeloze verwarring aan.

Wat was nu die chaos, welke Jan Fransen in het Soembawarese rijk ontdekte? Niets minder dan een paleis-revolutie, die spoedig door enige andere gevolgd zou worden en waarvan wij de diepere ondergrond slechts gissen-derwijs vermogen te peilen. Belanghebbenden doen het wel voorkomen, of het voor of tegen de Compagnie gaat, maar familie-kwesties, die vermeld worden, lijken waarschijnlijker. Er is ook sprake van groten, die koningen kiezen.

Met veel moeite was Jan Fransen erin geslaagd de Soembawarese gezanten in Makassar te krijgen, ter onderteekening van het contract van 12 Juni 1674.

(Vervolg noot van pg. 366).

legger grijpen de genoemde wapenen, die samengebundeld zijn, vast, waarop eerstgenoemde de vervloekingsformule plechtig uitsprekt. Na de verwensing zwaait de eedafnemer de bundel wapenen, over het hoofd van den eedaflegger, zodat deze met het magische vocht besprenkeld wordt. Daarna *drinkt* hij daar een weinig van (Kol. Tijdschrift XXX, 1941, 2, p. 158). Elders in de Archipel spreekt men van „minoem soempah”.

Hoe heilig men deze plechtigheid achtte, bewijst de uitlating van den radja van Soembawa: „wij hebben geswooren en het *crissen waater gedroncken* tot een teecken van een opregt herte tot de Compe”. (D. 25/6-75, p. 168).

De Nederlanders vinden het dan ook heel onbehoorlijk om zich „aan (een) dieren eed, op den koran met 't *drinken van kriswater* gedaan (niet) te kreunen”. (Val. III, 135).

Ook op Sumatra komt de kriswatereed voor. De Soeltan van Minangkabau sluit met de vier hoofden van Bengkoelen een verdrag, waarbij laatstgenoemden „minoem air ditoentoeng keris” (Tambo Bangkahoele pag. 26).

Doch nog vóór de maand om was, had een z. g. anti-Nederlandse, Makassars-gezinde partij den Soembawasen Radja, Mas Gowa het bos in gejaagd en een nieuwe regering gevormd (D. 10/10-74, p. 275/76).

De ongelukkige vorst had toen Jan Fransen's hulp ingeroepen en was door deze in zijn vroegere macht hersteld (Sept. 1674). Op verzoek des konings had de gezant der Compagnie toen een pagger laten bouwen en door Nederlandse en Inheemse soldaten bezetten, tot nader order uit Batavia. Dit was „Succelenburg” (D. 10/10-74, p. 272). Helaas was de medewerking, die Jan Fransen van de inwoners genoot, uiterst gering. Zelfs de weer op de troon geholpen vorst liet hem smadelijk in de steek (D. 25/1-75, p. 32). Er bestond ook zeer geringe neiging om het met de Compagnie gesloten contract na te komen.

De Hoge Regering nam daarom maatregelen, stuurde nog zes vaartuigen naar Soembawa en moedigde de radja's van Bima, Dempo en Tambora reeds aan, om de onwillige Soembawarese groten dan maar op het lijf te vallen.

Inderdaad werd de herstelde koning opnieuw weggejaagd (April 1675) zelfs toen Jan Fransen nog in de buurt was. Vergeefs had deze de naburige radja's om hulp gevraagd, zonder enig resultaat (D. 25/6-75, p. 168).

De rampzalige radja smeekte de Hoge Regering hem opnieuw op de troon te plaatsen, daar hij toch feitelijk het slachtoffer zijner vriendschap voor de Compagnie was geworden. De hele opstand was immers door de Makassaren aangestookt (D. 15/10-75, p. 273). Evenwel, de Compagnie had weinig lust zich wederom in dit wespennest te steken, daar de nieuwe koning zich tegenover de Compagnie tamelijk tegemoetkomend gedroeg. Hiermede had Batavia natuurlijk alle ernstige belangstelling voor haar afgezetten bondgenoot verloren, die blijkbaar ook de hulp niet waard was. Bo-

vendien had enige jaren later al weer een regeringsverandering plaats.

Het enige op Soembawa bereikte resultaat was een contract betreffende Lombok. Wij vinden dit afgedrukt in het *Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum* 2e dl. p. 540/41.

Het is gedateerd 16 Maart 1675 en dus vermoedelijk in het rijk Soembawa gemaakt. Voor Jan Fransen Holsteyn verschenen daarbij een drietal regenten van Sélaparang, geheten: „rading Abdi Wierassantana (= Rd. Ng. Wirasantana), rading Kawissaijer Coesing, aria Boesing”. Dit drietal had zich aan ons onbekende fouten ten opzichte van den koning van Soembawa schuldig gemaakt (rebellie?) en moest daarvoor aan de Compagnie leveren ieder 5000 pikol sappenhout, binnen drie jaar. Mochten zij in gebreke blijven, dan zou de vorst van Soembawa er in voorzien, dan wel zijn opvolger of plaatsvervanger. Deze levering zal als „taxt”, d. w. z. als belasting dienen opgevat te worden.

Het is de eerste maal, dat wij in een Compagniestuk de namen van Lombokse groten ontmoeten. De titels zijn Javaans en ook duidelijk de eerste naam. Als zelfstandige vorsten worden ze niet beschouwd; daar is de naam „regenten” borg voor. Later komen wij op deze belofte leverantie terug.

De veronderstelling lijkt mij niet te gewaagd, om de zonden der Sélaparangse regenten als rebellie tegen het Soembawarese gezag te beschouwen. Met de val der heerschappij van Makassar verloor Soembawa zijn ruggesteun, maakte Lombok zich vrij. Doch toen Jan Fransen en zijn vloot zich vertoonden, kroop Sélaparang in zijn schulp en onderwierp zich weder aan zijn leenheer, den vorst van Soembawa. Neemt men dit aan, dan wordt het ook begrijpelijk, waarom Soembawa zo grif toestemde in de levering van de 15000 pikol sappanhout door Lombok. Het was een cijns der dankbaarheid aan de hulpvaardige Com-

pagnie, die soms, als het in haar kraam te pas kwam, een buitengewone zin voor het beginsel der legitimiteit en voor orde en rust in de Archipel aan de dag legde.

Overigens waren de Makassaren lang niet vernietigd. Een aantal hunner poetste wel de plaat, doch alleen maar om de verwarring in een ander deel van de Archipel nog te vergroten, t. w. in Java's Oosthoek.

De Hoge Regering was daarom ook minder tevreden over Jan Fransen's optreden in de Archipel. De stichting van „Succelenburg” (nomen est omen) kon haar goedkeuring niet wegdragen en deze pagger werd daarom volgens order „gedemolieert” (D. 1/10-75, p. 257).

Toen haar bevelhebber op 1 Oct. 1675 terugkeerde, erkende zij, dat hij „soo omtrent het verdestrueren der Macassaren, als 't beslissen der geschillen der Sumbawers onder malcandren, in al dien tyt niet veel uytgerigt” had. (D. 1/10-75). Ter verontschuldiging kan dienen het zeer onhebbelijke gedrag van zijn ondergeschikte, den posthouder de Bock op Soembawa. Ook was de kijk der meeste Compagnies-dienaren op Inheemse verhoudingen nog vrij naief en niet iedereen wist, gelijk Speelman, ethnografische met militaire en politieke gaven te verenigen.

DE NIEUWE REGERING OP SOEMBAWA.

De nieuwe Vorst van het rijk Soembawa wilde de Compagnie niet voor het hoofd stoten. Immers, zo lezen wij, de „nieuwe verkooren Coninck van Sumbawa (zond naar Makassar) eenighe gesanten, die het algemeene contract der bontgenooten van dien oort (d.i. dat van 12 Juni 1674) met de Compagnie bevestigden” (D. 14/5-76, p. 93). Dit geschiedde op 12 Febr. 1676 (D. 5/11-76, p. 382). In het laatste kwartaal van 1677 verscheen zelfs een Soembawarees ge-

zantschap, het eerste, in Batavia om over de sappanhoutleveranties te spreken.

Zij deden ook Japara aan, dat toen net de residentie was van den Soesoe-hoenan Amangkoerat II, wien Admiraal Speelman dadelijk de van verre gekomen gezanten voorstelde „om hem te meer te doen blijcken, hoe verre de Compagnie haer Sorge over de nabuurige Coningen liet gaen”. Zowel Javanen als Soembawarezen waren hierover zeer in hun schik geweest, zeggende, „dat zy nu beyde als *kinderen van de Compagnie* waren”. Dergelijke feestelijke samenkomsten kon men iemand als Speelman, Inlanderkenner bij uitnemendheid, wel toevertrouwen (D. 29/10-77, p. 364).

In Batavia is daarop gesproken over de levering van 15000 pikols sappenhout, wat gezien dezelfde hoeveelheid, wel de partij moet zijn, die de *Sélaparangers* opgelegd was (D. 17/12-77, p. 453). Op 21 Dec. 1677 had de ratificatie plaats van het op 12 Febr. 1676 te Makassar gesloten verdrag. Drie dagen later werd plechtig afscheid genomen van de gezanten, die op Kerstmorgen met eigen schepen naar Soembawa terugkeerden. Aldus had de nieuwe Regering van Soembawa haar verhouding tot Batavia behoorlijk geregeld. Of zij in staat zou zijn haar verplichtingen aan de Compagnie even nauwgezet na te komen, zou de tijd moeten leren.

Het is te begrijpen, dat het verdwijnen der Hollandse vloot uit de Soembawarese wateren, de Compagniesgezinden aldaar, zo die er waren, niet bepaald aangemoedigd heeft. De Makassarse partij moet gewonnen hebben, vooral toen zij, sedert de nederlagen der Makassaren in de Oosthoek op het einde van 1676 door verschillende voortvluchtige elementen werd versterkt. (D. 23/5-77, p. 146; 27/10-77, p. 358).

Dat eind 1677 een nieuwe regeringsverandering op Soembawa plaats had, waarbij de broeder van den het eerst afgezetten koning Mas Goa, Mas Ban-

tam geheten, aan het bewind kwam, vermocht die Makassaarsgezinde politiek niet grondig te wijzigen. Zo min gingen de Makassaren weg, als werden de beloofde leveranties gedaan, zodat de Compagnie er weinig mee opschoot (D. 27/10-77, p. 358). Van deze nieuwe, Makassaarsgezinde regering is daarentegen in samenwerking met de Makassaren een bijzondere actie uitgegaan en wel in de richting van *Lombok*.

DE BALISCHE INVALLEN VAN 1677 EN 1678.

Het valt ernstig te betwijfelen, of de gezagsuitoefening van den Radja Soembawa over Oost-Lombok na zijn verlossing van het Makassarse juk nog zeer krachtig was. Vooreerst werd het rijk van Soembawa door inwendige moeilijkheden verscheurd. De Makassaren bleven er een ongemeen hoge toon aanslaan. Vermoedelijk deden ook de Sasaks pogingen zich te bevrijden en ten slotte trachtten de strijdlustige Baliërs na het officiële vertrek der Makassaren, de plaats van dit „heren-volk” op Lombok in te nemen.

Het eerste bericht daarvan vinden wij in een brief van den koopman Adriaen van Daalen, dd. 22 Juli 1677 (D. 3/8-77, p. 257), waarin deze verhaalt van een oorlog tussen „die van Sumbawa of de Salatparangers” met de Balinezen. Het volgende jaar horen wij, dat deze strijd *al lang* aan de gang was geweest.

Dit laatste kunnen wij gerust geloven, wanneer wij aannemen, dat met *Sélaparang* slechts het Oostelijk gedeelte van Lombok wordt bedoeld. Immers, voordat de Baliërs *Sélaparang* konden bereiken, moesten zij zich eerst van West-Lombok meester maken en daarmee zal wel enige tijd heen gegaan zijn. Bij deze strijd, die wel grotendeels tegen vrijwel onafhankelijke Sasakse vorstjes of slechts half van Soembawa afhankelijke *Sélaparangers* gevoerd is, ontplooid Soembawa zeer weinig acti-

viteit. Ofschoon van zijn heerser in die tijd nog al wat brieven in de Bataviase Dagregisters zijn opgenomen, wordt met geen woord zelfs op een strijd met de Baliërs op Lombok gezinspeeld. Alle aandacht blijft gevestigd op de verwikkelingen van het eiland Soembawa zelve. Sélaparang mocht ook al de Soembawarese heerschappij in naam erkennen, van dit land had het zeer weinig hulp te verwachten en zijn strijd met Bali kon het alleen voeren. Dit wijst niet op zeer sterke banden tussen Soembawa en Lombok, waarop trouwens de tekst van het contract dd. 16 Maart 1675 evenmin wees, gelijk wij zagen.

Hoe precies het verloop van de krijg was, weten wij niet, maar voor de Compagnie had hij het onaangename gevolg, dat „van de grote *Salatparanghse* schult van sappenhout aan de Compagnie” nog niets afgedaan was (D.27/10-77, p. 358). Soembawa werd dus nog steeds geacht over Oost-Lombok te heersen, daar het verantwoordelijk werd gesteld voor de leveranties van sappenhout uit die streek.

Een volgend bericht stelt ons aanvankelijk voor raadselen. Het verhaalt van den hiervoor genoemden Makassar Daëng Tello, die lang op Soembawa had verbleven, doch toen van plan was op te breken, „hebbende bevoorens met zyn macker Crain Jerenika en de Sumbauwers ende Baleyers voor de laestgenoemde helpen innemen het eylant *Lombocq*, lange tegen die van Baly den oorloch hebbende gevoert” (D. 11/8-78, p. 430).

Wij zagen reeds iets van een oorlog tussen de Balinezen en de Sélaparangers (of Oost-Lombokkers) in het bericht uit 1677. In dat van het volgende jaar zou men echter een oorlog kunnen lezen tussen het eiland Lombok en een coalitie van Baliërs, Makassaren en Soembawarezen, waarbij de Balinezen tenslotte met de buit, Lombok zouden zijn gaan strijken.

In de tekst zou „laestgenoemde” moeten slaan op „Baleyers”, doch het is hoogst onwaarschijnlijk, dat de Mohamedaanse Makassaren en Soembawarezen zich ernstig zouden hebben ingespannen om de heidense Baliërs ervvijanden van Soembawa, het eiland Lombok in handen te spelen, waarom zij juist het vorige jaar nog gevochten hadden.

Er moet in het Dagregister een fout geslopen zijn.

M.i. zal de strijd der Makassaren niet ter wille van de hun vreemde Baliërs gevoerd zijn, doch ten bate van hun oude onderhorigen, de Soembawarezen, en juist gericht zijn geweest tegen de Baliërs, die reeds lang begerige blikken naar het naburige Lombok hadden geslagen.

Wanneer wij deze correctie in het bericht van 11 Aug. 1678 aanbrengen, klopt dit niet alleen beter met het voorafgaande van 22 Juli 1677, doch ook met de volgende aantekening in het Dagregister van 9 Sept. 1678 (pag. 486). Daar wordt immers alleen gesproken over „t gepasseerde omtrent de Sumbauwers en Macassaren in 't veroveren van het eylant *Lombocq*”. Van de apocriefe Balische bondgenoten, die toch in één adem genoemd hadden dienen te worden, geen woord! Dezen waren ook de vijanden, op wie men juist Lombok of een deel ervan veroverd had. Op de vraag, welke Baliërs de jarenlange oorlog op Lombok hebben kunnen voeren, komen wij terug.

COMPAGNIES BEZWAREN.

Hoe dacht de Compagnie over deze Balinees-Soembawarese oorlog om Lombok? Waarschijnlijk liet haar de strijd zelve vrij koud, maar over de begeleidende verschijnselen wond zij zich op.

Het ergerde haar, dat de Makassaren maar niet weg wilden, niettegenstaande alle vermaningen uit Batavia en alle toezeggingen van Soembawa. Het heeft

er de schijn van, dat de Soembawarezen de Makassaren niet alleen moeilijk weg konden krijgen, doch ook gaarne aan hielden.

Tegenover de Compagnie echter klaagden zij over deze zwervers en stelden zich als hun ongelukkige slachtoffers voor. „Omdat de Macassaren in ons lant wonen, verkoopen zy alle onse volkeren en buffels” (D. 13/11-79, p. 512). De Compagnie dacht er niet meer aan hen van dit juk te verlossen, doch beperkte zich tot vermaningen en opwekkingen om de indringers te verdrijven „daertoe het u aen de macht niet en ontbrack, als het maer anders *van herten* wel gemeent wiert” (D. 18/5-80, p. 255).

Deze bemoedigende woorden hadden in zoverre succes, dat de Radja Soembawa enige maanden later dorst te schrijven: „De Bouginesen en Macassaren, zijn nu alle wegh en verdrocken” (D. 29/9-80, p. 613). Evenwel, in Batavia geloofde men er niets van: De Hoge Regering schreef o.a. „Maar wat zullen wy daarvan seggen off geloven? dewyl wy weten, dat sulx in alle deele niet geëffectueert zy” (D. 3/2-81, p. 79).

Wij menen in dit blijven plakken der Makassarse zwervers het begin dier eigenaardige symbiose te zien, van zwervende bewoners van Zuid-West-Celebes en vele volken uit de Archipel, waarvan wij in de volgende eeuwen zo talrijke voorbeelden zullen aantreffen.

Een andere grief was de achterstalligheid in de leveranties, vooral die Lombok aangingen. Zij begon al in 1677. Als reden gaven zij toen hun oorlog met de Balinezen op (D. 3/8-77, p. 257). „Van de groote *Salatparangsche* schult van sappenhout aen de Compe. was tot noch niets ingekomen” (D. 27/10-77, p. 358).

De Compagnie ving aan een dreigende toon aan te slaan „want wy en zyn niet ongenegen het volck van Sambauwa. . . in haar verlegentheyt te hulp te komen, als wy maar van ons gelt versekert

mogen wesen en daarna zoo lang niet behoeven te wachten . . .” (D. 18/5-80, p. 254). Er was nl. voorschot verstrekt.

De koning vroeg toen twee jaar uitstel „al eveneens off het een zaak was van kleen belang zoo een geruymen tyt een zoo grooten capitael te moeten missen” „dat strydig is tegen alle redelyckheyt en maniere van negotiatie” (D. 3/2-81, p. 80). Pas wanneer Z. M. wat over de brug komt, zal men „calculeren kunnen wat staat op de vruntschap en beloften van de Conincq en grooten van Sambauwa voortaan te maken zal wesen.”

Tekenend is ook, dat de Compagnie er aan herinnert, dat de regeringsverandering niet van de vroeger aangegane verplichtingen ontheft: Voor de te leveren 15000 pikol stond „een affgesette Coningh (Amet Goa) borge voor, zulx het redelyck en billick is, dat de tegenwoordige Coninck en de drie grooten van Sambauwe zorgen dragen om de Compagnie aen 't haere te helpen” (D. 18/5-80, p. 254).

Vrij zeker bestond er verband tussen beide grieven. De samenwerking tussen de Makassaren en hun, wellicht onvrijwillige gastheren, was weinig geschikt om laatstgenoemden tot trouwe vrienden en medewerkers der Compagnie te maken. In Soembawa zullen wel heel andere dingen op het program gestaan hebben dan, een stipte nakoming der sappanhoutleverantie. Toegegeven moet ook worden, dat 's Compagnies dienaren zich hierbij niet van hun eerlijkste zijde toonden, wat o.a. het geharrewar over een „daets” (= datjin) wel doet ver moeten.

BALISCHE HEERSCHAPPIJ OVER LOMBOK.

Bij deze eerste poging der Baliërs om zich van Lombok meester te maken, is het niet gebleven.

W. Cool stelt in 1692 „de eerste ernstigen inval” op Lombok (Lombok-expeditie blz. 218).

Dit klopt ongeveer met een bericht

uit een Soerabajase brief van 1697. In het begin van dat jaar verscheen daar nl. een zekere Raden Moenda van „Sedaparangh” (lees: Sélaparang), welk gebied een etmaal zeilens van Bali gelegen was. Nadat er 6 jaar gestreden was hadden de Baliërs dit rijkje veroverd. Rd. Moenda was met zijn familie naar Soerabaja gevlucht en verzocht daar of in Grėsik de bescherming der Compagnie. Deze Rd. Moenda maakte geen gunstige indruk op het opperhoofd Ram: hij leek een onnozel man. Hij werd daarom bij provisie onder een Inlands hoofd gesteld.

Terwijl Rd. Moenda de wijk had genomen, was de vorst van het eiland bij de Baliërs verbleven en had zich dus blijkbaar aan dezen onderworpen. Deze vorst was Rd. Moenda's oudste zoon (Japara 1/6-97) en toen hij de wijk nam, behoorde hij blijkbaar tot de oudere generatie. Dit geeft ons de vrijheid de vraag te stellen, of hij soms dezelfde vorst is, als die genoemd wordt in de Babad Bla-Batuh, Kebo-Mundar, de vorst van Sasak, die in staat was een leger van 100.000 man op de been te brengen (Inhoudsopgave XIV).

Vermoedelijk is deze Rd. Moenda naar Lombok terug gegaan. De oude man hield zich stil in Soerabaja, maar verlangde toch naar zijn vaderland, waarheen hij hoopte weder te keren, aangezien zijn zoon er regeerde.

Door deze oorlog kwam het dus, dat op het einde der 17e eeuw Lombok zich onder Balische heerschappij bevond.

Valentijn verzekert het ons tot twee maal toe en deelt ons tevens de naam van het staatje mede, dat zich zoo voor zijn Oostelijke nabuur interesseerde, t.w. Karang Asëm (Val. III, 195). Zijn vorst, Goesti Karang Asëm, door Valentijn koning van Bali genoemd, moet nl. op Lombok omstreeks die tijd een Makassaars zwerver, Karaëng Jerenika, om hals hebben gebracht.

Het is waarschijnlijk, dat wij van deze

nieuwe verovering van Lombok een herinnering aantreffen in de Balische tradities, gelijk die ons door R. van Eck worden medegedeeld in zijn Schetsen van het eiland Bali (Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, 1878).

Hij verhaalt ons daarin de opkomst van Karang Asëm. Op het laatst der 17e eeuw werd een der leenmannen van dit gebied, te Gèlgèl op bezoek zijnde, bij zijn terugkeer verraderlijk omgebracht. Zijn drie zonen trokken daarop naar Gèlgèl, welke plaats geheel verwoest werd. Daarna verhuisde de Déwa Agoeng van Gèlgèl naar Kloengkoeng.

Berichten uit Nederlandse bron, waarop wij later t.a.p. hopen terug te komen, maken het waarschijnlijk, dat deze verhuizing enige jaren voor 1690 plaats had, dus vlak voor de hierboven vermelde oorlog der Baliërs tegen Lombok.

Wat dan ook verder in de Karang-Asëmse overlevering wordt verhaald heeft daarom ongetwijfeld betrekking op deze strijd.

Na zich ook van de banden met Mëngwi bevrijd te hebben, zodat de onafhankelijkheid van Karang Asëm een feit geworden was, begon het drietal broeders zijn aandacht aan Lombok te wijden, dat in deze tijd reeds *cijnsbaar* was, doch dat nog altijd door zijn eigen regenten werd bestuurd. Spoedig was ook dit eiland onderworpen en besteed één der gebroeders als vorst van Karang Asëm en Sélaparang de troon.

De val van Gèlgèl, de opkomst van Karang Asëm en de verovering van Lombok worden dus in een adem verteld, wat met de Compagnies-gegevens klopt. Misschien mogen wij in de vermelding van de vroegere cijnsbaarheid van Lombok een flauwe herinnering zien aan vroegere gebeurtenissen, waarvan de oorlog van 1677/78 deel uitmaakt.

Ging deze vroegere expeditie ook van Karang Asëm uit? Vermoedelijk wel. Behalve Karang Asëm hebben wij n.l. nog slechts één staat, die voor een der-

gelijke grote overzeese expeditie misschien in aanmerking komt. Niet het verscheurde en vernederde Gèlgèl, maar het in die tijd juist machtige Boelèlèng, dat toen zijn bloeiperiode doormaakte.

Aan de verhalenschat, gegroepeerd om den groten held der Boelèlèngers, Goesti Pandji Sakti, die vermoedelijk van ongeveer 1660 tot 1700 regeerde, kunnen wij enige gegevens, zij het negatieve, ontlenen.

Het zou verleidelijk zijn aan deze ondernemende geest, op wien wij in een latere studie hopen terug te komen, een aanval op het eiland Lombok toe te schrijven.

Hiertegen zijn evenwel de volgende bezwaren aan te voeren:

1° over een dergelijke tocht zwijgt de overlevering absoluut. Terwijl zij overigens zich gaarne in zijn vele heldendaden vermeit, zwijgt zij, bij mijn weten, geheel over een expeditie naar Lombok.

2° Zeer stellig deelt zij daarentegen mede, dat Bali's Oostpunt, Karang Asëm, buiten Pandji Sakti's gebied viel. De grens was Tianjar. Wel vermeldt zij positief het pas in 1697 vermeesterde Balambangan, doch zegt geen woord over Lombok.

3° Een blik op de kaart overtuigt er ons van, dat Singaradja, Pandji Sakti's residentie, heel wat minder gunstig ten opzichte van Lombok lag, dan (het niet door dezen veroveraar bezette) Karang Asëm. Deze laatste staat is door de natuur als het ware op Lombok aangewezen.

Waar wij bovendien van 1690 tot 1894, dus gedurende ruim twee eeuwen, een bijna ononderbroken bemoeienis van Karang Asëm met Lombok aantreffen, zou het ons al zeer moeten verwonderen, wanneer deze ook niet in 1677/78 had plaats gevonden.

zelfs een blijvende verovering van dit eiland door die van Karang Asëm.

Dit alles maakt het waarschijnlijk, dat wij ook voor 1677/78 ernstig zullen

moeten rekening houden met de mogelijkheid van een Balische inval vanuit Karang Asëm.

HET RESULTAAT.

Wanneer men de ganse 17e eeuw overziet, merkt men, dat de strijd om Lombok in de toestand van dit eiland blijkbaar niet veel veranderd heeft. In het begin der eeuw bevindt het zich in handen der Baliërs en honderd jaar later hebben zij het nog.

Hun heerschappij wordt echter gebroken door een periode van Makassarse heerschappij, welke ongeveer het middelste derde deel der eeuw vult.

De Makassaren voerden het bewind zeer waarschijnlijk door bemiddeling van hun vazal Soembawa, die mogelijk reeds oudere pretenties op Lombok of een deel daarvan bezat.

Van een eigen zelfstandig staatkundig leven der Sasaks is in de bronnen slechts weinig te bespeuren.

Of de Balische heerschappij over Lombok, die omstreeks 1700 een feit is, in aaneengeschakeld verband staat met de algemeen aangegeven verovering van dit eiland door de Baliërs in 1740 is waarschijnlijk. Wij zagen reeds, dat in 1723 Soembawa met Bali in oorlog was, vermoedelijk over Lombok.

Volmondig erken ik, dat deze schets allerminst volledig is. In het Koloniaal Archief zal hier en daar nog wel wat over Lombok schuilen en de Inheemse bronnen, vermeld door Dr. R. Goris in Djawa XIX, 1939, p. 46, zijn bijna ongebruikt gelaten. Het verdiende m.i. evenwel toch aanbeveling eens te verzamelen, wat er alzo over Lombok bekend was en te zien, welke conclusies er uit konden worden getrokken. Met een dergelijke studie moet toch *eenmaal eens* een begin worden gemaakt.

Komen er later meer gegevens beschikbaar, dan kunnen deze wellicht makkelijk binnen het nu gestelde raam geschoven worden.

SINGARADJASCHE BUNDELS MET BETREKKING TOT LOMBOK

DOOR Mr. J. PRINS Res.-secr. Bali en Lombok

Tot mijn spijt was ik verhinderd gevolg te geven aan mijn voornemen, aan dezen bundel van opstellen bij te dragen door het mededeelen van wat mij bekend geworden was aan Sasaksche ratoe-*'adil*-verwachtingen en -bewegingen, waarop in de twintiger jaren Vogelesang reeds wees, en die nog steeds levendig zijn. Gebrek aan tijd dwong mij, dit nog even uit te stellen, zoodat ik voor het oogenblik moet volstaan met — in aansluiting bij het historisch artikel van

63. Brieven v/d Vorst van Sélaparang 1847; 1849; 1850; 1855.
64. Idem 1858 t/m 1860.
65. Idem 1864; 1865; 1866; 1868.
66. Idem 1872; 1873; 1876.
67. Idem 1878; 1879; 1881; 1882; 1883.
68. Idem 1884 t/m 1886.
69. Idem 1887 t/m 1889.
70. Idem 1891 t/m 1893.
71. Idem 1895; 1897; 1898.
125. Dagverhaal v/d Resident van Bali en Lombok 1897; 1899; 1900.
128. Brieven van Lombok 1894; 1896; 1899.
129. Archief Lombok Personeel 1899; Vrijlating Sëpangan's Oost-Lombok 1905.
131. Geheime stukken 1866; 1873; 1874; 1875; 1887; 1889; 1891; 1894; Geheim Goeroe Bangkol 1894; Geheim archief Ampënan 1895.
133. Bestemming van geschenkoederen door den Resident v/d Inl. Vorsten ontvangen 1860; Komst G. G. 1865; Brieven v/d Sultan van Soembawa 1905.
137. Rapport v/d politieken toestand o.a. O.-L. 1895 en 1896.
139. Politie-Soldaten Praja 1896-7.
141. Hoofden v. Vreemde Oosterlingen Lombok 1898.
142. Lombok-toelagen 1895 t/m 1900; marine 1891 — 1892; Kasaangelegenheden 1895; Toekeningen van medailles 1899;

Dr. de Graaf hiervóór — de aandacht te vragen voor historisch materiaal uit het residentie-archief te Singaradja. De hier opgenoemde bundels zijn ten deele een eeuw oud en werden nog niet bewerkt. Ook te Mataram in het archief van den A. R. zijn oude bundels, die van belang kunnen zijn; deze zijn evenwel nog niet geïnventariseerd. Moge deze mededeeling een aansporing vormen voor hen, die beschikken kunnen over den tijd om tot bestudeering over te gaan.

156. Aanslag der sawahs en kebons Lombok — 1895; Padjeg Oepeti Lombok 1896.
170. Verzameling van ethnographica eil. Lombok 1895.
172. Voorzieningen nood bevolking Lombok 1898.
174. Vaststelling der grenzen op Lombok 1895; 1899; Personeel 1889.
178. Expeditie naar Lombok 1894; 1895.
188. Algemeene toestand Lombok 1897; Voorstel bestuursorganisatie Lombok 1897; klassen der waterafdeeling Lombok 1899.
193. Gst. Pt. Grija en Kt. Anjaran 1884; Ter beschikkingstelling Poenggawa op Lombok G. P. Grija; Nota betreffende het rijk van Boelèlèng; wd. Poenggawa's Lombok en Boelèlèng 1898.
195. Eigendommen 1892; 1893; Aanvragen van gronden in eigendom-Lombok 1898; Eigendommen 1899; 1906.
197. Krijgsgevangenen en geïnterneerde Baliërs te Batavia 1895.
198. Los- en Laadhoofden Ampënan 1896; Algemeene toestand Oost-Lombok 1896; Personeel Lombok 1897; Banelingen Lombok 1897-1899.
200. Raad v. Sasaksche Hoofden 1898-1899; Boedel Entjik Mohamad Said Pabéan 1899.
203. Pers. belasting Lombok 1906; Residentie gerecht-1909.
298. Lombok-Kruis.

AANTEKENINGEN NAAR AANLEIDING VAN HET DESAFEEST OP DEN POEDJOETHEUVEL

DOOR

A. C. J. RIEL, Ctr. B. B.

INLEIDING : In het tijdschrift *Djawa* verscheen in 1939 een artikel van Dr. R. Goris met medewerking van Prof. G. H. Bousquet, hetwelk den titel droeg „Een merkwaardige plechtigheid in een bijzonder heiligdom”. ¹⁾ Sinds de verschijning van dit artikel zijn enkele bijzonderheden over het hier besproken Lomboksche dubbelheiligdom Dapoer-Poedjoet aan het licht gekomen, welke het vermelden waard zijn.

De Poedjoetheuvel ²⁾ is een der eerste heuvels, welke men tegenkomt, indien men de kale Zuidelijke vlakten van Lombok doorkuist in de richting van het kalkgebergte, hetwelk zich langs de geheele Zuidkust uitstrekt. De padi op de van regen afhankelijke sawahs heeft schier elk jaar te lijden van een hevige droogte, en het is voor een buitenstaander onbegrijpelijk hoe het mogelijk is, dat in de droge, door de zon verbrande streken van Poedjoet ongeveer 25.000 zielen een bestaan kunnen vinden. De oudsten van de désa kunnen zich echter nog den tijd herinneren, dat het Zuidelijke bergland met dichte bosschen was begroeid en hoe toen omstreeks het einde van de 7de maand van het Sasaksche landbouwjaar de eerste regens plachten te vallen, welke het dorre landschap als bij tooverslag een ander aanzien gaven.

In dit zoo van regen afhankelijke land speelt het regenceremonieel van ouds een zeer belangrijke rol. Op Lombok zijn verschillende plechtigheden bekend, welke de bedoeling hebben den regen te doen neerdalen. Bij deze plechtigheden, welke men *něda* noemt, ge-

bruikt men dikwijls een driekleurige dan wel een zwarte kat, welke wordt gebaad bij een heilige bron of put. Het geliefkoosde schermspel met rotanstokken (*pěri sian*) dan wel met lansen zonder punt (*pělēngkoengan*) vormt bij deze gelegenheid vaak een punt van het programma. Ook bij het désafeest van Poedjoet kan om regen worden gevraagd. Het was daarom niet te verwonderen, dat de vreugde geen grenzen kende, toen in Februari 1940 het oude désafeest, hetwelk door de veeten tusschen de z.g. waktōe tiga en waktōe lima ³⁾ in onbruik was geraakt, door het Bestuur in eere werd hersteld.

Ofschoon het gekozen tijdstip niet overeenkwam met de feestkalender, kan men zonder bezwaar hiervan afwijken, omdat het feest in de eerste plaats de beteekenis heeft van *toelak bahlā* d.i. het afweren van rampen en het afsmeeken van heil en voorspoed voor de désa. De misoogst, welke enorme afmetingen dreigde aan te nemen, leidde tot een zekere verzoening tusschen beide godsdienstige stroomingen, en men zocht vreedzaam en eendrachtig steun op de plaats waar de voorvaderen van het vroegere vorstengeslacht van Poedjoet geleefd zouden hebben en gestorven zouden zijn. Men prevelde de namen van den eersten vorst van Poedjoet Ama Tanaoeran, zijn vrouw Ina Tanaoeran en hun kinderen Mas Goena en Mas Pati en smeekte om regen, den milden regen waar het bestaan in deze streken in grooten mate van afhangt. Van heinde en verre kwamen personen die zich nog

1) pagina 46-53.

2) vide figuur 1.

3) G.H. Bousquet : *Recherches sur les deux sectes musulmanes (W3 et W5) de Lombok in Revue des Etudes Musulmanes* (1940?).

de familiebanden met Poedjoet herinnerden; vooral uit de désa's Soekarara, Batoedjai en Bondjéroek stroomde men bij honderden toe. De heilige heuvel, de eerste plaats van vestiging, het centrum van de wereld, daarheen wenschte men in dezen tijd van tegenspoed zijn belevaart te richten (m ě n g o e d j o e t).

BESCHRIJVING VAN DEN HEILIGEN HEUVEL. De heuvel is verdeeld in vier sectoren (k o e t a) door even zoovele voetpaden welke gericht zouden zijn op de hoeken der vier windstreken, hetgeen echter in feite niet precies het geval is. Ongeveer halverwege den voet van den heuvel en het plateau op den top is nabij elk voetpad een z.g. p ě n o e n g g o e a n k o e t a ¹⁾ gelegen, bestaande uit een steenen bidplaats en een drogen put. Slechts de voet van den heuvel is bewoond en verdeeld in tien g o e b o e k s (woonwijken). In de g o e b o e k Djomang (ook wel Djoman genoemd) bevindt zich een cirkelvormige steenstapeling, ten Noorden waarvan een steenen offerplaats ligt in den vorm van een afgeknotte pyramide van ruim 1 meter hoogte. Ten Oosten van dit heiligdom bevindt zich een heilige put (Boewoen Tangko).

In het Djomang-complex wordt Batara (zooals men hier zegt) Gangga vereerd. Nopens het heiligdom Pringga ²⁾ kon niemand mij inlichtingen verstrekken. Dit heiligdom is gelegen dicht bij de p ě d é w a' Poedjoet, beneden en beoosten den rand van het plateau.

De richting van b ě s i l a (in eerbiedige houding op de dijen zitten) is zowel bij Djomang als Pringga bij voorkomende plechtigheden Westwaarts.

De hellingen tusschen de p ě n o e n g g o e a n k o e t a en den rand van het plateau zijn niet bewoond; wel treft men

fundamenten aan van, naar verluidt, huizen van vroegere bewoners van den heuvel, die tijdens de Islamiseering verdreven zouden zijn. Op het plateau bevinden zich twee heiligdommen, nl. de bovengenoemde p ě d é w a' Poedjoet en de p ě d é w a' Dapoer.

De Dapoer bestaat uit twee terrassen, waarvan het Westelijke de b ě n t j i n g a h (raadzaal; voor hof) wordt genoemd, omdat de vroegere vorsten aldaar hun vergaderingen zouden hebben gehouden. Het Oostelijke terras zou d a l ě m (paleis) van den vorst geweest zijn. De Westelijke ingang van het Dapoerheiligdom wordt als de voornaamste ingang beschouwd en alleen voor dezen ingang pleegt men te knielen (d.w.z. b ě s i l a) bij het binnenkomen. Dit knielen geschiedt in den regel niet voor de twee andere openingen in de paalomwand van het Westelijk terras, doch uiteraard weer wel wanneer men Oostwaarts doorlopende aankomt vóór den ingang van het Oostelijke terras van de Dapoer. De hoofdas van het Dapoercomplex wijst derhalve West-Oost, hetgeen overeenkomt met de z.g. k ě m a l i'-of p a n t a n g a n-bepalingen t.a.v. de asrichting van Sasaksche huizen.

VERBODSBEPALINGEN. Indien inderdaad de Dapoer (een naam welke sterk doet denken aan den bekenden term d a p o e r in de Nāgarakērtāgama) paleis en vergaderzaal is geweest, wijst de richting van de hoofdas van dit complex op animisme, aangezien bij verschillende animistische volken (zooals de Toradja's) de ingang van het huis zoodanig moet worden aangebracht, dat bij het binnenkomen het gelaat naar het Oosten is gericht en voorkomen, dat de zielestof door de zon naar het Westen wordt medegenomen.

In Midden-Lombok treft men vele verbodsbepalingen (p a n t a n g a n) aan in dezelfde bonte verscheidenheid als in zuiver animistische streken. Enkele

¹⁾ Vide figuur 2.

²⁾ De term Pringga heeft de beteekenis van gevaarlijk en komt in verschillende plaatsnamen voor, o. m. Pringga(w)rata, Pringgaséla, Pringgabaja, Pringgadjoe-rang etc.

echter doen vermoeden, dat de leer der vijf wereld-elementen (de Baliërs noemen haar *pantja-maha-boeta*) bekend is, hetgeen op Hindoe-Balische dan wel Hindoe-Javaansche invloeden wijst.¹⁾

Op het gebied van huizenbouw bestaan te Poedjoet de volgende bepalingen. De *ka o e l a* (personen, die niet van adel zijn) moeten het huis zoo maken, dat de hoofdas van het huis West-Oost loopt, om het even of de deuopening Westelijk dan wel Oostelijk is aangebracht. De oorspronkelijke plaats van de deuopening is waarschijnlijk Westelijk geweest. Dit is af te leiden uit den regel, dat alles, wat met vuur te maken heeft, zooals vuurtesten (*d j a n g k i h*), kookgaten etc., wanneer men de woning van het Westen binnen komt, zich rechts van de deur moet bevinden, daar het Zuiden de plaats van het vuur zou zijn. De Zuidelijke hellingen van de verschillende heuvels in Poedjoet—de Poedjoet-heuvel zelf echter uitgezonderd—mogen niet worden bewoond, naar de menschen zelf zeggen in verband met de magische hitte.

Op bepaalde dagen is het verboden een huis te bouwen (*K a l a G ě n d i R a w a n a*)²⁾. Voordat men met den bouw of afbraak (*p ě r ě b a' d j a n g k i h* d.i. omverwerpen van de vuurtest) van een huis mag aanvangen, moet een z. g. *b ě r a s p a t i*-offer gebracht worden, waarbij het volgende *m a n t ě r a* (prevelgebed) gebruikelijk is: *B ě r a s p a t i, B ě r a s p a t i, n g o e n g s i, B a l i, n g o e n g s i D j a w a, k ě r a s g i g i n, k ě r a s t o l a n g, o e r i p i s i n, o e r i p o e a t, s i d i m a n d i, p a n a s p a t i a g o e n g*, hetgeen beteekent: *B ě r a s p a t i, B ě r a s p a t i*, gaan naar Bali,

gaan naar Java, harde tanden en harde beenderen, vol leven en zenuwen, gifkrachtig en tooversterk, o groote *B a n a s p a t i* (wanneer we *b* voor *p* mogen lezen; anders zie ik geen kans beteekenis te hechten aan de gebezigde woorden, tenzij hier gelezen moet worden: *B ě r a s p a t i a g o e n g*, d.i. groot ongeluk, zooals men riskeert wanneer men bij het maken van een matras niet een *k ě p ě n g* tusschen de kapok doet, zooals een berichtgever meldt).

Een huis moet een zeker aantal dakribben (*w a r a s*) hebben, welke met de z.g. *k i d o e n g w a r a s* worden uitgeteld. Deze luidt als volgt: *M a s, M ě r a k, S ě r i, S ě r d i, N a g a*. Heeft een huis bijvoorbeeld negen dakribben, dan zal bij gebruik van deze *k i d o e n g* de laatste dakrib de naam van *S ě r d i* dragen. Een Sasaksch huis naar ouden trant (bijv. *b a l é b o e n d ě r* of *g o e n o e n g r a t a*) moet zooveel dakribben hebben, dat de laatste met den naam *S ě r d i* wordt uitgeteld. Een masdjid moet op deze wijze een *M a s*, een groote woning een *M ě r a k*, een loods of een bijgebouw een *S ě r i* en een padischuur een *N a g a* dakrib hebben.

Tal van andere verbodsbepalingen³⁾ zijn bekend, waarvan hier nog enkele mogen volgen, welke voor de beschrijving van dit désafeest van eenig belang kunnen worden geacht.

Een woning moet gebouwd zijn met z.g. *d j ě d j a i t* d.z. balken met nokken welke in de openingen van corresponderende balken passen.

Bij begrafenissen moet men ook vroolijk en opgeruimd zijn en bij het graf gekomen behoort de doodenbaar door

1) Mede een der conclusies waartoe Dr. R. Goris komt in zijn leerzaam en rijk artikel: Aanteekeningen over Oost-Lombok in T. B. G. 76, 1936 p. 196-248.

2) *G ě n i R a w a n a*—het vuur van den *R a k s a s a D a s a M o e k a*. Evenals op Bali heerscht op Lombok onzekerheid bij uitspraak en spelling van de combinatie „medeklinker” voorafgegaan door homorgane

nasaal; *p ě n d i t a* en *p ě n i t a* wisselen af. Men kan dus ook „hyper-correct” *g ě n i* maken tot *g ě n d i*.

3) Over Sasaksche *p a n t a n g a n*-bepalingen vide de zesde aflevering van de Mededeelingen der Kirtya Liefcrinck-van der Tuuk (Eenige gegevens nopens Sasaksche volksgebruiken door Mr. J. Prins), 1939, p. 34—54.

de in rijen staande familieleden van den een aan den ander overgedragen te worden totdat het graf is bereikt (tété-gangsa).

De dooden van hoogen afkomst zouden eertijds zijn begraven in een z. g. taběla (houten doodkist), welke in een Radja Képé of een Gili-lěboer¹⁾ (stelling) geschoven werd. Indien thans een persoon van hoogen stand overlijdt, wordt de doodstijding naar ver afgelegen dasans overgebracht door z. g. patirata, ruiters aan wier paarden een touw om den hals is gehangen, waarvan de lengte overeenstemt met de lichaamslengte van den doode. De doode wordt twee maal gewasschen; de eerste maal door de familieleden (mandi' bola) en de tweede maal door den kiai (dorpsgeestelijke). Het doodsgewaad wordt dichtgemaakt met drie witte draden (talin majit)²⁾. Vóór de doode naar buiten gedragen wordt, moet de deuopening met een bamboe (dèndèng) even gebarricadeerd worden. Drie dagen na de begrafenis moet een kiai gebeden verrichten met de bedoeling de zielen der gestorvenen die terugkomen, te weren. Deze plechtigheid noemt men něloeng (van těloe = drie).

Bij rampen, ziekten of plagen moet stilte (soewoeng leeg) betracht worden en de pěmangkoe's (geestelijke leider bij ritueele plechtigheden) moeten bij die gelegenheid ai' pěnoelak (water

met afwerende kracht) op de grenzen van het dorpsgebied (paèr) sprenkelen, teneinde de booze geesten (baké') te verdrijven. Op bedoelde grenzen worden bét o' (penis) gehangen, bestaande uit een stuk bamboe omwikkeld met idjoek, welke een afwerende kracht heeten te hebben.

Het ondernemen van tochten op bepaalde dagen en in bepaalde richtingen is in Poedjoet ook aan regelen gebonden, welke in de praktijk thans weinig worden nageleefd. Hierbij volgt men de z. g. djělo naga (de naga-dagen). De wereldslang (Antaboga) komt den eersten van de maand uit de onderwereld te voorschijn, richt zijn kop op den tweeden naar het Zuid-Westen, den derden naar het Zuiden enz. Op den roden dag van den maand is de naga weer in Westelijke richting teruggekeerd. Deze datum wordt dina naga genoemd.

Vooraf indien de regenboog (nagatédja³⁾) zichtbaar is, dan wel bij een aardbeving, zal men oppassen, de panta naga-bepalingen niet te overtreden.

Voorts moge nog gewezen worden op het geloof aan de wereld-elementen waaruit het menschelijk lichaam voortgekomen is, de vier hoofdkleuren (tjahja) en de vier windstreken (loang angin, Emas of Koeta).

Ter verduidelijking volgen hieronder fragmenten van de z. g. doa sampoerna en de doa tjahja.

DOA SAMPORNA.

Bismillah

Irrahman irrahim.

Allahoemma ja allah.

Měkaboel doa sampoerna.

Eh batang (badan) asal boemi;

moelih maring boemi.

Sira gětih asal api,

In den naam van God,

Den barmhartigen erbarmer.

Onze God! o God!

Verhoor, o God! het volmaakte gebed.

O menschelijk lichaam! gij zijt uit aarde; tot aarde zult gij wederkeeren.

Gij bloed, uit vuur komt gij voort,

¹⁾ Gili lěboer-een door vuur weggesmolten eiland.

²⁾ Verwezen wordt naar de overeenkomstige Balische gewoonte (tridatoe). De draden zijn bij de Baliërs echter rood, wit en zwart gekleurd.

³⁾ De naga-tédja en de naga-goemi (aardslang) komen in de z. g. goenoeng-goenoeng van de wajang voor, de goenoengan of kěkajon.

moelih sira maring api.
 Asal angin awak ¹⁾,
 moelih sira maring angin.
 Koelitmoe asal banjoe,
 moelih ta sira maring banjoe. ²⁾

DOA TJAHJA.

Abang saboemi alam
 mētoe tjahja koening saboemi alam;
 mētoe tjahja abang ing dalēm tjahja
 koening,
 tjahja koening mēlēboe èrēng,
 tjahja èrēng ikoe mēlēboe ing tjahja
 édjo,
 tjahja édjo mēlēboe ing tjahja poeté',
 tjahja poeté' mēlēboe ing tjahja angēt,
 tjahja angēt mēlēboe ing njawa,
 njawa mēlēboe ing dapat,
 dapat mēlēboe ing oerip,
 oerip mēlēboe ing oedjoed,
 oedjoed mēlēboe ing angēn enz. ²⁾

Als slot moge de driedeeeling van het désafeest worden vermeld, hetwelk negen dagen moet duren, t.w. djělo djait, de djělo gawé en de pěrěba' djangkiah, welke namen den indruk wekken alsof men te doen heeft met de vervaardiging van het materiaal (ramon) voor een woning (stellige), en tenslotte het doen omvallen van de vuurtest.

SASAKSCHE TIJDREKENINGEN.

Het Sasaksche jaar is een landbouw- (zonne-)jaar van 12 maanden, hetwelk aanvangt bij een bepaalden stand van de Pleiaden (Rowot). Een vol jaar wordt elders sěkapat geheeten, hier sětaoen-sěbalit genoemd, d.w.z. natte tijd (taoen) en droge tijd

¹⁾ Een fijnere term is raga.

²⁾ De redactie twijfelt aan de zuiverheid van den tekst, al kan zij niet nagaan of de fouten zijn ingeslopen bij de overlevering of bij het opschrijven; beide do'a's voorzagen zij van een gewijzigde vertaling, zij het soms gissenderwijs. C. H.

naar het vuur zult gij terugkeeren.
 Het menschelijk lichaam is uit wind ontstaan,
 en zal weer worden tot wind.
 Uw huid is ontstaan uit water
 en zal weer tot water worden. ²⁾

Rood is de geheele wereld,
 tevoorschijn komt het gele schijnsel in de geheele wereld:
 rood schijnsel treedt tevoorschijn en gaat (over) in geel,
 geel schijnsel gaat over in zwart,
 zwart schijnsel gaat over in groen.
 groen schijnsel gaat over in wit,
 wit schijnsel gaat over in lauw, (?)
 lauw(?) schijnsel gaat over in de ziel,
 de ziel gaat over in den geest, (?)
 het ontvangen gaat over in leven,
 het leven gaat over in existentie,
 de existentie gaat over in verlangen enz. ²⁾

(balit). Het tijdstip van het désafeest wordt volgens deze tijdrekening bepaald.

Het gebruik van een tijdrekening van 10 maanden van 35 dagen, welke maanden onderverdeeld zijn in vijf woekoes, is nog in zwang, zij het ook niet algemeen.

Men gebruikt hierbij een z. g. wariga (naam van den 5den zoon van Watoe Goenoeng) en maakt vele onderverdelingen in tijdsringen (wara) van 2 tot en met tien dagen, als op Bali. In Poedjoet kon men bij navraag wel verklaren, welke jaareenheid (rah) der windoe vigeerde, doch van een volledige jaartelling is niets gebleken. Aan de dagen worden soms namen van dieren gegeven, zooals tijger, koe enz. Ten behoeve van de berekening van gunstige of ongunstige dagen gebruikt men een tijdrekening van zes pěrīngkělan.

Algemeen is de Mohammedaansche jaartelling.

SASAKSCHE OORSPRONGVERHALEN. ¹⁾ Volgens enkele verhalen werd een vorst van Madjapahit wegens bloedschande verbannen. Hij werd in zee voortgetrokken door een grooten visch (Radja Mina) en spoelde aan land „als een stuk hout” te Pěngantap (Zuidkust), waar hij door een visscher en zijn vrouw liefderijk opgenomen werd ²⁾. Hij is onder verschillende benamingen bekend o.m. Mas Moelia, Mas Pandji Sari, Mas Koemala Sari, Ratoe Tan Pasangka, Rangga Doendang, Batara Moemboel, Ki Tanpasiring, Ki Kaoeningan, Mas Koedamangga, Mas Toeki, Mas Tanawoe, Mas Kadaratan Besar, etc.

In dit verband moge nog gewezen worden op het verhaal, hetwelk mededeelt, dat een veehoeder genaamd Pé Bangkol ³⁾ te Tanah Njatoe' uit de aarde kreten hoorde opstijgen. Hij lichtte een steen op en vond tot zijn niet geringe verbazing een kind, hetwelk hij opvoedde en dat later iedereen ontzag inboezemde door zijn enorme kracht. Zijn ouders, bang geworden, stopten hem in een put, welke met een grooten steen werd dicht gemaakt. De jongen lichtte echter met gemak den steen op, welke zoo groot was als een padistamper (dèndèng, vgl. Batoe Dèndèng).

In een ander verhaal wordt melding gemaakt van twee hemellichamen, de zon en de maan, geboren uit Sang Hyang Toenggal. Zon en maan hadden drie kinderen. De jongste, de opgaande zon (pěni(w)o' djělo), zetelde in het Oosten, de middelste, de ondergaande zon (pěsěrěpan djělo), zetelde in het Westen en de oudste zetelde in den hemel.

Zij heetten resp. Nè' Intěn Loewih,

¹⁾ Vg. ook Vogelesang: Waktœ-telœ-verhalen, in Kol. T. 12, 1923 p 417-25.

Vgl. vooral ook denz. auteur in Kol. T. 11, 1922 p 260-306.

²⁾ Dit verhaal moet o.a. geboekstaafd staan in de (Ka)pijagēm Marong. no. 11 v/d Kirtyaboekerij, vgl. Mededeelingen enz. no. 13 p. 43.

Het verhaal doet denken aan een pasage van de

Nè' Mas Komala en Nè' Mas Komala Tonton Allah (regenboog). Laatstgenoemde daalde af naar den Oceaan, alwaar hij door meditatie de wereld deed ontstaan, welke er nog uitzag „als een kèpèng”. Hij had negen (nawa) kinderen, zeven dochters en twee zoons. De jongste widadari werd tijdens het baden in een vijver van een lusthof (taman koemala sari) door den naga-vorst van Batoedèndèng gevangen. De naga-vorst (Djro Pětoeng) en de Widadari huwden, bij welke gelegenheid zij een kostbaren ring (Mas Loedira, Mas Mirah of tjintjin Bali) droeg. Haar naam was Mas Intěn Poetěri Pěngèndèng en zij had vijf zusters die resp. Mas Intěn Komala Sari, Mas Intěn Komala Sasih, Mas Intěn Komala Ganda, Mas Intěn Komala Rasa en Mas Intěn Komala Bowana heetten, terwijl haar zesde zuster den naam Mas Intěn Ambara Sari droeg. De gevangen widadari had zeven dienstmaagden, genoemd naar de namen van zeven edelsteen. De lotusvijver was omringd door de vele „bloemen” o.m. kěmbang kěroera, toendjang běsi, sěgara moentjar, iděr pasisi, pěpaosan toendjoeng bang, měgat kědaton, tjintjin Bali, sapoedarat, kěbon odé' en toenggoel pětjoet. De widadari werd zwanger en beviel van een zoon, Mas Poetra Pěngèndèng geheeten (bijgenaamd Poetra Mětoe Srěngégé), nadat zij met a'ipakoempoelan was gewassen en boeboer poeté' gegeten had. Toen de widadari een bosje padi-stroo (djomang) brandde onder een pot met zwarte kleeftijst, kreeg zij zin

Adiparwa, waarin wordt vermeld, dat Dèwi Koenti, na door Sang Hjang Soeria te zijn bevrucht, een kind ter wereld bracht, hetwelk zij in een kist deed, waarna de kist met inhoud in de rivier Gangga werd geworpen. De visscher Sang Adirata en zijn echtgenoot Sang Rada namen het kind, dat zij Sang Basoeséna noemden, liefderijk op.

³⁾ Bangkol = kinderloos.

haar zusters op te zoeken en vloog naar de Goenoeng Kẽmbar, vanwaar zij af en toe afdaalde om haar kind te zien. Het kind was zeer bedroefd omdat het zijn moeder miste en schreide zonder ophouden ¹⁾. Om het kind zoet te houden maakte de widadari kostbare weefsels o.m. de *ragi oemba' oedi' sěrđi*, de *ragi oemba' éro'*, de *oemba' widadari ngamoek*, de *ragi tẽlo' manoek* en de *oemba' tẽlaga mẽmbang* ²⁾. Het kind was echter ondeugend en liet een rijstpot openstaan, in verband waarmee de widadari zóó kwaad werd, dat zij niets meer van haar zoon wilde weten. Haar echtgenoot liet het kind toen aan een min over en verliet zijn kraton (*mẽgatkẽdaton*) op zoek naar zijn vrouw, liep langs alle stranden (*iděr pasisi*), steeg ten hemel (*moesna* = verdween) en vond haar aldaar temidden van haar zes zusters. Een witte vlieg ³⁾, welke hem den weg gewezen had, zette zich als herkenningsteeken op de borst van zijn echtgenoot neer. Toen Tonton Allah vroeg, wie van de zeven nimfen zijn echtgenoot was, wees hij degene aan op wie de vlieg gezeten was.

Ter eere van het wederzien gaf hij een groot feest en keerde met zijn echtgenoot vervolgens terug naar den verborgen tempel van den naga-vorst van Batoedendeng (*oelar Naga sandi poera Batoedendeng*).

De overlevering van Poedjoet deelt

mede, dat de eerste vorst van Poedjoet zou afstammen van een familielid van den zooeven genoemden vorst van Madjapahit genaamd Mas Moelia, die Java verliet, te Kloengkoeng (Bali) huwde met een dochter van Déwa Agoeng Poetoe Alit ⁴⁾, genaamd Déwi Mas Ajoe Soepraba ⁵⁾, en daarna met 17 *koe-rẽn* (gezinnen) vertrok naar Lombok, alwaar hij de désa Poedjoet stichtte. Een zoon van hem, Mas Tanaoeran (ook wel Tinoeran), huwde met Dèwi Mas Ajoe Tinoempoel van Batoedendeng. Uit dit huwelijk sproten een dochter en twee zoons, resp. genaamd Na' Tanaoeran, Mas Pati en Mas Goena. Na' Tanaoeran werd vorstin van Poedjoet omdat Mas Pati, die zijn jongeren broer bij de put Boewoen Kẽrok ⁶⁾ vermoord had, niet terug durfde te komen.

Een ander verhaal deelt mede, dat Mas Pangéran, een broer van den vorst van Kloengkoeng genaamd Indra Sakti, zich vestigde op het eiland Samarkaton ⁷⁾. Hij huwde met één der zeven hemelnimfen. Na de ontvluchting van de widadari gelukte het hem zijn echtgenoot te voeren naar de désa Koemala Sari met den gouden vijver genaamd Boewoen Mas ⁸⁾ bij den heuvel van Batoedendeng en den daarbij gelegen lusthof (Taman Sari). Het kind uit dit huwelijk heette Mas Poetra Pẽngendeng; deze kreeg tot kleinzoon Né' Mas Pẽrmas ⁹⁾. Van hem stamden af Ratoe Sadjji (waarschijnlijk ontstaan uit Sang Adji) van Rẽmbitan, Mas Pati, Mas Goena', Tana' Awoe en Tinolor resp.

1) Vergelijk ook het bekende verhaal van Déwi Nawangwoelan en Nawang Sih uit het begin van Babad Tanah Djawi, (dat veel beter verteld is, C.H.)

2) De eerste twee beschreven in mijn artikel Enkele Mededeelingen over de heilige weefsels van Poedjoet. De laatste drie heb ik nog niet onder oogen gehad. Ook de *oemba' dapoer* zou op deze wijze zijn ontstaan.

3) Vgl. ook Het Verhaal van den Halve op Java, Bali en Lombok door Dr. C. Hooykaas in Mededeelingen K.L.T. 13, 1941 p 15 kolom 1 midden.

4) Te Kloengkoeng was bij navraag deze naam niet bekend.

5) Naam van een hemelnimf uit de Ardjoena Wiwaha.

6) In Poedjoet liggen drie heilige putten, genaamd Boewoen Kẽrok, Boewoen Sowẽng en Boewoen Tangko.

7) Samarkaton = moeilijk zichtbaar, bijnaam voor het rijk Batoedendeng (volgens de Toetoe Monjeh gelegen op Z. Java).

8) Hierbij liggen nog de heilige putten Boewoen Moemboel en Boewoen Boeal.

9) Grootvader en kleinzoon zouden begraven zijn te Tana' Njatoe', O. v. Rẽmbitan, in Zuidelijkst M. - Lombok.

van Rembitan, Kětara ¹⁾, Dapoer (Poe-djoet) en Lěsoeng (Pěnoedja').

Het staat niet aan mij deze verhalen op letterkundige of historische waarde te beoordeelen. Het is echter duidelijk, dat zij van praktische waarde

Bismillah irrahman irrahim
Rangga Mina, Rangga Doendang,
Radja Goena, Radja Pati.
Ia toelis Datoe Mas Pandji Koemala,
sa' mērari' maoe' bidēdari si bēsanak
pitoe' sēdēkna bēdait. Datoe Mas Pandji
Koemala djari bētēroes mērari'.
Ia ampo' bēdoewé bidja sopo', aran
Lěmpot Oemba' Ero'. Kasoer klamboe,
boemi langit, oemba' Ero'. Tonton Allah,
loewih koeasa. Ia doewèn bidēdari, sa'
bēsanakan dēngan pitoe'.
Kotjap dēwi Andjani bēsanakan dēngan
tēloe.
Ini toelis atin Nabi.
Naga ngandjēng sandang-andang, kang-
go doang enz.

Het heiligdom Dapoer wordt in de mēntěra Djomang ²⁾ genoemd.

Bismillah irrahman irrahim
Emas ³⁾ poentjara sari (3 x)
Emas itēm (3 x) ⁴⁾
pěrija gigi, pěrija Gangga ⁵⁾
ia oesti ⁶⁾ tēlaga Djomang
akoe maoe' ⁷⁾ Emboeng Poenti' ⁸⁾
kalih Dapoer, arboe arbi ⁹⁾
koetonto' ēmas poeté' (3)

Het is merkwaardig, dat naast vereering van steenstapelingen, dikwijls vereering van putten en vijvers wordt aangetroffen. In vele gevallen treft men bij deze putten een rechtopstaanden

zijn voor de bestudeering van de Poe-djoetheiligdommen.

Ik moge hieronder een fragment van een mēntěra laten volgen, waaruit moge blijken op welke wijze dergelijke verhalen in gebed worden gebruikt.

In den naam van God, den barmhartigen
Erbarmmer
Rangga Mina, Rangga Doendang, Radja
Goena, Radja Pati.
Hier wordt melding gemaakt van Mas
Pandji Koemala, die een nimf trouwde,
één van zeven zusters.
Hij kreeg een zoon genaamd Lěmpot
Oemba' Ero'. Matras en klamboe, aarde
en hemel, oemba' Ero' Tonton Allah,
zeer machtig. Dit was het bezit van de
nimfen, zeven gezusters.
Er wordt gezegd, dat dēwi Andjani
twee broers (c. q. zusters) had.
Hier wordt melding gemaakt van het
hart van den Profeet.
De Naga richt zich naar alle richtingen,
welke ook, hetgeen niet verboden is enz.

In den naam van God, den barmhartigen
Erbarmmer.
Schitterende (?) bloem (3 x)
Heilig water (3 x)
zoo wordt de vijver Djomang genoemd.
Ik krijg den heiligen vijver
en de Dapoer, Heer, mijn Heer!
ik antwoord den wind.

ronden steen aan, doch ook boven op den heuvel Batoedēndēng naast de aldaar gelegen pēdēwa', alwaar geen put te bekennen is, staat een steen waaraan wordt geofferd; de Batoedēndēng.

1) De désa Kětara zou oorspronkelijk "Tětara" geheeten hebben, hetgeen beteekent "zichtbaar". Vanaf de Goenoeng Batoedēndēng zou Kětara goed zichtbaar zijn, in tegenstelling tot Rēmbitan, welke naam zou zijn afgeleid van Koerang Pēnggitan (moeilijk zichtbaar; in lontar wel gespeld: Koerambitan).

2) Medegedeeld door Kiai Taloen.

3) Mas of Emas ook in (Mas) Dēwi Andjani als honorifiek woordje.

4) Het water komt volgens de waktōe-tēloe-opvatting overeen met zwart en de wind met wit.

5) Hierbij te denken aan pěrigi? pěrija = een slingerplant.

6) Bij Gericke-Roorda = kasēboet. Wellicht te lezen: oengsi = gaan naar.

7) Er stond: maoep, wat geen beteekenis geeft.

8) Ook naam van een heilige wadoek in de desa Ganti.

9) Waarschijnlijk rabboe en rabbi, Arab = Heer en mijn Heer.

Een p ě d é w a' bestaat in den regel uit cirkelvormige steenstapelingen, in het middelpunt waarvan één of meer rechtopstaande steenen voorkomen. Ook komt het voor, dat een groote ovale en platte steen aan den ingang ligt van de cirkelvormige steenen beschoeiing, zooals bij de p ě d é w a' Batoe Goeling in het Zuiden van de désa Ganti. Ook worden wel eens twee groote keisteenen (bijv. de Kajangan Silo in de désa Moedjoer) vereerd. De groote ronde rechtopstaande steenen ¹⁾ treft men ook dikwijls op de oude begraafplaatsen aan, terwijl de mooi bewerkte steenen m é s a n van jongeren datum heeten te zijn.

HET DESAFEEST. Het desafeest begon op Vrijdag 15 Februari 1940 en duurde drie dagen, in afwijking van de oorspronkelijke gewoonte, volgens welke negen dagen feest gevierd moet worden.

Dj ě lo djait.

's Morgens omstreeks negen uur besteed een p ě mangkoe ²⁾ gevolgd door twee p ě k ě m b a r ³⁾, met vechthanen het Noord-Westelijke bergpaadje. Hij knielde (b ě s i l a) bij de P ě noenggoean Koeta Panté, maakte de s ě m b a h en prevelde „Inggi h In ě n M ě loeng, Am ě n M ě loeng, atoe rang priokas l é' P ě n ě m b a h a n t o Poedjoet Dapoer: sila' é a' kiringm'” (sic). Deze m ě n t ě r a beteekent ongeveer het volgende: „Ja vrouwe M ě loeng en Vader M ě loeng, zoudt Ge eerbiedig willen melden (dat er iemand staat te wachten) aan den vorst van Poedjoet-Dapoer; kom ik zal U volgen” ⁴⁾.

M ě l o (e) n g beteekent „groote oogen

¹⁾ Batoe bokah (bokah = kalebas, ook als watervat gebruikt).

²⁾ Er fungeerden alleen mannelijke p ě mangkoe's, al zijn in Poedjoet ook vrouwelijke p ě m a n g k o e's bekend.

³⁾ P ě k ě m b a r - de twee (die aanstonds hun hanen tegen elkaar zullen laten vechten).

⁴⁾ Vertaling van deze en volgende teksten gewijzigd door de redactie. - C. H.

hebben”, hetgeen de vraag doet rijzen of wellicht vroeger op genoemde plaats tempelwachters hebben gestaan. De tempelwachters van de Koeta K ě n a h a n, Koeta M ě s i r en Koeta Koewoe heeten resp. Ina Ridoe en Ama Ridoe, Ina Kol en Ama Kol, (Ki?) en Nji Noeloeng.

Vervolgens ging de p ě m a n g k o e, gevolgd door de p ě k ě m b a r s, door den Noord-ingang van de p ě d é w a' Dapoer naar binnen en knielde voor den ingang van het hoogste terras, prevelende „M ě r a n k a d j i n g a d a j a n g a t o e r k o e n p ě l o e n g g o e h d ě k a d j i I n ě n T i n a o e r a n, A m ě n T i n a o e r a n, I n ě n T i n o e p o e l, A m ě n T i n o e p o e l, A m ě n R a d j a G o e n a, A m ě n R a d j a P a t i, a t o e r a n g k é p r i o k a s l é' P ě n ě m b a h a n t o P o e d o e t, d a w ě k k i r i n g m'?”

Deze m ě n t ě r a heeft ongeveer de volgende beteekenis: „Om U te dienen, ik wil U eerbiedig zeggen, verheven Vrouwe Tinaoeran, Heer Tinaoeran, Vrouwe Tinoepoel, Heer Tinoepoel, Heer Goena, Heer Pati, zoudt Ge eerbiedig willen melden (dat er iemand staat te wachten), kom ik zal U volgen”.

Hij besteed het hoogste terras niet, doch verliet vervolgens de Dapoer met de p ě k ě m b a r's door de Zuidelijke poort en knielde voor den ingang van de p ě d é w a' Poedjoet met het gelaat naar het Westen. Daar prevelde hij: „M ě r a n K a d j i n g a d a j a n g a t o e r k o e n p ě l o e n g g o e h d ě k a d j i M a s S a r i n D j ě l o, M a s S a r i n B o e l a n, m a n o e k é a' t ě g o t j ě k k o e n d é s a d o e w ě n d ě k a d j i è a' n ě d a t o e n a s o e d j a n, m o g a k a b o e l p i n o e n a s p ě n ě d a n k a d j i k o e n d ě k a d j i”.

Deze m ě n t ě r a keteekent: „Om U te dienen, ik zeg U eerbiedig, verheven Mas Sarin Dj ě l o en Sarin Boelan; deze hanen zullen in Uw désa tegen elkaar losgelaten worden en er zal om regen

gevraagd worden. Moge mijn bede worden verhoord".

Hij besteedde de pëdëwa' Poedjoet niet, doch ging vervolgens weer gevolgd door de pëkëmar's naar een voor deze gelegenheid opgerichte loods, welke zich bevond ten Noorden van de pëdëwa' Dapoer. Hier werden op gongslag de hanen tegen elkaar losgelaten, totdat het noodige bloed gevloeid was (toempahdara').

Bij de vroegere desafeesten was dit hanengevecht de inleiding van hanengevechten, welke drie dagen duurden en waarbij goendja (retributie) geheven werd om de kosten van dit feest te dekken. Het geloof bestaat, dat tengevolge van de slechtheid (lëngé) van de hanengevechten, de Allerhoogste regen zal doen nederdalen om het bloed uit te wisschen.

De Djëlo djait en de djëlo gawé worden verbonden door het z.g. gawé Rasoel.

Gawé Rasoel

in den nacht van Vrijdag op Zaterdag.

De pëmangkoe's en de kiai's verzamelden zich daartoe 's middags in de z.g. pëpaosan (paos = lezen), een met doeken afgeschermd gedeelte van de bëntjingah (vide schets).
figuur 3: Schets pëdëwa' Dapoer.

Ongeveer 7 uur n.m. werden drie doelang's (schalen) met nasi' soensoenan¹⁾ door den Zuidingang van de Dapoer binnengebracht door drie mannen, voorafgegaan door een pëmangkoe. Volgens bekomen inlichtingen noemt men deze drie doelangs pëmarëp d.w.z. de hoofd-doelang's. Meer dan drie doelang's mogen ook aanwezig zijn. Deze doelang's noemt men dan doelang's pëmidji d.w.z. bij-doelang's.

1) Witte rijst met verschillende toespizzen, waarvan de samenstelling niet aan bepaalde voorschriften gebonden is.

Vóór het binnenkomen knielde de pëmangkoe even, vóór den Zuidingang, en prevelde met samen toegespitste vingers „noenas loegra kadji ngatoerang nasi' soensoenan", (Ik vraag toestemming om de nasi' soensoenan aan te bieden).

De mannen, die de doelang's naar binnen brachten, hadden een wit statiekleed aan (bëléang poeté'). De pëmangkoe bood, in de pëpaosan gekomen, de doelang's aan de aanwezige kiai's en pëmangkoe's aan, zeggende: „Tabé kiai! Sërah gawé rasoel, nané angkat soensoenan, laoen parëk mënah taëk rasoel, nëda bërkat doa sa'lé' Qor'an, soenat atawa përløe kërana' Allah. Sila' kiai tërima' sami".

Dit beteekent ongeveer het volgende: Ik groet U kiai's! Ik geef het rasoel-feest aan U, maak nu de soensoenan; straks in den nanacht kort voor het lichtworden, brengt dan de rasoel en vraagt om zegen met gebeden uit den Qor'an, een loffelijke gewoonte of een plicht om Gods wil. Als het U belieft, kiai's, wilt het (nasi soensoenan) in ontvangst nemen".

De kiai van de dasan Djambé antwoordde: „Koe tërima kërana' Allah gawé rasoel anjërähing Nabi Mohamad; angëraksa Kiraman Katibin" en plaatste de doelang's Oost-West in het midden van de pëpaosan.

Genoemde Sasaksche zin beteekent: „Ik neem het aan in naam van Allah. Het rasoelmaal bied ik den Profeet aan; Kiraman en Katibin zorgen (voor de menschen)²⁾.

Vervolgens spraken alle aanwezigen de doa Dja'al, waarna de nasi soensoenan werd rondgedeeld en door

2) Kiraman staat rechts van den mensch, Katibin links, vgl. Goris' Beknopt Sas. Ned. Wdbk.

de aanwezigen genuttigd. Deze wordt geacht aan Radja Mas Tinaoeran, den stamvader van de vroegere vorsten van Poedjoet, te zijn aangeboden.

Na het feestmaal werd de doa s ě l a m a t uitgesproken. Na genoemd gebed begon de z. g. g a w é r a s o e l, bestaande uit het voorlezen van verschillende verhalen zooals de D j a t i s w a r a¹⁾ en de B a n j o e O e r o e n g²⁾ en het ceremonieel van de z. g. n a s i r a s o e l.

De bevolking meent, dat men in dezen nacht geluk deelachtig kan worden en brengt daartoe wapens en geld mede, welke voorwerpen men op groote stapels deponeert in het midden van de p ě p a o s a n. De wapens krijgen hierdoor magische kracht en men waant zich hiermede onkwetsbaar. Het geld krijgt de eigenschap zich te vermeerderen en den bezitter rijk te maken.

Bij het aanbreken van den dag (p a r ě k m ě n a h) werd de z. g. n a s i r a s o e l binnengedragen. Deze spijs wordt op een bijzondere wijze toe bereid. De p a d i wordt daartoe op een afgelegen plaats gestampt tot rijst door jonge meisjes, die nog geen maandstonden gehad hebben of door oude vrouwen, die den leeftijd hiervoor gepasseerd zijn. Zij brengen de rijst dadelijk naar een speciaal hiervoor gebouwde loods op de Goenoeng Poedjoet (de z. g. p a o n r a s o e l).

Tijdens de voorlezing van bovengenoemde verhalen wordt de rijst gewaschen met water, hetwelk afkomstig is uit de heilige bron B o e w o e n K ě r o k. Daarna wordt de rijst halfgaar gestoomd in een kegelvormig aarden vat (p ě m o n g k a n g) boven een aarden pot (b ě k é). Vervolgens wordt door de halfgaar gestoomde rijst s a n t ě n gemengd en daarna gestoomd. Nadat de rijst gaar is, worden kippen geslacht en gekookt met ingewanden en al in zout en tamarinde.

1) Verscheidene exemplaren hiervan in de handschriften-verzameling van de Kirtya Liefcrinck-van der Tuuk te Singaradja, vgl. Mededeelingen 13, 1941 p 43 kolom 1 onder Jatiswara.

2) Ib. p 42 kolom onder Bañu wurung.

De gekookte kippen worden daarna op bepaalde wijze in negen deelen verdeeld. De rijst en de kippendeelen worden daarna opgestapeld op de d o e l a n g's, waarbij men ervoor zorg draagt, dat negen lagen ontstaan. De onderste laag bevat rijst en vleesch van het bovenste gedeelte van den kippenpoot. Daarboven legt men een tweede laag, bestaande uit rijst en het vleesch van het bovenste gedeelte van den kippenpoot enz. Bovenin komt het vleesch van den kippenkop. Tenslotte dekt men de geheele doelang af met een kegelvormige bamboeschaal, waarop men een witte doek legt.

De n a s i r a s o e l bestaat slechts uit drie doelang's, welke worden neergezet op een speciaal daartoe bestemde plaats in de p a o n r a s o e l onder een hemel van wit doek. De vrouwen, die de n a s i r a s o e l klaar maakten, hadden zich het gelaat, de armen en de onderbeenen gewasschen met wijwater van de bron K ě r o k, nadat zij de z. g. n i j a t verricht hadden. Tijdens de bereiding mochten zij niet spreken. De verlichting mocht alleen bestaan uit z. g. d i l a h d j o e d j o e r d. w. z. flambouwen, welke gevoed worden door de olie van fijn gestampte djarakpitten.

Bij het aanbreken van den dag werd de n a s i r a s o e l door den Zuidelijken ingang binnengebracht, voorafgegaan door een p ě m a n g k o e met een d i l a h d j o e d o e r. Hij knielde alvorens binnen te gaan even neer onder het uitspreken van de m a n t ě r a n o e n a s l o e g r a k a d j i n g a t o e r a n g n a s i r a s o e l. Vlak achter den p ě m a n g k o e volgde een drager met een vat met wierook (d o e p a). Daarachter volgden resp. dragers met een aarden waterkruik (s ě m ě n), p o t é n g (gegiste k ě t a n), k ě n j a m ě n (jonge klapper) en p ě n g i n a n g (sirihstel). Achter elke p ě n g i n a n g volgde een d o e l a n g. De wierook en de andere meegebrachte voorwerpen werden niet aangeboden aan de verzamelde k i a i's en p ě m a n g-

koe's, doch gewoon neergezet in het midden van de pĕpaosan op één rij in de richting Oost-West. Het wierookvat stond het meest Oostelijk; de andere voorwerpen stonden in dezelfde volgorde als waarin zij werden binnengebracht.

Vervolgens verrichtten alle aanwezigen — evenals bij de nasi soesoenan — zonder voorganger de gebeden. Achtereenvolgens werden de eerste soerah, de 78ste soerah, de 93ste soerah, de 102de soerah, de 109de soerah, de 112de soerah, de 113de soerah, de 114de soerah, de 1e soerah, de 5 eerste ajats van de 2e soerah en vervolgens de do'a chatam oel qoer'ān gereciteerd.

Tenslotte volgde de doa rasoel. Daarna werden de doelang's open-gemaakt en volgde het rasoel maal. Na dit feestmaal volgde weer de doa slamet.

Djĕlo gawé.

Na het nuttigen van de nasi rasoel volgde het slachten van vier paren kippen op de z.g. padoe goemi (d.w.z. de vier hoekpunten van de wereld). De Goenoeng Poedjoet wordt nl. voorgesteld als het centrum van de wereld, welke volgens de Poedjoetsche beschouwing een vlak vormt. Op de grenzen van de wereld (in feite gebied — paër — van de désa), op de plaats waar de diagonalen (de vier bergpaden) de grenzen snijden, werden kippen geslacht. Op den Zuid-Westhoek bij dasan Tangar werden twee gele kippen geslacht (bĕroemboen koening). Op den Zuid-Oosthoek (Pĕngkĕmit Rĕmbitan) werd een paar geel gevlekte kippen geslacht (bing koening). De kleur van de kippen, welke op den Noord-Oosthoek (Inĕn Brani) geslacht werden, was geheel wit (poetĕmoeloes). Ten slotte werden in den Noord-Westhoek (Inĕn Raroeng) geheel zwarte kippen geslacht.

Na het slachten van de kippen werd op elk snijpunt van de diagonalen met den voet van den Goenoeng Poedjoet een zwarte mannelijke karbouw geslacht.

Hierbij werd de volgende doa gebruikt: „Nawaitoe min al madja déning ingsoen sira lali sira rohbi (kamoe) laloe ngĕraris odjok padang mah-sjar; pĕnginĕmanbi (kamoe) tĕlaga kalkaosar, njawanbi (kamoe) moenggah sorga djannatoen na' im”.

„Ik leg de gelofte af gaan naar de vlakte waar het Laatste Oordeel zal plaats hebben; Uw drank zal zijn het meer van het paradijs; Uw ziel stijgt ten hemel in het eeuwige paradijs.

Ten behoeve van het djĕlogawé-feestmaal werden vier doelang's pĕmarĕp klaar gemaakt. Bij de bereiding werden geen bijzondere voorschriften in acht genomen.

Daarna verrichtten honderden personen van Poedjoet, voorafgegaan door lanschdragers en muziek (gamĕlan bĕlé'), negen keer een rondgang om den goenoeng Poedjoet, beginnend bij Bagé' Koe-week (Z.O. diagonaal), om vervolgens langs de Oostgrens van den heuvel naar het Noorden om te zwenken.

Ondertusschen had men een kleine koeroeng-batang (draagbaar voor dooden) bij den centralen steenhoop op het hoogste terras van de pĕdéwa' Dapoer neergezet. Op de draagbaar werden verschillende gekleurde nabootsing van ziekten en plagen aangetroffen. Deze nabootsing waren vervaardigd van gestampte rijst en symboliseerden muizenplaag, walang-sangit-plaag (kĕnango), kevers (lĕngiang), rupsenvraat (ontĕk), onvoldoende uitgezuurde grond (lana s), boorders (batah), epidemische ziekten (gĕndoe² rĕbĕk of gĕgĕndoe' rĕrĕbĕk). Boven de centrale steenhoopen bij Poedjoet en Dapoer had men voorts een hemel gemaakt van twee gekruiste witte doeken.

Na den laatsten rondgang verzamelde de feestvierende menigte zich boven op den Goenoeng Poedjoet in af-

wachting van het toedienen van s é m b é' (sirih-speeksel).

Een p ě m a n g k o e, gevolgd door acht jonge meisjes, trad door den Noord-ingang van de p ě d é w a' Dapoer binnen, nadat de volgende woorden door den p ě m a n g k o e knielend waren ge-preveld: „Noenas loegra, éa' kadji m ě m a r ě k l é' p ě l o e n g g o e h d ě k a d j i". Dit beteekent „Met Uw verlof, zal ik bij U komen". De meisjes droegen resp. wijwater, een bakje met negen gereedgemaakte sirihpruimen, negen strootjes, gele en roode s é m b é', 244 k ě p ě n g, een kluwen garen, dit alles gewikkeld in z.g. K a i n m é g a ¹⁾. Daarna volgde weer wijwater en vervolgens drie meisjes met een houten bakje met denzelfden inhoud als bovengenoemd, alles gewikkeld in k a i n m é g a. Daarna volgde weer wijwater gewikkeld in k a i n k ě m b a n g k o m a k. Tenslotte volgden verschillende lenden-doeken (s a b o e k b ě l a t (b ě l è o t ?) en krissen, gewikkeld in k a i n m é g a. Bovengenoemde voorwerpen worden d é w a genoemd.

Bij den ingang van het hoogste terras van de p ě d é w a' Dapoer werd weer geknielend en bovenstaand gebed ge-preveld, waarna de p ě m a n g k o e en de meisjes binnengingen en bij den centralen steenhoop nederknielden. De p ě m a n g k o e prevelde daarna de volgende m a n t ě r a, met het gelaat naar het Zuiden: „Batara Goeroe, Batara Wisnoe ²⁾, Batara Poedjoet, è d j è n g (w.s. è n d è n g) r a k s a k a d j i, é a' k a d j i s l a m a t d é s a d o e w è n d ě k a d j i. A n t a r a k a d j i s ě l a m a t d o e w è n d ě k a d j i, s ě m p a l a h n a a r a' b o e j o e k (elders: b a o e n) b ě r k a t p a r é b ě r a s d ě n g a n o e d j a n a i' s ě m p a l a h n a s ě l o l o".

1) Vg. mijn artikel Enkele Mededeelingen over de heilige weefsels van Poedjoet in deze bundel opstellen.

2) Batara Wisnoe wordt voorgesteld met de s i k ě p

Dit heeft ongeveer de volgende beteekenis: „Batara Goeroe, Batara Wisnoe, Batara Poedjoet, ik verzoek U om te willen zorgen voor mij, die een s l a m a t a n voor Uw d é s a zal houden. Ik vier feest voor Uw d é s a; misschien krijgen wij veel padi en regen.

Daarna ging hij via den Zuid-ingang van de p ě d é w a' Dapoer naar de p ě d é w a' Poedjoet en prevelde bij den ingang hetzelfde gebed als bij den ingang van eerstgenoemd heiligdom. Men besteege vervolgens de p ě d é w a' Poedjoet, waarna de p ě m a n g k o e wijwater sprenkelde op den steenhoop en daarna hetzelfde m a n t ě r a prevelde, als bij den centralen steenhoop van de p ě d é w a' Dapoer. Het gelaat was hierbij echter naar het Noorden gericht.

Na afloop van deze ceremonie keerden de p ě m a n g k o e en de meisjes terug naar den centralen steenhoop van de p ě d é w a' Dapoer, waar wijwater werd gesprenkeld, met het gelaat naar het Zuiden. Een d o e l a n g met in het midden schijfjes en geraspte klapper, bestrooid met arèn-suiker en aan de kanten geroosterde rijstkorrels (vide onderstaande tekening) werd vervolgens bij den centralen steenhoop neergezet. De p ě m a n g k o e strooide de rijstkorrels geheeten ě m p o k ² m o t o s é o n g ³⁾ naar de vier windstreken.

figuur 4.

1 t/m 4 = geroosterde rijstkorrels.

5 = geraspte klapper.

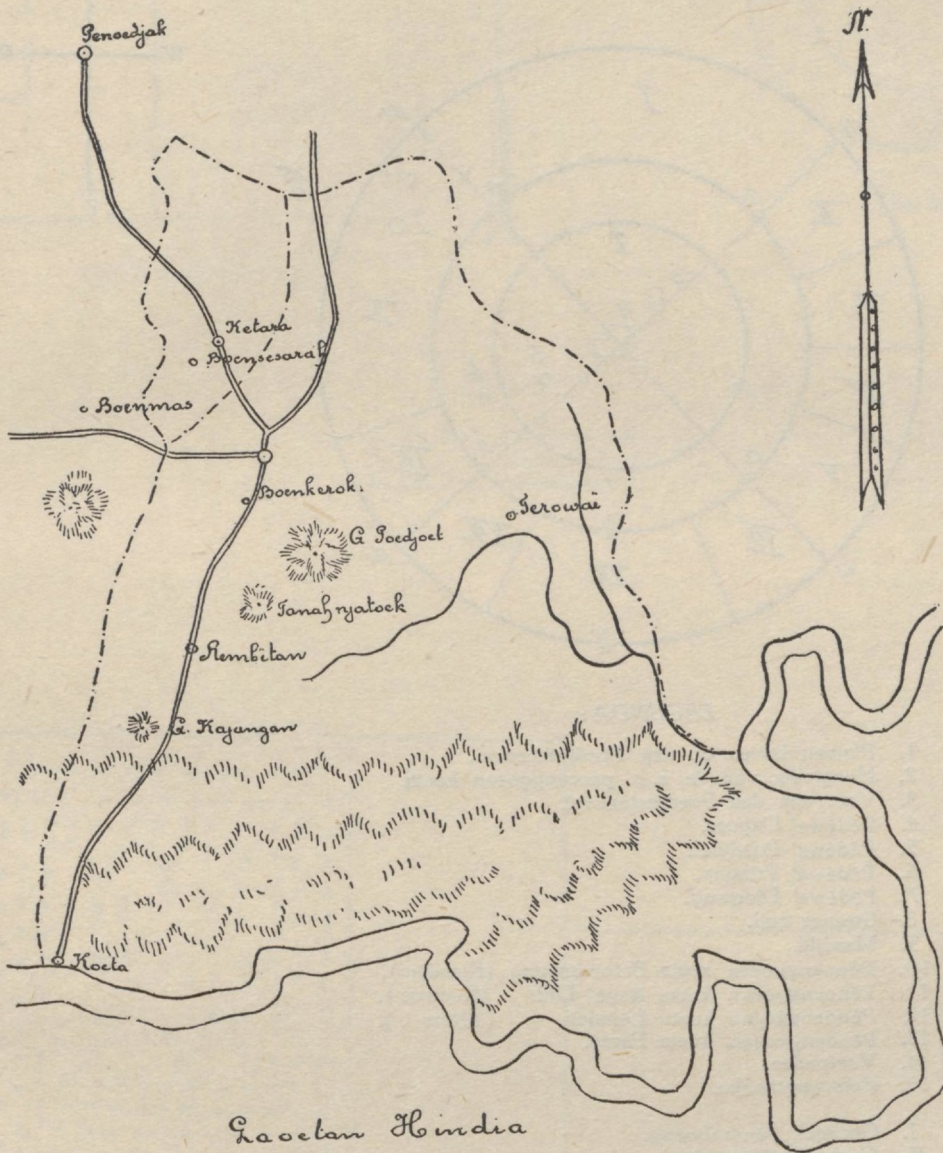
Hierna werd aan alle aanwezigen s é m b é' toegediend. Op het voorhoofd en de borst werd roode s é m b é' gestreken en achter beide ooren gele s é m b é'.

Hierna begon het groote feestmaal. De vier d o e l a n g's p ě m a r ě p werden in het midden van de p ě p a o s a n neergezet in een vierkant (vide bijgaande teeke-

(magisch sterk wapen) t o e m b a k b ě n t ě n o e (speer van hout van de b.-boom).

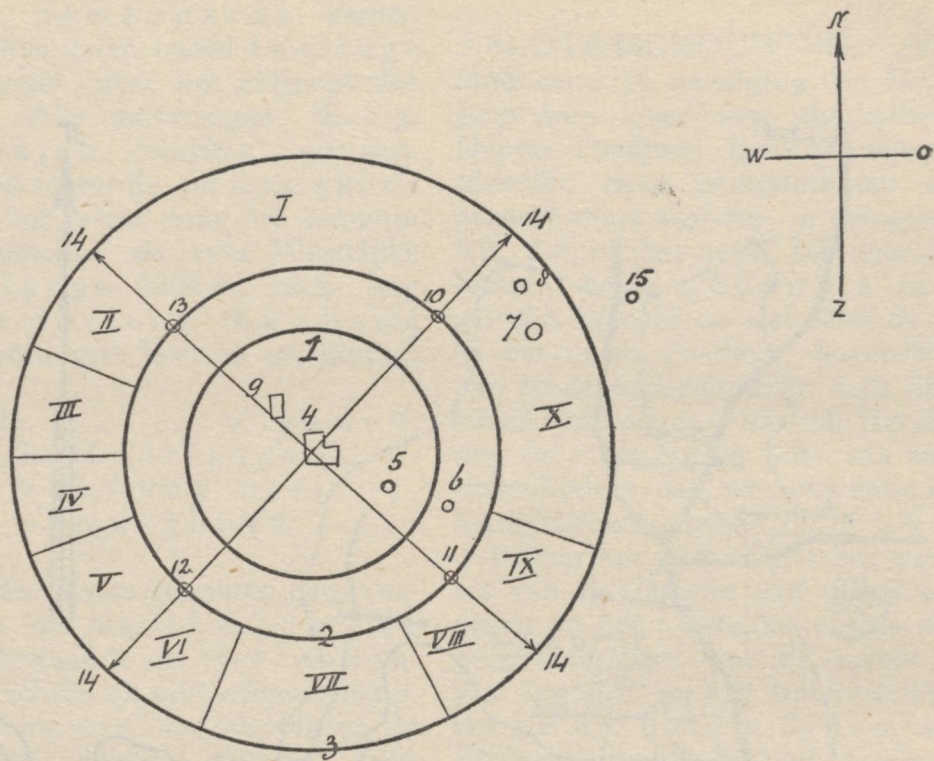
3) Een andere benaming hiervoor is b o e d a.

Fig. 1.



Goenoeng Poedjoet en omgeving.

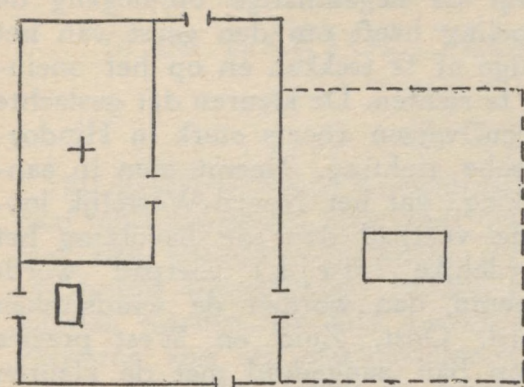
Fig. 2.
Schematische voorstelling Poedjoetheuvel.



LEGENDA :

1. Plateau boven op den Poedjoetheuvel.
2. Hoogtelijn van de z.g. penoenggoean koeta.
3. Voet van den Poedjoetheuvel.
4. Pëdëwa' Dapoer.
5. Pëdëwa' Poedjoet.
6. Pëdëwa' Pringga.
7. Pëdëwa' Djomang.
8. Steenen zuil.
9. Masjid.
10. Pënoenggoean koeta Batoerimpang (Kenahan).
11. Pënoenggoean koeta Bagé' Lilih (Koewoe).
12. Pënoenggoean koeta Lëmoeh (Mësir).
13. Pënoenggoean koeta Panté.
14. Voetpaden.
15. Emboengtangko.
- I. Goeboek Pënamboeng.
- II. Goeboek Këtangga.
- III. Goeboek Lolat.
- IV. Goeboek Përésa.
- V. Goeboek Gabak.
- VI. Goeboek Lëmoeh.
- VII. Goeboek Djoenga.
- VIII. Goeboek Koewoek.
- IX. Goeboek Poën.
- X. Goeboek Djomang.

Figuur 3:



Schets pĕdĕwa' Dapoer.

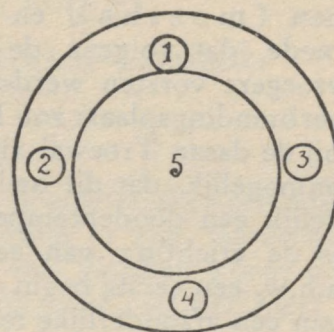
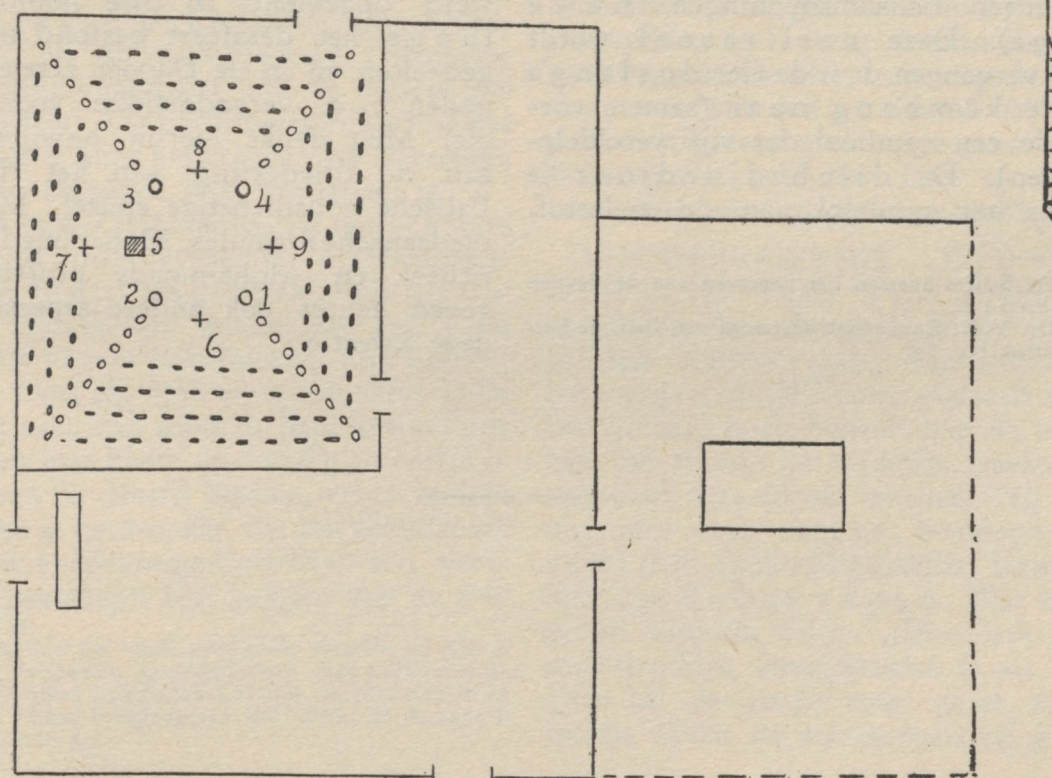


Fig. 4.

Legenda.

Fig. 5.

- 1. t/m 4 = kĕmbang nasi
- 5. = hoofddoelang's
- 6. t/m 9 = pĕmangkoe's



nen (moesna), en men deelt zelfs mede, dat volgens de overlevering de vroegere vorsten werden verbrand. De verbrandingsplaats zou Lëndang Pëndëm bij de dasan Troewai zijn ¹⁾. Het is niet onmogelijk, dat dit heiligdom oorspronkelijk een doodentempel was. Op Bali is de stichting van een doodentempel a.h.w. een eerste begin voor het ontstaan van een afzonderlijke rechtsgemeenschap uit een gehucht ²⁾.

De naam van het vlak bij het heiligdom Poedjoet gelegen Pringga wekt in verband met het bovenstaande onwillekeurig associaties op met Batara Doerga, gemalin van Batara Goeroe, een godin met een gramstorig en verschrikkelijk karakter, verblijf houdende in Balische doodentempels (poera dalëm). Zekerheid nopens de beteekenis der heiligdommen op Poedjoet bestaat helaas nog niet.

Nopens het feestceremonieel ontving ik van pëman gkoe's nog de volgende inlichtingen. De negen kippendeelen van de nasi' rasoel stellen het menschelijk lichaam voor (gerekend naar de negen lichaamsopeningen, nawasanga). Deze nasi rasoel wordt later vervangen door de vier doelang's en de këmbang nasi (samen vormende een symbool der vijf wereldelementen). De dilah djoedjoer is voorts het symbool van de zielestof,

terwijl de negenmalige ommegang de bedoeling heeft om den geest van het eindige af te trekken en op het oneindige te richten. De kleuren der geslachte kippen wijzen voorts sterk in Hindoe-Balische richting. Neemt men in aanmerking, dat het Noord-Westelijk loopende voetpad door de bevolking het Noordelijke (daja) voetpad wordt genoemd, dan worden de windstreken Noord, Oost, Zuid en West precies als op Bali aangeduid met de kleuren zwart, wit, rood (in dit geval geel met roode en zwarte vlekken) en geel.

De naar het schijnt oorspronkelijke vierdeeling van deze désa wordt bijzonder geaccentueerd door de vier sectoren, aan de basis waarvan ieder zich moet verzamelen vóór den aanvang van het désafeest, en wel op die plaatsen, waarvan men afkomstig zou zijn (dit is echter meer theorie dan praktijk),

Voorts is opgevallen welke belangrijke rol het getal drie speelt in deze hoofdzakelijk door waktœ-těloe-aanhangers bewoonde désa. De nasi soensoenan werd opgediend in drie hoofddoelang's, het désafeest bestond uit drie gedeelten en in de Dapoer zetelen drie goden c. q. vergoddelijkte voorouders etc. Men denkt hierbij onwillekeurig aan de driedeeeling van het Hindoe-Balische godsdienstige stelsel. Mohammedaansche formules, Mohammedaansch ritueel en Mohammads profeetschap geven echter ook andere aspecten aan deze kwestie.

¹⁾ De Baliërs noemen het begraven van de dooden mapëndëm.

²⁾ Dr. V. E. Korn: Het adatrecht van Bali, 2e herziene druk blz. 85.

SASAKSCH HUWELIJKSCEREMONIEEL in de WAKTOE TELOE-streken van Midden-Lombok.

DOOR

A. C. J. RIEL, Ctr. B. B.

INLEIDING. Een huwelijkssluiting naar oud-Sasaksche adat gaat gepaard met vele gebruiken ¹⁾, welke uit volkenkundig oogpunt van belang geacht kunnen worden. De hier medegedeelde gegevens zijn uit waktœ-tœloe-streken zooals Poedjoet, Ganti en Kopang afkomstig, hetgeen echter niet impliceert, dat al deze gebruiken „specifiek waktœ-tœloe” zijn. Immers ook de waktœ-lima hebben met de waktœ-tœloe verschillende gebruiken gemeen, doch het is een vaststaand feit, dat bij eerstgenoemden de huwelijkssluiting naar zuiver-Mohammedaanschen ritus op den voorgrond staat. Ook bij de waktœ-tœloe bestaat ten aanzien van de opvolging van de voornaamste ceremoniën geen gelijkvormigheid. In vele streken gaat de *nika h* (huwelijkssluiting volgens Mohammedaanschen ritus) vooraf aan de *njorong-njĕrah* (aanbieding bruidschat) en de *njongkol* (betuiging van onderdanigheid aan de ouders van het meisje). In enkele meer conservatieve milieus schijnt het echter voor te komen, dat de volgorde juist andersom is.

Het huwelijksceremonieel houdt voorts verband met geldende verbodsbepalingen (*pantang*) betreffende het weven. Tijdens het weven van een doek mag de vrouw bijvoorbeeld niet huwen, doch moet de doek eerst afmaken. Doet zij dit niet, dan moet de man in sommige streken een boete (*pĕmĕgat* = afbreken van de draad) betalen, en in andere streken is het noodig, dat het bruidspaar bij het baadceremonieel over een weefstoel heenstapt. Het betalen van de *pĕ-*

mĕgat schijnt in vele streken een vaste gewoonte geworden te zijn, aangezien de benaming in vele gevallen wordt uitgelegd als getuigengeld, zonder meer.

SCHAKING. Het vluchthuwelijk (*mĕrari'*) bij nacht komt bij waktœ-tœloe nog zeer veelvuldig voor naast het huwelijk gesloten op initiatief der wederzijdsche ouders. De jongeling moet het meisje in gezelschap van minstens drie andere personen schaken en is daarna verplicht een deputatie naar de familieleden van het meisje c.q. het hoofd van de *dasan* te zenden (*mĕdjati sĕlabar*). Deze deputatie bestaat meestal uit twee personen, die een *lĕwĕng* dragen bestaande uit een koperen schaal waarop een witte doek en een *kĕmbang-komak*-weefsel zijn gelegd (wit weefsel met roode k. bloemen). Deze deputatie mag niet binnentreden, doch moet, buiten de deur-opening staande, drie malen op de schaal slaan met een stokje, waarna de schaal met de doeken wordt neergezet en de bezoekers terugkeeren. Deze ceremonie moet nog eens worden herhaald.

VOORBEREIDING TOT HET HUWELIJK. Een *kiai* wordt geroepen en deze dorpsgeestelijke vervult bij den verderen gang van zaken een belangrijke rol. Hij zorgt, dat een *wali* beschikbaar is en bepaalt met de ouders van het meisje het tijdstip, waarop het zoengeld betaald zal worden. Hij moet nog zeer vaak den a.s. bruidegom de *sahadat* (geloofsbelijdenis) leeren, en het z.g. *tobat rapah*. Het laatste gebed luidt als volgt: „Bismillah irrahman irrahim, astagpiroelah (3 ×).” Dit alles zal de jonge man goed moeten leeren, opdat de aanwezigen bij de hu-

¹⁾ Iets hiervan vindt men reeds vermeld bij Mr. J. Prins: Verspreide aantekeningen over adatrecht en volksgebruiken in Midden-Lombok, in Mededeelingen van de Kirtya Liefrinck-van der Tuuk, nr. 6, 1939 p. 55-70, i.h.b. 59.

welijksvoltrekking niet maloe zullen worden.

In enkele streken (bv. Kopang) is het gewoonte, dat de *kia i* den bruidegom eerst aan een streng verhoor onderwerpt. Laatstgenoemde moet onder eede kunnen verklaren, dat hij geen geslachtelijke gemeenschap heeft gehad met het meisje zijner keuze. Durft hij zulks niet, dan is de z.g. *hoekoem dra*¹⁾ van toepassing d.w.z. de *kia i* slaat met twee bamboestokken den bruidegom eenige malen op de partes posteriores. Hij zou eigenlijk honderd stokslagen moeten toedienen. Het paar wordt nu dadelijk getrouwd (*kawin batin*). In andere streken geldt deze regel echter niet en heeft het huwelijk een normaal verloop.

BRUIDSCHATTARIEVEN. Nopens de bruidschattarieven moge worden verwezen naar het artikel van Mr. J. Prins in de zesde aflevering van de Mededeelingen der Kirtya Lieftrinck-van der Tuuk. De z.g. *pëndjait*, ook genoemd *pëndjaroeman*, houdt verband met de Sasaksche wijze van huizenbouw, waarbij gebruik wordt gemaakt van z.g. *djédjait* (balken met nokken, passende in corresponderende balken, welke voorzien zijn van openingen). Deze gift is als het ware een symbool voor de hechtheid van het huwelijk.

De z.g. *pěngěləngkak* (*ləngkak* = springen) wordt vereischt indien een oudere zuster van de bruid nog ongetrouwd is. Volgens Sasaksche opvatting is een ideaal-huwelijk dat, waarbij twee jongens uit één gezin huwen met twee meisjes uit een ander gezin (*bě-rěmpoeng poenti*' = als de uitspruitsels van de pisang). Indien deze huwelijken bovendien gesloten worden door den oudsten jongen en het oudste

meisje eenerzijds en de jongste kinderen anderzijds, noemt men dit *baris bě-lələng*. Het is verboden (*kěmali*' of kortweg *mali*'), broer en zuster uit één gezin uit te huwelijken aan twee kinderen van beiderlei kunne uit een ander gezin.

Het getuigengeld (*pěměgat*), hetwelk zoowel bij huwelijk als scheiding een rol speelt, behoeft nog eenige bespreking. Het varieert van drie tot tien duizend *kěpěng*'s, al naar gelang een *nista*-, *madia*- of *oetama*-huwelijk gesloten wordt. De bruidegom neemt de betaling van dit getuigengeld op zich, terwijl bij een scheiding de vrouw hiervoor moet zorgen. De *kia i*, die een scheiding tot stand moet brengen, breekt bij deze gelegenheid den binddraad van een tros van 200 *kěpěng*'s (*atak*) in een kommetje met wijwater door.

NJORONG-NJĚRAH. De mannelijke familieleden van den bruidegom, de *pěmbajoen* voorop, gaan in optocht naar het huis van de ouders van de bruid. Op eerbiedigen afstand wordt halt gehouden en een deputatie van twee personen (*pěnjolo*²⁾) wordt vooruit gezonden teneinde de aankomst van den *pěmbajoen* te melden. Hierop wordt door den woordvoerder van de familie van de bruid verzocht, het gezelschap nader te doen komen. Hieraan wordt voldaan, doch de *pěmbajoen* en zijn volgelingen blijven op behoorlijken afstand. Dit spelletje behoort enkele malen te worden herhaald, met het resultaat, dat uiteindelijk de familie van den bruidegom voldoende dicht genaderd is om zich verstaanbaar te maken.

De *pěmbajoen* houdt hierop een kleine rede, waarin hij in het kort het

1) Tjidra (Skr.) = opening (Gericke-Roorda: Javaansch-Nederduitsch Woordenboek).

2) Het Beknopt Sasaksch-Nederlandsch Woordenboek door Dr. R. Goris, Mededeeling 7 — 10 van

de Kirtya Lieftrinck-van der Tuuk te Singaradja, 1939, geeft s.v. *solo* op p. 291 links boven: de afgevaardigde der ouders van het meisje die het zoengeld in ontvangst neemt.

doel van de komst uiteenzet ¹⁾). Een dialoog ontstaat vervolgens tusschen den woordvoerder van de bruidsfamilie en den p ĕ m b a j o e n, waarbij laatstgenoemde in rhetoriek de mindere moet blijven van de andere partij; de p ĕ m b a j o e n zegt bv.:

Tabé tabé dané djro boeling wangsa p ĕ r w a n g s a miwah mantja ing adésa sami, 'wa' lěbé sami, agoeng alit, lanang istěri, joejoeta, kiwa kěłajan ing těngěn!

Daging tiang njaksi djinah p ĕ m ě g a t njai (elders: bai' of la) anoe' kalawan t ĕ r o e n a anoe', njapajang woes kab ĕ n t j a r a n djinah; tan onang witjara malih.

Goeden dag gij allen die al dan niet van adel zijt, Gij dorpschouten en Gij moskeebedienaren, groot en klein, mannen en vrouwen, bij tienduizenden, links en rechts!

Mijn bedoeling is om getuige te zijn bij het huwelijk (lett. getuigengeld) van Bai' zus met Jonkman zoo, om te verkondigen dat het geld is rondgedeeld; we mogen niet meer daarover spreken.

De woordvoerder van den bekostiger van het feest antwoordt:

Sila' karěpan! Apan ta ragan ingandika sida kari adoh, roengoe-roengoe datan k ĕ r o e n g o e pangandikan sida antoek tiang, apan ta ragan sida kari adoh. Inggih Mas titiang, aloes pangandikan dané djro sang awaoe raoeh. Pangandika sakětjap bot ĕ n a n a siwah iwang sadidik, nora sal ĕ m p i r, k a j a pangandika sa' oeah-na djro sang awaoe raoeh.

Weest zoo vriendelijk wat naar voren te komen! Immers Ge blijft zoo ver, hoe ik ook luister, ik kan Uw woorden niet verstaan, omdat Gij zoo van verre blijft staan. Om U te dienen, mijn Heer, keurig zijn de woorden van U die pas gekomen zijt. Geen syllabe van Uw woorden is verkeerd, geen blad, zooals Gij die pas gekomen zijt gesproken hebt.

1) Niet ieder is in staat om als p ĕ m b a j o e n te fungeeren. Te Praja betreft men dergelijke functionarissen bv. herhaaldelijk uit Poejoeng. Ook komt het vaak voor, dat de toespraak geheel in het Balisch wordt gehouden, zij het door een Sasak.

P ĕ m b a j o e n en gevolg treden nu nader. De woordvoerder van den bekostiger van het feest zegt nu bv.:

Tabé tabé djro p ĕ m b a j o e n, pangan-dika sakětjap bot ĕ n a n a siwah, s ĕ d i d i k nora iwang ana l ĕ m p i r, k a j a pangandikan sida dané djro p ĕ m b a j o e n.

Nanging ana sa' atoerang tiang, ja' katoerin ragan sida.

J ĕ n o e n d a n g ²⁾ an maka miwah oel ĕ m oel ĕ m a n sang ĕ n d o e w é karia, raoeh saking lor, w ĕ t a n, k i d o e l, k o e l o n; a d o h ĕ n g g o n ing p ĕ d ĕ k, sampoen sami raoeh angajoen ing karia.

Anoempang poepoek, asih loehoer tangan, ont ĕ n ing d ĵ ĕ n ĕ n g d ĕ s a Soekadana, sor ĕ n g t ĕ t a r i n g, ont ĕ n - o n t ĕ n ing witna.

J ĕ n k a t o n b o e s a n a n é s a i r i n g a n sida, lir p ĕ n d a h ing walo patra, lir p ĕ n d a h giri kaw ĕ n t ĕ n i n g k a l a n g a n. Endi ta basaning giri ika? Goenoeng k ĕ w a l a agoeng loehoer d ĕ n i n g g ĕ n i. Mangkana katon boesana sairingan sida.

Soewé angantos-antos k ĕ r a o e h a n r a g a n sida, mangké s ĕ r a o e h r a g a n sida, raris titiang kapangandikajang antoek dané djro boeling anoe'.

Kaping kalih, tiang djari saja antoek dané sang ĕ n d o e w é karia, g ĕ n t a t a s kaboeat karian sida, atawa kajoen tatajoeban atawa dagang.

Ijoet tiang kag ĕ t antoek boesanan sida, abang moeroeb boesanané sairingan sida, g ĕ r a h g o e m o e r o e h s o e a r a n é s a i r i n g a n sida, at ĕ p m ĕ l i n g g i h a n ĕ n g p o e n g k o e r a n sida,

J ĕ n k a t o n b o e s a n a n é s a i r i n g a n sida, lir p ĕ n d a h s ĕ k a r s ĕ t a m a n; mangkana katon boesanané sairingan sida.

Dané, titiang angroengoe w ĕ r t i, kotjap j ĕ n t a n siwah kadia p ĕ m i r a g i n tiang, kotjap kapal p ĕ l a b o e h a n B o e g i s a n a raoeh, kampir ring p ĕ l a b o e h a n P a d a n g R ĕ j a' ²⁾, ĕ m b a k t a a j a m b o e l o e p o e t é,

2) Tijdelijk gebouwtje, meestal met vloertje, waarin het huwelijk gesloten zal worden, ook wel genoemd p ĕ p a o s a n.

dandang pětak, titiran sělēm, boekal ngělampoeng, sangoe mërawat djinah.

Kini bětjik antoek titiang nampi.

Wees gegroet, heer pëmbajoen, geen syllabe van Uw woorden was verkeerd, en geen blad, zooals Gij gesproken hebt, heer pëmbajoen.

Maar ik heb eerbiedig iets te zeggen, te richten aan UwEdele.

Toen de gever van dit feest zijn invitaties en uitnoodigingen deed, is men gekomen van Noord, Oost, Zuid en West, van verre en van nabij, allen zijn gekomen op het feest.

In voldoende mate is men komen aanzetten, ? , in desa Soekadana, onder de tětaring ¹⁾ en sommigen onder de boomen.

Wanneer men de kleeding van Uw gevolg ziet, dan lijkt deze wel op ?

als een giri midden in de verzamelde menschen. Wat beteekent dat woord giri? Een berg slechts, hoog en groot door het vuur. Zoo zien wij de kleeding van Uw gevolg.

Lang hebben wij gewacht op Uw komst; nu dat Gij gekomen zijt, is mij een opdracht ten deel gevallen van de zijde van hem, die dit feest bekostigt.

In de tweede plaats heeft de gever van het feest mij aangesteld om als scheidsrechter te onderzoeken wat U herwaarts voert, of Ge soms een danspartij wilt houden dan wel goederen wilt verhandelen.

Ik ben hevig geschrokken van Uw kleeding, rood flonkert de kleeding van Uw gevolg, de stemmen van Uw gevolg maken een donderend gedruisch, zij die in rijen zonder tusschenruimte achter U zitten.

Ziet men de kleeding van Uw gevolg, dan lijkt het wel een bloementuin, zóó ziet de kleeding van Uw gevolg er uit.

¹⁾ Nopens de passage „kapal pëlaboehan Boegis ana raoeh” heb ik vergeefs nadere inlichtingen probeeren te krijgen. Padangréja’ ligt in West-Lombok tusschen Ampënan en Laboehan Tëring.

²⁾ Dezen tekst, Javaansch met iets Balisch en eenig

Heeren, ik heb bericht gekregen, wanneer ik het niet verkeerd gehoord heb, dat er een Boegineesch schip is aangekomen op de reede, aandoende de reede van Padang Réja’ ¹⁾, met als lading een haan met witte veeren, een witte raaf, een zwarte tortelduif, een hangende vliegende hond, kleingeld als teerkost.

Nu moest ik maar overgaan tot ontvangen. ²⁾

Aangezien de pëmbajoen tegen een dergelijken woordenvloed niet op kan, heeft de andere partij het laatste woord en gaat men over tot de onderhandelingen over de bruidschat. Hoewel in den regel de verschillende tarieven bekend zijn, is het noodig, desnoods in schijn, over de betalingen te onderhandelen en het geld minutieus na te tellen. In vroeger tijd werden ook slaven tot de bruidschat gerekend.

De vrouw brengt ook van haar kant soms goederen in en oudtijds zelfs gedeelten van desa-gebieden, althans in de literatuur.

De bruidschat, welke volgens de adat in kèpèng’s moet worden aangeboden, wordt thans door het gevolg van den pëmbajoen zittende van achteren naar voren doorgegeven, welke handeling men sorong-sěrah noemt. Nadat de bruidschat is geaccepteerd, wordt het bruidspaar in feestelijken optocht op een djoeli (fraai bewerkte en vergulde draagstoel) naar de woning van de bruid gebracht.

Bij een huwelijk van personen van hoogen stand wordt hierbij veel praal ten toon gespreid, hetgeen niet of veel minder het geval is bij de lagere standen. Volledigheidshalve zal echter een praalstoet worden beschreven.

Voorop wordt medegedragen een kěbon’odé’ (kleine tuin), bestaande uit

Sasaksch, heeft de redactie van spelling geuniformeerd en geconformeerd aan de woordenboeken, zoo goed als zij kon geëmend en van een eigen vertaling voorzien, evenals die van een paar pagina’s verderop C. H.

een groote houten schaal (doelang) met een opstaanden rand van lontarbladeren (tjakra)¹⁾ en veel andere soorten bladeren en bloemen, benevens een groote roode lombok (sěbia bělé'). De kěbon 'odé' moet zoodanig worden gedragen, dat het bakje met wijwater (tělaga mēmbang), hetwelk hieraan is bevestigd, naar het Zuid-Oosten is gericht. In de schaal ligt een bakje, gevuld met 244 of 225 kèpèng's (andang-andang), garen, sirih en ongekoekte rijstkorrels.

Indien de bruid van denzelfden stand is als de bruidegom, worden twee kěbon 'odé' medegevoerd, terwijl indien de vrouw van lageren stand is dan de man, er slechts één benoodigd is. Achter de kěbon 'odé' volgen twee uitgeholde pisangstammen (tjěrana) gevuld met kèpèng's en versierd met klapperbladeren. Hierachter volgen de onsongan, bestaande uit allerlei versierde huisjes (kěmboeli, en indien met twee étage's: mēgat kědaton) en manden (rombong) welke gevuld zijn met kèpèng's en versnaperingen, w.o. kleefrijst, gewikkeld in klapperbladeren (indjim). Deze onsongan worden door de familieleden en door dasan-genooten van den bruidegom medegegeven en na de nikah door de feestvierende menigte leeggehaald (kěmboel). Elk onderdeel van de onsongan moet weer uit minstens 7 deelen of een veelvoud hiervan bestaan: dus 7 huisjes, 7 manden etc. De praalstoet als geheel noemt men pěnoengkoel d, w.z. het boven iets anders uitsteken) en maakt deel uit van de njongkol-plechtigheid.

1) Op de lontarbladen behooren bloemmotieven te worden ingegrift.

2) Ook naam van een heilig weefsel; bij Dr. R. Goris: Aanteekeningen over Oost-Lombok in TBG 1936 p. 196-248, waar 114 alphabetisch gerangschikte namen van heilige plaatsen en weefsels worden genoemd, staat op p. 229 onder nr. 113 wel een lěmpot Todjang uit Sěmbaloen, maar niet de toendjoeng běsi.

3) In de volgende merkwaardige do'a van zekeren Bapa' Kěbot van dasan Kětangan (désa Poedjoet), welke

HET FEESTTERREIN. Dit is versierd, en ook hierin wordt vooral bij aanzienlijken veel praal ten toon gespreid. Op de N.-O. en Z.-O. hoeken van het terrein worden doeken gespannen, waarin alleen de voorgeschreven kleuren rood, wit en zwart verwerkt mogen zijn (kolo mēběr bětjoetjoek ěmas = wegvliegende vogel met witte puntjes). In het midden wordt een padjangan, ook wel genoemd paosan (een rijk versierd gebouwtje) geplaatst. Het houtwerk is dikwijls felrood gekleurd en rijkelijk versierd met houtsnijwerk en verguldsel. Onder het dak is een hemel van wit doek aangebracht (kěmbang kěroe-ra') of één van wit doek met zwarte bloemen (mēndoeng sari). De vier stijlen zijn gehuld in zwart doek (toendjoeng běsi)²⁾. Tusschen de stijlen hangen van het dak gedrapeerde, gebloemde, doeken (pagar sari c.q. naga sari). Ten N. en Z. hangen tusschen de stijlen zwarte doeken (oekěp sari), en aan de N.-O. en Z.-O. hoeken van het dak wit en rood gestreepte doeken (toembak baris). Op de vier punten van het dak worden bloemen aangebracht (bintangan). Aan den binnenkant van het dak worden op de vier hoekpunten doeken (osop) gehangen, gevuld met gepofte rijstkorrels (ěmpok - ěmpok) en suiker. Deze doeken met inhoud noemt men sěmangat batoe. Het klamboegoed, dat van de randen van het dak tot op den grond afhangt, wordt sapoe darat³⁾ genoemd. Soms wordt nog van een heilige plaats water gehaald (aloe ai') en in twee

ik onvertaald moet laten, komt de bezem naast bid-schel en vliegenwaaier voor;

„Bismillah irrahman irrahim, Allahoema do'a toelak wali, mas do'a toelak wali, la ilaha illallah, Mas Sarin Goemi, Mas Sarin Langit, Mas Sarin Djělo, Mas Sarin Boelan, Mas Sarin Bintang, antoek mas djoe-djoeka, sidi mandi mas sastra, si bingal pětěk saoe sapoe darat ampan lolat rědjěng mėlasa, mas gěnti, mas gěnta, karo tjoeat tjěmara, lěboer běsi, lěboer wadja, kadoeroeng liat pěrana, babar tjětik mandar bawa', baja oembak aloen kěboel, la ilaha illallah,

potten aan het huisje opgehangen (sĕgara moentjar)¹⁾. Alle bloemen welke tot opluistering van het geheel dienen noemt men sĕkar kĕdaton. Boven op de ribben van het dak worden de zoo juist genoemde vliegende gedierten van hout aangebracht: ajam boeloe poeté', dangdang pĕtak, titiran sĕlĕm, boekal ngĕlam-poeng. Ten slotte worden op de vier hoekpunten van het huisje lange bamboestokken in den grond gestoken. Aan het uiteinde moet een stuk zilver hangen in den vorm van een blad (toenggoelpĕtjoet). In de désa Plambé' wordt nog een lange witte wimpel, waaraan een blad zilver is bevestigd, als poesaka bewaard.²⁾

NIKAH. Indien een paosan aanwezig is, wordt het huwelijk hierin, en anders in een min of meer versierde ruimte gesloten. De kiai gaat met het gelaat naar het O. gehurkt zitten en de bruidegom tegenover hem. Voor de bruid is geen bepaalde plaats voorgeschreven, en evenmin voor de twee getuigen.

De wali moet N. zitten met het gelaat naar het Z. en wordt walin-daja genoemd.

De bruidegom begint de geloofsbelijdenis uit te spreken. Daarna volgt de hoekoemdra.

Nu moet de bruidegom de zoogenaamde tobat rapah uitspreken: astaghfir oellah (3x). Vervolgens vraagt de kiai aan den wali of hij

Vervolg noot van pag. 397.

Moehammada rasoeloellah, mas koentjoeng loendar katolor, mas kajangan moemoer aran, mas sira banjoe, sidi mandi panoenasankoe lé' Allah, la ilaha illallah, Moehammada rasoeloelah".

1) Naam van den krater van den Rëndjani; ook naam van een heilig weefsel in Darèk en Poedjoet; staat evenmin bij Goris.

2) Eigenaar hiervan bewaart eveneens als poesaka een koperen paardenbit, dat zich onderscheidt van moderne bidden door scherp uitstekende punten, welke w. s. ten doel hadden bij aantrekken en dus neerdrukken het paard te doen stijgeren, en den indruk van vurig te laten wekken. Het zou behoord hebben aan een vroegeren radja.

toestemming tot het huwelijk wil geven. De wali bevestigt zulks met de volgende (grootendeels Javaansche) woorden:

Tabé kiai sami, sĕrah kawin anak kadji kiai, njai A. kalawan B. minangkarabinira. Ana déné maskawinipoen, sĕlaka sĕtail, sila' goeroe tĕrima.

Met Uw goedvinden, Gij allen kiai's, ik bied U ten huwelijk mijn dochter A. met B. die haar echtgenoot zal worden. Wat aangaat de mas kawin, die bedraagt sĕlaka sĕtail (één taël zilver, vaststaande uitdrukking bij wisselend bedrag); wilt haar in ontvangst nemen.

Bruid en bruidegom moeten zich thans handen en gelaat wasschen (bĕsĕraoep) met het weinige vocht uit een klapperdop (ai' kĕtjé'), waarover de kiai de do'a oedoe' heeft uitgesproken: Sahadjakoe ngangkat ai' kĕtjé' sĕlapoean raga oedoe' karĕna Allah-, waarbij dus het „kleine" (weinige) water moet dienen ter ritueele reiniging van het geheele lichaam.

De kiai leest vervolgens eerst een chotbah, en sluit het huwelijk met de volgende formule uit naam van den bruidegom, terwijl deze bij het woord anarima luid moet instemmen:

Manira malĕkĕhakĕn (?) kaoelaning Allah saking pasĕrah ing waliné.

Ana sĕrah [mas]-kawinipoen sĕlaka sĕtail; tĕtimbangan désa iki, tĕtĕp oetang njai A. lawan B., minangka rabimanira.

Halal manira anarima saking pakanira, njai A. minangka-rabimanira.

Ana déné maskawinipoen sĕlaka sĕtail, kadi kang kotjap waoe poenika, dadi oetang manira ing donja akérat, soeka manira.

Takabbal Allāh min anā wa min koem, takabbal jā Karīm.

Ik aanvaard (op den gis vertaald) Gods dienstmaagd uit de toevertrouwing van den wali.

De mas-kawin, welke overreikt wordt, bedraagt één taël zilver; naar het oordeel

van dit dorp is bepaald de schuld van A. met B., opdat zij mij tot echtgenoot strekke.

Het is gewettigd dat ik van U aanneem (jonk)vrouwe A. opdat ze mij tot echtgenoot strekke.

Wat aangaat de maskawin ten bedrage van één taël zilver, zooals reeds gezegd, dat is mijn schuld hier en in het hiernamaals, hiermee ben ik het eens.

Moge God het aanvaarden van mij en van U, aanvaard o Edele!

Vervolgens spreekt de *kiai* den bruijom de volgende Javaansche woorden voor:

Samangsané manira anambangi ing rabimanira sĕtahoen lawasé, tiba talak, manira sapisan roepaning wong anambang.

Jĕn manira nora anoeroeni, nora angingoni, nora akikirim, nora angoemahi, salah toenggal boja kambaha, toer kĕtagih mas kawin déning rabi-manira, mangka rabi-manira talak.

Wanneer ik mijn vrouw een jaar lang verwaarloos, valt de scheiding, dan ben ik ten eenenmale even als iemand die [zijn vrouw] verwaarloost.

Wanneer ik mij niet met haar inlaat en haar niet verzorg, haar niets stuur en niet bij haar woon en haar geen enkele keer bezoek, en mijne echtgenoot de mas kawin vordert, dan is zij verstooten.

Tenslotte spreekt de *kiai* nog een gebed uit.

Thans komt het oogenblik dat het jonge paar vergiffenis aan de ouders van het meisje vraagt (*njongkol, njomba*).

Onder veel gejuich worden de huisjes met versnaperingen daarna door de menigte geplunderd.

BEDOEDOES. 's Avonds wordt het jonge paar gebaad (*bĕdoedoes, djoenoeb*). Het water wordt gezegend door den *kiai* met de volgende Arabische woorden:

Nawaytoe raf'a 'l-hadatha 'l-akbara 'an djamī'i 'l-badanī, fardloe li 'llāhi ta'alā, d.i.

Ik leg de gelofte jegens God af dat ik de groote ritueele reiniging zal volbrengen als plicht tengevolge van vleeschelijke gemeenschap.

Ook wordt de z.g. *doa sĕlamat* hierover uitgesproken. (Man en vrouw moesten hiertoe in vroeger tijd ieder op den schoot van een slaaf plaats nemen). Daarna moet het paar om beurten met een bijl inhakken op een klapperdop (*tĕmpoeroeng*) gevuld met negen *kĕnaripitten* en op een weefspoel (*tĕroedak, tĕropong*). Daarna wordt het bruidspaar gewasschen met water van een heilige bron waarin *waringin-*, *pandan-* en *djĕ-djondjo'*-bladeren benevens negen *kĕpĕng's* liggen. Deze wassing wordt *sĕngĕmbĕl-ĕmbĕl* (*ĕmbĕl* = koel) genoemd, en het bruidspaar moet hierbij op de samengepakte en complete onderdeelen van een weefgetouw gaan zitten ¹⁾.

Aangezien verschillende onderdeelen hiervan in mannelijk en vrouwelijk onderscheiden worden, is de symboliek duidelijk. Zoo is de *tĕroedak* vrouwelijk en de *pĕndĕrĕng* (losse kern van de spoel) mannelijk; de *lolo* (schering) is vrouwelijk en de inslag (*pakan*) is mannelijk.

SLOTOPMERKING. Ik heb hierboven getracht het huwelijksceremonieel weer te geven in *waktōe-tĕloe-streken*, ofschoon het relaas in geen deele aanspraak kan maken op volledigheid. In verschillende streken vindt men min of meer uiteenlopende gebruiken en gebeden.

De z.g. *sapoe' poeté'*-lieden zijn de glansperiode van het oude rijk *Sĕlaparang* niet vergeten. Hun *kiai's*

¹⁾ Vide Eenige gegevens nopens Sasaksche volksgebruiken van Mr. J. Prins in de Mededeelingen van de Kirtya no. 6, 1939, blz. 36.

van de dasan Goenoeng Pětoeng, désa Mantang, verklaren bijvoorbeeld dat de nika h- formule luidt:

„Manira anikahang anak kaaran . . . kalawan . . . halala déné mas kawini tatimbangan nĕgara poelo Lombok Sélaparang inggih kaoetangan”.

Als de bruidegom (pěmantèn) dan antwoordt Manira tĕrima, vervolgt de kiai:

„Saking pasĕrahing wali, saking soekané si kalawan si tĕtĕp minangka-oetang ing rabimanira; wĕntĕn déné sah ring kawini dadi kang kotjap waoe poenika raoeh doenia raoeh ing dalam achérat”.

Ook de sapoe' poeté' van Kopangtimoer (dasan Djanggawana) bezigen den naam Sélaparang, al luidt de formule weer eenigszins anders.

In enkele streken van Lombok schijnt men de hoekoem dra niet te kennen.

De kĕbon 'odé' zou den lusthof voorstellen, waar een vorst van Batodĕndĕng een hemelnimf schaakte ¹⁾.

De kĕbon 'odé' en de versierde huisjes (o n s o n g a n) zijn bij voorname huwelijken bijna altijd aanwezig.

De andere benodigheden, zooals o.m. de sĕgara moentjar en de versieringen van de pěpaosan zijn min of meer in onbruik geraakt.

In sommige streken kent men bijvoorbeeld het oorspronkelijke gebruik van de toendjang bĕsi niet meer en heeft men dezen naam aan een weefsel gegeven, hetwelk men voor een pěroemba' door laat gaan.

De dubbele wassching, de één door

den kiai en de andere naar men wel eens zegt — doch dit wordt van andere zijde weer tegengesproken — door den pěmangkoe, wijst er op dat men te doen heeft met een gemengd ceremonieel.

De termen wali daja en de sĕgara moentjar wijzen op een verband met den Rĕndjani, den heiligen berg, welke in het leven der Sasaks nog een belangrijke plaats inneemt.

In Oost-Lombok schijnt het huwelijksceremonieel bij de waktoe-tĕloe van het hier gegeven relaas min of meer af te wijken ²⁾.

Van veel belang is tenslotte het trekken van vergelijkingen met andere streken in Indië zooals bijvoorbeeld met Kotawaringin (Borneo). Hiertoe moge worden verwezen naar het in de Mei-aflevering van het Koloniaal Tijdschrift van 1925 verschenen artikel van J. Mallinckrodt: Een en ander over de gebruiken aan het Kotawaringinsche hof. Vooral het basasiram met de zeven vrouwen (bidadari's) is in verband met het bovenstaande zeer merkwaardig, terwijl de weefstoel welke, behalve bij het huwelijk, bij de Sasaksche vrouwen-in-blijde-verwachting een rol speelt, te Kotawaringin in de zevende maand der zwangerschap gebruikt wordt.

Nog moge vermeld worden de overlevering, vernomen te Ganti, Katara en Poedjoet, hoe oudtijds de bruidegom een (gouden?) ring om de ringvinger van de bruid moest kunnen steken; paste deze, dan kon het huwelijk voortgang vinden, anders niet. . . .

1) Vide mijn Aanteekeningen naar aanleiding van het desafeest op den Poedjoetheuvel, in deze bundel opstellen.

2) Vergelijk het Koloniaal Tijdschrift van Mei 1922 jrg. 11: Eenige aanteekeningen betreffende de Sasaks op Lombok door A. W. L. Vogelesang blz. 283 e. v.

ENKELE MEDEDEELINGEN OVER DE HEILIGE WEEFSELS VAN POEDJOET

DOOR

A. C. J. RIEL, Ctr. B. B.

INLEIDING. Wanneer men zich bezighoudt met den godsdienst der Sasaks, wordt men terstond getroffen door het groote aantal heilige bronnen, steenen en weefsels. Over de weefsels is reeds geschreven door Damsté, Pauw, van den Brink, Christan en Nitisastro (TBG 63, 1923 p 176-211), Haar (TBG 65, 1925 p 38-89) en Dr. R. Goris in zijn Aanteekeningen over Oost-Lombok (TBG 76, 1936 p 196-248, i.h.b. 226-46). Het bleek mij dat Midden-Lombok nog aanzienlijk veel meer bevatte dan behandeld was, hetgeen voornamelijk herkomstig was van Oost-Lombok. Wat mij tot dusverre bekend geworden is, moge hier reeds medegedeeld worden, zonder dat eenige aanspraak op volledigheid kan gemaakt worden.

In Midden-Lombok worden de weefsels, welke bij verschillend adat-ritueel worden gebruikt, aangeduid met den verzamelnaam *ragi*. Daarnaast komen de namen *pěroemba'* en *lěmpot* voor, onderscheidenlijk in de beteekenissen „heilig weefsel” en „draagdoek voor kinderen.” Te Poedjoet heeft *pěroemba'* ook de betekenis van draagdoek voor kinderen, ofschoon men voor een weefsel, hetwelk deze functie heeft, meer speciaal den term *lěmpot* bezigt. Beide termen worden ook in combinatie gebruikt en zoo kan men in verband hiermede de uitdrukking *ragi lěmpot oemba' éro'* hooren.

De functie van de *pěroemba'* kan tweeledig zijn. Behalve als draagdoek voor kinderen in het algemeen wordt n.l. in de doeken, welke het eigendom zijn van een *pěmangkoe* en zijn familie, bij voorkomende gelegenheden *ai' měrtā* of *ai' koemkoeman* (wijnwater) gedragen.

Naast genoemde termen komt nog voor de z. g. *bělāt*, een lendendoek voor het afweren van allerlei gevaren, zooals oorlog, ziekte, gevaren op reis etc. en de *sādja*, een lendendoek voor vrouwen, gebruikt bij het tandenvijlen en bij feestelijke gelegenheden.

De vele weefsels, welke bij het huwelijksceremonieel een rol spelen, vallen onder de algemeene benamingen *ragi*¹⁾. De doeken, waarin de z. g. *déwa* bij het *désa*-feest van Poedjoet worden gedragen²⁾, worden gewoonlijk *kain- of kěrěng méga* (wolkendoek?) genoemd³⁾.

De *pěroemba'*, onderscheiden in vader- en moederdoeken, zijn individueel bezit en worden gemaakt naar standaardmodel, voordat het kind negen maanden oud is. Het prille kind wordt gedragen in den doek van vader of moeder, een jongetje in dien van de moeder, een meisje in den doek van den vader. Na het *běkoeris* (feest van de eerste haarsnijding), hetwelk bij voorkeur negen maanden na de geboorte plaats heeft, krijgt een jongen een z. g. vaderdoek en een meisje een moederdoek in bezit. De vaderdoek heeft een roode of bruine middenbaan en de moederdoek heeft wit-met-zwarte middenbanen. Men noemt deze doeken in den regel resp. mannelijk en vrouwelijk, ofschoon volgens het geslacht van het prille kind,

1) Vide Beknopt Sasaksch-Nederlandsch Woordenboek van Dr. R. Goris.

2) Aanteekeningen naar aanleiding van het desa-feest op den Poedjoetheuvel, in deze bundel opstellen.

3) Mijn collega F. K. Lotgering verklaarde, dat deze doeken in verband met het voorkomen van gekatte banen veel overeenkomst vertoonen met de in de kuststreken van Endeh (Flores) voorkomende weefsels, waar de ikat-techniek min of meer beoefend wordt. Aan de meseum-beheerders, die de beschikking hebben over de verzamelingen, de afbeeldingen en de literatuur, competeert het oordeel.

dat in deze weefsels wordt gedragen, een omgekeerde terminologie mogelijk is. De aandacht wordt hierbij gevestigd op het gebruik van „roode” en witte rijstepap in de maanden Sapar en Moeharram, welke resp. het vrouwelijke en het mannelijke element zouden vertegenwoordigen ¹⁾).

De rood, wit en zwarte kleuren stellen voorts naar verluidt resp. *rĕkĕt kosong* („roode” kleefrijst), *paré poeté* (witte rijst) en *rĕkĕt bèrĕng* (zwarte kleefrijst) voor. Bij ziekte en andere tegenspoed wordt z.g. *lĕnga*-patroon (wit met zwarte stippels) ingeweven, hetgeen men *ragi widadari* noemt. Deze *ragi lĕnga* komt in alle Batoedèndèng-weefsels voor.

De franje van de doeken heeft evenals elders in Midden-Lombok bijzondere beteekenis. Zoo wordt bij het sterven van een bepaalde persoon de franje afgeknipt en onder het hoofd van den overledene medegegeven in het graf. De doek, ontdaan van alle franje wordt den *kiai* als *sĕdĕkah* gegeven. De franje ontstaat door het doorknippen van de ongeweven scheringdraden bij de haarknipplechtigheid (*bĕkoeris*). De *pĕroemba* dragen in den regel den naam van het heiligdom, waar deze plechtigheid plaats vindt. De *lĕmpot oemba* *éro* en de *pĕroemba* *oedi* *sĕrdi* zijn, evenals de *kain méga*, naar verluidt poesaka doeken (in bezit van bepaalde families).

BESCHRIJVING DER WEEFSELS ²⁾).

1. *Oemba* *Poedjoet nina*, 192 x 52 cm, breede middenbaan, wit met zwarte stippels, hetgeen *ragi-lĕnga* heet; aan beide zijden van deze middenbaan komen de smalle zijbanen, rood, wit, zwart en lichtgeel

gekleurd, terwijl de witte zijbanen steeds voorzien zijn van de z.g. *ragi-lĕnga*. Aan de linker- *ramboe* (franje) van deze *oemba* hangen 3 *kèpèngs*.

2. *Oemba* *Poedjoet mama*, 136 x 45 cm; de breede middenbaan is rood gekleurd, de beide zijden hiervan zijn voorzien van smalle *ragi-lĕnga*-lijnen; hierna volgen de smalle zijbanen, rood en zwart gekleurd, en steeds op geregelde afstanden gescheiden door witte banen.

3. *Belat Poedjoet*, 111 x 56 cm. breede rood gekleurde middenbaan, waarvan de beide zijden voorzien zijn van de zoogenaamde *ragi-lĕnga*-lijnen; de zijbanen zijn veel smaller en zijn gekleurd rood, zwart en geel, en telkens van elkaar gescheiden door witte banen van verschillende breedte, terwijl deze witte banen steeds voorzien zijn van *ragi-lĕnga*-lijnen. Deze *oemba* draagt aan de linker-franje 24 *kèpèngs* en aan de rechter-franje 22 *kèpèngs*.

4. *Déwa Lĕmĕr*, (*Lĕmĕr* = veel vocht bevattend). 173 x 56 cm.; aan de linker franje hangen 18 *kèpèngs*. De breede middenbaan is niet gekleurd (dus wit), en aan weerszijden volgen de zijbanen rood en zwart, die steeds van elkaar gescheiden zijn door de zoogenaamde *ragi-lĕnga*-lijnen.

5. *Ėmbĕl bao Poedjoet*, (*Ėmbĕl* = koel. *Bao* = beschaduwed zijn) 173 x 53 cm; smalle banen rood, zwart, blauw en geel, verdeeld in 3 groepjes door 2 witte banen.

6. *Oemba* *Pringgana*, 200 x 60 cm; de breede middenbaan is wit met zwarte stippels (*ragi-lĕnga*); aan beide zijden komen roode en zwarte zijbanen, terwijl de beide uiteinden voorzien zijn van *ragi-lĕnga*-lijnen.

7. *Ragi oemba* *Boedi* (of *oedi*) *Sĕrdi*, 192 x 43 cm.; wit gekleurde middenbaan, aan de beide zijden smalle zijbanen rood, zwart en

¹⁾ Verg. bij de Baliërs het gebruik van witte (hemel) en „roode” (aarde) rijstepap bij de z.g. *Toempĕk Wajang*.

²⁾ In verband met de uiteenzetting nopens de begrippen mannelijke en vrouwelijke weefsels ware hieronder te verstaan resp. vader- en moederdoeken.

geel, verdeeld in 3 groepjes door 2 breede witte banen.

8. Oemba' Ero', 176 x 59 cm.; ragi-lěnga middenbaan, aan weerszijden komen smalle blauw gekleurde banen en hierna 2 breede zwart gekleurde banen, vervolgens komen de smalle zijbanen rood, geel en zwart, terwijl deze zijbanen in groepjes zijn verdeeld door 4 breede gekleurde banen.

9. Sadjatiwang těris pangsěk Poedjoet, 164 x 51 cm. Hierin zijn de kleuren rood, zwart, paars, groen, oranje en wit verwerkt. Het middenstuk bestaat uit zwarte en roode banen. De ragi-lěnga komt ook in dit weefsel voor.

10. Kain Méga, 182 x 99 cm. De smalle banen worden afgewisseld met geikatte bruin op witte c. q. blauw op witte banen. Voorts heeft het weefsel vier bredere ikatbanen (± 1 cm.)

11. Oemba' Dapoer nina, 134 x 52 cm.; roode en zwarte banen, verdeeld in 3 groepjes door 2 breede witte banen; in het midden 5 zwarte banen, die van elkaar gescheiden zijn door witte evenwijdige banen en 2 roode banen; in de overige groepjes vindt men 6 roode en 10 zwarte banen.

12. Oemba' Dapoer mama, 198 x 59 cm.; breede rood gekleurde middenbaan; de zijbanen zijn rood, zwart en geel gekleurd, en aan beide uiteinden voorzien van ragi-lěnga-banen.

13. Oemba' Djo mang, 146 x 42 cm.; uitsluitend wit en zwarte banen en een breede zwarte middenbaan.

14. Ragi Pat Pangsěk Batoe dènděng, 184 x 64 cm.; de breede witte middenbaan is zwart gestippeld (ragi-lěnga); de smalle zijbanen zijn zwart, rood, blauw, groen en geel en daar tusschen in bevinden zich 4 smalle ragi-lěnga-lijnen.

15. Embor Lěnga, 172 x 63 cm.; breede witte middenbaan, aan weerszijden smalle zijbanen rood, zwart en geel,

van elkaar gescheiden door witte banen en ragi-lěnga-lijnen.

16. Oemba' Batoe dènděng, 198 x 62 cm.; zwarte middenbaan aan beide zijden met een zwarte en een roode baan, daarna komen breede banen, en vervolgens komen de smalle zijbanen rood, zwart, blauw en geel, die van elkaar gescheiden zijn door witte banen en dunne ragi-lěnga-lijnen,

17. Lingko' Timba, 181 x 61 cm. De kleuren van deze oemba' zijn te vergelijken met die van ragi pat pangsěk Batoe dènděng, alleen komen naast de roode banen, gele, blauwe en zwarte strepen voor in plaats van geel en zwart.

18. Bintang Toemanggar, 169 x 44½ cm. Het weefsel met een witte middenbaan. De kleuren rood, wit en zwart wisselen elkaar voortdurend af. Ook de kleuren geel en blauw benevens de lěnga-ragi zijn aanwezig. Aan beide franjekanten hangen 500 kèpěngs.

19. Sěgara Moentjar, 161 x 32 cm.; in het midden voorzien van een breede witte baan, aan weerszijden hiervan treft men drie bruine banen aan afwisselend met rood, zwart en witte banen. Dan volgt een groepje zwarte en roode banen. De einden zijn tenslotte voorzien van bruin, rood, wit en zwarte banen. Het weefsel draagt in het geheel 1156 kèpěngs.

HET WEEFGEREEDSCHAP. De weefstoel (zie ill.) bestaat uit twee liggende vrij zware planken (batang), aan de uiteinden waarvan rechtopstaande blokken hout (djadjak) zijn bevestigd. Deze blokken zijn voorzien van diepe gleuven, waarin een balkje (toetoeck) past, waarop de schering (lolo) wordt gespannen. Tusschen de djadjak en de toetoeck wordt een stuk koper (lantěr) gelegd, hetwelk een geluid moet veroorzaken, dat ontstaat bij het aantrekken van de weefkam (soeri).

De schering wordt zoodanig over de toetoeek gewikkeld, dat de draden uiteindelijk aan den benedenkant in de richting van de weefster toelopen. De dradenwikkeling wordt bovendien aangetrokken door een dun stokje (pěņěpěs), hetwelk tegen den bovenrand van de toetoeek onder de draden is doorgestoken. Achter de toetoeek worden de scheringdraden door een dun stokje (wédá) en daar achter in een wijde lus door een rondon stok (pěngolong) uiteengehouden. Hierachter volgt de pěnggol, een stokje waaraan de scheringdraden door middel van draadlussen naar boven kunnen worden getrokken, teneinde de ruimte hiertusschen te vergrooten. Achter de pěnggol volgt de weverskam (soeri) en een ruimte voor de z.g. bėrira (bėlida), een lat waarvan een uiteinde eerst rond en daarna scherp afloopt. Deze lat wordt vóór het doorwerpen van de weefspoel (tėroedak, tėropong) rechtop gesteld. Achter den kam volgt een staak (tėkah, pěnjėngkėr), waarin aan weerszijden een naald, die gestoken wordt in den rand van wat reeds geweven is, om het weefsel te spannen. Het reeds vervaardigde weefsel wordt gespannen op een apit, bestaande uit twee halfronde latten, waartusschen het weefsel geklemd wordt.

Indien het kleed voor de helft is geweven, wordt hierop een smalle bamboelat (lalanng) vastgestoken. De wevende vrouw zit zoodanig, dat haar voeten onder de toetoeek liggen. Tegen haar rug steunt een aan de uiteinden gebogen houten balkje (lėkot).

Aangezien de uiteinden van de apit door middel van koorden (alit) zijn verbonden aan de lėkot, wordt de geheele schering door het achteruit leunen van de vrouw gespannen. De weefspoel bestaat uit een stuk bamboe, hetwelk aan het eene uiteinde open is en aan het andere uiteinde gesloten is en conisch toeloopt.

Binnen de spoel bevindt zich een houten stokje (pěndėrėng), waarop het garen gewikkeld is. Boven de wevende vrouw hangt tenslotte nog een bakje of schelp (soeti) met water voor het bevochtigen der draden van de pěndėrėng.

Bij het weven (njèsėk) van gewone doeken moet de vrouw het gelaat naar het Oosten richten, al is de Westwaartsche richting niet verboden. De weefrichting bij het maken van heilige weefsels is, naar verluidt, die, waarbij de weefster het gelaat naar den Poedjoetheuvel heeft gericht, terwijl de toetoeek hierbij altijd Noord-Zuid moet zijn gericht. Indien de regenboog (saboek déwa) bij het weven toevallig Noord-Zuid is gericht, wordt dit als een goed teeken beschouwd.

De schering (lolo) bestaat uit draden van allerlei kleuren, welke op een speciaal instrument (pěngga oe) op volgorde worden gespannen.

De scheringdraden bestaan bij de heilige weefsels van Poedjoet uit een der kleuren: zwart, rood of geel, terwijl de inslagdraad altijd wit gekleurd is.

Het komt dikwijls voor, dat de wevende meisjes zitten op een z.g. panggoengan¹⁾ een hooge stellage, en naar men zegt is de bedoeling hiervan, dat de dėdara (ongehuwde meisjes) niet lastig worden gevallen door de jongelingschap (tėroena).

VERHALEN BETREFFENDE DE WEEFSELS.

Né' Mas Sarining Djėlo en Né' Mas Sarining Boelan²⁾ hadden een zoon Né' Mas Arja Radja Sėntana geheeten. Deze plantte padi op een onbevloeibaar rijstveld³⁾ op de Goenoeng Tanggong en

1) Ook stellage voor de wajang (lė)lėndong = (wajang koeit). De andere wajang-soort heet wajang Saksak (Jav. wajang wong). Vergelijk Goris t. a. p. 215-8.

2) Zon en Maan.

3) Ngėraoe; Kala Rahoe = Skr. tijd waarop een eclips valt.

de Goenoeng Potèng (gegiste kleefrijst).¹⁾ Hij had twee heilige doeken m.n. Ina' Mërta en Ama' Mërta²⁾. De bosschen welke werden ontgonnen heetten Gawah Bělatoeng (cactusbosch), Toengkoel (Goris: *Cissus repens*) en Tawah (Goris: Averrhoa L = blimbing). Toen al het bosch gekapt was, vroeg Sëntana aan zijn doeken: „Hoeveel bibit heb ik thans nodig?“, waarop de doeken antwoordden: „één da oet“.³⁾ De doeken kregen vervolgens opdracht deze hoeveelheid te zoeken. Toen de da oet bij elkaar was, werd de padibibit vertrappt (é m o'), het stroo verwijderd (d j é d j é) en vervolgens in een zak verzameld. Daarna gelastte Sëntana aan zijn doeken een feestmaal aan te richten. Toen het feestmaal geëindigd was moesten de doeken padi, mais en l ě n g a (Goris: *Sesamum indicum*)⁴⁾ uitzaaien, hetgeen gebeurde. Toen Sëntana daarna van de doeken hoorde, dat de vorst van Batoedèndèng pootgaten maakte, bad hij de goden dat alle vogels en mieren hem zouden helpen het uitgestrooide zaad te verzamelen. Zijn gebed werd verhoord, het zaad weer verzameld, waarna het in pootgaten werd uitgestrooid. Na eenigen tijd was het zaad ontkiemd en het groeide vervolgens welig op, hetgeen zoo'n mooi schouwspel opleverde, dat 44 nimfen (in een andere lezing waren het zeven) uit den hemel neerdaalden en bloemen plukten. Sëntana, ook wel genoemd Batara Sadji (Sang Adji), was zeer vertoornd over dezen diefstal, verschool zich in een steen (Batoe-dèndèng) en wist de jongste

(s ě n g a r i) der nimfen te vangen, m.n. Poetri Mas Toendjoeng Sari (de schoone lotusbloem). Sëntana en Toendjoeng huwden samen, uit welk huwelijk een zoon Né' Mas Radja Moelia sproot. De nimf wist te ontsnappen door het branden van een bosje padistroo (d j o m a n) van zwarte kleefrijst (r ě k ě t b ě r ě n g), waarna zij ten hemel⁵⁾ steeg. Haar echtgenoot wist haar middels een gouden vlieg terug te vinden. Toen zij eens weer op aarde teruggekeerd was (volgens enkele verhalen te Bajan-Djěro Pětoeng, en volgens andere te Batoedèndèng), kreeg het echtpaar meningsverschil over een pot met padi, welke niet mocht worden geopend. Sëntana had nl. zijn nieuwsgierigheid niet kunnen bedwingen en de pot geopend. Nadien moest de padi eerst ontbolsterd worden alvorens te worden gekookt, terwijl men oorspronkelijk ě m p o k - ě m p o k m o t o s é o n g⁶⁾ zou hebben gegeten. De ruzie steeg zóó hoog, dat de widadari haar (p ě r)- o e m b a' é r o' zocht om hiermede naar den hemel te vliegen.

Man en vrouw trokken ieder aan een eind, waarop het middendoor scheurde en de widadari ten hemel steeg.

De zoon treurde over deze twist; de vader hield een feestmaal en maakte een p ě p a o s a n (feestgebouwtje), waarna de o e m b a' o e d i S ě r d i als geschenk voor den zoon uit den hemel neerdaalde.

De (p ě r) o e m b a' é r o' zou als voorbeeld gediend hebben voor alle heilige doeken welke later zijn gemaakt⁷⁾.

1) Twee heuvels O. van den Poedjoetheuvel gelegen.

2) In een ander verhaal worden Ki Misra en Ni Mërta (voorgesteld als 2 personen) de eerste bewoners van het Zuiden (dasan Pěngantap) genoemd.

3) Twintig t j ě k ě l (bos).

4) Ook genoemd widjèn (In het Jav. is wi-djèn o.m. padibibit).

5) Désa Malajang Sari.

6) Thans: gepofte rijstkorrels als offer.

7) Een in groote lijnen hiermede overeenkomend

verhaal, hetwelk als plaats van handeling Bajan noemt, en hetwelk ik in Batoekliang heb aangetroffen, deelt mede, dat de nimf na zeven maanden zwangerschap twee lendendoeken, een mannelijke en een vrouwelijke, vervaardigde, Paloeng Sěgělěng (stampblok voor een bosje? of: een schuur padi) geheeten. De echtgenooten werden door de met franje vastgeknoopte lendendoeken tijdelijk aan elkaar verbonden. Nadat de zwangere widadari gewasschen (b ě r ě t ě s) was, werden de vastgeknoopte einden van de doeken doorgeknipt, waarna de weefsels Goeroen l ě p a s (los garen) werden genoemd.

SLOTMEDEDEELINGEN.

Bovenstaand nimfenverhaal¹⁾ is schier overal in Midden-Lombok bekend, getuige ook de verschillende weefsels, welke hieraan hun naam te danken hebben, zooals o. m. de widadari ngamoek (tindjal Ina'), widadari ngẽmboeh, widadari ngasa enz. Al deze doeken zijn voorzien van de lěnga-ragi, en het is merkwaardig dat — naar verluidt — over heel Lombok het planten van lěnga verboden (pantang) is, behalve te Bajan in het uiterste N., naar welke streek vele verhalen terugwijzen als zijnde het land van oorsprong.

Het lěnga-patroon komt voor in vele andere heilige doeken, zooals de oemba' batang lěnga van de désa Batoedjai, en de Embor-Lěnga Batoedèndèng van de désa Ganti. De namen Batoedèndèng en Bajan vindt men terug o. m. in de pěroemba' Bajan van Sěpakèk, de pěroemba' Batoedèndèng van Sěpakèk en Ganti, de ragi pat pangsěk (de vier pasěk's = grondvoogden?) Batoedèndèng van Batoedjai en de Embor Batoedèndèng van Marong.

In alle désa's waar een Batoedèndèng-doek aanwezig is, wordt de heilige heuvel met dien naam als heiligdom bij běkoeris-en běsěsangi-plechtigheden erkend.

De kleuren rood, wit en zwart, bij de Baliërs corresponderende met Brahma, Isowara en Wisnoe, komen ook voor in oude langit-langit of lěloehoer, vierkante witte doeken

met zeer breede, driekleurige franje, die bij voorkomende plechtigheden den hemel moeten voorstellen.

Voorts valt in bovenvermeld verhaal de indeeling in twee geslachten op, voorgesteld als zon en maan, hetgeen haar voortzetting vindt in de Měrtaweefsels. De vereering van deze hemellichamen op de pědewa' Poedjoet²⁾ doet veronderstellen, dat de pěroemba' Poedjoet het weefsel is, hetwelk in het verhaal met de benaming Měrtawerd aangeduid. De term měrtadoet, evenals de drie kleuren rood, wit en zwart, zeer aan Balischen invloed denken.

Bovendien moge nog worden gewezen op de richting van de toetoeck, naar Balisch schema overeenstemmende met kadja-kělod en met de kleuren zwart-rood, waarbij t. a. v. de mannelijke weefsels de richting kangin (wit=O.) een bepaalde rol zou kunnen vervullen in verband met de algemeene weefrichting als boven vermeld.

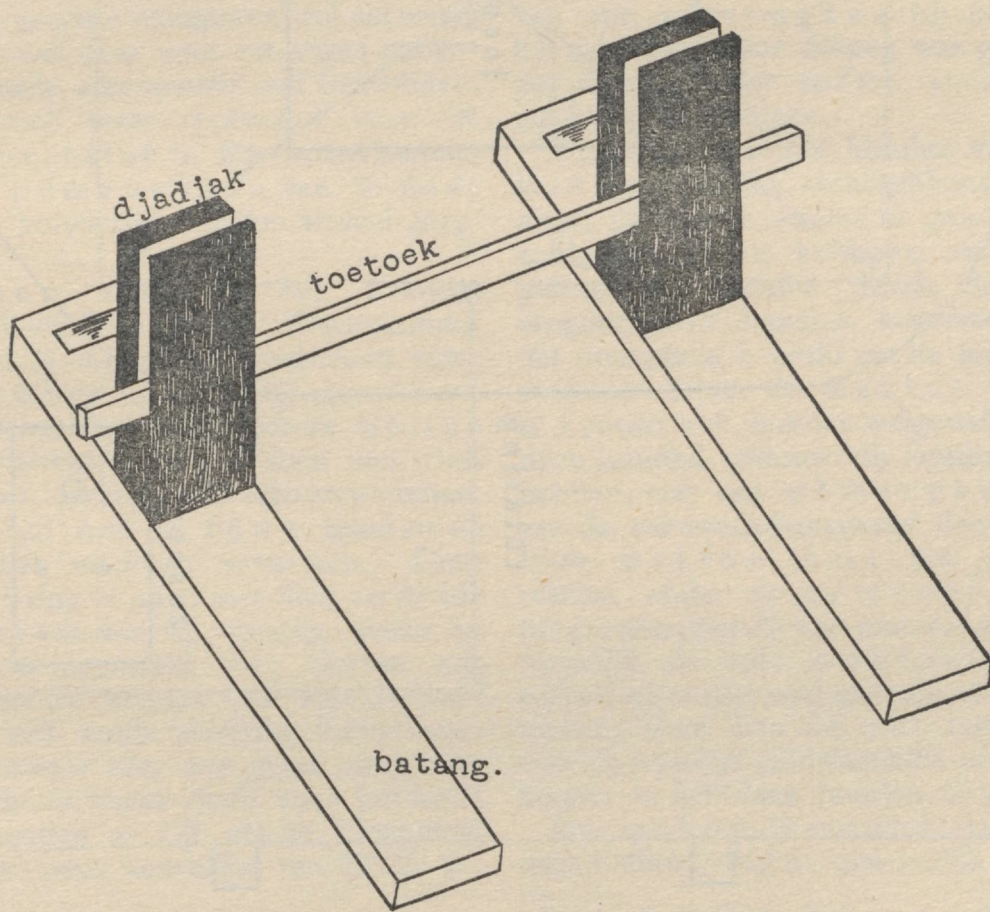
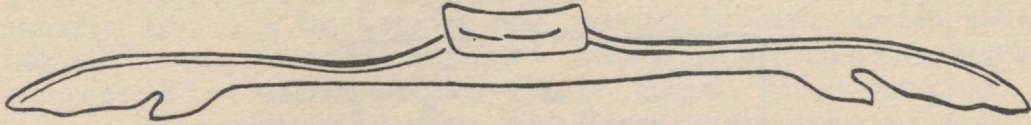
Behalve de bestudeering van Hindoeïstische invloeden is een onderzoek naar de structuur van de désa Poedjoet van zeer veel belang. Het is niet onmogelijk dat de doeken, welke genoemd zijn naar de vier Poedjoet-heiligdommen, verband houden met een bepaalde genealogische indeeling³⁾. De naam ragi pat pangsěk zou b. v. kunnen wijzen op een vierdeeling van deze désa. Ook deze term, in de désa Kětara bij een enkeling nog bekend als pangsěk goemi, zou op Balischen invloed kunnen wijzen.

1) Naar verluidt zou het verhaal Labangkara heeten, zie Mededeelingen van de Kirtya Liefcrinck-van der Tuuk te Singaradja, afl. 13, 1941 p 43 kolom 1 no. 10.092 en 10.057.

2) Aanteekeningen naar aanleiding van het désafeest op den Poedjoetheuvel, in deze bundel opstellen.

3) Vide Aanteekeningen naar aanleiding van het désafeest op den Poedjoetheuvel, in deze bundel opstellen.

Lèkot



voorgalerij
huis

tětaring

kasoer

loemboeng

vuur
a

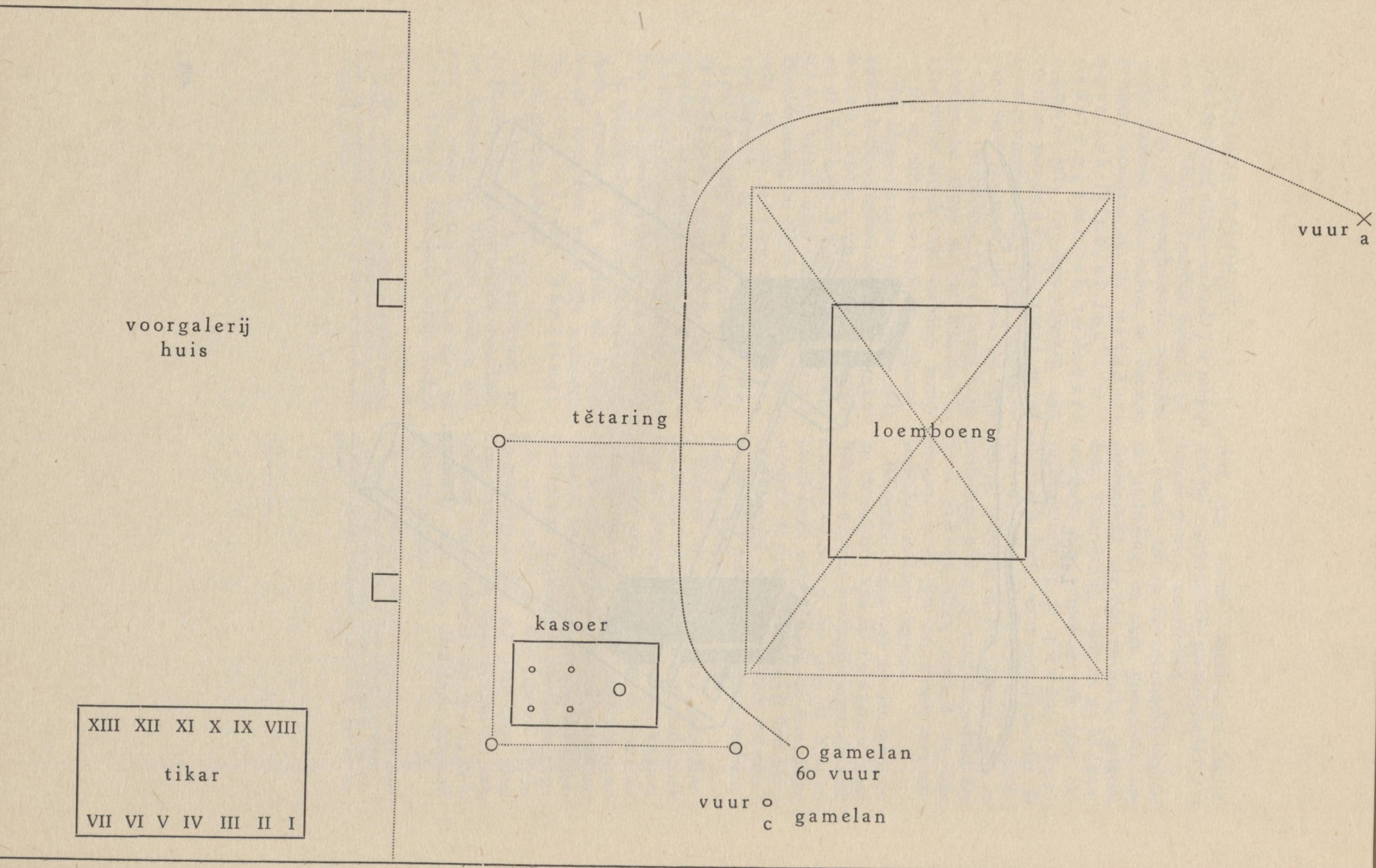
XIII XII XI X IX VIII

tikar

VII VI V IV III II I

o gamelan
60 vuur

vuur o
c gamelan



EEN PAKON-CEREMONIE BIJ DE WAKTOE-TELOE SASAKS TE SONGA' OP OOST-LOMBOK.

Naar aantekeningen van den gep. hoofd Gvts.
Ind. arts RADEN SOEDJONO, geformuleerd
en geannoteerd door Dr. C. HOOYKAAS.

Uitdrijving van een ziekte-verwekken-de geest met ingewikkeld en langdurig ceremonieel komt ook op Lombok nog herhaaldelijk voor, en wordt hier p a k o n genoemd*). Hoewel de zich als rechtzinnig beschouwende Moslims, die tot de w a k t o e - l i m a gerekend wenschen te worden, op de bijzonder belangrijk geachte momenten wel aanwezig zijn, en wel eens voor een eigen patient het geheele ceremonieel zelf bekostigen, is dit toch meer typeerend voor de w a k t o e t ě l o e ¹⁾. Bovendien kunnen slechts p ě m a n g k o e 's van de laatste voor de volvoering van het ritueel zorgdragen.

P a k o n wordt in het Beknopt Sasaksch-Nederlandsch Woordenboek van Dr. R. Goris ²⁾ omschreven met: 1) elke trance toestand; 2) speciaal een trancedans, uitgevoerd door de b ě l i a n of de patient, begeleid door een fluit en soms andere muziekinstrumenten, waarbij zij met de d ě w a spreken en aldus het medicijn vernemen. Deze omschrijving is juist, met dien verstande dat men slechts bij ernstige ziekte en langdurig ongesteld zijn hiertoe zijn toevlucht zal nemen. Ook kan de ceremonie zelf reeds genezing bewerkstelligen, zooals hier het geval was, waar R. Soedjono begin April 1941 het heeft laten houden op zijn erf te Goenoeng Kĕmbar, twee heuveltjes ten W. Z. W.

op $\pm$ 3 K.M. van Sĕlong, hoofdplaats van de onderafdeeling O.-Lombok, zoo wel ten behoeve van een patient aldaar als om het uit eigen aanschouwing rustig te kunnen observeeren en noteeren. Reeds omstreeks 1922 nog als practiseerend arts te Sĕlong werd hij geraadpleegd door een patiente, die door de uitspraak van een p ě m a n g k o e bij het p a k o n houden naar Sĕlong was gestuurd om daar (zonder nadere aanduiding) genezing te erlangen.

De wensch tot het houden van p a k o n gaat uit van rechthebbende(n) op de(n) patient(e): ouders of grootouders, echtgenoot(e) en kinderen, in het algemeen dus familie. Mede door zijn langdurigheid tamelijk kostbaar, blijft het doorgaans beperkt tot de meer welgestelden onder de w a k t o e t ě l o e, al kunnen ook minder-welgestelden het doen houden, wanneer zij familiebanden hebben met een p ě m a n g k o e, hoe ver de verwantschapsgraad dan ook is. Voor w a k t o e l i m a met geld of relaties onder de p ě m a n g k o e 's is het houden van dit ceremonieel evenzeer mogelijk als voor w a k t o e t ě l o e, hoewel ze er niet veel gebruik van zullen maken. Voor hen die niet beschikken over de noodige geldmiddelen of betrekkingen is het doen houden uitgesloten.

Het p a k o n-ceremonieel, dat 4 of 8 dagen duurt, begint gewoonlijk op een

*) Een uiterst summiere beschrijving in TBG 65, 1925 p 55-6 bij Haar: De heilige weefsels van de „waktoe těloe” op Oost-Lombok.

1) Voor literatuur omtrent de tegenstelling w a k t o e l i m a en w a k t o e t ě l o e onder de Moslimsche bevolking van Lombok raadplege men:

A. W. L. Vogelesang: Eenige aantekeningen betreffende de Sasaks. Kol. T. 11. 1922. p 260—306.

J. C. C. Haar: De heilige weefsels van de „waktoe těloe” op Oost-Lombok. TBG. 65. 1925. p. 38—89.

Prof. G. H. Bousquet: Quelques sanctuaires Sasaks, de Lombok. TBG. 79. 1939. p 239—51.

Dr. R. Goris (met medewerking van Prof. G. H. Bousquet). Een merkwaardige plechtigheid in een bijzonder heiligdom. Djawa 19. 1939. p 46—53.

Prof. G. H. Bousquet: Recherches sur les deux sectes musulmanes (W3 W5) de Lombok. Revue des Etudes Musulmanes (verschenen in 1940?)

2) Publicatie Kirtya Liefcrinck-van der Tuuk, Singaradja (Bali) [1939; te beschouwen als nr. 7—10 der Mededeelingen] p. 216 kolom 1.

Zondagavond of op een Donderdagavond, evenals de gewoonte is in de Bodha-désa's Gandjar, Pěngantap en Těndaoen om op Maandag en Vrijdag oogstfeest te houden ¹⁾). Het benodigd aantal officianten, de langdurigheid en hiermee gepaard gaande kostbaarheid van het ritueel brengen met zich mee, dat men er slechts zelden meer toe overgaat. Het particulier en huiselijk karakter is van dien aard, dat er slechts weinig bezoek van bureu bij plaats vindt, en dan nog maar gedurende een deel van den geheelen tijd. Deze omstandigheden bemoeilijken het inwinnen van inlichtingen naar dit ritueel bij anderen dan pěmangkoe's.

In het onderstaande is getracht met de grootst mogelijke nauwkeurigheid weer te geven, wat er gebeurde gedurende vier dagen onder leiding van een pěmangkoe uit Songa', W.Z.W. van Šělong; in andere streken van Lombok en gedurende een achtdaagsch ceremonieel zal wellicht vrij wat anders op te merken zijn. Dit moge een ander maal beschreven worden; het leek beter nu reeds de beschrijving te geven van het O. L. ceremonieel, in de hoop dat met-tertijd andere beschrijvingen (van anderen) volgen zullen.

Voorbereidingen. Minstens drie dagen vóór het houden van pakon wordt het verzoek hiertoe gericht tot de hiervoor uitgekozen pěmangkoe, voor zoover bekend altijd een oude vrouw, welke dan nog haar helpers moet kiezen, zorgen voor de gamělan-spelers en offerbenodigdheden. Tevens moet bepaald worden of het streven van het ceremonieel zal gericht zijn op djěloněntoenan of kělěměntoenan d.w.z. bij het aanbreken van den dag neerdalen van

de godheid, of bij het aanbreken van den nacht, de twee hiertoe geeigende tijden. In het beschreven geval werd dit laatste gekozen, hetgeen dus ten gevolge had, dat des nachts gerust kon worden, en het ritueel voor een aanzienlijk deel slechts overdag plaats had en overzien kon worden.

Terwijl bij andere gelegenheden kon volstaan worden met één pěmangkoe, waren er hier vijf officianten aanwezig, waarvan één de algemeene leiding had. Een ander was toekang njěmbé', d.w.z. degeen i.h.b. die met sirihspeksel of gewijd water voorhoofd en fontanel bevochtigt van andere pěmangkoe's en patient(e). Deze was ook toekang (bě) lawas, d.w.z. degeen die zonder lontar voor zich zingt, zonder op dezelfde plaats te blijven ²⁾). Zij was het ook, die het verst weg zou raken in haar trance en die de eigenlijke bezwering bij de patiente zou te weeg brengen, de persoon op wie het aan zou komen door haar zang. De andere vier assisteerden en „versterkten" haar dan, of deden bij tijd en wijle niets; zelfstandig traden ze niet op. Drie waren oud; alle vijf hadden liefst oud moeten zijn, maar twee waren nog jong getrouwd en traden op als pěngiring, d.i. volgeling en vervangster; allebei familieleden van pěmangkoe's.

Eerste dag. 's Ochtends wordt met pijnlijke nauwkeurigheid het erf schoon-geveegd; alle steentjes worden verwijderd, alle grassprietjes uitgetrokken op de plaats waar den volgenden morgen de tětaring zal worden opgericht, het tijdelijk gebouwtje zooals dit wordt opgericht voor een hanegevecht, een feest of een paartje dat een vluchthuwelijk heeft ondernomen, en dat zoo aanstonds nader beschreven zal worden.

1) Over de Bodha's op Lombok schreef W. E. A. Asbeek Brusse: Eenige Mededeelingen over Lombok. TAG 2e serie, deel 16, 1899 p. 230. J. C. van Eerde: Aanteekeningen over de Bodha's van Lombok. TBG. 43. 1901. p. 290 — 310.

2) Zittend zingen mèt lontar vóór zich heet němbang; Zittend zingen zonder lontar vóór zich heet ngrambang.

Vervolgens wordt in de voorgalerij van het woonhuis in het uiterste Z. W. de nieuwe *tikar* gespreid, waarop nu de verschillende benoedigdheden worden klaargezet. Deze zijn opgemaakt onder de *loemboeng*, waarbij men de volgende *mantra* prevelde:

Noenas ampoen déwa Sagèlèng, Pantoeng Paloeng, Lingsar, Emboeng Poenti, adè' déwa toeroen, dinding akoe.

Ik roep de goedertierendheid (vergiftenis) in van de godheden van Sagèlèng enz. opdat de godheden mogen nederdalen; ompagger(t) mij¹⁾ (d.i. beschermt mij).

Ook prevelde een andere *pěmangkoe*:

Noenas ampoen déwa S. etc. bélé'²⁾, adè'koe aloes bagoes pěnoenasangkoe. Lamoen déwa sapa'wangga(?) ia adè' déwa ngěbèng ia sěgěr²⁾.

Ik roep ten zeerste Uw goedertierendheid in opdat mijn smeekbede eerbiedig en welgeformuleerd moge zijn. Wanneer de godheid medelijden heeft, moge zij aan de patient(e) volledig herstel schenken.

Deze zelfde *mantra* prevelen de *pěmangkoe's* 's namiddags bij het plaatsen der verschillende kommen,

schalen en bladen op de *tikar* (en de volgende dagen).

Deze benoedigdheden zijn:

- I. *bokor* (hooge koperen schaal), op den bodem vierkant geknipt pisangblad, waarop gezet en gelegd worden:
 - a. theekopje met *ěmpok*²⁾ (*rěkět poeti' těsiong* = gepofte korrels van witte kleefrijst als offer).
 - b. bord met
 1. *g lěkěs*²⁾.
 2. *g losse kěpěng's*.
 3. bladtrechtertje met tabak.
 4. peperhuisje (trechtertje) met *g stukjes boea'*
 5. trechtertje met *g stukjes gambir*.
 6. trechtertje met *g roko'*, elk gestoken in *kěpěng: roko' déwa*.
 7. stukjes *tjěkoeh* (*sěkoeh*)³⁾
 - c. bord met *kěmbang djěpoen* (kambodja).
 - d. los bovenop liggende *kěmbang boea'*.
 - e. een kris.

Dit alles bedekt met *těbola'* (deksel van gevlochten *ěntal-bladeren*).

- II. *bokor*, bodem bedekt met pisangblad

1) Haar in TBG. 65, 1925 p. 53 noemt, eveneens voor Songa' in het district Sakra, negen *kěmaliplaatsen* vanwaar ziekte-veroorzakende goden en geesten zouden afkomstig kunnen zijn. nl. de 4 hiergenoemde en Lombok, Měntédja. Loeangtoena, déwa Daranja en Patara Goeroe. Hij vervolgt: „Tot besluit van de plechtigheid belooft de *pemangkoe*, dat ingeval de ziekte wijkt, „door den reconvallescent een nieuwe saboek gemaakt zal „worden naar het model der Ragi Koenig Gagah Nga-„sem, of de Ragi Koenig Teloek Manoeke Toempah”. Het Lingsar dat hier bedoeld wordt is gelegen in desa Songa', wel te onderscheiden van het over heel Lombok beroemde half Hindoe-Balische, half Sasaksche heilgdom in West-Lombok, een paar K. M. benoorden den weg Mataram-Narmada. De drie andere werden reeds genoemd door J. Pauw in zijn nota: De Kěkombong Oemba' (Heilige draagdoek) in het gebruik bij de Sasaks van Oost-Lombok, TBG. 63, 1923 p. 193; volgens hem ligt Pantoeng Paloeng in desa Keselet, Sěgèlèng bij desa Roemboek, Emboeng Poenti' bij desa

Ganti. — Een boozen geest van Lingsar, Ampėnan. W, W. — L., vinden we bij Christan TBG. 63, 1923 p. 207.

2) S.v. *lěkěs* geeft Goris' Wdbk.: „langwerpig „gevouwen betelblad met een draadje vastgebonden en „met verdere toebehooren”. Behalve sirih-blad dus *gambir*, *apoeh* (*kapoer*=kalk) en *boea'* (*pinangnoot*). Terwijl evenwel [voor menscheijk gebruik het sirih-blad altijd getopt wordt, gebeurt dit niet bij de *lěkěs déwa*. Deze *lěkěs* zijn telkens twee bladen sirih, opgerold met weinig kalk, gebonden met weefgaren, en met *g kěpěng* erbij, voor elke *lěkěs* één. — Bij de Noordelijke Bodha's van Těbango wordt eveneens elke *lěkěs* voorzien van één *kěpěng*, evenwel de *lěkěs* door het gat van de *kěpěng* gestoken.

3) S.v. *tjěkoer* verwijst Goris' Wdbk. naar *sěkoeh*, waar hij opgeeft: „een aangenaam riekende plant, waarvan de bladeren en de wortel als medicijn gebruikt worden”; ook als kruiden voor groente.

- a. idem.
b. idem; alleen t j ě k o e h ver-
vangen door t j ě n d a n a
(sandel).
c, d, e en bedekking idem.
- III. d o e l a n g (houten bak), bodem
bedekt met pisangblad, waarop
a. 3 R ě m b a n g (zijden
slëndang; Jav.: l a s ě m) ¹⁾
b. 5 k ě r ě n g (vrouwenkain;
voor de 5 officianten).
c. 5 s a b o e k (lange kain's;
idem).
d. m ě n j a n (wierook) ter
grootte van een vuist, in
een tot een trechter gerold
blad.
e. k o e n j i t, een paar stukjes,
in idem.
f. t j a n é (aromatisch hout),
in idem.
g. g ě t ě p (betelnootschaar).
dit alles weer gedekt door
t ě b o l a'.
- IV. jonge klapper, ontdaan van de
bast, aan de bovenkant met vier-
kante opening, met de passende
uitgehakte deksel erin. Toegedekt
met t ě b o l a'.
- V. d o e l a n g als III, op bodem
pisangblad.
a. k ě m b a n g m a j a n g (de
pas ontsproten pinangbloem-
men).
b. bord met
1. g l ě k ě s (zonder k ě-
pèng; van binnen reeds
besmeerd met kalk).
2. trechtertje met b o e a'
3. trechtertje met m a k o
(t ě m b a k o)
4. trechtertje met g a m b i r.
- c. 2 p ě n g o e k o e p a n (aar-
den kommetje voor wierook).
alles gedekt door een t ě b o l a'.
- VI. koperen kom, maar kleiner; op
den bodem pisangblad; hierop:
a. 4 paar groote zilveren arm-
banden.
b. 4 paar groote zilveren voet-
ringen. ²⁾
alles gedekt door een t ě b o l a'.
- VII. b o k o r, klein en hoog, pisang-
blad op den bodem, hierop:
7 g ě n d i t (zilveren of gouden
ketting als gordel, met sluitplaten
in vorm van groote zilveren S).
gedekt door kleine t ě b o l a'.
- VIII. 2 s o e l i n g (groote bamboe-
fluit).
- IX. 2 g ě n d a n g (trom).
- X. 1 g o n g
- XI. 1 r i n t j i k (het kleinste soort
dubbel slagbekken, waarvan het
eene, in hout gevat, op den grond
staat, het andere in de hand
wordt gehouden).
- XII. 1 k a d j a r (kleine gong, die in
de hand gehouden wordt).
- XIII. 1 groote mand met
a. k ě r ě n g p o e t i h 10½ M.
(7 lapis) x 90 cM.
b. 2 witte hoofddoeken.
c. b ě n a n g p i s ě r a n (zelf
gesponnen draad om te we-
ven) 1 g o e l o e n g of s ě-
t o e k ě l (kluwen).
d. 2 k l a m b o e of l a n g s é
(met touw en k ě p è n g's;
d.w.z. k ě p è n g's bij wijze van
onze ringen en het touw bij
wijze van roe).

1) Ook op Bali worden voor ceremonieele doel-
einden kain's gebezigd, die nog geïmporteerd worden
uit de kuststroken van Oost- en Oost-Midden-Java.
Dragen doet men die niet; wat men draagt is navolging
van wat gedragen wordt door de tientallen Javanen
die men voortdurend ontmoet. In de Chineesche toko's
krijgt men het snelst overzicht van wat nu geïmporteerd
wordt, bij adatplechtigheden wat gedragen werd, van

wie dit afkomstig was, en hoe hier dus de Pasisir-
cultuur werd geïmporteerd, niet de Vorstenlandsche.
Vergelijk: Javaanse Volksvertoningen, Bijdrage tot de
beschrijving van land en volk door Dr. Th. Pigeaud
te Jogjakarta, Uitgave Volkslectuur, Batavia, 1938.

2) Dergelijke armbanden en voetringen worden
ook nog gebruikt bij besnijdenis en huwelijk.

Wanneer alles (I-IV en VIII-XIII) klaargezet is, gaan de pēmangkoe en haar helpsters eten, vervolgens sirihkauwen.

Omstreeks 4 uur in den namiddag begint de muziek: eerst de gëndang, daarna soeling, rintjik, kadjar en gong; de gënding heet déwa toa polos² an. Vervolgens wordt V-VII geplaatst, en de (leidende) pēmangkoe neemt haar plaats in, op den grond, vlak vóór de galerij, met het gelaat naar de tikar.

Gloeïende kool in een klapperdop wordt nu aangedragen door de pēngiring's, waarmee wierook wordt ontstoken. De toekang lawas begint te zingen om de geesten aan te roepen, waarvoor zij (zeer profane) pantoen's (lělaka') gebruikt, bv.

- a) Sapoe' tjélé tēpēn gandjēng
tēboe Bakong itja'-itja' —
Akoe dédé sēngkala barēng
djēma' laloe ndé' koegita'.
Hoofddoek van zijde met opstaande
slip
steeds trappen op suikerriet uit
Bakong —
Ik zing slaapliedjes wanneer wij
samen zijn,
morgen zal ik je niet kunnen zien.
- b) Goenoeng ěmbé tao'ta ngawis?
goenoeng tēapit si' lēndang —
Poendjoeng ěmbé si koetangis?
poendjoeng si tēapit si kēmbang.
Op welke berg moeten we gras
snijden?
een berg die omringd is door
vlakke —
Welke haarwong betreur ik?
de haarwong met bloemen aan
weerskanten.
- c) Boenga boendoe rēpēn soeli
bangkēt nēng Era'djangka —
Soeka djoeloe, nēsēl moedi
bētērēnēng ai' mata.

Bloemen veel bij elkaar, groeiend
op een rij,
sawah's in Era'djangka —
Vreugde eerst, spijt achteraf,
de tranen wellen op in het oog.

- d) Paré djélé lé' Djēlantik
anak ěmpa' ngakēn sia
Tima' mélé bēkasiḥ malik
dēngan pēnda' lai' ita.
Schuinstaande padi te Djēlantik
de jonge visschen eten zout —
Al willen wij nog op goeden voet
staan,
de ander heeft genoeg van ons.
- e) Apa gapit sida kaka' ?
lilih Gēntēr tao' ta noedja' —
Apa sakit sida kaka' ?
bada' bēndēr sang ta loepa'.
Wat klemt ge daar, oudere broeder?
padistampplaats te Gēntēr waar wij
stampen —
Wat scheelt u toch, oudere broeder?
zeg mij de waarheid, misschien
hebben we iets vergeten.
- f) Boenoet bēlé' dajan désa
sala' djoat poton Marong —
Bēroe' bēlé' tao'koe séda
boeloe polak bēngkoe anjong.
Een grote boenoet, ten Noorden
van de desa,
verkeerd nemen het uiteinde van
désa Marong —
Nauwelijks ben jij volwassen, of
ik ben gek van liefde,
gekrulde haren maken mij geheel
uitzinnig.

Tientallen dergelijke coupletten worden doorgezongen.

De drie oude vrouwen, pēmangkoe, bēlian en toekang lawas met de schouders bloot, een gewone kain en kēmbēn, nemen bloemen uit de bokor en steken deze in de haarwong. Nu nemen ze de kēmbēn's, doen ze om en gaan sirih

pruimen, zittende om de opmaakte bokor's op de vloer in de voorgalerij.

De pë mangkoe gaat nu de patiente sém bé' met gebruikmaking van bokor II. De patiente krijgt een slimoet rëmbang aan. De pë mangkoe doopt den wijsvinger in de borèh en sèmbè'-t twee pëngiring's. Daarna sprenkelt ze wijwater over de offers.

De pë mangkoe doet opnieuw wierook in de test en laat de bëlian en de twee pëngiring's diep wierookdamp opsnuiven, nadat ze de wierooktest eerst driemaal over het hoofd heeft bewogen van de vrouwen die in trance gebracht moeten worden, terwijl de toekang lawas doorzingt om de trance te bestendigen en te verdiepen.

Ze krijgen een kain om het hoofd, dat ze vlak boven de wierooktest houden. Ze vallen op den rug, blijven eerst roerloos liggen, en krijgen dan pols- en enkelringen en vingerringen aan. Nu beginnen ze de extremiteiten te bewegen, rollen vervolgens over den grond, waarbij de pë mangkoe ervoor waakt, dat ze zichzelf en de anderen geen lichamelijk letsel berokkenen. Nu wordt de toekang lawas bewierookt, al zingende; wanneer zij „weg" is, houdt haar zang op. De drie eerstgenoemden gaan zitten, en trekken zich de kain over het lichaam. Ze worden opgetild door de pë mangkoe en krijgen nu de kain netjes opgedaan. Ze zijn voldoende ontwaakt om zichzelf de saboek om te doen. De toekang lawas is het laatst in trance geraakt, krijgt de ringen als de anderen, wordt opgetild en met haar kleeding geholpen. Zij danst.

Er wordt weer mënjan toegevoegd, en voor de tweede maal inhaleeren bëlian en pëngiring's de wierookdamp, evenwel nog zonder voldoende resultaat.

De tweede pëngiring wordt daarop bewierookt; het wierookvat wordt weer drie maal boven haar hoofd gezwaaid.

Ze geraakt in trance en valt de andere pëngiring op de schoot. Men doet haar voet-, arm- en vingerringen aan.

De bëlian wordt weer bewierookt, geraakt nu in trance, wordt eveneens van ringen voorzien, waarna haar het hoofd bedekt wordt met een kain.

De pë mangkoe met boea'-bloemen in de hand draait nu om de kënjamën en de in trance verkeerende vrouwen, en begint te dansen. De andere vrouwen beginnen liggende met armen en beenen dansbewegingen te maken.

De bëlian is nog bewegingloos; de pë mangkoe draait haar om.

Pë mangkoe en bëlian draaien om hun lengte-as.

De pë mangkoe begint in zittende houding te dansen.

Ook de bëlian begint in zittende houding te dansen.

De pë mangkoe staat op en danst, zoo ook de bëlian gedurende een kwartier, terwijl de pë mangkoe niets doet.

Daarna gaan beiden weer zitten; de trance is voorbij en ze doen de ringen weer af.

De twee pëngiring's geven de hand aan den bekostiger van het ritueel en verkleeden zich; de schouders worden weer ontbloot en ze dragen een gewone këmbën.

De toekang lawas wordt bewierookt, terwijl de bëlian, voorzien van ringen (als boven) en een waaier, nog danst.

De eene pëngiring wordt bewierookt, geraakt in trance, krijgt ringen en waaier; haar wordt het hoofd bedekt met kain rëmbang.

Ze liggen stil, maar worden weer in beweging gebracht met zang, waarna een andere gënding gespeeld wordt, die geleidelijk versnelt.

De pëngiring komt weer bij, en gaat dansen, sterk draaiend met de partes posteriores.

Na een uur houdt de gamēlan op en gaan de twee dansenden zitten; het is nu 8 uur.

De patient krijgt te drinken uit de jonge klapper (kěnjaměň).

De pēmangkoe en de pěngiring's krijgen ook haar deel hieruit.

Ook de gamēlan-spelers krijgen allen een slokje, waarna rust intreedt, gedurende welke officianten en muzikanten rooken en sirih-kauwen.

Een half uurtje later begint het noeroenang, het doen neerdalen (van de geesten), waarbij de pēmangkoe niet meer danst, maar wel bělian en toekang (bě) lawas. Bij dit ngigēl déwa wordt zachtjes de gěnding déwa badjang gespeeld; soeling en gěndang beginnen, kadjar en rintjik volgen.

Wanneer de gamēlan luider klinkt, begint de bělian te dansen, gevolgd door de toekang lawas. Na een paar gongs maakt de bělian een sěmbah-beweging en gaat zitten naast de pēmangkoe.

De fluit gaat over tot rangsangan (prestissimo); de dans blijft evenwel gelijk te voren.

De toekang (bě) lawas transpireert, gaat zitten, maar begint na een minuut of 5 weer te dansen.

Pēmangkoe en bělian zitten stil, met de oogen gericht op de dans van de toekang (bě) lawas en sirih kauwende.

Even vóór 9 uur houdt de gamēlan op, het dansen is afgelopen, en voor dezen eersten dag is het einde bereikt.

Tweede dag. Allereerst moet 's morgens nu de tětaring opgericht worden, een tijdelijk afdak op niet meer dan 4 palen, dat na het ritueel niet voor iets anders gebruikt mag worden. Immers hier wordt de godheid geacht neder te dalen, zoodat dan later geen profaan gebruik meer mag gemaakt worden van het bouwseltje.

Eerst wordt onder de loemboeng een

stuk wit doek uitgespreid, dat de gewone handelsbreedte van 90 cm heeft en 7 x 150 cm lang is; het wordt met 6 vouwen gevouwen tot een zevendubbele laag. De hoeken worden met reepjes bamboe stevig vastgedraaid door pēmangkoe en bělian. Als langit (hemel) wordt dit nu opgehangen in de tětaring en heet běba oe. Hiervan wordt nu het midden bepaald, poesět (navel) geheeten, waaraan een bloemstuk komt te hangen, kěbonan radja of kěbonan déwa geheeten, dit laatste ook afgekort tot bondé. Ook aan de hoeken (in an poesět) komen bloemstukken te hangen, die echter niet half zoo groot zijn.

Het middenstuk, met een middellijn van een 60 cm, is de plaats waar de geesten geacht worden intrek te nemen en te blijven vertoeven tot het bělajar op het eind. Het moet bevatten: kěmbang boea' met als toppen
djěpoen,

„ sěrinata,

„ sandat,

„ tjěpaka,

„ djědjanti,

Deze zijn alle ook in de vier hoekstukken aanwezig; het middenstuk-alléén heeft ook nog

kěmbang kroton,

„ aloe²,

„ měntéga,

en alle mogelijke bloemen ter versiering.

Hiertusschendoor zitten gestoken

dao en até-até

boenoet waringin (w. met kleine bloem en klein blad).

Op den grond legt men een lanté van rotan, daarop een minder breede pandan-mat, daarop een nieuwe matras, daarop weer een pandan-mat. Nu brengt men hierheen over de nummers I—VII van den eersten dag; toegevoegd worden:

1 gěndi,

2 kussens met sloopen,

1 kěnjaměň (jonge klapper),

1 bokor met klapperolie,
1 bokor met water en bloemen,
1 waaier.

Omstreeks elf uur gaan pë mangkoe en pë ngirings naar den bekostiger van het ritueel toe om hem te groeten. De pë mangkoe heeft de schouders ontbloot, een saboek van rood goed, gewone këm bën, gëndit (zilveren buikband), en sarong; bëlian en toekang lawas zijn gekleed evenals de pë mangkoe, doch met een witte doek om de hals, armbanden en de rëmbang (lasëm) voor këm bën. Slechts deze drie dansen, zittende.

Omstreeks 12 uur wordt gespeeld de gënding déwa toa polos.

De pë mangkoe rijst op; de andere 2 volgen haar voorbeeld; ze dansen om de matras. Zoowel de pë mangkoe als de bëlian hebben een kris bij zich, genomen van de matras. De zangeres beweegt het middelste bloemstuk al zingende. Nu trekken ze de krissen uit de scheeden en dansen (masiatang-krijgsdans) om de matras, de zangeres met een djambé-bloem, in een beweging tegengesteld aan de wijzers van een uurwerk.

Na een poosje gaan ze zitten, en leggen de krissen neer.

De pë mangkoe maakt sémbé' met kambodja-bloemen, wrijft de patient op het voorhoofd.

Ook anderen die sémbé' wenschen te krijgen, zijn daartoe nu in de gelegenheid.

Er heeft niet meer plaats dan dit ritueel, dat de bedoeling, heeft eventuele booze invloeden af te weren en uit te drijven.

Tweede dag des middags. Pë mangkoe, bëlian en toekang lawas maken de verschillende bakjes weer in orde.

Des avonds om 7 uur begint het ritueel weer. Allen maken, hurkende om de bantëns, een soort sëm bah,

staan daarna opeens op. De zangeres heeft armbanden om.

De pë mangkoe is weer gaan zitten, maakt weer een sëm bah, staat weer op en danst op de matras, pakt met beide handen de poesët, raakt even de vier hoekbloemstukken en gaat met de anderen in een kringetje dansen, steeds tegen de wijzers van het uurwerk in. Terwijl de pë mangkoe zit, dansen bëlian en toekang lawas drie maal om de bantën.

De pë mangkoe gaat buiten het rijtje dansen, komt weer in de rij achter bëlian en toekang lawas, die nu eens vóóruit en dan weer achteruit dansen, waardoor ze bijna niet van haar plaats komen.

De bëlian gaat op de matras dansen, gaat er dan weer af en danst buiten de kring.

De zangeres blijft in de hoek dansen, en gaat dan weer in de kring dansen.

De pë mangkoe blijft steeds achter, danst, "op de plaats" gedurende ± 5 gong's, "maten", tijden besloten door een slag op de gong.

Dan gaat de bëlian voorwaarts, terwijl zangeres en pë mangkoe op de plaats blijven; daarna volgen ze de bëlian weer.

De pë mangkoe blijft in de Z.O. hoek hurken, en gaat dan weer in de Z.W. hoek zitten.

De beide anderen dansen door in een kring, eenmaal rond.

De bëlian komt achter de zangeres en danst weer rond.

De zangeres doet vlugge stappen en komt achter de bëlian.

De pë mangkoe blijft nog zitten.

De bëlian maakt vlugge stappen, terwijl de zangeres in de Z.O. hoek blijft dansen. Zoo komt de bëlian weer achter de zangeres. Deze gaat weer de kring rond, terwijl de bëlian in de hoek danst. Als de zangeres weer achter haar staat, gaat ze éénmaal rond, gevolgd door de zangeres. Nu neemt de zangeres

de waaier in handen en blijft weer in de Z.O. hoek. De bĕlian danst weer rond tot de hoek en blijft een oogenblik op de plaats dansen. Dan gaat de bĕlian op de matras dansen, met het front naar de sadjèn's, en begint op die plaats een rondedans; neemt een bos kĕmbang pinang en draait dan weer dansende rond. De pĕmangkoe staat op en volgt haar. Dan volgt de sĕmbah-dans rondom de bantĕn. De bĕlian gooit de bloemen weg, trekt haar kain poetih (van de hals) los en gaat daarmee dansen. De pĕmangkoe neemt een bos pinangbloemen, en zoo dansen ze weer rond, twee maal, en gaan weer op de Z.O. hoek dansen.

De bĕlian springt uit de tĕtaring en gaat met de pĕmangkoe dansen. De zangeres danst in de Z.O. hoek. Nu gaan de pĕmangkoe en bĕlian achter de zangeres dansen.

Ondertusschen wordt in een aarden pot vuur aangestoken door de twee pĕngiring's. Dit wordt steeds aangewakkerd, en aangebracht bij de Z.O.-hoek. De bĕlian en de pĕmangkoe loopen de zangeres voorbij en dansen samen buiten de kring. De pĕmangkoe gaat voor, gevolgd door de bĕlian, en komt weer achter de zangeres.

De pĕmangkoe vóór de bĕlian gaat een rondedans maken. Zoodra ze bijna in de Z.O. hoek gekomen is, gaan zangeres en bĕlian naar het vuur, gevolgd door de pĕmangkoe. De laatste gaat weer terug; zangeres en bĕlian gaan weer om de offers heen. De pĕmangkoe gaat vooruit tot de Z.O. hoek.

De pĕmangkoe neemt een kopje met borèh en olie en prevelt hierover: déwa Sĕgèlèng enz. Daarna zet ze dit weer neer en danst met de anderen.

Het vuur wordt aangebracht op plaats c en op den grond uitgespreid.

Bĕlian en zangeres trekken de doek

van de hals en dansen weer vóór het vuur, twee opeen volgende hoekpunten van de doek tusschen de vingers, zoodat de doek ontvouwen is als een vlag, met zwaaiende bewegingen.

De zangeres bedekt zich het hoofd dat ze boven de bloemen en offers houdt en trekt aan het middenste bloemstuk, de poesĕt, de kĕbonan déwa. Nu neemt ze de bokor in de handen, die gebruikt was voor de sémbé', loopt hard rond en dooft het vuur uit met haar bloote voeten. Op het gedoofde vuur wordt klapperwater gesprenkeld, dan worden er pas ontsproten pinang bloesem en kambodja bloemen opgeworpen, waarna men een mat over het geheel legt.

De zangeres drinkt weer klapperwater, gaat vóór de vuurplaats zitten en danst in zittende houding. De pĕmangkoe zit achter haar.

De bĕlian neemt de kom van de matras en zet 'm op 't hoofd, rijst op en danst naar de zangeres toe, vóór welke ze de bokor neerzet, waarna ze gaat zitten.

De zangeres tilt de bokor met beide handen op, zet 'm op het hoofd en blijft hurkende dansen op de tikar, zet de bokor dan neer, en draait zich de halsdoek als hoofddoek om het hoofd.

De patient wordt geroepen naar de stoep en krijgt een sléndang Rĕmbang om de hals.

De zangeres danst zittende met het hoofd voorovergebogen boven de bokor.

De bĕlian danst hurkende.

De pĕmangkoe staat op, gaat naar de bĕlian en begint zittende te dansen.

De zangers blijft op de plaats en rust; zij geeft de bokor aan de pĕmangkoe.

De pĕmangkoe gaat naar de patient om deze te njémbé'.

De bĕlian geeft hierna de hand aan

den bekostiger van de plechtigheid; samen met de zangeres brengt ze de bokor weg.

Nu gaan ze met zijn drieën om de matras zitten; de gamëlan verstomt.

Ieder die om sémbé' vraagt, krijgt deze.

Hiermee is de déwa-toa-dans afgeloopen.

Muzikanten, pëmangkoe, pëngiring en zangeres gaan sirih-pruimen.

Tweede dag 's avonds ± 8 uur.

's Avonds van den tweeden dag begint de déwa-badjang-dans, uitgevoerd door de twee pëngiring's. De kleeding is gelijk aan die van de pëmangkoe, alles nieuw. Ieder twee gëndit's, arm-, voet- en vingerringen. Veel bloemen in het haar gestoken. Eerst krijgen ze een sémbé' van de pëmangkoe.

De gamëlan doet gënding déwa badjang hooren. De dans vindt plaats niet om de offers in de tëtaring maar op een willekeurige plaats in de open lucht. Dit duurt voort tot een uur of 10 in den nacht.

Den derden dag 's morgens gebeurt er niets. Pëmangkoe, bëlian, zangeres en pëngiring's houden evenwel de wacht bij de sadjèn's (offers). Voorts is men druk in de weer met het maken van verschillende soorten van tikël (gebak van kleefrijst en klappervleesch) voor den volgenden avond en het dan plaatsvindende bëlajar¹⁾.

's Middags, evenals den vorigen middag, aanbieden van offers.

's Avonds om ± ½ 8 begint de gamëlan met gënding déwa toa, in marschtempo.

¹⁾ Bëlajar wordt in Goris' Wdbk. weergegeven met: de hemelreis van de ziel van een overledene; in ons verband moeten we eronder verstaan: de terugreis van de neergedaalde godheid.

De officianten zijn gekleed evenals den vorigen dag.

Terwijl de gamëlan doorspeelt, gaan allen zich (ver)kleeden.

De pëmangkoe neemt een kambodja-bloem, en met water, dat zij uit de bron gehaald heeft, besprenkelt ze de verschillende dingen. Ook het gezicht van bëlian en zangeres wordt besprenkeld.

De pëmangkoe steekt zich een kambodja-bloem in het haar.

Ook de anderen steken zich een kambodja in het haar. De pëmangkoe besprenkelt daarna zichzelf gezicht en armen met het wijwater.

De pëmangkoe heeft geen witte halsdoek om, de beide anderen wel.

In het algemeen kan opgemerkt worden dat dezen avond, wanneer de officianten niets anders te doen hebben, zij (kě)toepat vlechten.

Alle drie nemen plaats vóór de matras en maken sëm bah-bewegingen, waarna ze opstaan. De pëmangkoe begint te dansen, gevolgd door de anderen. Ze loopt vooruit en komt achter de zangeres, en de bëlian achter de pëmangkoe.

De zangeres doet één rondedans en blijft dan in de Z. O. hoek; de pëmangkoe snelt vooruit, gevolgd door de bëlian en komt weer bij de zangeres. Zoodra de pëmangkoe achter komt, gaat de zangeres verder en begint de rondedans weer. De zangeres komt in de hoek en blijft weer op de plaats dansen, met de pëmangkoe en de bëlian achter zich.

Het tempo van de gamëlan wordt opgevoerd.

De zangeres blijft op de plaats dansen, maar de pëmangkoe maakt een rondedans. De bëlian gaat op de matras dansen. Wanneer ze er weer van afgedaald is, wordt ze gevolgd door de pëmangkoe. (De zangeres blijft in de hoek).

Pëmangkoe en bëlian maken weer een rondedans.

De patient verschijnt, begeleid door twee gekleede pëngiring's, en wordt op de matras gezet tusschen twee pëngiring's in.

Wierook wordt gebracht.

Pëmangkoe en bëlian gaan zitten. De bëlian brengt een spuwbak voor de patient; de zangeres danst door.

Wierookdamp wordt naar de verschillende offers toegewaaid, zoo ook naar de këbonan.

Nu worden de handen en armen van de patiente gemasseerd, de voeten en beenen tot aan het bovenbeen.

De wierooktest wordt weggebracht.

De pëmangkoe neemt een kris, en zij, zangeres en bëlian groeten den bekostiger der plechtigheid.

De pëmangkoe en de bëlian dansen met de kris, de zangeres met djambé'-(pinang-)bloem, waarbij ze een rondedans maken.

De krissen worden half in de scheede gestoken.

Pëmangkoe, bëlian en zangeres gaan zitten en trekken de kris geheel uit de scheede.

De fluit geeft een krachtiger geluid, waarna ze opstaan en weer een halven rondedans maken met de kris.

De bëlian gaat met getrokken kris vóór de patient staan.

De pëmangkoe gaat achter de patient staan, en daarna aan de linker en dan aan de rechterzijde van de patient.

De zangeres met de sirihbloem maakt hiermee slagbewegingen tegen de zieke.

Pëmangkoe en bëlian leggen de krissen neer; zij dansen vóór de patient.

De pëmangkoe neemt, dansende vóór de patiente, een bokor, en zet die dan neer om er eenige kopjes wijwater in te doen. Daarna staat ze weer op en brengt de bokor naar de patiente, zet die vóór haar neer, en neemt eenig wijwater uit de bokor, geeft een sémbé' aan de patiente.

Ook alle muzikanten krijgen een sémbé'.

De patiente mag opstaan en weggaan. Zangeres en bëlian doen weer een rondedans.

De pëmangkoe blijft inmiddels bij de bantën's en prevelt.

Vervolgens gaat de pëmangkoe achter de zangeres dansen.

De gamëlan vertraagt; allen gaan zitten.

De zangeres zet de sémbé' klaar; de pëmangkoe helpt haar.

De bëlian plaatst een bokor voor de pëmangkoe, die hierover formules prevelt:

De gamëlan versnelt weer.

De pëmangkoe besprenkelt de gamëlan met wijwater en verdeelt sirih onder de muzikanten, waarna de gamëlan stopt.

Ondertusschen wordt weer vuur aangemaakt.

De gamëlan begint te spelen met een tempo als van een militaire marsch.

De bëlian brengt vuur in een tēpa' (aarden pot, meestal gebruikt voor 't wasschen van borden en kommetjes) en gooit dit op den grond.

De zangeres en de bëlian gaan een rondedans maken, terwijl de pëmangkoe zit te prevelen. De laatste staat daarna op en gaat een rondedans maken met de andere twee.

Nu zitten pëmangkoe, zangeres en bëlian weer om de matras en maken sēmbah-bewegingen.

Vervolgens staan ze weer op.

De zangeres gaat op de matras dansen en raakt hierbij alles aan, legt haar halsdoek af en spreidt deze uit.

Het ritueel verloopt evenals den vorigen avond; de patient wordt geroepen, naar de matras geleid, waar zij zittende tusschen een pëngiring links en een pëngiring rechts, een sémbé' krijgt.

Derde dag. Avond.

De avond van den derden dag geeft geen ritueel, doch slechts de voorberei-

ding voor dat van den vierden en laatsten dag. Wanneer er voldoende tikël (vlechtwerkjes) gemaakt zijn voor de topat (kětoepat), worden ze in de keuken van inhoud voorzien en in trosjes van vijf in rijen aan een lange bamboe opgehangen om het water te laten uitsiepelen. Het zijn niet minder dan

200 topat gèdèng poenti'
 „ „ „ njioer
 „ „ „ těrèng
 „ „ lěpas.

Vierde dag. 's Morgens.

Omstreeks 11 uur wordt onder de loemboeng geplaatst:

- 3 doelang's (nu d. pělajaran geheeten) bevattende twee bosjes (gantoes) van 10 tikël's;
- 2 borden met rijst, gedekt door pisangblad, welke eerst bewierookt zijn;
- 2 gebraden kippen met volledig ingewand
- 1 tros (5 stuks) topat lěpas
- 1 tros (5 stuks) mondo' = njioer
- 1 „ „ „ gèdèng těrèng
- 2½ boengkoel (5 stuks) topat gèdèng poenti'
- 2 arit (sisir) gèdèng poenti'
- 1 rondon (tot waterschap gevouwen pisangblad) ěmpok² (gepofte rijstkorrels).
- 1 rondon goela kělapa.
- 1 rondon sia (zout).
- 2 gantan (lěkěsan van gambir, sirih, boea', apoeh en tēmako) těkodjong (in trechtervorm) + 9 kèpèng's.

Dit alles ligt op klapperblad en is toegedekt door een těbola'.

Verder worden klaargezet een aantal doelang's met gebraden kip(pen) voor alle officianten en behulpzamen:

- 1 d. met 1 k. voor de kooksters in de keuken
- 1 d. met 3 k. voor de ama' korong (gamělan-spelers)
- 1 d. met 2 k. voor de patient

- 1 d. met 2 k. voor de pěmangkoe
- 1 d. met 2 k. voor de bělían
- 1 d. met 2 k. voor de zangeres
- 1 d. met 2 k. voor de 1e pěngiring
- 1 d. met 2 k. voor de 2e pěngiring
- 1 d. met 1 k. voor de kěmali (déwa Sěgèlèng etc.)
- 1 d. met 1 k. voor de bondé of kěbonan déwa.
- 1 d. met 1 k. voor de kiai die de doa sělamět moet uitspreken over de bij hem geleende krissen, over welke wijwater wordt gesprenkeld, en die hij bij het terugkrijgen moet beprevelen opdat ze weer even krachtig zullen zijn als vroeger. Behalve deze voorbereidingen heeft er geen ritueel plaats.

Vierde dag. Namiddag.

Omstreeks vier uur in den namiddag vindt het ritueel weer voortgang en wordt beeindigd.

Pěmangkoe, bělían en toekanglawas, gekleed evenals den vorigen dag, brengen onder de tětaring (behalve het bovengenoemde)

- 1 bokor water voor het bad van de patient, welke gezet wordt naast de bantěn's
- 3 x 9 djěmboeng (kleine Chineesche kommetjes) inhoudende boeboer poeté' en bovenop boeboer béa' (witte en „roode” d.i. bruine pap), alsmede
- 3 x 9 kopjes santěn, welke zij naast de matras zetten aan de Zuidzijde. De verdere boeboer gaat in twee aarden potten, één voor de boeboer poeté' en één voor de boeboer béa'; deze zijn bestemd voor de werksters in de keuken. Naast de djěmboeng's zijn 9 waschkommen met water geplaatst om de handen in te waschen

Zoodra men dit alles klaar gaat zetten, begint de gamělan tē spelen; dit houdt



1. 1-2 pëngirings. 3) zangeres. 4) bëlian.
5) pëmangcoe en toekang gamëlan.



2 bëlian.



3. zieke op matras.



4. palëng.



5. njëmbé'.



6. zangeres.



7. begin krisdans.



8. krisdans.

omstreeks een kwartier aan. Hierna beginnen allen de boeboerte verorberen.

Vervolgens moet boeboes gewreven worden, d.i. zalf, bestaande uit rijstemeel en andere ingredienten. De zangeres bereidt deze op een pipisan, waarbij ze een ronde steen gebruikt om mee fijn te wrijven; achter zich heeft ze een bokor staan, rechts van zich de gëndi, en links van de pipisan een kopje voor de boeboes. Onderwijl prevelt ze voortdurend de aan het begin van dit verslag medegedeelde formules. Behalve rijst bezigt ze:

k ě m b a n g	d j ě p o e n	1
„	s a n d a t	1
„	t j ě p a k a	1
„	t ě r o e n a	1
„	s ě r i n a t a	1
„	b o e a'	6

s ě k o e h
a d a s

Eén bolletje boeboes wordt in een bokor gedaan, en met het zoo tot geneesmiddel gemaakte water de patient gebaad. Deze heeft de schouders ontbloot, de sarong tot de oksels en wordt nu op de matras zittende overgoten. Daarna krijgt de patient een s ě m b ě'; mag dan opstaan en weggaan. Gedurende het baden speelt de gamĕlan.

De resteerende boeboes wordt in bolletjes-vorm in flesschen gedaan en bewaard, om gebruikt te worden wanneer onverhoopt de patient in recidive mocht vervallen.

Inmiddels wordt voor allen rijst klaargezet, bestemd om genuttigd te worden na het b ě l a j a r, nadat de geesten uit de b o n d ě weer omhooggevaren zijn naar de plaatsen van herkomst.

De beide jeugdige pengiring's gaan dansen.

Zonsondergang. (na ě k m a n o e k).

De gamĕlan begint weer te spelen, eerst langzaam en dan in versneld tempo.

De patient wordt op de matras gezet.

De p ě m a n g k o e en de p ě n g i-

ring spreiden een s ě l i m o e t van wit goed uit en gaan eronder liggen.

Ook de patient moet mee eronder gaan liggen.

Daarna mag de patient weer gaan zitten met een stuk wit goed over het hoofd.

Plotseling houdt de gamĕlan op, en de plechtigheid is afgelopen: de godheid is gevloten, hetgeen de b ě l i a n heeft gevoeld door een rilling.

De gamĕlan wordt weer bespeeld.

De zieke die nog onder de s ě l i m o e t zat, mag nu heengaan.

De b ě l i a n gaat naar de gamĕlan en verdeelt de 44 k ě p ě n g onder de gamĕlan-spelers bij wijze van getuigegeld.

De p ě m a n g k o e verdeelt de 44 k ě p ě n g van het bord onder de ouderen (p ě m a n g k o e, b ě l i a n en zangeres).

De gamĕlan begint te spelen.

De b ě l i a n brengt wierook in een wierook-komfoor en begint de krissen te wierookken; de mantra van den k i a i (onverschillig hierbij of het een k i a i w 3 of w 5 is) is de d o a s l a m ě t.

Daarna wordt het wierook-komfoor weggebracht.

De strootjes worden van k ě p ě n g's ontdaan, alle k ě p ě n g's bij elkaar gedaan in een t ě b o l a'.

De b ě l i a n komt met een k ě b ě n (mand met deksel) inhoudende 244 k ě p ě n g, 1 o e k ě l (kluwen) b ě n a n g p o e t ě' en l ě k o' (sirih), b o e a' (p i n a n g), b ě r a s en een wit bord met 244 k ě p ě n g bij den bekostiger van het ritueel, verklarend dat 44 k ě p ě n g van het witte bord voor de k ě m a l i zijn, waarvoor de p ě m a n g k o e ze in ontvangst neemt, en 44 k ě p ě n g van de k ě b ě n voor de a m a' k o r o n g (de gezamenlijke muzikanten), de overige 2 × 200 voor den bekostiger van het ritueel.

Allen gaan eten.

De t ě t a r i n g wordt omvergegooid.

Het p a k o n -ritueel is afgelopen.

AANVULLENDE BIBLIOGRAPHIE

AANGAANDE DE SASAKS VAN LOMBOK 1920 — 1941.

DOOR

Dr. C. HOOYKAAS

MET MEDEWERKING VAN

Mevr. Dra. van BAAL

Afgezaagd is langzamerhand de uitspraak, dat het hoog tijd wordt, een expeditie uit te rusten naar Java, aangezien we zeer onvoldoende ingelicht zouden zijn omtrent allerlei zaken. Hoewel het helaas nog steeds in velerlei opzicht juist is, geldt deze uitspraak in ieder geval in veel sterker mate van Lombok. Toch ligt dit slechts op 24 uur varen van Soerabaia, en wordt regelmatig eenige keeren per week aangedaan, terwijl het wegens tusschen dien aard is, dat er moeilijk een bewoonde plaats te vinden is, die niet bereikt kan worden in één dag.

Maar men vaart via Bali, het troetelkind van kunst en wetenschap, bestuur en touristen, missie en zending Lombok komt daarna, als stiefkind. De residentie heet BALI (luid, met heldere a en i) en Lombok (zacht en dof). Zoowel de practische diensten (boschbouw, landbouw, volksgezondheid, waterstaat) als wetenschappelijk onderzoek (Kirtya Lieftrinck-van der Tuuk) zijn geconcentreerd in het excentrische Singaradja. Men woont en werkt op Bali, tourneert op Lombok.

Het is zeer begrijpelijk, dat in het dagelijksche leven Lombok minder belangstelling trekt en aandacht krijgt; verwonderlijker is dat ook bij wetenschapsbeoefening dit zoo onverholen aan den dag kan komen. Toch zal men in de hier volgende bibliographie hiervan te zijner plaatse eenige krasse staaltjes kunnen vinden, die zonder de minste moeite vermenigvuldigd hadden kunnen worden. Het is dan ook een groote verdienste v/h destijdsche Curatorium v/d Lontarstichting Kirtya Lieftrinck-van der Tuuk te Singaradja, de vervaardiging v/e beknopt Sasaksch-Nederlandsch woordenboek geentameerd en geacheveerd te hebben.

Evenwel, al blijft er zeer veel te onderzoeken en te verrichten op Lombok, er is toch ook reeds het een en ander gedaan. Maar wat daarover bekend gemaakt is en in druk toegankelijk, is zóó verspreid, dat het ontgaat aan hen die gewoonlijk slechts een korten diensttijd op (Bali en) Lombok slijten. Hoewel het niet veel is, en meermalen ook niet veel zaaks, loont het toch misschien wel de moeite, het eens bij elkaar te halen en in een bibliographie te vereenigen.

In de eerste plaats voor hen die iets weten willen, en nu met een paar minuut bladeren en snuffelen of vinden wat ze weten willen, of tenminste waar ze het zooal zoeken moeten, of zich overtuigd kunnen houden dat de hen interesseerende zaak nog niet is onderzocht, tenminste niet in druk toegankelijk gemaakt (hetgeen niet zeggen wil dat er niets over bestaat in dagboeken en maandrapporten, brieven en vertoogen, memories enz. ¹⁾). In de tweede plaats voor hen die iets willen onderzoeken, maar geen dubbel werk verrichten moeten, omdat dit nu juist al is behandeld.

¹⁾ Deze bibliografische proeve moge ook een stimulans zijn voor allen die meer en beter weten dan in de gedrukte literatuur algemeen toegankelijk gemaakt is, om over te gaan tot publicatie, daarmee tot verbetering en verruiming van onze kennis.

BALI en LOMBOK, Overzicht der Litteratuur omtrent deze eilanden tot einde 1919 door C. Lekkerkerker, Archivaris van het Bali-Instituut 1920, 456 blzz., wordt zeer geprezen door Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan in TKNAG, 2de reeks deel XXXVIII no. 1, Januari 1921 p. 107-8. Terecht; het is een onvolprezen compendium, dat slechts lijdt aan dít gebrek, dat het veroudert. Men is geneigd en gewend, het op te slaan, en daarmee te willen volstaan, terwijl er steeds nieuwe studies en artikelen bijkomen, nu reeds bijna 21 jaar lang. Van Lombok alleen heb ik het nooit geteld, maar wel van Bali + Lombok, dat Lekkerkerker tot 1920 75 boektitels heeft, terwijl er voor de periode 1920-1940 reeds een 250 gevonden zijn. Tijdschrift-artikels had Lekkerkerker tot 1920 dikke 500, terwijl er van 1920-1940 zeker 1000 bijgekomen zijn!

Wie aandachtig de jaarverslagen las van de (Kon.) Vereeniging „Koloniaal Instituut” te Amsterdam, heeft daarin jaarlijks één of meer zinsneden kunnen vinden van den archivaris van het Bali-Instituut C. Lekkerkerker over de voortzetting van zijn bibliographisch werk. Hij verzamelde boeken, tijdschriften, krantenartikelen, betrekking hebbende op Bali en Lombok, en excerpeerde ze. Hier-naar informeerende, kreeg ik van den Directeur der afd. Volkenkunde de geheele verzameling toegestuurd, om er naar goedvinden mee te handelen. Het bleek dat ze in verschillende stadia van bewerking verkeerden, terwijl de latere jaren minder volledig bijgehouden waren.

Zoo goed en zoo kwaad als men te Singaradja een bibliographie kan maken, heb ik de gegevens van L. aangevuld, het geheel laten tikken (doorslag op Bibliotheek Kon. Bat. Gen.) in den toestand waarin ik het kreeg. Bij het samenstellen van ondervolgende proeve is dankbaar gebruik gemaakt hiervan. Nog een tweeden voorganger had ik in Dr. R. Goris, die in handschrift een Sasaksch pendant vervaardigd had van zijn zoo nuttige: Overzicht over de belangrijkste literatuur betreffende de cultuur van Bali over het tijdvak 1920 — 1935 in Mededeelingen der Kirtya Liefcrinck-van der Tuuk, Aflevering 5, 1937 Singaradja-Solo p. 15 — 45. Hij versterkte me in het besef, dat mijn tijdroovend werk ook door hem, met oneindig veel langer plaatselijke ervaring, nuttig geoordeeld werd.

De inrichting van deze bibliographie sluit echter niet zoozeer aan bij Goris' titellijst op cultureel gebied v/d belangrijkste werken, als bij Lekkerkerker met zijn nuttige uittreksels. Niet alleen de Soembawaneezen van O.-L. zijn buiten mijn opzet gevallen, ook de Baliërs van W.-L. zijn niet behandeld of alleen soms aangestipt; zij beide kunnen voor het overgroote meerendeel beter in oogenschouw genomen worden bij Soembawa en Bali. Voor zoover evenwel de Bal. vorsten zich bemoeiden met Sas. zaken en hierin verandering aanbrachten, heb ik gemeend dit te moeten opnemen. Ik verwacht dat tegen deze grensbepaling geen bezwaren zullen gemaakt worden.

Echter zouden wel bedenkingen kunnen rijzen hiertegen, dat ik soms veel te kort en soms te lang geweest ben. Te kort vinde zijn verontschuldiging ten eerste in plaatsgebrek (door geldgebrek), ten tweede in het inzicht dat ten grondslag ligt aan den opzet. Wie te maken heeft met bv. het adatrecht, *moet* nu eenmaal Nieuwenhuysen's dissertatie en eenige adatrechtbundels vóór zich hebben, waarvan dan verder ook geen lange excerpten behoeven vervaardigd te worden. Maar voor een kleinigheid laat men niet een dik boek uit een verre bibliotheek komen; dan werd dit juist nogal volledig geexcerpteerd. Aan het uittreksel zelf is — meen ik — duidelijk te merken of er alleen punten uit de oorspronkelijke verhandeling zijn aangestipt om er de aandacht op te vestigen, dan wel meer gegeven werd.

In tegenstelling tot Lekkerkerker heb ik geen jaarverslagen geëxcerpeerd. Wat Boschbouw, D. V. G. en Diergeneeskunde, Landbouw en Onderwijs, Opium- en Zoutregie, Pandhuiswezen en Topografische Dienst, Volkscredietwezen en Waterstaat op Lombok deden, zoeken men in de jaarverslagen dezer diensten. Een uitzondering is gemaakt voor de spaarzame handschriften en weinig talrijke ethnographica, die uit tientallen weinig verbreide jaarverslagen en jaarboeken bijeengebracht zijn. Slechts boeken en studies, ook alle aparte verhandelingen uit die jaarverslagen (Top. Dienst), werden hier verwerkt, daar men die het moeilijkst vindt en het gemakkelijkst over het hoofd ziet, aangezien ze over zooveel periodieken verspreid zijn. Mocht deze opzet door gebruikers niet juist geacht worden, dan houd ik mij aanbevolen voor mededeeling. Deze bibliographie, die op de hiertoe ongeschikte plaats Singaradja vervaardigd moest worden, is een *proeve*, voorbereiding voor een bibliographie betreffende 25 jaar Bali en Lombok 1919 — 1944, aanvulling dus op Lekkerkerker. Wenschelijkheid van een bibliographie, bruikbaarheid van deze bibliographie heb ik willen toetsen, en zelf ervaren wát ik er aan heb en hoeveel tijd het me kost.

Voortdurenden steun ondervond ik van den Bibliothecaris van het Kon. Bat. Gen., Prof. Dr. A. J. Bernet Kempers en zijn medewerkers, waarvoor ook hier dank worde uitgesproken. Vrijwel alles wat in deze aanvullende bibliographische proeve behandeld wordt, is nu ook aanwezig te Singaradja op de Kirtya Lieftrinck-van der Tuuk, veel eveneens te Denpasar op het Bali-Museum, de plaats die op den langen duur zeker het centrum moet worden van de bestudeering van Bali (en Lombok?).

Uitdrukkelijk zij erop gewezen, dat alleen de literatuur van 1920 - heden verwerkt is, en het raadplegen van het werk van Lekkerkerker verondersteld wordt. Wel weet ik, dat dit voortreffelijke boek in den handel niet te krijg is, nieuw noch antiquarisch, maar in de eerste plaats is het reeds op verscheidene centra aanwezig, en in de tweede plaats moet het eerlang weer kunnen besteld worden. Daarin staan wel Bali en Lombok door elkaar, maar het aanstrepen van het Lomboksche is waarlijk geen te groote moeite. Het verraad van Tjakranegara en de Lombokschat hebben wel de meeste pennen in beweging gebracht, en dat waren dan nog meer krijgskundige dan Balische —, doch nauwelijks Sasaksche zaken! Naast van Eerde, Elbert (en Lieftrinck) hebben we niet zoo veel!

Het had den voorkeur verdiend, in formaat en letter aan te sluiten bij Lekkerkerker, maar dit was uitgesloten. Nu het uiterlijk toch anders moest zijn bij dit partieel vervolg, zijn er nog eenige wijzigingen aangebracht. Een enkele afkorting is veranderd, verscheidene nieuwe aangebracht, woorden van titels soms zelfs, wanneer dit geen schade deed aan de duidelijkheid.

Lekkerkerker onderscheidt A. Afzonderlijke Geschriften (alleen over Bali en Lombok), B. Artikelen over Bali en Lombok uit tijdschriften en andere periodieken, en C. Gegevens over Bali en Lombok uit boeken en tijdschriftartikelen, die niet uitsluitend over deze eilanden handelen — een geschikte manier om de overweldigende stof te verdeelen. Goris deed het anders; hij liet heele gebieden ter zijde, en bracht een verdeling aan in A. Godsdienst, B. Adatrecht, C. Geschiedenis en Oudheidkunde, D. Bouwkunst, Beeldhouwkunst, Kunstnijverheid (N. B. voor de andere bouw- en beeldhouwkunst zie men onder C), E. Dramatische Kunst en Muziek, F. Taal en Letterkunde, G. Diversen, met verscheidene verwijzingen over en weer. Ik heb gemeend beter te doen, bij deze veel minder

omvangrijke stof, geen dezer beide verdeelingen te gebruiken, en alleen de chronologie in acht te nemen, terwijl binnen elk jaar de alphabetisch volgorde toegepast werd.

Lekkerkerker geeft vervolgens D. Staats- en Bijbladen van Ned.-Indië en gegevens uit de Javaansche Courant met betrekking tot Bali en Lombok; de bladen zijn behandeld door Mevr. Dr. J. van Baal. Voorts E. Land- en Zeekaarten van Bali en Lombok, terwijl ik bij een vervolg van de algemeen toegankelijke documentatie er voor Bali zeker aan zou hebben toegevoegd F. Films en G. Gramfoonplaten. Voor Lombok evenwel zijn F en G helaas nog niet noodig en E vervalt met het oog op den oorlogstoestand.

Tenslotte heeft Lekkerkerker registers, een zaakregister en een personenregister. Een register maakt men op een bibliotheek, niet op een schooltasch, en een *personenregister* leek mij overbodig waar de auteurs zóó kennelijk gedrukt staan op zóó weinig bladzijden. Een *zaakregister* op deze bibliographische proeve, die samengesteld is op de bovengeschetste wijze, zou niet alleen onvoldoende worden, maar geheel misleidend. Een waarlijk bruikbaar zaakregister zou alleen vervaardigd kunnen worden op de boeken en artikelen zelf. Maar dit zou niet alleen een uiterst tijdroovende arbeid geworden zijn, doch bovendien zou het den omvang van deze proeve minstens verdubbeld hebben. Hoewel ik door het vervaardigen hiervan toon, bereid te zijn om tegemoet te komen aan redelijke verlangens, vraag ik me toch af, of een zóó samengesteld register de moeite waard zou zijn.

Als gezegd houdt samensteller zich aanbevolen voor alle literatuur-aanvulling en feitelijke verbeteringen en aanvullingen.

Singaradja, September 1941.

Gebezigde afkortingen

aant(t). = aantekening(en)
aanw. = aanwinsten.
afd. = afdeeling.
afh. = afhankelijk.
afk. = afkomstig.
afl. = aflevering.
afz. = afzonderlijk.
alg. = algemeen(e)
A. R. = Assistent-Resident.
arch. = archipel.

b. = bundel.
B. = Bali, Baliër(s),
Balisch(e),
Balische letter.
B. B. = Binnenlandsch Bestuur.
b/d = bij de(n).
b/e = bij een.
bel. = belangrijk.
beh. = behalve.
bep. = bepaald(e) (lijk),
bepaling(en).
bet. = beteekenis.
bev. = bevolking(s).
b/h = bij het.
BKI = Bijdragen tot de
Taal-, Land en
Volkenkunde van
N. I., uitgegeven
door het Koninklijk
Instituut enz.

Ctr. = Controleur.

d/e = door een.
de(n)z. = de(n) zelfde,
d/h = door het.
distr. = district(en).
doorl. = doorlopend.

eenv. = eenvoudig.
eil. = eiland(en).
e. s. v. = een soort van.
ethnogr. = ethnografie,
ethnografisch(e).
ex. = exemplaar.

G. = Goenoeng.
geb. = gebergte.
geh. = gehuwd.
gew. = gewest(elijk).
gr. = groot(e).
gvt. = Gouvernement.

hs. = handschrift(en).

I. = Indië, Indisch(e).
i/d = in de(n).
ill. = illustratie(s).
Ind. = Indisch(e).
Indon. = Indonesisch(e)
inh. = inheemsch(e).
inl. = inlander(s)
inlandsch(e).
Inst. = Instituut.

i. v. m. = in verband met
i/z = inzake.

j. = jaar, jaren.
jg. = jaargang.

k. = kĕmali'.
KBG = Koninklijk
Bataviaasch
Genootschap
van Kunsten en
Wetenschappen.

KBN = Kawi-
Balineesch-
Nederlandsch.
kl. = klein(e)
KLT = Kirtya Liefcrinck-
van der Tuuk.
Kol. = Koloniaal,
koloniale.

L. = Lombok,
Lomboksch(e).
Lat. = Latijnsche letter.
lit. = literatuur.
ll. = leerlingen.
L. O. = Lager Onderwijs.
Loc. = Locomotief
(Semarangsch dagblad).

M. = Midden.
mag. = magisch(e).
m/d = met de(n).
m/e = met een.
m/h = met het.
Med. = Mededeeling(en).
Moh. = Mohammedaan(sch).
Mosl. = Moslim(sch).

n. = naar.
N. = Noord(en), Noordelijk(e)
Nat. = Natuurkundig.
NBG = Notulen van
de Algemeene
en Directie-
vergaderingen
v/h Bataviaasch
Genootschap enz.
n/d = naar de(n).
n/e = naar een.
n/h = naar het.
N. I. = Nederlandsch-Indië.
NION = Nederlandsch
Indië, Oud
en Nieuw.

O. = Oost(en), Oostelijk(e).
o. a. = onderafdeeling.
o/d = op de(n).
o/e = op een.
o/h = op het.
o. l. v. = onder leiding van.

p. = pagina.
opp. = oppervlakte.

Red. = redactie.
Res. = Resident(ie).
resp. = resp ctievelijk.

S. = Sasak(s).
Sasaksch(e).
schr. = schrijver.
sec. = secundair.
S. H. = Soerabaiaasch
Handelsblad.
St. = Studiën.

t. = ten.
T. = Tandjoeng.
TBG = Tijdschrift
voor Indische
Taal-, Land-
en Volkenkunde
uitgegeven door
het Koninklijk
Bataviaasch
Genootschap,
t/d = tot de(n)
t/e = tot een.
t/h = tot het.
T(KN) AG = Tijdschrift
van het (Koninklijk
Nederlandsch)
Aardrijkskundig
Genootschap.
Top. = Topografisch(e) (n).
Ts. = Tijdschrift.

u/d = uit de(n).
u/e = uit een.
u/h = uit het.
uith. = uitheemsch(e).

v. = van en voor.
VBG = Verhandeligen
van het (Kon.)
Bataviaasch
Genootschap.
v/d = van de(n).
v/e = van een.
Ver. = Vereeniging.
vert. = vertaling.
vertaald.
verz. = verzameld,
verzameling.
vg. = vergelijk
v/h = van het.
Vk. k. = Volkenkunde,
Volkenkundig.
vr. = vrouwelijk,
vrouwen.
Vr. O. = Vreemde Oosterlingen.

W. = West(en),
Westelijk.
Wdbk. = woordenboek.
w 3 = waktœ tĕloe
of waktœ tiga.
w 5 = waktœ lima.

Z. = Zuid(en)
Zuidelijk.

1919.

Bemmelen, Dr. W. van: Bezoek a/d Rindjani. Nat. Ts. v. N. I. 78, 1919 p. 45 — 54.

Schr. bezocht den Rindjani-top, Ségara Anak en Baroedjari, geeft een summier relaas v/d tocht met eenige cijfers (aanpeilingen van andere toppen, hoogtemetingen enz.)

1919.

Bemmelen, Dr. W. van: Naar hooge toppen en diepe kraters. Batavia 1919.

Hierin: Naar het bergslot der Godin Rindjani, Med. Ned. Alpen-Ver. 16, 1918 No. 1 p. 16 — 56, met ill. naar photo's van schr. Overgenomen uit Javabode. Een boeiende beschrijving v/d tocht d/e bergsport-beoefenaar bij uitnemendheid.

1920.

Ethnographica ; Aanw. Jaarverslag 36 Museum R'dam. 1920.

p. 4: Van J. C. Mann, Ctr. B. B. te Sèlong, een Voor-Ind. weefsel, No. 24. 538.

Dit is een ex. v/d vooral uit N.-Celebes bekende „fosso"-doeken, zoo genoemd naar hun gebruik bij feestelijke gelegenheden. Het zijn losse katoenen weefsels, van 3 tot 6 M. lang en $\pm$ 1 M. breed, waarop in rood en zwart episoden uit Oud-Ind. heldendichten zijn geschilderd. Dit doek stelt voor een tafereel v/h Ramayana en wel de kamp tusschen Rama bijgestaan d/h apenleger en Ravana met zijn leger van raksasa's.

p 10: Van denz. een grasmes, mesje voor het oogsten van rijst, 3 bamboe-kokers voor weefspoelen, waarvan 2 i/d gespleten vorm, No. 24. 539 — 43.

4 inh. katoenen weefsels, zwart en wit geblokt of fraai roodbruin gestreept als eenv. weefpatroon, ontstaan door kleurwisseling van schering en inslagdraden, No. 24. 544 — 7.

2 zijden slèndangs „plangi" met aniline kleuren uitgevoerd op witte Chin. zijde (24. 548—9). De één, 326 cm lang en 49 cm. breed, is in hoofdkleur dieppaars, verlevendigd door oranje, geel en rood met hier en daar wat groen er sec. (dus zonder knooping) opgebracht. De einden v/h doek m/d franje zijn helder oranje, dat tegen het paarse middenveld is afgezet met diepe en steile golflijnen in fraise en wit. Deze lijnen zijn door rijging „tritik" verkregen. De andere van ongeveer dez. afmetingen, heeft een groen middenveld, waarop door middel van „plangi" onbeholpen figuurtjes in wit, paars, groen en oranje zijn aangebracht. Het geheel is omzoomd door vlekkerig oranje. De beide doeken afk. van Ai'-Anjar, waar dit „plangi"-kleuren wordt toegepast.

Voor het vervaardigen van deze plangi-doeken ook wel gebatikte zijden slèndangs uit Rëmbang ingevoerd, waarop dan ook de oorspr. figuren zichtbaar blijven. Of het resultaat daardoor fraaier wordt?

1920.

Groothoff, Ir. A.: Een studie over het Inl. waterschapswezen (soebakwezen) op B. en L. De Waterstaatsingenieur 8, 1920 p 98 — 101.

Schr., Hoofdingenieur b/d Dienst v. W. en E. te Bandoeng, moet door tijdgebrek verwijzen naar Lekkerkerker C 158 XV. Zijn materiaal dateert van voorjaar 1916 uit W.-L. Hij wijst op 2 factoren, vrijwel geheel ontbrekend op Java:

a) de groote eenheid in het waterrecht;

b) het innig verband tusschen de techniek der bevoeiingen eenerzijds, en de soebak-instelling als administratief-rechterlijke organisatie v/d coll. waterbelangen in een bep. gebied anderzijds. — In W.-L. soebakwezen meer van boven op dan van onder op ingesteld. Invoering van soebaks onder S. bevolking van M.- en O.- L. niet gelukt voor of na 1894, hoe extra noodig ook door waterschaarschte. Ten slotte résumé reglement Rëmëng-gebied in W.-L. uit 1813.

Red. neemt uit Ind. Gids over: Lekkerkerker B 504.

1920.

Handschrift: Aanw. jaarverslag 36 Museum R'dam 1920.

p 4: Van J. C. Mann, Ctr. B. B. te Sèlong: een Arab.-Jav. hs.; primbon vlgs. Dr. H. H. Juynboll, d.i. boek met tooverformules en gebeden, uitleggingen van droomen, gelaatkunde, sterrenwielarij, enz. Het bevat verder eenige teekeningen. w. o. die v/d Dierenriem.

1920.

Hengeveld, Dr. G. J. N.: Geologische onderzoeken t. b. v. 's Lands Waterstaat-, Gewestelijke- en Gemeente-werken in N. I. Landsdrukkerij, Weltevreden. Deel II [jaren] 1916 — 7 in 1920.

Hierin resultaten v/e onderzoek op B. en L. na de aardbeving van 21 Jan. 1917.

Pl. XXVII: Overzichtskaartje van L. 1:750.000, waarop de wegen.

p 89: L., orographisch en geologisch overzicht.

fig. 58: Padivelden op L. en de Rindjani.

fig. 59: De watervang Swangi bij Sakra, in aanbouw. Enkele gedeelten, vnl. t. Z. en O. v. Praja, nog zeer dor; daar steppenvegetatie. Een draineering der terreindepressies en de bevoeiing der hooggelegen gedeelten zou deze streek gemakkelijk voor de rijstcultuur vatbaar kunnen maken.

p 219: Weg Praja-T. Loear gedeeltelijk nog in aanleg. Aan te leggen weggedeelten Mataram-Tandjoeng (Inmiddels beide voltooid C. H.). Groote plannen: doortrekken naar Bajan (1941: gerealiseerd). Ook tegen het smokkelen 2 plannen: een doorsteek naar het N. tusschen G. Tampola en Poenikan, en over Lingsar tusschen Rindjani en Poenikan, enz.

p 230: Drinkwatervoorziening Mataram en Tjakranegara te Lingsar.

1920.

Pandecten v/h adatrecht: Kol. Inst. A'dam. Med. IV, afd. Vk. k. 2, V. Het Erfrecht. A'dam 1920.

Bewerkt door Mr. I. J. Bloem, Mr. M. Haisma, Mr. H. M. Kits van Heyningen, Mr. F. M. J. Holdert, Mr. P. Lugt, Mr. J. E. Mulder, Mr. V. W. Ch. Ploegman, Mr. Th. Rijnenberg en Mr. T. Volker.

O. l. v. Mr. C. van Vollenhoven worden door studeerenden te Leiden, in hoofdzaak studenten, die zich bekwamen voor de Ind. rechterlijke macht, de in boeken en tijdschriften verspr. Eur. aantt. over het Adatrecht verz. in stelselmatige orde en met gebruik van eenvormige rechtsbenamingen.

De gegevens over B. en L. zijn in elk Hoofdstuk en Stuk te vinden onder G 16, terwijl alle citaten doorl. zijn genummerd. (Vg. Lekkerkerker C 179).

1920.

Schwartz, H. J. E. F.: Gids voor den bezoeker v/d Ethnogr. Verz. Zaal B: B, en L. Batavia 1920.

Uit het voorwoord: Dank zij de belangrijke aanwinsten v/d laatste jaren geeft de verz. ethnogr. voorwerpen van B. en L. thans een duidelijke voorstelling v/h leven der B. Het materiele cultuurbezit der Sasaks daarentegen is allertreurigst vertegenwoordigd, slechts door twee voorwerpen (spat. v.C.H.)

1920.

Vissering, Mr. G.: Muntwezen en ciculatie in N. I. A'dam 1920.

Over kèpèng's op B. en L. p. 252 ev. N.a. v/e onderzoek, door Dr. Steinmetz in 1926 (Kol. St. 10 afl. 5 p 754) aldus geresumeerd: „In dit verslag worden de met bestuursambtenaren, de hoofden en de bevolking gevoerde besprekingen gereleveerd en wordt een overzicht gegeven v/d muntverhoudingen op B. Voorts wordt vermeld, dat geen bezwaar bestaat tegen de verdere geleidelijke invoering van onze munt, waarmede reeds sinds eenige jaren een aanvang was gemaakt. Wel bestond op verschillende gronden bezwaar tegen de algeheele verdrijving v/d kèpèng, in verband waarmede i.h.b. onder het oog wordt gezien, welke econ. bet. is verbonden a/d verkoop van artikelen, ter waarde van één of slechts enkele kèpèngs, zoomede de plaats, welke de kèpèng i/d godsdienst inneemt. Mr. V. zet uiteen, dat het aantal artikelen, hetwelk voor 1 kèpèng kan worden gekocht, zeer gering is en wijst er verder op, dat de godsdienst niet bepaald het gebruik van kèpèngs voorschrijft en men evengoed Holl. geld kan gebruiken. Op alle plaatsen waar Mr. V. besprekingen heeft gehouden, werd de wensch uitgesproken dat de invoering geleidelijk zou geschieden. Er werd echter genoeg mee genomen, dat de zuivering nog één jaar zou worden uitgesteld en de duur daarvan dan minstens op 3 maanden zou worden gesteld. Het verslag houdt nog in een berekening v/d kèpèngvoorraad, v/d benodigde pasmunt en een voorstel nopens de verdeeling v/d a/d bevolking uit te geven Holl. munt.”

1921.

Blumenthal, Dr. M.: Bergwandlungen und Bergstudien auf der Insel Lombok (Niederl. Ost-Indien). Jahrbuch des Schweizer Alpenclub, herausgegeben vom Zentralkomitee des Schweizer Alpenclub, 55e Jahrg. 1920, Bern 1921, p 53-75.

Met kaartje van N.- en M.-L., cartons aangevende vacantiereis van schr. Sept.—Oct. 1918, en carton: schetskaartje der Caldera v/d Ségara Anak (naar W. van Bemmelen, vgl. 1919). Op de hoofdkart is de L. sche reisroute van schr. aangegeven; kaartje: Schematische geologische schets v/d Rindjani-top (voor deze top. opgegeven 3795 M; vgl. Jaarversl. Top. Dienst 1919, dat hetz. getal noemt) en 5 fig. i/d tekst; benevens 4 blz. foto's, opnamen v/d schrijver (veel naar Elbert).

p 53. Algemeene geografische orienteering. Stelt de opp. 572 K.M.² (?? een cijfer overgeslagen?) De 3 vulkanen Poenikan, Rëndjani, Nangi. Het distr.-Hoofd van Pringgabaja had tot verbazing van schr. een Fiat-auto en gaf dezen, die slechts met zijn bediende reisde, zijn schrijver mee als tolk, en 8 dragers.

p 58. A/d voet v/d Ridjani 1). In Swéla. (360 M boven zee), de resten v/d Nangi-vulkaan 2140 M., geen kegel meer. Indigo-ververij in Swéla; daar was juist een besnijdenisfeest van 10 knapen van ± 5 jaar, en een bruiloftsstoet.

p 61. 2) over den Poesoekpas. (n. Sëmbaloen-Boemboeng) 1640 M. Schr. moest in Sëmbaloen-Boemboeng den magang wegens diens vermoeienis terugzenden.

p 63. Naar den Rindjani-top 1. Traverseering a/d N.-helling. Een dozijn andere Sasaks ging mee om i/d caldera v/d Ségara Anak op herten te jagen, zonder een pë mang koe. Schr. ziet daarin een bewijs, dat de heiligheid v/d berg niet meer zooals vroeger wordt gerespecteerd. Over de flora ter plaatse p 64-5. De schr. stelt naar ouderdom gerangschikt:

1. Plawangan-krater, thans vulkaanruïne,
2. Centrale krater, thans de caldeira met het meer;
3. De Rindjani-top-krater, afnemende werkzaamheid, i/h solfatarenstadium;
4. De Baroedjari, werkzaam, giet lavastroom uit, p 66.

2) Naar den top (25 Sept 1918). Daarbij nam hij 2 v/d Sas. dragers mee, doch moest deze op 3300 M. hoogte achterlaten. Schr. bereikt den top p 68.

3) A/d Ségara Anak. Hier bleef schr. eenige dagen in zijn bivak. Het berrancodal v/d Koko' Poetih is a.h.w. de ingangspoort v/h heiligdom v/d Batara v/d Rindjani. Deze Koko' Poetih werd nu, i/d drogen tijd, alleen door de heete bronnen gevoed, het meer stond laag. Op 26 Sept. beklom de schr. de Baroedjari, niet door middel v/e vlot over het meer, maar langs door een Sas. aangewezen pad kwam hij a/d voet, verder over een lavastroom. I/d kraterwand zijn al groote scheuren; zoodat deze wel spoedig zal instorten. Op 27 Sept. bestijging v/d Sangkaréan Daja, de slanke spits, W. v/d Koko' Poetih, die van zee uit zichtbaar is; schr. meent de eerste te zijn, die deze bestijging maakt. Een jagerspad; hier trof hij Inl. pelgrims in witte kleeren; last v/d grasbranden, door hertenjagers aangericht. (Het was juist na de Poëasa). p 72. In de

Sëmbaloenbergen. 1) Morphologie p 73 noot 1. Schr. bestrijdt de meening van Elbert en van Heek, dat de Sëmbaloen een dubbele krater zou zijn (Elbert constr. zelfs een derde krateromtrek). Schr. houdt de rug „Sëlong lioen” eer voor het uitgespuwde erosie-relief der breeksystemen aan beide zijden. Ook de gelaagdheid der agglomeratie duidt o/e vulkaan, zij het met meer eruptiepunten. Noot 2: een groote lavastroom, waarschijnlijk u/d Rindjani-helling en N. tot bij Sëmbaloen voortdringend, onderbrak de normale verdere ontwikkeling en damde een dal af; daarna meervorming en opvulling met alluvium. p 74. 2) I/d S. dorpen (o/d Sëmbaloen-vlakte) p 75. 3) Besteigingen. Terugreis n/h W.; bezoek a/h Poenikan-massief, na 1 dag op Narmada.

1921.

Encyclopaedie van Ned. (O.)-I.: Tweede druk, onder red. van D. G. Stibbe. Vierde Deel: Soemb.-Z. 's Gravenhage Martinus Nijhoff/Leiden N.V. v/h E. J. Brill 1921.

Tandjoeng p 259 („Sas. district v/d o.a. W.-L., res. B. en L.”).

Tjakranegara p 366 („Vroeger de verblijfplaats v/d Vorst v. L; zie LOMBOK. Ook de naam v/h B. district in de o.a. W.-L.”).

West-Lombok p 765 („o.a. der afd. L. v/d res. B. en L., omvattende het Bal. gebied v/h eil. onder een ctr. met Mataram als standplaats. W.-L. bestaat u/d B. distr.: Tjakra-Negara-N. en -Z., Mataram en Pamëang, en de S. distr. Ampënan-O., A.-W., Groeng, Tandjoeng en Bajan.”).

N. B. De hierop volgende alinea: bevolkingssterkte 2000 zielen, koppensnellen, ruilhandel enz. hoort kennelijk bij voorafgaand artikel West-Koetei — echter niet gesignaleerd in Toevoegselen en Verbeteringen.

1921.

Lekkerkerker, C.: Regenbezweering door steenen, slangen en palingen op de Kl. Soenda-eill. Verslag Ethnologen-bijeenkomsten te A'dam 1921-4 p 28-36.

Schr. wijst op onmiskenbaar verband tusschen klimaat v/e landstreek en godsdienstvormen (i. h. b. de primitieve) harer bewoners: Steenen-, slangen- en palingvereering i. v. m. regenmagie eigen aan landbouwgodsdiensten in regenarme streken, 1^o subtropen, 2^o tropen met duidelijken O.-moesson, hoe ver uiteengelegen ook.

Verband tusschen steen-cultus en slangen- of paling-cultus ontgaat schr.

Phallus- en slangendienst gaan soms samen (palingen geven vruchtbaarheid C. H.)

In genoemde streken ook vereering van vader-uitspansel, die moeder-aarde bevrucht; dit op de Kl. Soenda-eil. sterk ontwikkeld, los van Hindoe-invloed.

I Steenen; als plaats voor regenverwekking a/h meer v/d Rëndjani.

Te Lingsar, o/d grens v/h B. en v/h S. gebied, vindt men in één heiligdom a/d ééne zijde de heilige palingen der B., a/d andere de heilige steenen der half-moh. S, de zgn. w3, ± 20 steenen in rijen. B. en w3 offeren bij beide.

De w3 op Sëmbaloen-hoogvlakte hebben versch. heiligdommen, k ë m a l i; steenen, waterbronnen, boomen. Voor elke k. 2 heilige doeken, een mann. en een vr., k o m b o n g o e m b a', i/h dorp bewaard. Vereering der k. door m a n g k o e bijgestaan door p o e d j a n g g a's. Heilige steenen b/d Bodha's doen denken aan regenmagie.

II Slangen vereering wël bekend van eill. W. en O. v. L., niet van L. Boedjangga als slang en voor versch. functionarissen van andere godsdiensten.

III Paling vereering van Lingsar.

Als conclusies geeft schr. o. a.:

IV Men vindt zoowel eenvoudige vruchtbaarheidsmagie d. m. v. steenen, palingen en slangen, als de beschouwing, dat slangen en palingen geesten in zich herbergen, die regen en menselijke vruchtbaarheid schenken.

V Uit de steenen ontstaan primitieve beelden en lingga's voor dez. doeleinden.

Hoe kwam de primitieve mensch tot deze regenmagie? Gissingen hieromtrent voorgedragen.

Discussie met de heeren Joustra, Poerbatjaraka, Dr. A. C. Kruijt, Prof. Mr. Steinmetz.

1921.

Lekkerkerker, C.: De Baliërs, in: De Volkenkunde van N.I. in monographieën, uitgegeven o. l. v. Prof. J. C. van Eerde, A'dam deel II, 1921 p 148-82.

In Tiende Jaarverslag [over] 1920 v/d Ver. Kol. Inst. te A'dam [1921] p 50 wordt dit aangeduid met „een schets over B. en S.”. Iets dergelijks is niet uitzonderlijk, doch gewoon; merkwaardig is slechts dat dit zelfs kon gebeuren bij Prof. van Eerde, L.-deskundige, leider v/h boek en de afd. Volkenkunde, chef v/d heer Lekkerkerker.

Toegegeven moet, dat a/d S. welgeteld 12 regels gewijd zijn.

1921.

Nijverheid op L.: Ind. Mercur. 44e jg. no. 40, 7 October 1921, p 671.

Te Ampenan vertoeft een oud-administrateur, de heer Hajel, die plannen heeft om op L. suikerfabrieken op te richten, terwijl de heer J. F. Lankamp bezig is om katoenfabrieken op te richten op L. en Celebes. In aansluiting aan dit bericht vernemen wij uit de Ind. bladen, dat de kans op vergunning voor de oprichting v/e suikerfabriek op L. zeer gering is, wël voor katoen- en cassave-cultuur. Deze berichten waren a/d Loc. geseind (zie ook N. R. Ct. 22 Sept. 1921 Ocht. A.).

1921.

Pandecten v/h Adatrecht: Kol. Inst. A'dam. Meded. IV, afd. Vk. k. 2.

VI. Het recht om te huwen en het recht inzake verlovings. A'dam 1921.

Bewerkt door mr. B. E. R. N. D. Engelbert van Bevervoorde, W. F. M. Bosschart, mr. J. J. G. Gobius du Sart, mr. J. H. Heslinga, mr. R. Siegenbeek van Heukelom, dr. W. Huender, mr. J. G. Krijger, mr. R. M. Rinkel, mr. A. Roodvoets, mr. H. L. van Uchelen en mr. J. H. Weidner.

O. l. v. Mr. C. van Vollenhoven worden door studeerenden te Leiden, in hoofdzaak studenten, die zich bekwamen voor de Ind. rechterlijke macht, de in boeken en tijdschriften verspr. Eur. aant. over het Adatrecht verz. in stelselmatige orde en met gebruik van eenvormige rechtsbenamingen.

De gegevens over B. en L. zijn in elk Hoofdstuk en Stuk te vinden onder § 16, terwijl alle citaten doorl. zijn genummerd. (Vg. Lekkerkerker C 179).

1922.

E[erde], J. C. v.: De Volksnaam Bodha in N. I. T. A. G. Jan. 1922. Med. p 109-10.

Op Java en L. is de naam Bodha voor een beschavingstijdvak en voor een bep. volksgroep bekend. Verwijzing naar TBG 53, 1901, p 292. Met den Boeddha-verlosser heeft de naam niet te maken. De naam Bodha is ook op Z.-Sumatra in zwang. De Mohammedanen noemden elk afgodsbeeld „boed” en hielden alle heidenen voor boeddhisten. Eenzelfde onwetendheid als in Europa zelfs bij beschaafde lieden, die van Hindoe's sprekende, wanen, dat deze Boeddhisten zijn. Toch is er geen enkele Hindoe-Boeddhist; het Boeddhisme is reeds eeuwen lang uit Hindoestan verdwenen. In navolging der vreemde Mohamm. spreken thans ook de Javanen van wong boeda en djaman boeda: heiden, heidensche tijd.

Mede zich steunende o/e plaats i/e brief van wijlen Prof. Kern van 27/5 '02 herhaalt schr. nog eens . dat de benaming Bodha als volksnaam i. d. Ind. Arch. afk. is v/d Mohammedanen. Ze bedoelen daarmee: heidenen.

1922.

Ethnographica: Aanwinsten der Verz. v/h K. B. G. v. K. en W. NBG. 59, 1921 afl. 4 p 315 sub 21.

Aanbod Controleur O.-L. Ethnogr. Verz. betr. S. bevolking v. O.-L. aan te vullen. Dankbaar aanvaard, aangezien de collectie betreffende de S. i. h. a. nog wel eenige lacunes vertoont.”

1922.

Horsting, Kapt. L. H. G.: With the Camera through the Isle of L. Sluyters' Monthly, East India Magazine, Vol. III, no. 7 Juli en 8 Augustus 1922, p. en 95-9.

Met foto's: de baai van L., a/d O. kust; o/d rijstvelden van L.: gezicht o/d Rindjani; langs een weg i/h binnenland; de Rindjani gezien v/h N.; gezicht o/h O.-deel v/h ringgebergte, genomen u/d pasanggrihan van Sëmbaloen; de vijvers van Narmada; de O. kust v/h eil. tusschen Tandjoeng Loewar en Laboan hadji.

Groot verschil met B. Op 8 KM. v/d W.-kust verdwijnt de Hindoe-indruk. Baliërs tot Tjakranegara, het grootste dorp v/h eil. „once the scene of a disaster such as had never before happened to the Dutch E. I. Army.”

L. bezocht door lijn 23,25 en 26-27 v/d K. P. M. Pasanggrihan en hotel te Mataram of logeeren te Narmada. Soms kan men niet te Ampenan a/d pier landen; dan door een prauw zich o/h strand „laten gooien”.

Mataram A. R. park-gedenknaald-Tjakranegara. De hoge muren door zeer lage vervangen. Links v/d weg een mooi aangelegd park met vijver en landhuis, overblijfselen v/e vorstelijk lustverblijf, nu ambtel. woningen. Korte beschrijving v. Narmada; niets dergelijks in Indië.

Een ander vorstelijk verblijf te Lingsar; gebouwen vervallen, maar de vijvers vermoord voor de heilige palingen. Als een huwelijk kinderloos blijft, echtpaar naar Lingsar, gooit één kèpèng i/d vijver; als daarna één v/d palingen naar de opp. komt, zal het gebed verhoord. Vischrijkd. m Str. Alas in soorten en hoeveelheid.

Markt te Tandjoeng Loear. Pasanggrihan te Swéla, per auto te bereiken. Mooi gezicht op Str. Alas en Soembawa en Rindjani. Eerste maal beklommen 1908; daarna 3 x, de 4de m. 1917; de 5e en v. z. v. bekend de laatste in 1918 door Dr. Blumenthal (zie geill. beschr. in Jaarboek Zwits. Alpenclub 1920). Gevaarlijk, moeilijk. Schr. beklom de Kondo (zie Jaarverslag Top. Dienst over 1919 en 1920) en keek in de lodr. krater, 1800 M. boven Sëgara Anak. Van Swéla naar meer langs de Koko' Poetih, te bereiken via Sadjang (dus omweg over Sëmbaloen, 1100 M.). Indruk v/d Rëndjani-krater.

1922.

Koesoemah Atmadja: De Moh. vrome stichtingen in Indië, diss. Leiden 1922. 124 p.

Bijlage I: Overzicht v/d rapp. der Hoofden van Gew. B., uitgebracht in 1921 n. a. v/e vraag naar een opgave v/d in hun gewest voork. wakgoederen, hun door de Commissie van Bijstand voor het adatrecht te Batavia gedaan.

p 108-10 Residentie B. en L., p 109-10 Afd. L.:

I/d o. a. W. - L. zijn vele gronden, waarvan de opbrengst geheel ten bate van moskeeën is, doch voor zoover bekend geen huizen als anderszins. „Zeër beslist weet de bevolking dat ze t. b. v/d godsdienst zijn. Deze wakaps dateeren alle v/d vorstentijd. Men kan dus zeggen, dat zij alhier verbreid zijn. I/h geheel zijn wakap: 43 ténah 214 pëtjërakèn sawah, 7 ténah 457 pëtjërakèn tuin, 8 ténah 400 pëtjërakèn rëndang, toebeh. aan 42 masdjids.”

I/d o. a. M. - L. „waren reeds vroeger i/d vorstentijd eenige sawahs aangewezen voor het onderhoud v/d moskee. Dit zijn van oudsher wakapvelden, echter bedragen deze velden in M. - L. slechts 13 ténah, zoodat hier het antw. m. i. „zeër zeldzaam” moet luiden.

I/d o. a. O. - L. „werden vroeger i/d vorstentijd, na overleg, i/d desa door de bevolking gronden beschikbaar gesteld voor het onderhoud v/d moskee. Daardoor vindt men nu dat bij vele moskee's wakapgronden behooren tot een grootte van 2 tot 6 ténah; andere stichtingen voor liefdadig of godsdienstig doel komen hier niet voor. Waar men bij een vrij groot aantal der moskee's ($\pm \frac{1}{3}$) zulke gronden vindt, zou het antwoord voor O. - L. moeten zijn „verbreid”.

1922.

Schrieke, Dr. B. [J. O.]: Allerlei over de besnijdenis i/d Ind. Arch. T B G 60, 1921, p 373 — 578; 61, 1922, p 1 — 91.

p 20-5 Besnijdenis-ceremonieel bij de „Sasakers" in het landschap Karangasëm (Zuid-Bali) door J. A. Latumeten.

p 25-9 Besnijdenis in W.-L. door R. Ramlan.

De Gvts. Ind. arts. te K. A.: Moslims te K. A. 5 à 6.000, als regel in afz. desacomplexen te midden v/d Hindoe-Baliërs. Hun woningbouw even onvoldoende. In sommige dessa's versch. misigit's. Geen geprononceerd religieus leven.- Besnijdenis voorschrift van Nabi Ibrahim. Slamatan na afloop noodzakelijk, $\pm f_2$ à t_3 .— Jongens op 8 j.: in vroege morgenuren, daar bloeding dan minimaal zou zijn. Patient in p è n g a n t è n-dos, zit op grond of op klapper, die a/d punt- en steelzijde evenwijdig is afgesneden. Behandeling onhygienisch. Geen besnijdenis-huisjes. Salamatan; ieder deelnemer bërkatan mee naar huis. 's Avond soms moeloetan, d. i. openbare wajang-koelit-voorstelling. Volgenden morgen compleet reinigingsbad i/d kali.- Bij meisjes zonder eenig ceremonieel, leeftijd 3 m., door doekoen die ook bevalling leidde.

De Gvts. Ind. arts te Mataram: Op W.-L. zeer feestelijk en zeer kostbaar. 3 à 4 tijdelijke gebouwtjes, i het netst, bekleed met wit goed, pahosan, bestemd voor patient. Vaak combinatie van feestgevers. Vooravond reeds onthaal, ook volksspelen met dans als Tjoepak, Roedat, Ronggèng. Gastheer zingt tēmbang uit boek, een ander verzorgt paraphrase. In nanacht slachten van tweede helft slachtvee.- Heel vroeg i/d morgen patient(en) naar kali voor zitbad van 2 à 3 uur, geleid door 3 à 4 oude mannen of 3 à 4 jonge maagden die voor't eerst de mensjes hadden. Leeftijd patienten 7 à 10 j. In optocht naar huis in mooi versierde draagstoelen. 9-10 X rondgang om pahosan, dan patient(en) erin. Binnen rust, buiten feest. Patient(en) naar ouderl woning, gewoon gekleed op houten verhooging als liggende balk (geen bank of stoel), dan besneden. Rust 's Avonds wajangpartij, niet zelden 2-3 nachten.

1922.

Stok, Dr. J. P. van der, onder red. van: De zeeën van N. O. I., Uitgeg. d/h K. N. A. G. n.a.v. zijn 50-j. bestaan 1873-1923. Leiden 1922. Met kaarten en tabellen.

L o m b o k. N. W. kust van Papak tot Santiği bergachtig en rijst, grillig ingesneden de rotsige kapen, steil uit zee op; W.-kust laag, zandig en met struikgewas begroeid tot Lab. Tring. Be-W. deze baai hoog met uitz. lage hoek Berbera met een roodbruine rots, waar de boomen met hoogwater in zee staan; verderop is deze aanvankelijk vlak met strand, om b/e witten steilen bergwand hoog te worden en een woest aanzien te krijgen; hoek Batoe Gendang, de Z.W. punt van L., is hoog en steil met een daarvóór liggende zuilrots. Z.O.-hoek hoog begroeid plateau—lange smalle hals met hoofdeil. verbonden. Z.—L. nagenoeg overal steil, aan weerszijden Těloek Awang zelfs met loodrechte opvallend witte wanden, alleen hoek Pangga, een uitlooper v/d Zadelberg Panggoeng W. Těloek Blongas, hoewel rotsig, wat lager. Achter i/d baaien zandstrandjes, i/d binnenbaai v/d Těl. Blongas een moerassig deel en achter i/d Těl. Awang een koraalrif. Hoek Ringgit, Z.O.-hoek van L. rijst loodrecht uit zee en is met ijl struikgewas begroeid; daarvóór de hoge zuilrots Batoe Mělalang. O.-kust tot landengte Pangaosan steil; be-N. lager, behoudens een rotsig gedeelte be-N. Sělong en blijft dat tot voorbij Tg. Gali. Rondom Lombokbaai en weerszijden hoek Santiği verdronken laagland.- Z-kust, o/h vrij breede plat en niet byzonder steil, enkele hoge steenachtige eill. en rotsen, van welke de uiterste zijn de lage, donkere Sophia Louisa-rots en de zeer hoge, a/d top begroeide Gili Sara, be-Z. Těl. Blongas; beneden eveneens hoge Pilaarrots a/h Z.O.-schiereil. Tg. Ringgit-plat zeer steil.- Langs geheele N.-kust zeer smal, „schoon" en steil.

1922.

Vogeesang, A. W. L.: Eenige aantt. betr. de S. op L. Kol. Ts. 11 no. 3, Mei 1922 p 260-306.

Op W.-L. bestaat een hevige vijandschap tusschen B. en S. Voor den Europeaan is de B. onwillekeurig aantrekkelijker dan de S. V/d S. is nog weinig bekend, i. h. b. v/d S. boeken. Bij feestelijke gelegenheden laat men voordragers 2 aan 2 de oude verhalen oplezen, die dan door een clown worden geïnterrupteerd. Vroeger werden die verhalen opgevoerd als tooneelstukken, met costuums. Onder den invloed der vrome w5 verdwijnen die wereldsche vermaken meer en meer, evenals de danseressen (gandroeng's). Door dezen invloed kwijnt ook de oude S. litt. De scheiding tusschen w3 en w5 openbaart zich ook i/d voorkeur v/d oude of v/d vert. Arab. en Mal. verhalen. Schr. vermoedt zelfs, dat die oude boeken wel worden vernietigd door vromen, zooals bijv. de bibliotheek v/d auteur v/h Monjèt-verhaal (Vgl. Lekkerkerker B. no. 336).

p 263: Verkl. der termen w3 en w5, beschrijving der rituele gebeden i/h Sěmbaloensche, het Rome v/d w3. I/d maand Poeasa bidden zij alleen dagelijks de waktōe's Maghrib, Isa en Soeboeh; i/d andere maanden dezelfde, doch alleen van Donderdagavond op Vrijdagochtend. Deze sěmbahjang's geven zij een magisch karakter met mantra's, uit verbasterd Arab. woorden bestaande.

p 264: Een S. verhaal over den overgang t/d Islam. Door de B. onderdrukking vereenigden de w3 zich m/d Mohammedanen v/d w5. De eersten zouden oorspr. zijn geweest v/d „agama waktōe těloedatoeq", de godsdienst der 3 vorsten (van Sělaparang, Pědjanggi en Sakra). De tegenstelling is nu: Mohammedanisme met veel heidendom vermengd, en: zuiverder en streng Mohammedanisme.

p 266: Oude vereering v/d Rěndjani, de daarop wonende geesten en van steenen (o. a. te Lingsar), vermengd met enkele Hindoesche voorstellingen, als ondergrond v/h Mohammedanisme der w3. De w5 omvat de aanzienlijken. Verklaring v/h verschijnsel, dat deze op L. niet als elders de adat-partij, maar de sjarėat-partij vormen. De strijd der w3 en w5 heeft behalve een religieus ook een politiek karakter gekregen. Den w3 is het soms moeilijk om aan hun recht te komen, wijl de inl. ambtenaren v/d w5 zijn.

p 269-71: De w5 afz. besproken. Deze partij gaat vooruit door indir. off. steun, is fanatiek Islamietisch, dweept met alles wat Arabier of Turksch is, is bekrompen, pedant, onverdraagzaam. De hadji's hebben nog geen

gelijkstelling m/d adel (pěrwangs a) kunnen krijgen. Ook b/d Sasaks sterk ontwikkeld standenwezen; straf o/e huwelijk v/e ka o e l a -man m/e adellijke vrouw.

p 272: Nader over de w3; men begint zich te schamen tot deze partij der onontwikkelden te behooren; nog slechts op enkele plaatsen sěmbahjangt men volgens w3. Hun godsd. boeken en d o a's zijn in een soor Jav. primbon-taal. Legendes omtrent het ontstaan der groepen. De w3 zijn in hun denken verwant me Hindoe-B.; te Lingsar hebben zij zelfs een gemeensch. heiligdom; Dēwi Andjani als echtgenoot v/d Pandji-figuur, die als Soleiman voorkomt. Uit dit echtpaar is het geschapene ontstaan. Schr. meent in Dēwi Andjan en Pandji-Soleiman het mann. en vr. oerbeginsel te mogen zien.

Bij de Dēwi Andjani-beweging in 1920 legde schr. de hand op eenige daarop betrekking hebbende symb. teekeningen, welke hem zijn uitgelegd door den vervaardiger Goeroe Moestiadji. Deze grillige teek. van mag. karakter vormen een mengsel van animistische, Hind. en Moh. symboliek.

p 282: Dēwi Andjani i/d politiek. Vooraf eenige aantt. over w3 voorschriften over p o e a s a, p i t r a h, huwelijk en rijstplanten, zooals ze nog gevolgd worden i/d Sěmbaloen-streek, boven Swēla en nog eenige afgelegen dasans in Masbagi' en Sakra.

De S. gelooft vast i/d terugkeer van Dēwi Andjani op aarde; dan zullen recht en geluk heerschen op aarde. Dikwijls geven bedriegers zich uit voor de gereïncarneerde Dēwi Andjani en vinden dan steeds aanhangers. Deze bewegingen veroorzaken voortdurend onrust in O.-L. met vertakkingen naar 't Z. en Z. Z. W.

p 286: De Goeroe Dané-beweging van 1918 op 1919 en de Dēwi Andjani-beweging van Sept. 1920. Goeroe Dané noemde zich een incarnatie v/e der legend. vorsten van Sėlaparang; hij werd verbannen naar B. Zijn leerling Goeroe Soeramin speelde hoofdrol i/d Dēwi Andjani-beweging. naast de vrouw Ina Mohamad van Soeradadi. Een gewiekste Europeaan associeerde zich met haar onder mom en naam v/e Arabier „Toean Said Oesin Sjoekoer". De S. vrouw Ina Mohamad kreeg den naam Ina Bělē (grootte vrouw). Zij, hoewel van huis uit een w5, exploiteerde de Dēwi Andjani-verwachtingen. Ook het vliegveld te Rambang betrok zij in haar propaganda.

p 292 noot: De w. 3-belijder vereert ook krokodillen. Een krokodillen-Datōe schijnt Dēmoeng tot titel te hebben. De afloop v/d zaak werd door de w5 gebruikt om de w3 den nekslag toe te brengen, Schr. meent dat — ongerekend de econ. oorzaken — de vervolging en terugdringing v/d w a k t o e - t ē l o e een der oorzaken is v/h opleven der w3-bewegingen, de laatste stuipreukingen eener ondergaande religie. Onmachtig den stroom te keeren, vestigen zij hun hoop op bovennatuurlijke machten. Doordat de Gvts.-ambtenaren w5 zijn, wordt de vroeger zoo hechte trouw a/h Gvt. v/d w3-sekte steeds zwakker. Als econ. oorzaken der onrust-bewegingen geeft schr. aan de armoede in O.-L., deels nawerking van oogstmislukkingen v/d grooten Eur. oorlog, anderdeels den toenemenden invloed van Chin. kapitalisten i/h binnenland, geholpen door een slecht Inl. bestuur.

p 297: Beschrijving v/h monopolie-systeem, door Chin. in geheel Indië toegepast, en speciaal op L., door voorschotten o/d oogst met verplichte levering van padi. De Chinees geraakt door een strooman i/h bezit v/d sawah en de vroegere eigenaar bewerkt die vaak in deelbouw (n j a k a p). Op overeenkomstige wijze geraakten de zout-sawahs van O.-L. en de klappertuinen in handen van 2 Chin., die de concurrentie uitschakelden door overeenkomsten inzake ieders invloedssfeer. Verzet v/h B. B. tegen deze toestanden; ongunstige omstandigheden. Schr. dringt aan op krachtige econ. bescherming v/d Inl. tegen deze Chin., praktijken, die hij noemt „het Chin. Cultuurstelsel"; vooral een beter corps Inl. bestuursambt. is noodig. Als middel tot bestrijding van dit pauperisme der S. noemt schr. tegengang der onderdrukking der w3. Deze vereeren de padi, die u/e godin is ontstaan, moeten om religieuze redenen een padi-schuur gevuld houden; gruwen v/d bewerking der padi i/d stoompellerijen der Chin. De Eur. kan er mooi en goed werk doen; de S. ziet in hem een afstammeling v/e blanken S. godenzoon Boentji Sěrawak, naar Europa gegaan en wiens afstammelingen op L. zijn teruggekeerd. De heer Engelenberg bv. is bij hen een mystieke figuur geworden, die zich soms incarneert. Sarēkat Islam en Al-Islamiah.

1922.

Vogelesang, A. W. L.: Spreekwoorden en zegswijzen. Kol. Ts. 11 no. 5 Sept. 1922 p 586-90.

Schr., Ctr. B. B. en dus rechter, geeft een paar dozijn-, met vert., waaronder nieuw gefabriceerde; hij acht deze van practische waarde bij bestuursvoering en rechtspraak.

1922.

Volkstelling 1920: Uitkomsten der i/d maand Nov. 1920 gehouden. Batavia 1922.

„De betrouwbaarheid v/d oudere bevolkingscijfers is niet groot. Het best wordt nog de werkelijkheid weergegeven voor de uith. groepen, en i.h.a. zijn de cijfers van Java en Madoera beter dan die v/d buitengewesten. De gegevens over de inh. bevolking i/h laatste gebiedsdeel waren zelfs in 1920 nog aanzienlijk te laag". (Volkstelling 1930 Deel VIII, Overzicht voor N.-I., Batavia 1936 p 7).

Bovendien zijn de gegeven cijfers grootendeels residentieel, niet insulair: voor B. en L., niet voor L. Onder verwijzing naar het boek zelf en de uitkomsten van Volkstelling 1930 (publicatie 1936) moge hie. volstaan worden met weergave v/d titel.

1922/3.

Lekkerkerker, C.: Weerwolferij in N.-O.-I. Indië, Geill. Weekblad 6, 1922/3.

Lombok art. VI afl. 49 p 788-93.

1923.

Adatrechtbundel XXII, Den Haag 1923.

34. Slavenrecht op Lombok (1920) p 417.

(Voor aperçu vg. Adatr. b. XL, 1938 p 231).

1923.

Amin, Mohamad: Pira-pira toetoeeran, atawa dedongèng boekoe Bali I Ranta tesalin isi' basa Sasak, dait-, goeroe sekolah lé. Peraoebanjar. Landsdrukkerij, Weltevreden 1923. 28 p. Lat.

Dit boekje, in B. letter geschreven, werd in spelling met Lat. letter overgebracht door Laloe 'Abdoer-rahman, hulponderwijzer te Singaradja.

Reeds het origineel bestaat uit verhaaltjes, deels nogal onmogelijk. Drukfouten, taalfouten, gebrekkige interpunctie en stijl ontsieren het werk van 24 verhaaltjes, dat ongeill. is. Het prototype dateerde van 1874!

1923.

Damsté H.T.: Heilige Weefsels op L. TBG 63, 1923 p 176-82.

De Res. v. B. en L. wijst o/d magische potentie der ceremonieele weefsels, herinnert aan de Roo de la Faille in Adatr. b. XV p 137, citeert memorie v. overgave Ctr. O.-L. Mann over k o m b o n g (elke désa of dasan eigen standaard-model; bij ziekte a/d pëmangkoe gegeven en gezamenlijk naar s o e m o e r k ë m a l i; pëmangkoe snijdt draden door, doopt uiteinden-franje i/h water, slingert die i/h rond en besprenkelt alle aanwezigen. A/d franje tot 2000 kèpèng's gehangen. Eens gebruikt, dan niet meer, wel bewaard. Dus nieuwe. Standaard nooit gebruikt, in bewaring bij klang of ander aanzienlijk persoon).

Op B. vg. Verslag aanw. museum R'dam over 1920 p 829, en KBN Wdbk s.v. w a n g s a l, g i r i n g s i n g, g ë d o g a n, b a b a l i e n b ë b a l i (III 635, IV 703, 713, 973). Inlichtingen verzocht aan en gekregen van Pauw, Christan, v/d Brink en Nitiasastro (onmiddellijk hierachter). B. en eilanden be-O. L. zouden onderzocht moeten worden, op grond v. Gramberg in VBG 36, 1872 p 201 (Timor), Dr. Alb. C. Kruyt in BKI 78, 1922 p 542 (Soembawa). Eigen observaties van D. in 1904 in berg-regentschappen v. Celebes, waar a/h weefgetouw koperen bellen zaten, in 1922 te Bima op Soembawa met weven onder fluitmuziek, in 1922 binnen p o e r i Karangasëm met doek-zonder eind van grof weefsel bij tandenvijlen; in Tënganan (K. A.) voor inpakken top v/d w a d a h waarin doode van kaste naar verbrandingsplaats gaat; bij 3 m.-feest, 6 m.-feest, haarknippen en tandenvijlen; als in oorlog, of wanneer èn oudere èn jongere broer gestorven zijn.

Damsté's opmerkingen slechts bedoeld als inleiding.

1923.

Pauw, J.: De këkombong oemba' (heilige draagdoek) i/h gebruik b/d S. van O.-L. TBG 63, 1923 p 183-201.

Bij rapport Ctr. B. B. v. O.-L. 4 foto's: 1. Këkombong oemba' te Sëmbaloen Boemboeng a) r a g i r ë b a n b a n d é, b) r a g i r o e m p a n g d j o r o n g; 2 Këkombong oemba' te Sëmbaloen Lawang a) r a g i k ë r a t a n g i r i n g a n a k (mann. ex.), b) r a g i g o e r o e n l ë p a s (vr. ex.); 3. Wijding v/d oemba' i/d këkëp te Roemboek; 4) Offeren a/d heilige doeken i/d këkëp te Roemboek.

Niet alleen w3 Sasaks, maar ook w5 houden weefsels in eere. Oorspr. poesaka v/e dorp of nederzetting, later v. bep. families; ze beschermen tegen onheil en brengen geluk aan. W5 weten het ware niet meer, of wenden dit voor; w3 weten het, en wel in Sëmbaloen en Bajan bij Rindjani; ook Sapit. Weefselcultus afk. uit bergdessa's, in nauw verb. m. vereering van goden en geesten. Bijna elke vlakte-dessa relatie met bergdorp, hiervan afstammend; bv. Dasan Lëkong uit Sëmbaloen.- Pëmangkoe is medium, hoedt mann. en vr. ex.; door hem vaart geest van rots of bron in weefsels. De namaaksels zijn niet voorzien van kèpèngs, smaller en korter dan het origineel, heeten r a g i, origineel echter k ë k o m b o n g o e m b a'. Is een origineel vergaan, dan wordt het verbrand en vervangen door repliek. A/d standaard modellen, m. en vr., wordt periodiek geofferd; zij zijn de ouders der kleinere namaaksels. Gebruikt als draagdoek bij hoofdhaar-scheren, besnijdenis en wijding v/d p a d i - b i b i t (S ë m b a l o e n). Beschrijving besnijdenis-ceremonieel; recitator van teksten = b o e d j a n g g a. Voor elk kind moet de moeder oemba' naweven; namaakweefsel heet m o e d j a m a l i'. Geringe verschillen van vorm en grootte en patroon, altijd minstens de 5 kleuren geel, blauw, wit, zwart, rood. De oemba's, oorspr. draagdoeken voor water v/e k ë m a l i - b r o n, ook gebezigd bij s ë l a m ë t a n. Waar geen k ë m a l i e n geen p ë m a n g k o e meer is, nog wel weefselvereering, losgeraakt van rivier en bron, boom en rots. Pëngadangan in N. Masbagik (O.-L.) nog goed w3; hier ook jonggehuwden's nachts besprenkeld met heilig water. Hier, en in het hiervan afstammende L ë n ë k, weefsel gebruikt tegen ernstige ziekte. Verscheidene namen van weefsels, bronnen en w3-plaatsen. Te Roemboek de eigl. k ë k o m b o n g o e m b a' verloren, kleine gele doek als remplaçant.

Weefsels kunnen ook ziekten veroorzaken; ieder weefsel heeft zijn specialiteit, ook om te genezen. Naast draagdoeken dus talrijke ziektenverwekkers en ziektenbezweerders. Patient belooft, bij genezing namaak te zullen (doen) weven, hetgeen feestelijk opengesneden wordt en verder voorbehoedmiddel is. Weefsel-werking soms allen bekend, soms ingewijden.

Het weven met eenvoudig katoen en inh. verfstof door vrees en bijgeloof nog in zwang bij de w3, zij het in afnemende mate.

1923.

Brink, S. van den: De r a g i (heilige draagdoek) i/h gebruik b/d S. van M.-L. TBG 63, 1923 p 201-3.

De Gezaghebber v. M.-L. kent slechts r a g i', wit en zwart of wit, zwart en rood. Vóór besnijdenis, haarknippen v. jonggeborenen, tanden vijlen edg. stelt p ë m a n g k o e dag vast om te beginnen met weefsel-vervaardiging, door reine maagden. Tusschen voltooiing en gebruik altijd minder dan 1 maand. R a g i's in p a o s a n (voor adatplechtigheden) na zonsondergang klaargelegd, met spijzen omringd en bewaakt, alsof er geesten in huizen. Patient van adatplechtigheid krijgt r a g i' voor zijn/haar leven. Geen dgl. ceremonieel tegen ziekte, doch r a g i' verlegd. W5 en W3 in bergstreken en Z.-W. M.-L., bv. Poedjoet, Sëngkol en Soekarara, wikkelen jonggeborenen in r a g i' bij haarknippen; geen drenken van franje in water. Vroeger bij oorlog als gordel gedragen door krijgers. Geen standaardkleuren; franje veelal tot koord gedraaid. Geen zorgvuldig bewaren: na gebruik dagelijks opgedragen. Na overlijden van eigenaar dikwijls weggegeven aan k i a i of p ë m a n g k o e.

1923.

Christan, G. C. J. : De kĕmali' (heilige draagdoek) i/h gebruik b/d S. van Ampenan-W. in W.-L. TBG 63, 1923 p 203-9.

De Ctr. B. B. v. W.-L. noemt als W₃-centra Dasan Tjĕrmĕn en Dasan Klongkong v/d desa Krاندji. Onder k o m b o n g verstaat men samengesteld vruchten- en bloemenoffer, dat m. of vr. k. is, vervaardigd door pĕ m a n g k o e voor 1744 kĕpĕng, alleen gebezigd bij „grootte” feesten, d. i. combinatie van scheren, tanden vijlen en besnijdenis. Hierbij voornaamste de kĕ m a l i', smalle strook grof weefsel zonder eind van versch. gekleurde draden. Vrouw of vr. familie van pĕ m a n g k o e maakt de kĕ m a l i'. W₃ van dĕ s a Dasan Tjĕrmĕn draagt kind zelf bij scheren in grootte kĕ m a l i' o e m b a', en draagt het 6 kĕ m a l i' na. Na plechtigheid de 6 bewaard, hooger dan de grond, ongebruikt; de grootte a/d pĕ m a n g k o e. Bij besnijdenis en tanden vijlen 1 kĕ m a l i' gebruikt. Kĕ m a l i' tegen schouderzwelling, k tegen bezetenheid door geest van Lingsar en k. tegen bezetenheid van kl. kinderen door kwade geest of kwade geesten van afgestorvenen.—W₃. Desan Kloengkoeng dĕ s a Krاندji gebruikt 4 k., alleen b/h scheren, 2 gebruikt en 2 meegedragen. Geen ander gebruik.—De andere 4 distr. nog niet onderzocht; kĕ m a l i' aangeboden a/d Resident.

1923.

Nitisaastro: Kemali' lĕmpod (kombong) (heilige weefsels i/h gebruik b/d S. van L.). TBG 63, 1923 p 209-11.

De schoolopziener onderscheidt ook m. en vr. k o m b o n g, die hij terecht bĕ r t o e a h = magischkrachtig noemt. Het is een erfelijk voorrecht van sommigen, k. te bezitten; elk hunner zonen mag er dan één hebben. Maaksters zijn slechts oude vrouwen boven het klimakterium; gedurende het gehele weven moet hun voorgelezen worden. K. ook gebezigd b/h betalen v/d bruidschat.

1923.

Ethnographica : Aanw. der Verz. v/h KBG v. K. en W. in 1923. NBG in TBG 63, 1923. p 237 (schenking). p 255 (meded.-Pauw. Ctr. B.B. v. O.-L., dat B. smeden meer krissen maken, S. meer klĕwangs; die v. Sĕk a r b ĕ l a d e beste); 591-2:

- 18570-1, 18581-95 heilige weefsels.
- 18550-61, bamboevoorwerpen.
- 18562-3, snijwerk van hout.
- 18564-5, klĕwang (1 uit Sĕk a r b ĕ l a).
- 18566-9, kleedingstukken.

1923.

Ethnographica: Aanw. jaarverslag 39 Museum R'dam over 1922.

p 12. L.C. Heyting, Ctr. B.B., schenkt aanz. aantal B. wangsoel en S. kombongen kĕ r ĕ n g s a d j a, w.o. hij een aantal bijz. ontleent aan memorie van overgave-Mann (O.-L.) 1920, waarheen in deze bibliographie ook verwezen wordt in art. Haar 1925.

1923.

Lekkerkerker, G.: Het voorspel der vestiging v/d Ned. macht op B. en L. BKI 79, 1923 p 198-322 i.h.b. hoofdstuk III p 288-322.

Dr. Julius Jacobs in Eenigen tijd onder de Baliĕrs 1883 (A 15) geeft voor het eerst contract-1843 van Huskus Koopman met L. Dr. W. G. C. Bijvanck in Onze Betrekkingen met L. (Gids 1894, IV p 134-157 en 299-337; 1895, II p 141-77 (B 211)) gegevens uit Rijksarchief. Schr. raadpleegde bovendien archief Dept. v. Kol. en NHM; het gevondene gerangschikt in:

- I. De Vestiging v/d Civ. Gezaghebber Dubois op Bali;
- II. De NHM op Bali 1 Augustus 1839 - 4 Juni 1844;
- III. De Oorlogen op L. in 1838-9, en de totstandkoming der B.-contracten van 1842-3.

a. De oorlog op L. van Januari tot Juni 1838.—

„De oorzaak van dezen oorlog was volgens het gewone cliché der oorlogen v/d B. vorstjes: meerdere machthebbers „in één rijkje, waarvan de krachtigste figuur de andere ter zijde stelde; beschuldigingen van bloedschande, die „het optreden tegen den zwakkere moesten rechtvaardigen; roof van dĕ s a's en sawah's; vernieling van elkaars „waterleidingen; moorden; een p o e p o e t a n, waarin een vorstenhuis ondergaat”.

Dit niets bijzonders. Ook niet dat Europeanen de krijgsverrichtingen leidden. Maar wĕl het pressen van vreemde schepen tot vervoer van troepen en proviand, het opwerpen van met geschut bewapende batterijen, het blokkeeren en beschieten van Ampĕnan. Schr. geeft exposé v/d Bal. dramatis personae. Naijver, later vijandschap, v/d colonial-born Engelschman King (mĕt machtigen Boeg. handelaar en scheepskapitein Anachoda Ismaĭla) en Deensche kooplieden John Byrd en zijn Co. Mads. J. Lange (vg. Leven en Avonturen v/e Oostinjevaarder op Bali, 1928, deze bibliografie).

Voornaamste oorlogsfeiten: insluiting van Mataram en Ampĕnan teland, later ook ter zee door Byrd en Lange; gevechten te land; troepenvervoer (10.000 man) van K. A.-Bali naar Mataram door King; de p o e p o e t a n en ondergang der K. A.- partij als finale.—King en de zijnen zegevierden, Lange moest o/d duur v. L. wijken en werd de grootte handelsheer van Koeta in Z.-B.

b. De Zending van Wetters naar L.—

Hierover reeds Bijvanck in B 211 en luitenant ter zee Melvill van Carnbee in Moniteur des Indes I 1846-7 vgl. B 26.

c. De Zending van Edeling naar L., wegens een schandelijken roofmoord.—

d. Oorlogen op L. 1839, waarvoor slechts troebele bronnen.—

e. Huskus Koopman's tochten naar B. en L. 1839-43. Over de contract-sluitingen reeds Bijvanck. Na: reizen slaagde H. K. er in 4 j. in, de door den G. G. verlangde contracten te sluiten, waarvan schr. aannemelijk maakt, dat ook de suzeriniteits-erkenning zeer wel begrepen was door de contractanten. Maar door de geheim-

houding dier dagen wisten alleen H. K. en G. G. hoe ze tot stand gekomen waren; beide stierven spoedig. De contracten waren een vooruitgang, al was voor ingewijden begrijpelijk dat men van B. zijde geen lust had tot nakoming. Het kwam in 3 j. tot de eerste B.-expeditie, waarop de publieke opinie niet was voorbereid

1923.

Lekkerkerker, C. : De tegenw. econ. toestand v/h gew. B. en L. Kol. Ts. 12 no. 2, Maart 1923 p 153-210 (ook apart verschenen als uitgave v/h Bali-Instituut p 1-58).

Deze voortreffelijke compilatie geeft niet alleen de cijfers die men erin kan verwachten: opp., bevolking, specificatie Inl. bev. (B.-Islam, aantallen kasteleden), bev.-dichtheid, bev.-aanwas, nog beschikbare cultivabele gronden, ongunstige econ. factoren (opium, ziekten, kostbare adatfeesten, hanengevechten, muntstelsel), inl. landbouw (inlijving Z.-B. bij direct bestuurd gebied), voor uitvoer bestemde landbouwproducten, veeteelt, Eur. landbouw (Tjandi Koesoema; erfpachtsperceelen en concessies), handel en verkeer, wegnnet, onderwijs en alfabetisme. Bovendien wordt eigen inzicht kortelijks ontwikkeld en n/d belangrijkste litt. verwezen. Het werk heeft veel gemeen met een memorie van overdracht v/e aftredend resident, doch kijkt verder dan de afgesloten bestuursperiode, en kijkt van groter afstand. Het geenszins verantwoordelijk zijn v/d schr. voor het geconstateerde geeft voordeelen boven deze ambtelijke stukken. Belangwekkend de opmerkingen over analfabetisme en onderwijs-in-nationalen-zin voor B. en S. in 1910 (met kracht hervat 1939-41).

1923.

Mesir, Laloe, mantri goeroe: Sēmērēti doeī wingsati tēgēsna doewa likoer dēdongēng siba doewé (sic; recte: si badoewé) gawé, karangan I MADÉ PASEK, mantri goeroe, dait I WAJAN DJIWA, goeroe bantoe lé' desa (sic; recte: dēsa) Gijanjar, tesalin aning basa Sasak, isi' —, tetoeloeng isi' IDA BAGOES WÉDÉJA, dait IDA BAGOES MAS, goeroe bantoe lé' Pringgabaja. Landsdrukkerij - Weltevreden 1923. 50p B.

Verhaaltjes u/e B. schoolboekje vert. i/h S.

1923.

Mesir, Laloe : Pēnēmbé' I, jaitoe kitab bahasa dan hoeroef Sasak, dengan pimpinan Mas Nitisastra, Inl. Schoolopziener, Singaradja. Landsdrukkerij, Weltevreden. 1923. 36 p. B.

1923.

Viruly, E. W. : Met de camera door N.-I. Geill. A'dam 1923.

p. 347: Offerende vrouwen i/d poera Lingsar. p 348; De pēmangkoe van poera L. roept de heilige palingen op. Het bassin ligt o/d bodem vol geofferde geldstukken. De 3 palingen waren enorm zware beesten; gevoed met hardgekookte eieren.

1923.

Vogelesang, A.W.L. : Gegevens betr. het tandenvijlen b/d S. Kol. Ts. 12 no. 1, Jan. 1923 p 54-7.

Omtrent dit onderwerp b/d S. waren nog geen mededeelingen. De echte, strengste Mohamm. w5 doen er niet aan; wel verven zij ze. Het mutileeren der tanden dus een religieuze handeling, al geeft de S. dit niet toe. De w3 is een voorstander op grond v/d bekende legende v/h uitgooien v/e tand van Moehammad m/e steenworp (voor het vijlen van mannen), en het vijlen v/d tanden van Fatimah vóór haar huwelijk met Said Ali (voor de vrouwen). Gaat meestal gepaard m/e slamētan ngikirang; genaamd sēlamatan „tan tilamat”. Schr. kent de bet. daarvan niet. Veelal deze slamētan gecomb. met die voor huwelijk, besnijdenis en overlijden, om de goedkoopte. De toekang zegt eerst de (genoemde) doa op (hiervan ook de vert. gegeven). Alleen de 4 bovenvoortanden gevijld naar 4 methoden: vorm dēlima - vrucht, kēléndé - vrucht, tam pēt; geheel afvijlen niet in het Pringgabajasche, wel in Mas Bagis'sche; dan ook 2 bovensnijtanden [hoektanden?] puntig scherp; deze methode heet kikiran bērtjaling. Benedentanden wel gelijk gevijld, vroeger gewoon alle tanden gelijk gevijld; de verschillen v/d B. geleerd. Tijdstip ervoor niet vast. De gevijlde tanden wit gelaten, zelfs gepoetst; de benedentanden 2 of 4 wit naar verkiezing; de overige zwart geverfd. Een klapperdop of stuk kajoe andoes laat men verbranden en het roet op ijzer aanslaan. N.a.v. Wilken, Verspr. Geschr. IV, 3 vgg. moeilijk te verklaren waarom de Javanen de tanden zwart plachten te maken, terwijl zij witte tanden op prijs stelden; schr. meent dat de Javanen oorspr. - evenals de S zeggen - het blinkend wit in zwarte omlijsting mooi vinden. - Iedere S. acht zijn afstamming van Javanen zeker; op L. vele Madjap. verhalen en gebruiken in eere gehouden. Uitbreken tanden nimmer gekend

1923.

Vogelesang, A. W. L. : Geslachtsverschillen in Indon. talen. TBG 62, afl. 1, 1923 p 244-5.

Schr. merkte i/h S. een onderscheidmaken tusschen mann. en vr. b/h gebruik v/h bez. vnmw. 2e pers.; mann. is dat -mè', vr. -moe; bijv. Balémoe, uw huis (v/e vr.); balé-mè', id. (v/e man).

Het pers. vnmw. 2e pers. is kamoe (sidā, anta etc.) Deze zijn zoowel m. als vr. Het onderscheid i/d omgangstaal streng gehandhaafd. - Prof. v. Ronkel vestigt de aandacht o/h Minangkab. voor pers. vnmw. 2e pers.: ang, mann. en kau, vr.; Korn: I/h Bal. pron. pers. mann. tjai, id. vr. njai. In deze 2 talen is het bez. vnmw. m. en vr. gelijk.

1923.

Vogelesang, A. W. L. : Waktoe-tēloe-verhalen. Kol. Ts. 12, no. 4 Juli 1923 p 417-25.

1. Babat Boentji Sērawak (vg. Kol. Ts. 11, 1922 no. 3, p 305).

Schr. noemt het w3. taal-mengsel S. en Jav.

Boentji Sërawak de blanke godenzoon v/d Rindjani, wiens afstammel. zich in Europa gevestigd, later op L. terug om over de S. te heerschen. Wijst op genegenheid S. voor Europ. „U is toch Mohamm.“ had een S. tegen Schr. volgehouden. Goeroe Moestiadji zei het. G. Dané was een incarnatie v/d hr. Engelenberg; evenzoo de schr. i/e and-re streek.

Over het mystiek karakter der w3, die alle godsdiensten uit één oorsprong verklaart.

p 418: Jav. tekst v/d bijna gewoon Jav. Babat Boentji Sërawak (bangsa Bëlanda; toelisannja Moestiadji, dasan Lingko Réka).

p 420: Vert. van idem, met noten van schr.

p 421: over de présa' = vernielde desa's; de nieuwe krijgt denz. naam met présa' er voor. Présa'-Sëlaparang en -Sësëla liggen in de zuivere w3-streek. De Bajan-kust ook w3-tradities. Schr. helt meer en meer over tot de meening, dat dit w3-mysticisme is: Agama Madjapait met een Islam-vernisje; de geheele Babat Boentji Sërawak spreekt van zulk een compromis.

Dat de w3 en de daaruit voortvloeiende Déwi Andjani-bewegingen hun oorsprong vinden i/d Agama-Madjapait wordt vooral i/e ander w3 verhaal w.s. gemaakt, waarin de stichting van Madjapait (S. modjo = bila-bila pait) wordt vermeld. Daar is v/e heilige lans sprake, v/e duisternis van 7 dagen en nachten etc., de symptomen v/e Déwi-Andjani-beweging op L. Schr. kreeg het tijdens de Déwi-Andjani-beweging. De legende is een vreemde poespas van Eur., Mohamm., B.-Hind. en S. begrippen en namen.

1924.

Adam, Lucien: De Autonomie v/h Indon. dorp, diss. Leiden 1924, A'foort 1924.

Hierin verwerkt schr. ook het van L. gepubliceerde materiaal.

1924.

Amin, Mohamad: Pirâ-pirâ toetoeran, atawâ dedongëng boekoe Bali I Rantâ tësalin isi' bâsa (sic; recte: basâ) Sasak, dait —, goeroe sekolah lé' Peraoebanjar, toer teperiksa' isi' LALOE ABDOERRAHMAN, Prajâ. Landsdrukkerij-Weltevreden 1924. 46 p B.

Ditmaal dus het eerstgenoemde B. schoolboekje vert. en in B. letter uitgegeven.

1924.

Damsté, H. T.: De baten van B. en L. (B. Splinters 6 in) Kol. Ts. 13, 1924 p 194-6.

De Res. v. B. en L. treedt in polemiekt tegen de Loc. v. 20-11-'23 en betoogt o. a. dat de belastingpenningen van B. en S. zooveel mogelijk aan hen zelf ten goede moeten komen.

id. 7 Tabak in ibid. p 196-7.

Tusschen 1914 en 1920 pogingen van ondernemerszijde tot verbetering v/h product en regeling van hun rechten. Met 1920 ineenzakking tabaksmarkt, toestand als vanouds.

1924.

Ethnographica: Aanw. v/d verz. v/h KBG. NBG in TBG 64, 1924.

p 328 Vlechtwerk en zg. heilige weefsels, geschonken door G. Christan en J. Pauw.

p 640-1 eenige bijzonderheden omtrent 9 nauwk. beschreven heilige weefsels.

1924.

Ethnographica: Jaarverslag 40 museum R'dam over 1923.

p 9. Van L. C. Heyting: No. 25963 katoenen ikat-weefsel van L., kërëng këmali 179 × 96 cm. Een ikat-weefsel van L. is vermoedelijk een novum i/d lit. en als museum-bezit. O/d inslag van dit dichte rood-bruine weefsels is in smalle bandjes en streepen een vaag, wit patroon uitgespaard in vlekjes en smalle spoelvormige figuren. De schering, egaal donker blauw, is i/h weefsel onzichtbaar en dus heeft de stof geheel de structuur van „tapestry“. Daar kleur en patroon geheel overeenstemmen met die van zekere Batak-weefsels, heeft men hier dus te doen m/e allereerst vb. v/e zuiver Indon. aandoend in slag-ikat-weefsel. Deze vondst kan van belang blijken t. o. onzer kennis v/d hist. ontw. der weeftechniek i/d Ind. arch. en beperkt al dadelijk min of meer het vraagstuk der Tënganan-weefsels. Wellicht kan er een begin van bewijs in worden gezien dat voor een deel van Indonesië de katoenen in slag-ikat autochtoon gelijk staat m/d katoenen schering-ikat. Het knooppunt Tënganan heeft dan in techniek den oervorm behouden, doch onder Hindoe-invloed is dan de Indon. stijl te gronde gegaan.

De zeer bijz. inr. v/h T. sche weefstoel verzet zich niet tegen deze opvatting. Daarover kan hier niet worden uitgeweid, evenmin als over het steeds duidelijker a/d dag tredende feit, dat i/h rel. leven der inh. bev. v/d Ind. arch. haar weefsels en wat daarmede samenhangt een zeer bel. plaats innemen. Onderzoek in loco op dit gebied mag van groot belang geacht worden.

1924.

Haga, Bauke Jan: Indon. en Ind. Democratie. diss. Leiden, den Haag 1924. 286 p.

H. I. Democratie in dorpen, dorpenbonden en federaties van dorpenbonden.

§ 10. Invloed v/d bevolking door massaprotest en andere uitlaatkleppen p 126-41.

p 130: In 1912 had in O. - L. een massaprotest plaats b/d Ctr. van Sëlong, ten einde de vervanging v/e desahoofd te bewerkstelligen (Kort Verslag, B. en L., Juli 1912).

p 135: Ook voor L. wordt het recht van mëtilas gemeld „volgens welken het, behoudens de toestemming v/d vorst., die zelden geweigerd werd, aan ieder vrijstond zich onder een anderen poenggawa te stellen, wanneer hij over zijn eigen poenggawa niet tevreden was - eene verwisseling, die te gemakkelijker was, omdat de poenggawa's geen gezag voerden over eene bep. streek, maar over bep. personen, die overal verspreid waren“ (Bijlagen 1894/5-177-3 inzake invoering van rechtstreeksch bestuur op L.).

1924.

Handschrift v/d Babad Sasak, deel v/d Poestaka Djati-swara, in Lat. afschrift met Mal. vert., door G.C.J. Christan, Ctr. W.-L., aangeboden aan hss.-verz. KBG. NBG 8 Januari 1924 in TBG 64, 1924 p 322-3.

1924.

Handschriften op lontar, vijf (w.o. primbons en Ménak) afk. v. officier, aangeboden aan KBG. NBG. 1 December 1924 in TBG 64, 1924 p 620.

1924.

Horsting, L.H.C. : Pawiro, Zwerftochten door Indië. [Batavia 1924].

Schr. is adj.-hoofd triangulatie-brigade Top. Dienst

H. X p 137-56 L. Schetskaartje 1 : 1.350.000 en enkele foto's. Op L. gold schr. eerste bezoek het eil. Maringi in Str. Alas. Van Laboean Hadji naar Tandjoeng Loear (Vischpasar v/d Boegineezen); vandaar over per prauw. Daarna op de Goenoeng Kondo, neventop v/d Rindjani. L. nu aangedaan door 3 lijnen K. P. M., waarvan 2 Ampënan en Laboean Hadji beide.

p 147: Narmada; Lingsar m/d heilige palingen. Bij kinderloosheid kèpèngs i/d vijver werpen; komt één der palingen a/d opp., dan bede verhoord.

p 199: iets over Rindjani.

1924.

Lekkerkerker, C. : archivaris v/h Bali-Instituut, in: Dertiende Jaarverslag [over] 1923 v/d Kon. Ver. „Kol. Inst.” A'dam [1924].

p. 34: Van bestuursambtenaren i/h gewest B. en L. ontving de archivaris een ruime hoeveelheid oorspronkelijk foto-materiaal met bijbehorende beschrijvingen van nog niet gepubliceerde ethnologische feiten u/h leven der S., en geographische bijzonderheden van L. en B. Daarvoor worde dank betuigd a/d ctr.s Pauw v.O.-L. en Christan v.W.-L., den toenmaligen A.R. Fraser van L. Deze gegevens zullen tot hun recht komen i/d monographie van B. en L. Een groot deel v/d tekst hiervan is gereed, maar dient omgewerkt of verplaatst te worden om te voldoen a/d eischen van logische rangschikking en beperking der stof.

Verslag over 1926: Het werk v/d archivaris over land en volk v. B. en L., reeds zoo lang onder handen, kwam nog niet persklaar.

id. over 1927: De monographie over B. en L. kwam nog niet persklaar.

id. 1928: waardevolle actuele gegevens over B. en L. v/d versch. bestuursambtenaren van dit gewest; van deze gegevens wordt een dankbaar gebruik gemaakt v/d samenstelling der nog onder behandeling zijnde monografie v. B. en L.

id. 1929: Daar de archivaris slechts een deel van zijn tijd a/d werkzaamheden voor het B.-Inst. kan geven, bleef het onderzoek en de beschrijving van enkele nog onbekende zaken omtrent B. op afdoening wachten. Dit was ook het geval met de voltooiing der onderhanden zijnde monographie v/h gewest.

id. 1930: Door de overmaat van andere bezigheden v/d archivaris kwam ook dit jaar de monografie v. B. en L. niet gereed. De helft v/d copie is echter naar B. opgezonden in afschrift, teneinde door de deskundigen ter plaatse te worden onderzocht m/h oog op event. act. aanv. en wijzig.

id. 1931: De eerste helft v/d copie der monografie over B. en L. werd terug ontvangen, voorzien van waardevolle aantt. van deskundigen v/h gewest. Voor zoover mogelijk wordt de arbeid aan dit werk voortgezet.

id. 1932: A/d monografie over B. en L. kon door overdrukke andere bezigheden slechts weinig aandacht besteed worden.

id. 1934: De afwerking der monografie over Bali en L. moest weder worden opgeschort, omdat de archivaris zijn tijd besteedt a/h werk over Java. Na het verschijnen van dit boek zal het werk over B. en L. weer worden ter hand genomen.

id. 1935: id. id. 1936: id.

1924.

Maass, Dr. Alfred : Sternkunde und Sterndeuterei im malaiischen Arch. TBG 64, 1924 p 172.

In deze compilatie is voor L. 1 p met vert. uit J. C. van Eerde: Gebruiken b/d Rijstbouw en Rijstoogst op L., TBG 45, 1902 p 563-74 (B 311).

1924.

Pandecten v/h adatrecht. Kol. Inst. A'dam. Med. IV, afd. Vk. k. 2.

VII. Het recht in zake huwelijksluiting. A'dam 1924.

Bewerkt door mr. B. E. R. N. D. Engelbert van Bevervoorde, mr. J. J. G. Gobius du Sart, mr. R. Siegenbeek van Heukelom, Mr. T. H. de la Parra, mr. R. M. Rinkel, Mr. J. Roorda, mr. J. C. Vergouwen, wijlen A. W. L. Vogelesang en Mr. J. Woudstra.

O.l.v. Mr. C. van Vollenhoven worden door studeerenden te Leiden, in hoofdzaak studenten, die zich bekwamen voor de Ind. rechterlijke macht, de in boeken en tijdschriften verspr. Eur. aantt. over het Adatrecht verz. in stelselmatige orde en met gebruik van eenvormige rechtsbenamingen.

De gegevens over B. en L. zijn in elk Hoofdstuk en Stuk te vinden onder § 16, terwijl alle citaten doorl. zijn genummerd. (Vg. Lekkerkerker C 179).

1924.

Wouters, D. (redacteur v/h Chr. schoolblad „Onze Vacature”) en **HULZEN, P.** van (gouvernementsonderwijzer) (met medewerking en een inleiding van J. KONING, oud-red. v/h S. H., en een slotwoord van Prof. Dr. A. M. BROUWER te Utrecht): *Insulinde, Schetsen van Land en Volk van N.-O.-I. Groningen 1924.*

p 110: Kort overzicht v/d L.-expeditie p 686-95. (Uit: Weekblad van Indië door Van den Bovenkamp).
p 111: Een staatsstuk v/d vorst v. L. p 695-703. (Fragm. uit idem door F. A. Liefcrinck).

1925.

Ethnographica: Verslag 41 in 1925 v/h Museum R' dam 1924.

p 9-10: aankopen ritueele weefsels v. B. in O.-L.

(p 12: eerste niet-Jav. batik in archipel gevonden).

p 14: bekertje uit L.

1925.

Faille, P. de ROO de la: Jav. grondenrecht i/h licht van L.sche toestanden I. BKI 81, 1925 afl. 3 en 4 p 552-621.

Na een alg. inl. over wetgeving i/z grondenrecht in N.I. en het geen partij kiezen v/d wetgever i/z de vraag: behoort de grond a/d vorst of a/h district, zegt schr.: „Duidelijk is mij de quaestie eerst geworden op L. b/h agrar. onderzoek van 1895-7” (Adatr. b. XV p 131-97).

p 554: Tegenstelling i/z de regeling van grondbezit in Boelèlèng en op L.

p 555: Historische verklaring daarvan. Kort overzicht geschiedenis L.

p 556: Recht o/d bodem van L. tijdens den laatsten vorst.

p 557: A. Drèwé dalèm.

p 564, 574: B. Drèwé djaba.

p 575: III. Oud-Java, IV. Bantam.

1925.

Gsöllpointner, K.: Aantt. omtrent het Rindjani-geb. op L. Jaarverslag v/d Top. Dienst in N.I. over 1924. Weltevreden 1925 p 72-9. Geill. met 5 schetsen en 4 foto's. Overz.k. van L. 1: 800.000.

Veel hoogte-cijfers; a/h slot literatuurlijst. 5 schetsteek.

1. De krater v/d G. Rindjani, gezien vanaf den G. Nangi.

2. Het Sëmbaloen-geb. en de G. Rindjani, gezien vanaf T. 187 o/d G. Nangi.

3. Het Sëmbaloen-geb. en de G. Rindjani, gezien vanaf O.-top G. Prigi (T. 235).

4. G. Rindjani m/h kratermeer Sëgara Anak, gezien v/d G. Sangkèréang-Daja.

5. G. Rindjani m/h kratermeer Sëgara Anak, gezien v/d rug G. Kondo-G. Boeanmanga.

Vier foto's, voorstellende:

1. Het kratermeer Sëgara Anak, gezien v/d G. Kondo.

2. De caldera v/h Rindjani-geb., gezien v/d G. Plawangan.

3. De top v/d G. Rindjani, gezien v/d G. Plawangan.

4. Uitzicht naar het N. vanaf T. 235 (O.-top G. Prigi).

1925.

Haar, J. C. C.: De heilige weefsels v/d „w3” op O.-L. TBG 65, 1925 p 38-89.

Deze adm.-ambt. b/h B.B. bouwt verder o/d grondslagen, neergelegd i/d TBG-artt. 1923 van Christan en Pauw, die van Vogelesang in Kol. Ts. 1922 en 1923, memorie's van overgave Mann 1920, Vogelesang 1921, Pauw 1923, specificceert en expliceert.

Schr. begint met de w.s. juiste verklaring van w3 = agama waktōe tēloē datōe, nl. van Sëla-parang, Pëdjanggi' en Sakra, en geeft nog eenige verklaringen. Dan onderscheid: oemba' = dragen in een doek = gëndong, doekoeng, terwijl lèmpot = slëndang. Kèrèng = S. weefsel, këmali' = heilige plaats en wat daarmee te maken heeft; ragi = weefsel, waarbij de inslag niet zichtbaar is. Lèmpot breder en langer dan oemba', kan van fabrieksgaren gemaakt; kleurstoffen van plantaardigen oorsprong. Oemba' moet uit 1 enkelen draad geweven zijn. Het begin v/h weven omgeven door ceremonieel. Ingebruikname bij plechtigheid v. haarscheren, besnijdenis, tandenvijlen. De oude wordt dan onceremonieel verbrand. — Tegenover elk ziekteverwekkend weefsel staat ziekte-bezwerend. De 9 ziekte-verwekkers uit Songa' in Sakra. Beschrijving van ziekte-bezwering. — Saboek in één dag geweven. Tot inwijding v/d doek behoort ook nachtelijke lectuur in hiertoe opgerichte paosan, van poesaka-verhalen door boedjangga's. Wijding van padi-bibit. Nu détails van Sëmbaloen (60), Pëngadangan (70), Dasan Lékong (76), Songa' (79), Pringgaséla (82), Roemboek (85). Zeer veel bijzonderheden omtrent naam en bestemming.

1925.

Horstink, J. Th. [landrente-topograaf]: Enkele agrarische aantt. omtrent het eil. L. Jaarverslag v/d Top. Dienst in N. I. over 1924. Weltevreden 1925 p 80-5.

Hooggelegen bosch slechts voor den vorst. Lager deel toegewezen a/d desa; schenkingsacten aan dorps-hoofden met nauwk. grenzen. Ook stukken weggeschonken in (belastingvrij) erfelijk indiv. bezit met bescheiden kaprecht. Zelfs stukken bestemd voor alang-alang en weide. Ladangs liggen 2 à 3 j. braak, vergunning voor aanleg noodig, geen belasting gevorderd. Belasting op bevoelde rijstvelden 1/3 v/d oogst. (Als op B.) opp. berekend naar opbrengst.

Eigendommen en rechten v/d vorst thans overgegaan o/h Gvt., dat in beginsel adat t.o. v/h grondbezit hier heeft gehandhaafd.

L. agrarisch verdeeld in 2 stukken; Pandan-rivier scheidslijn. Zooveel mogelijk B.W. hiervan. S.O.
 Be-W. Pandan nog pahoeman-gronden, e.s.v. grondbezit i/d doode hand, belastingvrij; opbrengst voor bandjar of dasan. Droewé poera kwam ten goede a/d poera; beheerder: pë mangkoe; wakap-gronden voor Mosl. instellingen; beheerder: pë nghoelo e.
 Pë ngantjil-gronden, teruggevalen a/d radja, deels ambtsveld nu, deels verpacht; daarvan irrigatiewerken bekostigd; nu ook pë ngëmpal geheeten, voor aanleg nieuwe dammen.
 Belasting van bevroede sawah's heet padjëg; oepëti is die van sawah's, afh. van regen.
 Titels van functionarissen en adel.
 (N.B. Dr. Th. Nieuwenhuysen in zijn Leidsche diss. Sasaksch Adatrecht, den Haag 1932, noemt dit artikel niet in zijn Literatuuroverzicht).

1925.

Mesir, Laloe: Dedongëng toepoetan, karangan—, kepala sekolah Pringgabaja (Timoe' Djoering). Landsdrukkerij, Weltevreden, 1925 35p. Lat.

A/d binnen- en o/d achterzijde nog de toevoeging: jaitoe beberapa tjerita [20] bahasa Sasak oentoek pangkat jang ke VI.

1925.

Soebroto: Indon. Sawah-verpanding, diss. Leiden 1925, 218 p.
 passim, met gebruikmaking v/d gebruikelijke literatuur.

1925.

Vollenhoven, [Prof. Mr.] G. van: Het Adatrecht van N.I. I, onveranderde herdruk 1925. 17e stuk B. en L. p 455-504; ook apart verkrijgbaar b/h Ned. Bali-Instituut p/a Kon. Ver. Kol. Inst. te A'dam p 3-52. Vg. C 139, 1906.

1926.

Adatrechtbundel XXV, den Haag, 1926.

- | | |
|--|-----------|
| 50. Gegevens over het landschap Soembawa (1923) | P 399-403 |
| 51. Med. over L. (1921) (van wijlen den Ctr. Vogelesang); hiervan p 409-11 S.adatr. termen | |
| 52. Gegevens over O.-L. (1919-21) | P 404-12 |
| 53. Verwijzing | P 413 |
| (Voor aperçu vg. Adatr. b. XL. 1938 p 241) | P 414 |

1926.

Horstink, J. Th.: Eenige aantt. b/d kaart v/d top v/h Rindjani-geb. met 2 kaarten en 8 foto's. Jaarverslag v/d Top. Dienst v. N. I. over 1925. Weltevreden 1926, p 100-1.

Kaart 1: Top v/h Rindjani-geb. Schaal 1:25.000. Opgenomen door den sergt.-majoor opnemer H.R.F. v. Stockhausen.

Kaart 2: Krater v/d G. Rindjani op L. Schaal 1:10.000, met krater v/d G. Baroe 1:10.000 en krater v/d G. Agoeng op B. 1:10.000.

Tekst p 100-1.

1926.

Krom, [Prof.] Dr. N. J.: Hindoe-Jav. Geschiedenis 1ste druk, den Haag 1926. 494p + 2k.
 p 414: In de Nāgarakrētāgama van 1365 worden Lombok Mirah en Sasak genoemd als staande onder de suzeriniteit van Madjapahit.

1926.

Nieuwenkamp, W. O. J.: Vaartuigen in Trop. Ned. N.I.O.N. 11, no. 6, Oct. 1926. De vaartuigen van (B. en) L., p 173-9 + 182 + 184, met 8 ill.

- 172 Djoekoengs o/h strand bij Ampënan, L.
 - 177 Vlerkprauw, Laboean Tjari, L.
 - 178 Palari bij laag water, O.-L.
 - 179 Achtersteven v/e prauw, L.
 - 180 Sopè o/h strand. Baai van Pidjot, Tandjoeng Loear, O.-L.
 - 182 Verschillende vaartuigen voor anker bij Tandjoeng Loear, L.
 - 184 Visschershut a/d Ekasbaai, L.
- Al deze teekeningen dateeren van 1904.

1926.

Pandecten v/h Adatrecht. Kon. Kol. Inst. A'dam. Meded. IV, afd. Vk. k. 2.

VIII. Het recht inzake gezinsleven en huwelijksontbinding. A'dam 1926.

Bewerkt door Mr. J. C. Berenschot, J. P. Duyvendak, D. M. Hollestelle, Mr. J. E. van Hoogstraten, W. Koesoemo, dr. V.E. Korn, M. Nazief, mr. J. Oppedijk, mr. T. H. de la Parra, W. Prodjodikoro, mr. A. Veenhuysen, J. C. Vergouwen, wijlen A. W. L. Vogelesang en mr. J. Woudstra.

O. l. v. Mr. C. van Vollenhoven worden door studeerenden te Leiden, in hoofdzaak studenten, die zich bekwamen voor de Ind. rechterlijke macht, de in boeken en tijdschriften verspr. Eur. aantt. over het Adatrecht verz. in stelselmatige orde en met gebruik van eenvormige rechtsbenamingen.

De gegevens over B. en L. zijn in elk Hoofdstuk en Stuk te vinden onder § 16, terwijl alle citaten doorl. zijn genummerd. (Vg. Lekkerkerker C. 179).

1926.

Sneeuwjagt, R. J. C. : De legende v/h ontstaan der heilige bronnen te Soeranadi TBG 66, 1926 p 549 - 51.

De hulpgezaghebber vernam: Lang vóór komst der Baliërs op L., Empoe Nirarta (bezitloos) = Pēdanda Baoe Raoeh (juist gekomen). Batara Dwidjendra (koning der tweemaal-geborenen, d.i. der brahmanen) uit Madjapait verneemt op B. dat L. geteisterd wordt door plagen; gaat scheep met 40 soedra's. In vorstenverblijf Mēdain noemt hij zich Pangéran Sangoepati (heer van reiskost); goed ontvangen. Destijds L. w5, oude godsdienst in verval, door Sang Hiang Widi geopenbaard als oorzaak der plagen. Restauratie van w3 dienst: 1. pemangkoe's; 2. Nabi Moehammad blijvend vereerd, besnijdenis slechts voor jongens; 3. kiai's houden Mosl. feestdagen; 4. slechts kiai's doen salāt a) Vrijdags, b) 37 d. met Poesa, c) bij begrafenis. Hadji's verscheept uit Laboehan Hadji - nu plagen weg. Pn. Sangoepati zeer geeerd op L. Verneemt van plagen op Soembawa, wil ook daarheen. Plant na gebed tot Sang Hiang Widi priesterstaf 4×1/d grond, bronnen Tirta. Paloekatan, Pabërsihan, Pangëntas; plek Soeranadi (godenrivier) genoemd. - Bewoners B, kampong Karang Mēdain en Swéta afstammelingen van zijn gevolg. Lustverblijf L.'sche vorsten en bedevaartplaats (heden pasangrahan C. H.).

1926.

Steinmetz, Dr. J. F. : Muntzuivering op B. en L. Kol. St. 10 no. 5 Oct. 1926 p 742-74.

Schr. van deze scherpzinnige studie verdeelt deze in vijven:

I. Geschiedenis p 742-8. Reeds lang was de Chin. kèpèng op B. en L. De inh. vorsten schijnen nooit eigen munt gemaakt te hebben. Gedurende 19de eeuw ws. bel. invoer van kèpèngs.

II. Enkele muntzuiveringsplannen en denkbeelden i/d jaren 1905-8 p 748-54. Voorstel 1905 Ind. Reg. aan Opperbestuur; tegenvoorstellen v/d minister; uitstel door onv. hoeveelheid pasmunt. Nieuw voorstel Res. v. B. en L.; beredeneerde bezwaren v/d Ind. Reg.; nieuwe brief v/d R.; Ind. Reg. onwrikbaar. Crit. bespreking der geopperde denkbeelden.

III. Het onderzoek van Mr. Vissering, muntzuiveringsplannen van 1914 en uitstel dezer plannen p 754-6. Zie boek Mr. V. 1920 voor diens denkbeelden. Ind. Reg. draalt; Res. ondersteunt voorstellen-V. in 1914 - te laat. Crit. bespreking voorstellen-V.

IV. Nieuwe muntzuiveringsvoorstellen en verdere gedachtenwisseling 1914-26 p 756-62. 1916 kèpèngs opgekocht voor oorlogsdoeleinden; 1919 kèpèng koers stijgt onrustbarend. Brief op brief van Res. Res. Damsté stelt halve cent met gat voor. 1925 initiatief Dir. v. Fin.; vraag-Soekawati in Volksraad. Overleg met bestuursambtenaren op B. en L. Geleidelijkheid bij zuivering gewenscht. Koers vrij vast. B. hoofden wel vóór zuivering; S. bevolking nogal tegen. Holl. munt dringt steeds meer door. Geen bep. godsd. bezwaren.

V. Samenvattende beschouwingen p 762-74. Ind. Muntwet 1912 eischt eenheid van munt in N.I. Voor credietverkeer muntzuivering noodig. Gevoelsargument van verdwijnend Balinisme te licht geoordeeld. 1/5 cent of 1/2 ct.-met-gat ongewenscht. Muntzuivering op korten termijn of geleidelijk? Geleidelijk en zonder dwang door innamen van kèpèngs onder gelijkt. verstreking v. N. I. pasmunt, bv. in 1 j., gevolgd door nazuivering van bv. 1/2 j. Zekere hoeveelheid kèpèngs laten aan bevolking voor godsd. gebruik. Beide laatste voorstellen in tegenstelling tot die van Mr. V.

(vgl. Staatsblad 1936 no. 427, verbod van invoer in B. en L. van kèpèngs en Chin. duiten),

1927.

Encyclopaedie v. Ned. - (O. -) I. , Tweede druk, onder red. van D. G. Stibbe en C. Spat. Vijfde Deel. 's Gravenhage Martinus Nijhoff/Leiden N. V. v/h E. J. Brill. 1927.

Ampēnan p 229 „Havenplaats - de voornaamste v/h eil. - a/d W. - kust v. L., landingsplaats der „expeditie in 1894 en eerste standplaats v/d A.R.v.L. Het is een plaats, waar een groot aantal Chin. en Arab. „handelaren en eenigen van anderen landaard, o. a. Bandjareezen en één Europeaan gevestigd zijn, terwijl de „N. - I. Handelsbank een filiaal te Ampēnan geopend heeft. Te dezer plaatse bevinden zich 3 rijstpellerijen door „motorische kracht en door stroom gedreven, één klapperoliefabriek en één beenderenmeelfabriek. Het aantal „aangekomen en vertrokken schepen bedroeg in 1921: schepen op zeebrieven 186 m/e netto inhoud van 629.592 M³ „en 518 schepen op jaarpassen met een netto inhoud van 14.131 M³. Voor 1922 bedragen deze cijfers: schepen „op zeebrieven 199 met een netto inhoud van 625.165 M³ en 415 schepen op jaarpassen met een netto inhoud „van 10.629 M³.”

1927.

Goslings, B. M. : Gids i/h Volkenkundig Museum der Kon. Ver. Kol. Inst. II. B. en L. 89 p + 22 ill. A'dam 1927.

We vernemen opp. en inwonertal v. L.; de B. van W. - L. worden behandeld b/d B., en de S. . . niet. Geen foto van S. voorwerpen. Zijn ze er niet? Op de schetskaart van museum - plattegrond slechts B. aangegeven.

1927.

Jasper, J. E. en Mas Pirngadie : De Inl. Kunstnijverheid in N. I. den Haag.

IV. De goud - en zilversmeedkunst 1927.

Niets van Lombok.

1927?

Krämer, Prof. Dr. Augustin : West-Indonesien (Sumatra, Java, Borneo). 45 Tafeln mit erläuterndem Text. Stuttgart (1927?). Serie : Atlas der Völkerkunde. Abteilung Austronesien (Malaiischer Archipel und Südseeinseln) Herausgeber Prof. Dr. A. Krämer.

Hiervan 16. L. (Tafel 35) p 80-1. De illustraties zijn niet slecht nageteekend, 16 stuks van L. De tekst bevat in kort bestek tallooze flaters. De Litt. opgave van p 104 is willekeurig, onvolledig, met vrijwel geen enkele Ned. titel zonder spelfout(en). Kortom een onbetrouwbare gids.

1927.

Liefrinck, F.A. : B. en L., Geschriften van —. Met een inleiding van Prof. J. C. van Eerde. A'dam. 542 p.

449-67: Een staatsstuk v/d Vorst v. L. (TBG 42, 1899-1900 p 19-39, B 297).

468-95: Slavernij op L. (TBG 42, 1899-1900 p 508-38, B 298).

496-536: De res. B. en L. na het jaar 1894. (Versl. der Alg. Verg. v/h Ind. Gen. 1902 p 137-66, B 312).

1927.

Wirz, Dr. Paul : Der Reisbau und die Reisbaukulte auf B. u. L. TBG 67, 1927 p 217-346 (lett. nagedrukt in Int. Archiv für Ethnogr. Suppl. B. xxx. 1929 p 1-66).

	TBG	I. A.
I. Inleiding	217	1
II. Oorsprong en organisatie v/d rijstbouw B.	218	2
a) Overleveringen m. b. t. invoering en ontstaan v/d rijstbouw	229	5
b) De Soebak-organisatie	239	10
c) Het bevoeiingssysteem en waterrecht	247	14
III. De vormen v/d rijstbouw.	250	15
a) De versch. rijstsoorten en hun gebruik	258	20
b) Het oogenblik v/d sawahbewerking	260	22
c) Tweede gewassen	265	24
IV. De arbeid o/h rijstveld en daarmee gepaard gaande riten	266	25
a) De sawahbewerking	268	26
b) Kawin sawah (huwelijk der velden)	275	29
c) Aanleg van bibit-veldjes	295	40
d) Uitplant van jonge rijstplantjes	307	47
e) Wieden der sawahs	318	53
V. De elementen v/d rijstbouw-cultus	321	54
VI. De offerriten o/d sawah	327	57
VII. Oogst en bijbehoorend ritueel	328	58
VIII. Gevaren voor de rijst en hun bezwering	337	62
a) Verbod rijstschuur en sawah te betreden		
b) Padi-ziekten en -beschadigingen		
c) Diefstal o/d sawah		
IX. Rijstbouw en zijn ritueel b/d Sasaks		
X. Kort overzicht v/d riten en vormen v/d rijstbouw-cultus en hun beteekenis		
Met 4 afbeeldingen:		
1. Ploegende Baliër n/e oud relief uit Kapal (Z.-B.)	217	(ontbr.)
2. Uit lontarbladreepen gemaakte effigie der Rijstgodin (Çri)	217	66
3. De getooide dèwi Çri na de oogst a/e boom hangend	305	66
4. Bèboejoe vóór leeg rijstschuur hangend (W.-L.)	336	66

Litteratuur: voor L. alleen van Eerde TBG 45, 1902 p 563-74, B 311.

In I. A. f. E. bovendien nog: Bal. rijstmesje, 3 rijstmesjes v. L. (1 m., 2 vr.) en kiskis, werktuig om de sawah te reinigen; het offer o/d sawah vóór het oogstfeest; effenen v/e groote sawah v/e rijken Baliër (de runderen dragen bij deze gelegenheid groote houten klokken en koptooi van uitgebeiteld en beschilderd buffelleer); het laatste effenen v/d sawah met kaon lampit.

1927/8

(Andriessen, G.) : Een tocht naar den Rindjani. De Katholieke Missiën en het Chr. Huisgezin 53, 1927-8 p 147-53 met 19 afb.

Onpretentieus verslag v/e touristen-tocht.

1928.

Adatrechtbundel XXIX, den Haag, 1928.

54. Gegevens betr. de godsd. rechtspraak en berechting van familie- en erfrechtzaken (1924) p 274-34. (Voor aperçu vg. Adatr. b. XL. 1938 p 242-4).

1928.

Cense, Anton Abraham : De Kroniek van Bandjarmasin. Diss. Leiden 1928. 200 p.

p. 54: De kroniek vermeldt nu eenige huwelijken van Bandjareesche prinses, o.a. v/e zekeren R. Soebangsa, halfbroeder van Pn. Singamarta, die zich naar Sélaparang (=L.) begaf, waar hij de dochter v/d vorst huwde; nadat een zoon R. Mataram geboren was, stierf deze prinses. Daarna huwde hij m/e andere dochter van dien vorst op Soembawa, bij wie hij een zoon R. Banten kreeg. B/d lieden van Sélaparang en Soembawa was R. Soebangsa bekend als Pn. Taliwang, aangezien de moeder van R. Mataram in Taliwang woonde.

1928.

Nielsen, Aage Krarup: Leven en Avonturen v/e Oostinjevaarder op Bali (vert. door Claudine Bienfait). Ingeleid door H. T. Damsté. A'dam 233 p + 49 ill.

Twee hoofdstukken (v/d 18) van dit populair geschreven en royaal uitgegeven werk behandelen: Van Langeland naar L. (20-30) en Vijf stormachtige jaren (31-46), nl. op L. Gebruikte literatuur hiervoor B 30, 48, 211, 505, C. Lekkerkerker BKI 79, 1923 p 198-322 = Het voorspel der vestiging v/d Ned. macht op B. en L., C 63.

De Deen Mads J. Lange kwam naar den Oost om handel te drijven, geraakte op L. in handels- en politieke oorlog, o/e eiland waar de Ned. opperhoofheid nog moest erkend worden, dat Eng. dreigde te worden. De genoemde bronnen naverteld in dit romantisch leven.

1928.

Roosevelt, A.: Up Rindjani (L.) and down. Inter-Ocean IX Nr. 1 January 1928 p 23-6.

Relaas v/e tocht door slecht weer naar Ségara Anak; Rindjani door mist en regen onbeklimbaar. Foto van pë mangkoe met om de lendenen „heilig weefsel” met zeer veel kèpèngs.

1929.

Mesir, Laloe: Takëpan djédjawā II, karangan —, dioebah oléh ASMO. Landsdrukkerij, - 1929 - Weltevreden, 31 p. Lat. in groote letter.

Voor eerste leesonderwijs.

1929.

Middendorp, W.: Oude verhalen, een nieuwe geschiedbron. Feestbundel KBG 1778-1928, II 1929 p 158-81, i.h.b. p 176-9.

„Geïsoleerd en primitief levende volken, die plotseling het ingrijpen ondergaan van vreemde machten, „die grooten indruk op hen moeten maken, zijn op tal van punten voor de wetenschap belangrijke studieobjecten, „zoo ook zullen zij op het punt van sprookjes en dierenfabelen of andere volksverhalen, die er van mond tot „mond gaan, bel. gegevens van feitelijken aard kunnen opleveren, oude zoowel als recente”. — Schr. hoorde in 1919 „op geestige wijze, scherp en fijn, ja kunstzinnig geteekend, de komst der Hollanders o/d Karo-hoog- „vlakte” uitbeelden, als waren het dierenfabels. Hiermee meent schr. oorsprong en beteekenis van vele volksverhalen elders i/d wereld gevonden te hebben. Ook de op geheel N.-Sumatra bekende Poetëri Hidjau zou opzettelijke vervorming v/e hist. gegeven zijn. A/h slot verwijst schr. naar B 131, R. v. Eck: Schets v/h eil. L., TBG 22, 1875 p 311-62, de laatste 4 pag., „De zeug, die door het drinken van Batara Indra's urine „een meisje ter wereld brengt, verzinnebeeldt m.i. den heidenschen Lombokker en Baliër, die door Indra's „magische macht (bekende urine-magie) tot Hindoeëgodsdienst-belijders gemaakt worden. Het mooie „wevende meisje stelt dus de Hindoe-Baliërs en -Lombokkers voor, die daar weven, d i. arbeidzaam bezig zijn.

„De hond, die de weefspoel v/h meisje opdraait (een weefspoel geeft sterke magische kracht o. a. aan wie „de spoel vasthoudt), verzinnebeeldt den brenger v/d Islam, d. w. z. de heidensche of Hindoe-handelaars, die „Islamieten naar L. haalden, waardoor zij zelve, of hun kinderen, of de landskinderen Islamiet werden. Zoo „is dus die ongelovige hond, die zelfs de Islamitische handelaars inhaalde, vader v/d Islamiet Mantring „Modèr, die zijn eigen vader, den volgens hem ongelovigen hond doodt, d. w. z. het Hindoeïsme naar het „leven staat, door het Mohammedanisme op L. te helpen invoeren. De naam Mantring Modèr, d. i. Prins des „doods, als gelijkenis voor den binnendringenden Islam, duidt er op, dat het verhaal eerst kwam u/d koker „v/e Hindoe-verteller, die zag dat door de invoering v/d Islam op L. het Hindoeïsme den dood zou vinden. „Trouwens, de vergelijking v/d Hindoe-Baliër en Lombokker b/e mooi wevend meisje, en v/d Islambrenger „b/e hond, zegt genoeg over de herkomst v/h verhaal, dat den Islam dan ook Prins des doods noemt. 1)

„Het verhaal vergelijkt die eerste Mohammedanen op L. ook met een mageren hond. Toen was het „aantal Islamieten nog gering, vandaar de magerte.....

1929.

Nijverheid: L. en B. Tweede Djokjasche Jaarmarkt. Kol. Weekblad 11-7-'29 no. 28 p 330.

Van O. L. goed verzorgde pëngëning's (sirihdoozen), kèbën's (manden) en gëgandëg's (tasschen) uit vuurroode, gele en zwarte bamboereepen.

1929.

Roux, C.C.F.M. le: De Elcano's tocht door den Timor-archipel met Magelhaes' schip Victoria. Feestbundel KBG 1778-1928, II. 1929 p 1-99.

Pigafetta noemt Kl. Soenda-eil. v. O. n. W.; a/h slot der rij Zumbaua, Lomboch, Chorum en Java Major. Het eiland Sasak wordt dus in 1521 „Lomboch” genoemd, en met „Chorum” moet Goeroen zijn bedoeld.

1929.

Wirz, Paul: Der Reisbau und die Reiskult auf B.u.L. Suppl. zu Internationales Archiv für Ethnographie Band 30. 65 p + 2 t. 1929.

TBG 67, 1927 afl. 3 en 4 p 217-346 m. 4 afb. geeft denz. tekst; hier alleen nog eenige ill.; inhouds-opgave vg. s v. Wirz 1927.

1) „Aanbeveling verdient het op L. na te gaan, wat daar thans nog van dit ruim een halve eeuw geleden door van Eck „gepubliceerde verhaal bekend is. Zou er hier en daar misschien alleen de „fabel”, waarin menschen, dieren en een Godheid „optreden, van overgebleven zijn, of wordt de zinnebeeldige bet. ervan nog begrepen door vertellers en luisteraars?”

1930.

Ethnographica. Verslag 46 over 1929 v/h Museum R'dam. 1930.

p 7 no 5. V/d heer L.C. Heyting te Praja, L.: van M.-L. 2 bamboekokers voor de weefspoel; 2 metalen duivenbelletjes v. W.L., 27101/104.

De beide kokers zijn heel fraai geornamenteerd met snij- en brandwerk, één in geometrisch patroon, de ander geeft een voorstelling te zien v/e man, die m/e blaasroer een vogel schiet. De versiering der beide kokers is naar beide einden afgesloten door het bekende toempalrand motief ¹⁾. Slechts één der kokers is, op de gebruikelijke wijze, in vijf slippen gespleten.

De duivenbelletjes, songseng, zijn van dun geelkoper uitgeklopt en op een metalen ring gesoldeerd die om de hals v/d duif geschoven wordt. Deze voorwerpen, van heel wat minder karakteristieke bewerking dan de bekende, houten duivenfluitjes van Java, geven ook, naar bericht wordt, een fluitend geluid en rinkelen b/h zwenken.

1930.

Jasper, J. E. en Mas Pirngadie: De Inl. Kunstnijverheid in N.I.

V. Bewerking van niet-edele metalen (koperbewerking en pamorsmeedkunst). den Haag 1930. Niets van Lombok.

1930.

Mesir, Laloe: Ana Tjaraka, dengan si kajoen begoeroe memaos, aksara si mekadoe lé' goemi Sasak, kekarangan —, mantri goeroe Pringgabaja, Weltevreden - 1930 - Landsdrukkerij. B. Djilid I: 31 p, Djilid II: 48 p.

Een groot aantal kleine leeslesjes.

1930.

Mesir, L.: Takëpan djëdjawa', karangan-, dioebah oléh ASMO. Landsdrukkerij - 1930 - Weltevreden, 32 p. L.

De eenvoudigste woordjes om te spellen.

1930.

Mesir, L. dan Ida Bagoes Mas: Merangkèn. kitab batjaan bahasa Sasak, terkarang oléh-, kedoeanja goeroe disekolah Pringgabaja. Landsdrukkerij - 1930 - Weltevreden 39 p. B.

Eenvoudige leeslesjes.

1930.

Reitsma, S. A.: Van Stockum's Travellers' Guide for the Dutch East Indies, The Hague 1930. 613 p, 35 kaarten, 12 ill.

B. and L. Ch. VI General Review, Ch. VII Local Description. Hiervan L. p 447-50; § 1. Situation and Area, § 2. Horizontal and vertical Structure, § 3. Flora and Fauna, § 4. Population, § 5. History, § 6. Government, § 7. Means of Communication, § 8. Accommodation; en p 465-70 met kaartje 1:800.000 Ampënan, Mataram, Tjakra Nègara, Lingsar, Narmada (Excursions to Sèlong and Soewéla, to Goenoeng Rindjani), Laboean Hadji, Soewéla, Lombok.

1930.

Rensch, B.: Eine biologische Reise nach den kleinen Sunda-Inseln. XII + 236 S., 33 Taf. + 1 Karte + 4 Textabb. (zie De Trop. Natuur 20, 1931 p 180).

Het gedeelte over den Rindjani beslaat een 50 p. Het is een wat omstandig verhaal van iemand, die nog weinig i/d tropen heeft meegemaakt, met veel bel. aantt. over de fauna en ook over de flora, ook in grooter verband gezien. De R.-top kon door zware mist en tegen niet bereikt worden.

1931.

Anonymous: To the Holy Land of the Rindjani. Inter-Ocean XII, January 1931 no. 1 p 42 - 3 + 5 ill.

Fraaie foto's.

1931.

Boerenbeker, E. A.: De vrouw i/h indon. adatrecht. diss. Leiden 1931, 219 p. Compileert ook iets over Lombok.

1931.

Ethnographica: Verslag over 1930 v/h Museum R'dam, 1931.

L.C. Heyting, Ctr. van M.L. te Praja, schenkt 50 voorwerpen der w3 v. M.-L. met nauwk, aantt. omtrent benaming, doel en herkomst. Hoofdbestanddeel 40 weefsels van zeer uiteenl. aard; doen dienst bij ritueele handelingen en magische praktijken. Tënganansch weefsel kě mali lèmpot bënëng bēlé' dient bij optochten.

1) Zie J. W. van Nouhuys: De oorsprong v/d Toempal-kapala der Javaansche batik-saroeng. NION Nov. 1929 p 195-208.

Technisch merkwaardig en i/d weefsellitt. v/d Ind. arch. onvermeld is gestreept weefsel, waarvan de schering in strooken van grootere en geringere spanning is verdeeld.

Evenzoo een doodendoekje.

Ook een Sovjet-saroeng met de bekende emblemen.

1931.

Ethnographica : Aanw. op ethnogr. en anthropol. gebied v/d Afd. Vk.k. Bijlage VI in Twintigste Jaarverslag [over] 1930 [v/d] Kon. Ver. „Kol. Inst.” A'dam 1931.

p 89/90. Vier vingerringen (siemsim klë i), geslepen uit een zeeschelp, ringen voor vrouwen en meisjes v/d désa Poedjoet i/h Z. v. M.-L., benevens een kleine conusschelp, waarvan de kop is afgenomen, om hieruit bedoelde ringen te slijpen; de wijze waarop dit geschiedt, is niet aangegeven. (Zie voor de zeer bijzondere wijze, waarop dit, maar dan ter vervaardiging van groote armringen, b.v. o/d Tanimbareil, plaats heeft, het art. van Pater H. Geurtjens; „Aan de wieg der ambachten” in „Het Indische Leven”, 6en jaarg., 1925 no. 25, blz. 711, het gedeelte over „Ringenslijperij”).

p 96-7: Van Lombok: elf platte, lederen wajangpoppen, welke o/e merkw. wijze het midden houden tusschen B. en Jav. wajangpoppen, daar ze met de eerste gemeen hebben, dat ze zeer eenvoudig gehouden en alle vrijwel éénkleurig zijn, de meeste bloedrood, het gelaat hier ook bloedrood of zwart, en dat ze niet zoo fijn uitgeslagen zijn als de Jav. poppen (zie over het meer oorspr. i/h type der B. poppen het slotgedeelte v/h art. van B.M. GOSLINGS: „Het ontstaan van de Javaansche wajang” in: „De Indische Gids”, 1926, Deel I, blz. 217 e.v. en „Gids in het Vkk. Museum v/h Kol. Inst.” II „B. en L.”, blz. 67-69), terwijl ze daarentegen met de Jav. geheel den vorm v/h gelaat en de gezichtsuitdrukking gemeen hebben; één der fig. van daemonisch type is echter geheel een B. daemon.

O.d. poppen komen opschriften voor in B. schrift, waarbij afwijkingen in het type der karakters erop duiden, dat ze wel door een S. erop aangebracht zijn; de meeste dier opschriften zijn onleesbaar of onduidelijk geworden.

Uit de transcriptie van eenige nog leesbare eronder is de Heer LEKKERKERKER, Archivaris van het B.-Inst., nu t/d vaststelling gekomen, dat die alle namen aangeven van persoonlijkheden u/d Mohamm. Amir-cyclus, als b.v. Ratoe Noesirwan (welke pop, weer zeer eenvoudig gehouden, geheel niet o/e Jav. vorstentop gelijk); Oemar Madi (met Oemar Maja de kluchtige figuur u/d Amir-cyclus, hier van type geheel als de Togog-figuur b/d Koerawā-partij i/d Jav. wajang poerwā en zoo ook weergegeven m/e beweegbare onderkaak) en Moenigarim, oudste dochter van Ratoe Noesirwan en geliefde van Hamza, ook een der hoofdfiguren u/d cyclus, door de S. Amsjah geheeten; deze vrouwen geheel van type, zooals in de Jav. wajang poerwā vorstinnen en prinsessen als: Banowati, Srikandi en Sitisari zijn weergegeven, n.l. m/h hoofdhaar los afhangend tot o/d middel.

Die vaststelling vormt zoo wel het allermerkwaardigste aan deze S. poppen, daar op Java de verhalen u/d Amir-Hamza-cyclus alleen met wajang-golèk-poppen worden weergegeven en men daar i/d wajang-golèk ook wel verhalen u/d wajang-poerwā -gëdog en -klitik voordraagt, maar het omgekeerde uitgesloten is.

p 133: twee modellen van rijstmesjes, welke in hun v/d Jav. mesjes afwijkenden vorm, ook wat de wijze van aanbrenging v/h mesje zelf i/h plankje aangaat, beschreven zijn op p 279-80 van B.M. Goslings: Die Entwicklungsgeschichte des Reismessers in Int. Archiv für Ethnographie XXV, 1923 en weergegeven in afb. 22; bij één is het bamboe-handvat vrijwel i/h midden der achterzijde v/h plankje, b/h andere echter geheel asymmetrisch geplaatst, zijnde, naar vermeld is, het eerste b/d vrouwen en het tweede b/d mannen in gebruik.

1931.

Heeres, Mr. J. E., : Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum, Verzameling van Politieke contracten en verdere verdragen door de Nederlanders i/h Oosten gesloten, van Privilegebrieven, aan hen verleend, enz., uitgegeven en toegelicht door —, Oud-Hoogleeraar aan de Rijks Universiteit te Leiden. Tweede deel (1650-75). BKI 87, den Haag 1931.

CCCLXI. Lombok 16 Maart 1675.¹⁾ p 540-1.

Het spreekt wel van zelf, dat de Nederlanders na hunne komst i/d O.-L. Archipel en na hunne aanrakingen met Bali (1597, 1601, vgl. Corp. Dipl. I, blz. 15) al spoedig bekend raakten met het bestaan van Lombok, te eerder omdat „de Coninck van Baly” rechten pretendeerde op dit eiland. Toch kwamen de directe aanrakingen (behalve dan eenige handelsbetrekkingen zonder groote beteekenis) daarmede niet langs de weg van Bali maar langs den weg van Makassar en Soembawa, welke beide eveneens Lombok tot hun gebied rekenden (Zie. o.a. hiervóór, Register, Realia II, bldz. 150, v.). Toen wij in 1673 een beetje vasten voet kregen op Soembawa, hebben wij van daar uit eenige „regenten” van Lombok, een verzamelplaats van Makassaarsche uitgewekenen, tot een contract weten te dwingen. (Cool, Lombok, bldz. 195 v.v. en de daar genoemde litteratuur; Dagb-Register 1675, bldz. 33; Heeres, Kleine Soenda-eilanden in Feestbundel-Veth, bldz. 179).

Op heyden den 16 Maart ²⁾ 1675 compareerde ter presentie van de ondergenoemde getuijgen, als rading ABDI WIERASSANTANA, rading KAWISSANAIJER COESING, aria BOESSING, ³⁾ tommagon, dewelke mits desen tot een pand wegens veel harer begane fouten aen hun koning ⁴⁾ en d'Ed Compie beloven, binnen den tyd van 3 naastvolgende jaren aen welgene Ed. Compagie sullen opbrengen vyf duysent ofte vyftien duysent ⁵⁾ picols sappanhout; dog by aldien gemte regenten van SALLAPARANG in gebreke vant selve niet te betalen

1) Uit het contractboek. In margine staat daar: „Macasser 1675”.- Ook bij W. Cool, Lombok, bldz. 215.- In het exemplaar in het Landsarchief te Batavia wordt het aangeduid als: „Contract obligatie ten laste der regenten van Sallaparang en ten voordeele- van d' E. Comp. gepasseert.” Eveneens in de Verbalen-Nederburgh, die er echter foutief bijvoegen: „gepasseerd op Macasser”.

2) Cool heeft „19 Maart”.

3) Cool spelt de namen iets anders, waarschijnlijk echter nog meer foutief.

4) Van Soembawa?

5) Dezelfde zonderlinge bepaling bij Cool. Kan ook na 5000 het woordje „ieder” zijn weggevallen?

mogte blijven, soo stelt Syn Hoogheyt van SUMBAWA sig daar als borg voor om 't selve pe eerster aenmaning aen d'Ed. Compie te sullen voldoen, en ten waare gene Sijn Hooght bij overlyden binnen desen tijd van de wereld quam te schyden, of wel door andre intervallen, dat alsdan syn nakomelingen ende diegene die in sijn plaats als koning sal komen te succederen, ook gehouden sal wesen den bovengene taxt van vyftien duysend picols sappanhout, gelyck gesegt, aend' Ed. Compie te voldoen.

Alle dit gene voorsee staat, belooft meer gemte Syn Hoogheyt met alle cinceriteyt naar te sullen komen en dierhalven tot teken der waarheyd den desen met Syn gewonelyke handtekening becragtigt heeft. Ter sijden stond: ons present als getuygen en was geteekent JAN FRANCE HOLSTEIJN ¹⁾, GERRIT COSTER en COENRAAT VAN BREIJTENBACH. ²⁾

1931.

Krom, Prof. Dr. N. J. : Hindoe - Jav. Geschiedenis, 2e druk den Haag 1931.

p 417: Lombok Mirah (W.-L., of Birah voor N.- en O.-L. samen), Saksak (O.-L., of de vallei van L.) — behorend tot rijk van Madjapahit blijkens de Nāgarakṛtāgama van 1365 Zang 13 en 14.

1931.

Lekkerkerker, G. : Indië, 620 plaatjes op 200 cartons. Wolters z.j. [1931] formaat 19½ × 28 cm., met tekst, in doos.

Dozijnen van Bali en Baliërs, niets van Lombok en Sasaks.

1931.

Nijverheid, de Inheemsche, : op Java, Madoera, B. en L., deel I, 1931. Djawa II, 1931 no. 5 — 6, ook apart verschenen; 202 p.

passim.

1931.

Pandecten v/h Adatrecht. Kon. Kol. Inst. A'dam. Meded. IV, afd. Vk. k. 2.

IX. Schuldenrecht. A'dam 1931.

Bewerkt door Mr. J. G. de Boer, dr. E. A. Boerenbeker, A. Miete, C. Nooteboom, dr. L. Pronk en mr. L. van Raalten.

O. l. v. Mr. C. van Vollenhoven worden door studeerenden te Leiden, in hoofdzaak studenten, die zich bekwamen voor de Ind. rechterlijke macht, de in boeken en tijdschriften verspr. Eur. aantt. over het Adatrecht verz. in stelselmatige orde en met gebruik van eenvoudige rechtsbenamingen.

De gegevens over B. en L. zijn in elk Hoofdstuk en Stuk te vinden onder § 16, terwijl alle citaten doorl. zijn genummerd. (Vg. Lekkerkerker C 179).

1931.

Scheltema, A. M. P. A. : Deelbouw in N.-I. Diss. Wageningen 1931.

L. (en B.) i. h. b. H. II § 15 p 94-121 en H. VI § 1 p 336-47; en passim. Verwerkt de bestaande literatuur en vat deze samen.

1931.

Smith, Irving G. : Lombok. Inter-Ocean XII, June 1931 no. 6 p 271-2.

Een praatje bij 2 foto's: S.-women en S.-dancers of L. (onduidelijk).

1931.

P. W. : Führer durch das Museum für Völkerkunde Basel. ib. 1931. Geill. 21 p.

p 19-21 over L., waarvoor opgegeven 1/2 miljoen inwoners en 5.000 km² oppervlakte. De geheele tekst bevat onjuistheden en verouderde inzichten, naast juistere opvattingen uit later tijd. „Vor etwa 500 Jahren wurde L. vom b. Fürstentum Karangasem unterworfen und bildete fortan eine b. Kolonie". Hieraan maakte de Ned. Regeering een einde in 1897; het B. deel van L. wordt abusievelijk naar O.-L. verlegd.

1932.

Ethnographica : Aanw. op ethnogr. en anthropol. gebied v/d Afd. Vk. k. v/h Kol. Inst. over 1931. Kon. Kol. Inst. te A'dam. Med. XXIX Afd. Vk. k. 4. Uitgave v/h Inst. A'dam 1932.

p 9. Schenking Prof. J. C. van Eerde: 10 topeng-maskers uit W.- en M.-L., vroeger op 1 na in bruikleen in museum R'dam, vg. jaarverslag over 1904 p 23-4 plaat.

Deze zeer expressieve maskers zijn gesneden uit zeer zacht, lichtbruin hout en elk hoofdzakelijk geheel in één kleur beschilderd; ter hoogte v/d oogen is a/d buitenrand een touwtje vastgemaakt, waarmede het masker vóór het aangezicht v/d vertooner kan bevestigd worden.

Schenker deelde indertijd omtrent de vertooning met deze maskers mede, dat hij die eenige malen in M.-L. door S. jongens heeft zien geven; 5 of 6 personen traden daarbij tegelijk op en dezelfde p. verwisselde van masker, wanneer hij een andere gemoedsaandoening had uit te drukken.

Op 6 der maskers is binnenin een naam geschreven, alle namen eindigende op Lawé, doch waaromtrent het niet zeker is, dat het bep. die zijn van persoonlijkheden uit het Middel.-Jav. gedicht Rangga Lawé.

2 der maskers, Nos 2 en 8 in R'dam, geven geheel dezelfde p., Kēbo Sēpati Lawé, weer.

2 andere, Nos 1 en 9 in R'dam en niet v/e naam voorzien, zijn meest waarschijnlijk de, vooral wat No 1 betreft, komisch bedoelde maskers v/e ěmban, voedster v/e prins of prinses.

1) De leider de expeditie.

2) Cool spreekt op blz. 216 waarschijnlijk ten onrechte van „Bredenburgh".

Ook het masker, dat niet in R'dam in bruikleen is geweest, draagt geen naam; het is geheel zwart gekleurd en vervaardigd zonder aanbrenging v/e benedenkaakgedeelte, terwijl het is weergegeven met alleen één vrij groot, rond linker oog met rood omrande, zwarte pupil; voor het rechter oog is in het masker alleen een groot, rond gat gesneden; in de bovenkaak zijn maar 2 tanden weergegeven, terwijl 2 snorren (1 ervan verdwenen) zijn aangegeven met een opgespijkerd, driehoekig stukje geitenhuid, waarvan de beharing grootendeels verdwenen is.

1932.

Asmo: Ragin Basā, mekadoe lé' sekolah-sekolah si bebasā Sasak, karangan —, menteri goeroe lé' sekolah klas II Selong. Landsdrukkerij - 1932 - Weltevreden. Lat.

I, 38 p met 110 lesjes; II, 48 p met 87 lesjes taal oefeningetjes.

1932.

Encyclopaedie van Ned.-(O.-) I., Tweede druk onder red. van D. G. Stibbe en Dr. J. Stroomberg. Zesde deel. 's Gravenhage 1932.

Liefcrinck (Frederik Albert) 3 kolom door L[ekkerkerker, C.]

1932.

Fischer, Dr. H. Th.: Indon. Paradiesmythen. Zeitschrift für Ethnologie 64, Heft 4/6 Berlin p 204-45.

Hoewel zeer veel lit. wordt aangehaald in dit compres-gedrukte uitvoerige artikel, ontbreekt L. geheel.

1932.

Harsa: Pengadilan di B. dan L., Bhawanagara I 8, Januari p 123-5; 9, Februari p 140-3; 11, April 1932 p 166-72.

Formeel en informatief artikel van w.s. gezaghebbende zijde.

1932.

Nieuwenhuyzen, Dr. Th.: Sasaksch Adatrecht. Diss. Leiden 1932. 126 p.

Uit het literatuuroverzicht p 119, 122 en 123 blijkt, dat schrijver niet alleen kan beschikken over de in druk toegankelijke lectuur, maar ook over memories van overgave van bestuur, 8 van geheel L., 9 v. O.-L., 3 v. M.-L., 6 v. W.-L., de landrente-monografieën der 3 o.a.-en, van Langen's verslag over de Bodha's uit 1929 en Rapporten over de Bodha's i/h N. (1930) v/d Gew. mil. comm. Pag. 120/1 ontleent een kaart van L., schaal 1:450.000 aan Elbert, C. 162.

Schrijver behandelt zijn stof als volgt: I Omvang v/d rechtskring; geschiedenis 7-13; II Rechtsgemeenschappen p 14-28; III Individuen p 29-42; IV Bestuur en rechtspraak p 43-69; V Adatvolkenrecht p 70-1; VI Verwantschapsrecht p 72-7; VII Huwelijksrecht p 78-90; VIII Erfrecht p 91-7; IX Grondenrecht p 98-108; X Schuldenrecht p 109-12; XI Delictenrecht p 113-6; XII Rechtsmiddelen p 117-8.

Schrijvers schaarsche gegevens spreken elkaar meermalen tegen, zijn onvoldoende duidelijk van begrip of ontbreken geheel; schrijvers plaatsing op L. b/h B.B. heeft echter geen letter druks nadere verklaring ten gevolge gehad.

1932.

Nooteboom, Christiaan: De boomstamkano in Indonesië, diss. Leiden 1932. 240 p. + 101 foto's + 25 afb. + 1 kaart.

H. x: De Kleine Soenda-eilanden, behalve Bali p 195-208.

Hiervan L. p 206-8 en afb. 24. Voor L. staan gegevens ter beschikking van 2 der beste berichtgevers: Hornell en Nieuwenkamp. Hier gebruikelijk type vlerkpauw blijkt boomstam-kano. Schr. spreekt van L.-varieteit v. O.-Indon. type, veelal in gebruik voor visscherij. Kleiner soort vlerk-boomstam-kano met andere vlerk-constructie. Ook boomstam-kano zonder vlerk. Nieuwenkamp teekende op N.-kust te Laboean Tjari een nog onverklaard type. Ook volgende type dat N. beschrijft en teekent v. Z.-O.-kust weet schr. niet thuis te brengen.

1932.

Waloeja: Tjrakèn, Karangan — Tedjawa' isi' M. PRAWIROATMODJO, Inl. Schoolopziener lé' Mataram. Oeah tekerisa' isi' LALOE MESIR, mantri goeroe lé' sekolah Tandjoeng. Landsdrukkerij — 1932 — Batavia. Lat.

I, 50 p, 82 lesjes en II, 53 p, 76 lesjes taal.

1933.

Ethnographica: Verslag Museum R'dam over 1932.

p 2: L.C. Heyting schenkt een antiek type wajanglamp, bestaande u/e pot van gebakken aarde i/d vorm v/e demonenkop (in 1941 nog vervaardigd in Narmada C.H.). De gespitste mond dient tot het opnemen v/d pit; dit reservoir rust o/e gegoten messing schaal, bevestigd tegen een houten ruggestuk, waarmede de lamp opgehangen wordt, en waarin een vierk. opening is uitgespaard, waardoor, naar mededeeling v/d schenker, de dalang, achter de lamp zittende, de beelden waarneemt. Schenker verwijst verder n/e plaats i/d literatuur, waar een dergelijke steenen blèntjong van O.-Java wordt vermeld (Dr. Th. Pigeaud, Aantt. betr. den Jav. O.-hoek, TBG 72, 1932 p 282); de lamp werd daar tijdens de vertooning i/e rechthoekig o/h doek slingerende beweging gehouden. Dit zal het fantastische der schaduwbeelden verhoogen.

1933.

Handschriften op lontar van B. en L. Jaarboek KBG I, 1933 p 243.

Het KGB inventariseerde van L. de lontars nr. 1126, 1127 (Sas?), 1128 en 1129.

1933-41.

Serat Ménak, met 24 ondertitels, in 46 deeltjes, Jav. tēmbang in Jav. letter. Balai Poestaka Batavia-C. 1933 - 41.

De — als Amir — misschien meestgelezen tekst op L.

Hierop in 1941: Register Sērat Ménak met inhoudsopgave en naamregister (Lat. letter).

1933.

Soekanto (Boestamam): Het gewas in Indonesië religieus-adatrechtelijk beschouwd. Diss. Leiden 1933, 128p.

L. p 40 en 53, gecompileerd uit Adatr. b. I, Liefcrinck: Landsverordeningen, Nieuwenhuyzen: dissertatie, Pandecten v/h Adatrecht IVb.

1933.

Woordenlijst van Holle met S. uit Sakra. Jaarboek KBG I. 1933.

p 253 nr. 180: ingevuld door R. Soedjono, Gouv. Ind. Arts, zegsman Mami Hasim.

1933.

Zwaan, Prof. Dr. J. P. Kleiweg de: Over de invloed v/d hemel- en natuur-verschijnselen o/d gezondheidstoestand v/d mensch. Opvattingen dienaangaande der Inlanders v/d Ind. Arch. Samenvattend overzicht. Mensch en Maatschappij 9 no. 4, Juli 1933 p 410-28, en no. 5, September p 513-25.

p 420: „V/d inlanders van L. weten wij, dat zij bijzonder bevreesd zijn voor weerwolven (ata polo). „Tegen deze kwaadgezinde wezens, die de menschen ziek maken, kan men zich echter eenigszins beveiligen, door o/d „daarvoor bestemde offerpaaltjes b/d ingang v/h dorp of op kruispunten van wegen offers neer te leggen. Bij zon- „en maan-eclipsen is de donkere plek o/h hemellichaam het bloed v/e slachtoffer dezer ata polo”.

p 423: „Als een nadeelig teeken vinden wij dus een zons- resp. maansverduistering voor mensch of dier ver- „meld b/d Lombokkers.”

Hoewel t.a.v. L. het materiaal hiertoe ontbrak, mag vlg. schr. toch geconcludeerd worden uit den wēl bekenden gedachten gang der nabuur- en verwante volken, dat ook de S. invloed zien van cosmis ch gebeuren en natuurverschijnselen als (zon), maan en zons- of maansverduistering, regenboog, bij zonneschijn vallende regen en dauw op gezondheidstoestand en lichamelijk welzijn v/d mensch.

1934.

Adatrechtbundel XXXVII, den Haag 1934.

81. Grondenrecht op L. (1899) p 561-3.

82. Brahmaansche wenschen o/h punt van adat-delicten op W.-L. (1921) p 564-6.

(Voor aperçu vg. Adatr. b. XL, 1938 p 252).

1934.

Beek, H. C. J. ter: Lombok, 1894-1934 door —, Lt. Gen. b. d. Ind. Gids 56, 1934, no. 9, Sept. p 769-84; no. 10, Oct. p 865-81.

1934.

Cool, W.: With the Dutch in the East 1934.

Herdruk van Lekkerkerker A 39 (1897), m/d ondertitel: Outline of the military operations in L., 1894. Giving also a popular account of the native characteristics, architecture, methods of irrigation, agricultural pursuits, folklore, religious customs, and a history of the introduction of Islamism into the Island, translated from the Dutch by E. J. Taylor. With a copious index, a small glossary of foreign words and a list of authorities quoted. London. 365 + VIII p.

Het oorspr. Holl. werk (A 38) heette: De Lombok-expeditie. Geill. door G.B. Hooyer. Met 100 platen, afbeeldingen, portretten, plattegronden en 2 kaarten. 's Gravenhage-Batavia 1896-'96. 496 p.

1934.

Ethnographica v. B. en L. Aanw. over 1933. Med. Kon. Kol. Inst. XXXIV. Afd. Vkk. 6, 1934.

Schenking L.C. Heyting, Serie 801 p 3: Lendendoek, geweven van geïmporteerde katoenen draad; schering samengesteld uit groene, blauwe, roode, witte en bruingele draden, inslag van roode draden. De tekening vertoont hierdoor lengtebanen, nl. op regelmatige afstanden 3 groene en 2 bruingele baantjes van ruim 1 c.M. breed. A/d zelfkant smallere baantjes van rood, wit, blauw, groen en geel. De uiteinden der scheringdraden zijn geknoopt tot franje van verschillende kleur. M.-L.

1934.

v. H.: Lombok. Sport in Beeld en Geill. Wereldnieuws. Dec. nr. 1934.

1934.

Heyden, J. van der — S. V. D. : R. K. Missie toegelaten op L. De Katholieke Missieën 60, 1934 afl. 1 p 115-8.

Aug. 1933 per request aan regeering toelating op L. verzocht. Nov. 1934 schr. toegelaten. — Eenige bladzijden voor wie nog niets weten v. L.— „De taal der S. heeft weinig overeenkomst m/h B. Het verschil m/h Soembawasch is niet zoo groot (hetgeen belangwekkend zou kunnen zijn, wanneer het geadstrueerd werd. C.H.). Grondige studies v/h S. werden nog niet gedaan (w.s. helaas juist; althans niet gepubliceerd. C.H.). Scholen zijn er op L. veel te weinig (volkstelling 1930 constateert hier dan ook max. analphabétisme. C.H.). — Eigenaardig is bij de W³ ook het geloof a/e verlosser, die hen bevrijden zal van alle kwaad en de gelukkige maatschappij uit lang vervlogen jaren zal herstellen (kenmerkend voor alle Moslims en wellicht ook — zij het eenigszins anders — voor de „natuur“-volken. C.H.). — De missie is niet van plan onder de W⁵ te gaan werken. Onder de W³ heeft de missie goede vooruitzichten. (1941: Pastoor de Boer meldt mij, dat in totaal totdusverre 2 vrouwelijke S. huisbedienden overgegaan zijn tot het Christendom. C.H.). — De B. toonen veel belangstelling voor onzen godsdienst. Onze liturgie zal hen imponeren. — Ruim vier jaren werken reeds twee Amer. zendelingen van „The Christian and Missionary Alliance“ onder de L.sche B. Hun succes is zeer gering”.

1934.

Kops, G. F. de Bruyn : Uit de rechtspraktijk v/e B.B. ambtenaar. Kol. T. 23 nr. 5, 1934 p 472-98; i.h.b. p 488-94.

Bij komst als Res. van schr. (± 1910) „heerschten op L., [o/h gebied v/d inh. rechtspraak] reeds toestanden, welke met die i/d best bestuurde andere Gvts.-landen konden wedijveren“ (hetgeen des te merkwaardiger is, daar uit diss.-Nieuwenhuyzen blijkt, hoe onvoldoende het adatrecht bekend is. C.H.). — „De ernstigste misdrijven, ook op politiek gebied, kwamen onder de S. op L. voor“, door de anarchie 1890-5. Rampokpartijen met levensgevaar voor luttel bedrag. Bij opvatting groote bereidheid tot bekentenis en noemen van medeplichtigen.

1934.

Waloeja : Galang Boelan, karangan —, oeah tekerisa' isi' LALOE MESIR, kepala district lé' Peringgabaja. Mekadoe lé' kl. 2. Begambar. Landsdrukkerij - 1934 - Batavia. Lat.

I: 63 leeslesjes op 80 p; II: 40 id. op 150 p.

Beter dan vroeger, maar niet feilloos.

1934/5.

Wal, J. H. E. van der : De colonne van Bijleveld. Een episode uit den Lombokkrijg in 1894 (bewerkt naar een op L. bijgehouden Journaal). Met kaart. Orgaan der N. I. Officiersvereniging 1934 p 496-510.

1935.

Encyclopaedie van Ned. (O.)-Indië, Tweede druk, onder red. van D. G. Stibbe en Mr. Dr. F. J. W. H. Sandbergen. Zevende deel 's Gravenhage. 1935.

p 1193: AMPENAN: voor 1932 aangekomen en vertrokken schepen: 293 op zeebrieven, netto inhoud 1.070.670 m³ en 416 schepen op jaarpassen, bruto inhoud 11.686 m³. Uitvoer rijst 15.110.125 kg; copra 3.760.104 kg; klapperolie 41.155 l; aardnoten 1.438.308 kg; gekorven tabak 552.461 kg; uien 395.003 kg; pinangnoten 690.364 kg; zemelen 3.466.825 kg; runderhuiden 49.032 kg; buffelhuiden 17.035 kg; geitenhuiden 16.797 kg; buffels 201 stuks; ossen 4.810 stuks; varkens 5.147 stuks.

p 1193: AMPENAN-O: Sas. distr. der o.a. W.-L., afd. L., O.-helft v/h vroegere distr. Amp. en Ommelanden, met Narmada als hoofdplaats. Bev. van 37.700 op opp. 196 km², vindt hoofdmiddel van bestaan in rijstb.

p 1193: AMPENAN-W: S. distr. der o.a. W.-L., afd. L., W.-helft v/h vroegere distr. Amp. en Ommelanden, waarin bel. pll. Ampenan, Mataram en Tjakranegara; distr. kantoor te Dasan Agoeng. Hoofdmiddel van bestaan der bev. (68.000 op 171 km²) is verbouwing van rijst, waarvan gr. hoeveelheden uitgevoerd.

p 1193: BAJAN: S. distr. i/h N. v/d o.a. W.-L., afd. L., hoofdplaats id. Opp. 593 km², inwoners 21.000.

p 1197: BATOEKLIANG: Distr. o.a. M.-L., afd. L., hoofdplaats Mantang, aan weersk. v/d gr. weg Ampenan-Selong: grenst aan o.a. W.-L. Inwoners 38.310 verd. over 8 désa's, best. uit 285 dasan's. 500 paarden, 9.000 sapi's, 500 karbouwen. Weglengte voor auto's 500 km. Opp. bevoelbare sawah's 3.250 ha.; onbevoelbare sawah's 1.693 ha.; droge gronden 7.299 ha.

p 1196: DJONGGAT: Distr. o.a. M.-L., afd. L., hoofdplaats Bondjoeok, bestaat uit 2 deelen, gescheiden door enclave-Praja. W.-deel met hoofddésa's Poejoeng en Bondjoeok grenst aan o.a. W.-L., overig deel omvat Z. v/d a.o. tot Ind. Oceaan; daar hoofddésa Poedjoet. Inwoners 61.854 in 8 désa's en 370 dasan's. 2.000 paarden, 11.480 sapi's, 20.689 karbouwen. Weglengte voor auto's 58 km. Hoofdmiddel van bestaan rijstbouw. Opp. bevoelbare sawah's 208 ha., opp. onbevoelbare sawah's 12.155 ha., droge gronden 4.184 ha.

p 1193: GEROENG: S. distr. in Z. o.a. W.-L., afd. L.; hoofdplaats id. 49.200 zielen, vooral N. v/h onvruchtbare Z.-gebergte; rijstbouw. Opp. distr. 565 km².

p 1197: LABOEAN HADJI: 1932.

92 stoomschepen	bruto	626.416	ton	netto	384.840	ton;
14 motorschepen	„	17.004	„	„	15.738	„
1 Gvts. oorlogschip	„	9.500	„	„	9.500	„
1 Gvts. stoomer	„	2.226	„	„	onbekend	„
134 zeilschepen	„	4.776	„	„	4.776	„

p 1194: LOMBOK: Bestuur. 13 S. distr.; 5 in W.-L.: Bajan, Tandjoeng, Ampenan-W., A. O. en Geroeng; 4 in M.-L.: Batoekliang (Mantang), Djonggat (Bondjëröek), Praja en Kopang; 4 in O.-L.: Pringgabaja, Masbagik, Rarang (met onderdistr. Kota Radja) en Sakra. B. distr. 3: Mataram, Tjakranagara-N., Tj.-Z. in W.-L.

Rechtspraak. De S., die i/d B. tijd terechtstonden voor B. rechters, kregen na invoering v/h Ned. bestuur eigen rechtspraak, bestaande uit 3 rechtbanken (voor elke o.a. 1) van S. hoofden en oudsten, Raad Sasak. Hierin distr.-hoofden en adat-kenners. B. voor Raad Kërta te Tjakranagara. Soms gecomb. zittingen. Van belang voor L. is Agrarische Reglement in Ind. Stb. 1923 no. 509, waarvan art. 12 verbod bevat aan B., gronden te vervreemden aan Moh. (S.), en a/d Moh. (S.) in M.- en O.-L. om dito aan B. Doel van dit voorschrift: veiligstelling grondbezit eertijds vijandige bevolkingsgroepen, ter voork. van verarming der B. in W.-L. Thans gaan er veel stemmen op om deze bep. te doen vervallen, immers S. vaak benadeeld, en B. willen ook grond kunnen kopen in O.- en M.-L.

p 1193: MATARAM: Hoofdpl. afd. L., standplaats Ctr. W.-L. Inh. bev. van B. en S. woont in groote, met muren omgeven en door wegen van elk gescheiden wijken (B. bandjar, S. goeboeg). I/h centrum, voorheen poeri Vorst van L., aantal woningen voor Europeanen en mooi plantsoen om monument gesneuvelden L.-expeditie. Beh. inh. bev. in 1930 55 Europeanen en 300 Javanen.

p 1193: MATARAM: B. distr. v/d o.a. W.-L., afd. L., onder poenggawa te Mataram. Verspreid liggende B. vestigingen met 7400 inwoners.

p 1194: MIDDEN-LOMBOK: O.a. v/d afd. L., hoofdplaats Praja. Bodem verdeeld in 5 kommen met bergterreinen daartusschen. Praja centrum, laagstgelegen. O. en W. van Praja hoogte van 100-400 m. I/h Z. grenst o.a. a/d Ind. Oceaan. N. ingenomen door Rindjani-geb. N.-deel en vooral M. vruchtbaarst. Hoe meer Z., des te meer steenachtig en onvruchtbaar. Z.-kust onbewoond beh. eenige visschers-nederzettingen. Geen rivieren van bet. Beh. Pandan, Babak en Ranggoeng i/h N. de stroompjes in O.-moesson droog; slechts nut voor irrigatie. Wildhoutbosschen i/h N. Sawahvelden i/h M., waartusschen grasvlakten voor vee. Cactusbegroeiing i/h Z. Klimaat goed. Nov.- Mei natte-, Mei-Nov. droge moesson. In kenteringen vaak harde, gure winden, koorts veroorzakend. Gezondheidstoestand i.h.a. goed. Te Praja Gvts. Inl. arts, op 2 andere pl. poliklinieken. Verder med.-hyg. propaganda-dienst.- 220 km. autoweg. 3 hoofdwegen.- 2 soorten grondbezit: djabagronden (erfelijk indiv. bezit) en droewé dalëm-gronden (waarvan beschikkingsrecht berust b/d desa, afgestaan in erf. indiv. gebruik aan desa-genooten). De laatsten alleen in Batoekliang W. v/d Pandan.- 210.283 inwoners. Weinig Vr. O., geen i/d desa's. In distr. hoofdplaatsen ook nogal Jav., Bandjar. en Boegin. Adel (përwangsa), „van Jav. oorsprong”; de gewone bevolking dient te worden beschouwd als de autochthone bevolking, van Polyn. oorsprong.- S. hebben eigen taal met veel inslag van Jav., B. en Mal. woorden en uitdrukkingen. Geschreven m/h Jav. letterschrift (ook B. of soms Arab. letter. C.H.). Het vertoont eenige overeenkomst m/h Mongondouwsch van N.-Celebes (is dit de naaste verwant? C.H.). Eigen nog krachtige adat. Islam, w5 „zuiver Sjafietisch” (vg. Bousquet 1940?) en w3 grotendeels animistisch met onbegrepen uiterl. vormen v/d Islam, dicht bij Balinisme.- Ctr. a/h hoofd v/d o.a.; 4 districten: Praja, Kopang, Batoekliang, Djonggat, elk met distr.-hoofd. Onderverdeling in désa's met desa-hoofden, direct ondergeschikt aan distr.-hoofd. Desa dateert al uit Bal. periode, bestaat uit dasan's met kliangs op dez. wijze.

Rijstbouw voorn. middel van bestaan. Batoekliang heeft soebaks als W.-L. M.-L. waterarm; sawah's afh. van regen, gedeelt. oogstmislukking frequent.- Veeteelt i/h Z., désa's hebben gemeensch. weideplaatsen.- Eenige huisvlijt.- Pasar op 4 hoofdplaatsen en in 7 désa's.- Ook kliangs analphabeet, désahoofden heel gebrekkig geletterd. Praja II kl. school. 15 volksscholen, 1336 ll.

p 1196: PRAJA: Hoofdplaats o.a. M.-L., afd. L.; hier Ctr., kantoor landrentedienst, gevangenis, ziekenhuis. Grootste deel v/d veldpolitie hier gelegerd. Gr. pasar en veepasar.

p 1196: PRAJA: Distr. der o.a. M.-L., afd. L. met gelijkn. hoofdplaats i/h voorn. distr. Grenst t. Z. a/d Ind. Oceaan, t. O. o.a. O.-L. Inw. 71.700, verd. over 10 désa's, bestaand uit 400 dasans. 2.274 paarden, 4.571 sapi's, 20.169 karbouwen. Autoweg 72 km. Veel rijstbouw, vele koelie's en inh. nijveren. Bevoelb. sawah 843 ha., onbevoelb. sawah 18.614 ha., droge grond 6.426 ha.

p 1195: SASAKS: Bestuur. Belangrijkste S. eenheid desa onder kěpala désa (M.- en O.-L.) of pěmoesoengan (W.-L.). Binnen pajar (desagebied) aantal (pě)dasans onder kliang, ondergeschikt aan desahoofd. Dasans soms zeer groot, meer inh. dan eigl. desa. Ter beschikking van hoofden langlans, vrijgesteld van heerdienst. Désa's en dasans soms onderverd. in (pě)goeboeg(an)s, onder kliang, onderl. gescheiden door muren, hekken of open ruimten, bestemd voor uitbr. (tag-tagan). Désa door ons gevormd. Soms worden veldhuisjes (rěpo') tot nederzetting. In O.-L. om woondésa's vaak muren, in W.-L. boomen en heesters.- In Sakra désa's vaak op steile heuvels, dichte cactushaag om den voet. Op groote erven, b.v. van adellijken en hoofden, naast huis en padischuur nog huisjes, waar familieleden wonen; ook vaak baroega (open gebouwtje voor doorg. gasten en logé's): verh. leemen vloer + bale² + dak.- Vóór namen van désa's, door brand vernield, „p(a)résa” in O.-L.; op W.-L. bet. dit, dat desa reeds bestond vóór de B.

Standenindeeling. Niet beïnvloed door Bal. kasten. Datoe-titel niet meer in O.- en M.-L. In W.-L. désa Mambalan datoe-families, naar zeggen uit O.- en M.-L. Standen ondergaan verlagings door mėsalliance v/d vader: kinderen lager. Menig vader blijft laloe heeten. (vg. Mr. J. Prins 1939).

Huwelijk. Schaakhuwelijk en aanzoeckhuwelijk (madik), w.s. op B. en L. reeds vóór Hindoeïsme en Islam.

Adoptie: Anak pėras (schriftelijk; slamėtan) volledig, anak akon (onceremonieel) heeft slechts recht op onderhoud.

p 1194: TJAKRANEGARA: Gr. aantal B. wijken (bandjar); i/h centrum lustoord Majoera, met tuinen en vijver, waarin gebouw, nu voor raad kërta gr; B. Poera Mėroe.

p 1194: TJAKRANEGARA-N: B. distr. v/d o.a. W.-L., afd. L. Poenggawa a/h hoofd te Majoera; zijn ressort gevormd door aantal B. vestigingen i/h S. land, 9.000 inwoners.

p 1194: TJAKRANEGARA-Z: B. distr. v/d o.a. W.-L., afd. L. Poenggawa a/h hoofd te Bandjar Pandé, wijk van Tj.; ressort als vorige + Boda-nederzettingen, 15.400 inwoners.

p 1194: WEST-LOMBOK: O.a. v/d afd. L., W. deel v/h eil. L. Grens met M.-L. v/d Blongas-baai a/d Z.-kust naar Gng. S., door M.-vlakte-Narmada, langs W.-helling Rindjani tot top, N.-waarts via Bajan tot N.-kust, 5 S. distr.: Gëroeng, Ampënan-W., A.-O., Tandjoeng, Bajan (onder S. hoofd) en 3 B.: Tjakranëgara-N., Tj.-Z., Mataram (onder B. poenggawa). B. 31.800: S. 192.500.— zeer gewichtig weg Mataram-Tandjoeng-Bajan (nu klaar C. H.) voor prijsnivelleering. — Vraag naar onderwijs neemt sterk toe: 1 H. I. S. (227 II), 5 II-kl.-scholen (831 II.), 17 désa-scholen (1337 II.).

1935.

Harreveld, J. van: De beklimming v/d Rindjani. Med. 11. Med. Ind. Ver. v. Bergsport

1935 p 7-14.

Geeft een kort en duidelijk beeld v/d tocht gezien v/e oogpunt van bergsport.

1935.

Horst, O.: Een tocht n/d Sëgara Anak, het kratermeer v/d Rindjani, L. Trop. Nat. 24, 1935, afl. 11 p 179-86 + 6 fig.

Een uitg. art. met vele mooie foto's; de R.-top zelf werd niet beklommen. Behalve eenige aantt. over de flora en fauna zijn de waarnemingen over de avifauna van belang.

1935.

Kern, R. A.: De partikel pa i/d Indon. talen. BKI 92, 1935 p 5-121.

p 115: „In 't S. schijnen beide prefixen [më- en bër-] geheel vermengd te zijn. Van ba- bestaan twee „vormen: bër- en bër-, de laatste vóór klinkers, grammatische beteekenis heeft dit verschil dus niet; ma- (më-) „wordt in den Intensief gebruikt waarbij ma- afvalt, cf. Jav. B.v. bëlëmbah o/d schouder dragen, maar: „njinggé- o/d rug dragen. De bër-vormen zijn in niet mindere mate trans. dan die met më.” (bron: R. C. „v/d Bor, Ned.-Sas. woordenlijst, VBG LVI, 5). — Evenwel niet gerept van pa- of pë- in het S., waartoe de gegevens — hoe schaarsch dan ook — wel gereikt zouden hebben.

1935.

Malm, von: Die Phanerogamen (?) Flora der Kleinen Sunda-Inseln und ihre Beziehungen.

Geeft behalve een overzicht v/h door Rensch verzamelde materiaal beschouwingen over klimaat en vegetatievormen en een uiteenzetting over de plaats, die de Kl. Soenda eil. innemen in het Mal. floragebied. (vlg. Trop. Nat. 25/9/36 p 114). Verscheidene onjuistheden, w.s. doordat auteur deze streken niet zelf bezocht heeft (i.b. p 115).

1935.

Ravenswaay, J. van: 17 April. De tovergordels van Lingsar.

De mensch wensch zijn buik en zijn navel te beschermen, gebruikt daartoe gordel.

Als symbool voor goden-gordel algemeen de slang, welke voor ons verborgen leeft, de oude wijsheid representeert. Buikband (saboek) ook verborgen, slechts gebruik bij levensgevaar. Saboeks in Simpan-gan v/d Batara Lingsar b/h huis v/d mangkoe door godheid zelf geschonken a/h voorgeslacht v/d mangkoe. Anderen zouden saboeks gekregen hebben van geesten in opdracht v/d goden. Maar de meest gewone manier is, wanneer men b/h overnachten i/d tempel droomt, door een slang gebeten te worden. Die soort slang heeft steeds een kenmerk, dat alleen de ingewijde mangkoe's kennen, zoodat niemand op onrechtmatige manier zich een saboek kan laten maken. Wanneer iem. gelooft recht te hebben op een saboek, gaat hij/zij naar de mangkoe toe en legt haar alles uit. Ter controle gaat de mangkoe (hier die van Lingsar) zich afzonderen voor een nacht i/d tempel, biedt de gebruikelijke offers aan, en verzoekt de godheid haar te willen openbaren, of het vertelde waar is. Pas wanneer zij dien nacht een vizioen krijgt, dat als bevestiging kan gelden, laat zij de saboek maken. Anders zouden de weefgetouwen steeds in verwarring raken of breken, en de weefster (die oude vrouw moet zijn) zou ziek worden.

De saboek moet geweven worden zonder eind, waardoor de magische kracht ingesloten is. De aan elkaar geweven uiteinden worden getrokken door een tros van kèpëngs v/e bep. aantal. Hierin vindt men weer de overtuiging, dat in duiten en andere munten mag. krachten verborgen zijn. Nu wordt de saboek bij volle maan of bij nieuwe maan (zelden) n/d tempel gebracht. De mangkoe laat door bep. oproepingsgebed de mag. kracht in de saboek dalen. Nu snijdt ze de tros duiten af, en de uiteinden zijn gescheiden. Wat tot dusverre a.h.w. een slang-met-staart-in-de-bek was, is nu als slang ontstaan.

Heilige saboeks van Lingsar heeten Oedi, Sërdi, Toedjan, Basi, Botjok, Emas; die der mangkoe's: Boeng poentih, Përigi Lingsar en Pëtong Bajan.

Ieder kind van Lingsar krijgt bij geboorte saboek geheeten Saboek Lëlangit.

Goden-saboeks van Lingsar periodiek gevoed; bij maensverduistering en aardbeving uitgedragen. Bij volle maan in water gedoopt, dat dan wijwater is voor bevolking van Lingsar.

Eigenaar van saboek wordt door droom waarin slang met kleuren van zijn saboek gewaarschuwd voor gevaar en herinnerd aan plicht tot voedselverstrekking.

1935.

Sleen, W. G. N. van der: Lombok. Onze Aarde 8, 1935 p 240-8 met 7 afb.

Schr. merkt een aardig ding op v/d pasar te Masbagik op O.-L.: „Jammer dat op die passars vrijwel niets „meer van inl. maaksel voorkomt, behalve wat gevlochten mandjes en enkele uit schelpen gesneden, vingerringe- „tjes. Maar die moet je al van die vischvrouwjes koopen, die zijn eigenlijk niet i/d handel”.

1935.

Voogd, C. N. A. de : Botanische aantt. v/d Kl. Soenda Eil. I. Trop. Natuur 25, afl. 9, 1936 p 113-9.

„Hoewel de Kl. Soenda-eil. reeds lang als overgangsgebied tusschen de Mal. en de Austr. fauna en flora „de belangstelling der biologen getrokken hebben, is er over de flora maar betr. weinig gepubliceerd grens- „lijn van Wallace, die geprojecteerd was tusschen B.-L. en Ndl. tusschen Borneo en Celebes [heeft] aan veel „gegronde kritiek blootgestaan. Zoowel op zoölogisch als op botanisch gebied, bleek deze scherpe scheidingslijn „niet te bestaan. Men is meer en meer gaan inzien, dat de Kl. Soenda Eil. een overgangsgebied vormen — „..... de Kl. Soenda eil. veel rijker (zijn) aan Aziatische dan aan Australische vormen”. Schr. geeft eenige vbb. en gaat dan over tot Soemba.

1935-6.

Heyden, J. van der - S. V. D. : Missie op L. De Kath. Missiën en Chr. Huisgezin 61, 1935-6 p 168-75.

Verslag over 7 m. verblijf. „In de buurt van Mataram wonen ongeveer 30.000 Baliërs, die i.h.a. veel „conservatiever zijn dan vele B. op B. zelf”. Eén van hen vond de RK. geloofsleer prachtig, maar de moraal te zwaar. Toch goede verwachting van werk onder de B. W3-S. bezocht in W., N.- en Z.-L. Narmada leek geschikt centrum, daar grond gekocht, en veel bezoeken a/d k a m p o n g s. ” Veel drankmisbruik. In de meeste „k a m p o n g s ” een kemali- of pomali- plaats. Meestal worden daar heilige steenen, waarom een wit lapje gewikkeld zit, vereerd. Toen een man bewusteloos werd, bracht mann. mangkoe wijwater met bloemen, en stak patient houtje met propje a/h eind i/d mond, zeggende: „noenas ampoen”; in pomali-huis bad een vrouw klagend met langgerekte tonen, offerde bloemen en wierook — met succes.

„De w3-S. houdt ook van optochten, die echter zeer sterk lijken o/d processies der Hindoe-B. Vlaggen „wapperen, danseressen gesticuleeren en krijschen onverstaanbare liederen. De eene draagstoel na de andere trekt „voorbij, gedragen door gespierde kerels. In de vergulde stoelen zitten de sollicitanten voor de besnijdenis „of voor het tandenvijlen; ook worden de bruidegom en de bruid na het huwelijk zoo rondgedragen. Prachtige pajoengs steken u/d menigte op en boven het gejoel der menschen klinkt het geluid v/d wandelende gamelan, „soms mooi, klaar en helder, dan weer overdaverend en schel als potdekselmuziek. Midden i/d kampong staat „dan een rijkversierd huis zonder wanden met een groote balé-balé, waar dan de een of andere plechtigheid plaats „heeft. Het is inderdaad een mengelmoes van heidendom, Islam en Hindoe-ceremonies”. „Er is geen „eiland hier in Indië, waar procentgewijze zooveel hadji's zijn als op L. W3-S. gaan echter nooit naar de „stad v/d profeet”. los huwelijksverband. En dit schijnt het ergste bij de W3-. „Naast zijn ondeug- „den heeft de S. ook voortreffelijke hoedanigheden. Hij is zeer ijverig. Zijn sawah's zijn even goed verzorgd als „die der B. Hij is handig en niet dom, vriendelijk en gastvrij. Ook is hij solidair en behulpzaam”.

Voor zijn werk leert de door de bevolking niet geroepen pastoor allereerst S., waarvan hij niet zoozeer de woordschat als uitspraak en zinsbouw vrij lastig acht. Weinig verbreiding van Mal. op L. Bij kampongbezoek steeds medicijn verstrekt, bovenal: lichtbeeldenvoorstellingen (vulgo: tooverlantaarn. C.H.), eerst Columbus' reis naar Amerika, dan leven van Jezus. Het levend opstaan u/h graf wel d j è m p o i ! Kamponghoofden gewonnen door hen te fotografeeren. Vioolspel als vierde attractie. „Van klassieke muziek moeten ze niets hebben, maar een „marsch of leuke mop, waar maat in zit, heeft altijd hun attentie”. Te Narmada zal groot huis gebouwd worden, waarin Florineesch godsdienstonderwijzer. Nog meer W3-gebieden op het oog, te bezetten door dergl. g o e - r o e ' s. „Voor de B. zullen wel eenige Jav. of liever B. goeroe's noodig zijn”.

1936.

Ethnographica : Aanw. op ethnogr. en anthropol. gebied v/d afd. Vk.k. v/h Kol. Inst. over 1935. Kon. Kol. Inst. te A'dam. Med. XXXVIII. Afd. Vk.k. 8, 1936.

p 22 Drinkwaterkruik (S. tjèrèt an manoe k) van gebakken aarde, donkerrood en geglansd, met ovaal waterreservoir, ter weerszijden voorzien v/e tuit, waarvan het bovenende i/d vorm v/d kop v/e haan. O/d buik zijn aan weerskanten 2 blad- en vruchtmotieven en relief aangebracht, die de vleugels aanduiden. O/d rugzijde v/d buik is een cyl. hals geplaatst, die zich van boven schaalvormig verwijdt en een opening heeft. Een p è l è t -houten deksel, waaraan een lange pen, die i/d hals past, dekt de kruik af; de bovenzijde v/h deksel is koepelvormig en voorzien v/e gedraaiden houten knop. Het voetstuk v/d kruik is hol en rond en loopt naar beneden uit.

p 136-7 no. 737/1-8 Katrang an (paspoort) in het S. met B. letter op lontar.

1936.

Ethnographica : Aanw. Ethnogr. Verz. KBG over 1935. Jaarboek KBG III, 1936.

p 313: 21059 Rood katoenen doek met goud doorweven. Het lichaam v/d doek is met witte en zwarte draden in kleine vierkantjes verdeeld. In ieder vierkantje is een gouden bloemetje. De k è p a l a is dicht met goud doorweven, met toempal- en bloemmotieven. 247 × 97½ cm.

p 314: 21060 Effen rood katoenen doek, zeer rijk met gouddraad doorweven. Het lichaam v/d doek is m/e dicht goud patroon in diagonaalsgewijze vakjes verdeeld, waarin bloempatronen. Verder twee kapala's, met toempal- en andere motieven. Om den geheelen doek is een rand aangebracht. Langs één der lange zijden is een reep wit doek van 22 cm. breedte aangebracht. 225 × 88 cm.

1936.

Goris, Dr. R. : Aantt. over O.-L. TBG 76, 1936 p 196-248.

Behoort tot het belangrijkste van wat over [de w3 van] O.-L. geschreven is, en is van waarde voor heel L. Deze aantt. zijn het resultaat van eenige reizen naar O.-L. (studie vooraf en nauwkeurig uitwerken achteraf). Schr. geeft i.h.b. aanvullingen of verbeteringen o/d bestaande literatuur, die hij bekend veronderstelt.

198-214: I. Adatrechtelijke aantekeningen.

198-203; § 1. Sēmbalun grens; 2. inwendige verdeeling; 3. erf; 4. A. dorpsbestuur, B. dorpsgeestelijken; 4 (sic) spijsverboden; 5. desa-diensten; 6. bloedverwantschap; 7. sexe; 8. erfrecht.

203-9: § 2. Dasan Bilo'. 1. grens; 2. inwendige verdeeling A moskee, B gastenhuizen, C voorerven, D offer-steenhoop. E begraafplaats; 3. A dorpsbestuur, B dorpsgeestelijken; 4. spijsverboden; 5. desa-diensten; 6. bloedverwantschap; 7. sexe; 8. erfrecht.

209-14: § 3. Bēblanting, 1. ws. nederzetting uit Bajan; 2. inwendige verdeeling; 3. erven en gebouwen; 4. A dorpsbestuur, B dorpsgeestelijken; 5. spijsverboden; 5. (sic) desa-diensten; 6. bloedverwantschap; 7. sexe; 8. dood; 9. gronden- en schuldenrecht.

Conclusie: afwijkende adat v/d ouderwetsche désa's op ingesloten hoogvlakte v. O.-L. toonen oudere phase van adatrecht dan i/d vlakte; geen B. invloed, wel van Java.

214-26: II. Muziek en tooneel.

A. In de O.-L. vlakte: 1. wajang lēlëndong (215-8), 2. w.wong, 3. topēng (219), 4. gandrung (218-9). Beschrijving v/h aanschouwde: 1. Sēmbalun Lawang I; 2. S.L. II; 3. S. Bumbung I; 4. S.B. II.

226-45: III. Heilige Plaatsen en heilige weefsels.

Uit bestudeering taalk. kant blijken bep. hist. invloeden. Alfabet. lijst van 114 (door elkaar) heilige plaatsen en- weefsels. Eén voor één beschouwd; verscheidene v. Jav., zelfs Hindoe-J. origine, grootste deel echter S., veelal plantnamen; veel belangwekkende opmerkingen. Conclusie: vereering van heilige bronnen, met de h. weefsels, waarin bronwater gedragen wordt, oud-S. Niet-S. namen Jav. of Hindoe-J.: van mythol. aard; dit wijst op vroegere sterke beïnvloeding van Jav. zijde op Bajan en Sēmbalun waar Jav. Prinsen moeten hebben gewoond, die pusaka of beter upatjara meebrachten.

246-8: IV. Javaansche Invloeden.

Naast andere Jav. invloeden opvallend de vele Jav. plaatsnamen.

Slotvragen: 1) Uit welken tijd dateert deze Jav. invloed, merkbaar over heel L.? 2) Waarom is deze invloed met name vast te stellen voor de ingesloten hoogvlakte van Sēmbalun waarvan alle bewoners „van Madjapait” zouden afstammen? Oud-S. babads moeten bestudeerd worden, onderzoek moet ingesteld naar Hindoe-Jav. invloed op Z.-Celebes.

1936.

Goris, Dr. R.: Sketches of Bali, The Netherlands Indies (a review of the country, its economies and commerce). Febr. 16, 1936, Vol. IV Nr. 4.

v. The Religion of the Padandas p 71-7.

p 75-6:..... the Sēngguhu. These Sēngguhuh call themselves „bhujangga”. Much controversy has arisen over this word in the technical literature. A point not yet touched upon in that controversy is that in East Lombok, in the oldest so-called „waktu tēlu” villages such as Sēmbalun and others, there is also a person calling himself the bhujangga, and there he functions as recitor in certain definite ceremonies with the sacred tissues. It is highly probable, therefore, that we must see in the bhujangga one of the ancient indigenous groups of priests that later blended with the Vāshnu priests and got the name of sēngguhu.

1936.

Körner, Dr. Theo: Totenkult und Lebensglaube bei den Völkern Ost-Indonesiens. diss. Leipzig. Studien zur Völkerkunde 10. Leipzig. 207 p.

Lombok passim; behartigenswaard p XIII boven:

Das wichtigste Werk über Lombok und die kleineren, östlich davon liegenden Inseln verdanken wir Elbert in seiner Beschreibung der Sunda-Expedition; erwähnenswert sind ferner van Eck, van Eerde und Zollinger; trotz mancher guter Mitteilungen vermisst man doch viele wünschenswerte Angaben.

Lombok ist offensichtlich wegen seiner Nachbarschaft mit dem interessanten Bali etwas zu kurz weggekommen.

1936.

Pandecten v/h Adatrecht: Kon. Kol. Int. A'dam. Med. IV, afd. Vk. k. 2.

X. Adatstrafrecht. A'dam 1936.

Bewerkt door M. Blondeau, G.J. Ebbink, B. van Eyk, A.M. van Hooff, J.P.A. Ballegoyen de Jong, L.M. van Klaveren, N.W. Lesquillier, Ch.M.F. Meijer, B. Sorgdrager, C. Steyn, W.J. Uhlenbeck, J.H. Willems en Santosio Wirodihardjo.

De gegevens over B. en L. zijn in elk Hoofdstuk en Stuk te vinden onder § 16, terwijl alle citaten doorl. zijn genummerd (Vg. Lekkerkerker C 179).

1936.

Ravenswaay, J. van: Pemali (met 4 foto's)

Alg. besch., welke geen nieuws brengen, met 4 foto's: 1. De ingang v/d. groote pēmalivan Lingsar; 2. de taola van Aik Moal-W.-L.; 3. S. meisjes der W3. animisten v. M.-L.; 4. De mangkoe van Taimas in zijn pēmali bij Narmada.

± 1936.

Ravenswaay, J. van: Goenoeng Pangsoeng, een hist. en legend: plaats u/d L. sche gesch. Actueel Wereldnieuws (?) ± 1936.

Z.W. van Mataram bij desa Pērampoean een lage en rotsachtige heuvel, waarop Hindoe-heiligdom. Herwaarts allereerst zou zich begeven hebben vorst van Karāngasēm b/d verovering van L. (Sélaparang). Bracht

er nacht door; schoone vrouwengestalte, Dèwi Pangsoeng, gebiedt hem eerst naar poera van Déwa Lingsar te gaan. Deze staat toe het land te veroveren, van Lingsar m/h bloote oog te zien; na 7 generaties zou B. bewind eindigen. Daarom B. beperkt tot W.-L. Voorzegging uitgekomen. Hierbij 3 foto's: Ochtendgebied op G. Pangsoeng; 2. Heilige aap nuttigt zijn voedsel op G.P.; 3. weg door S. désa Përampoean.

1936.

Smalt, F. H.: Kort verslag omtrent de leprabestrijding op B. en L. Med. DVG XXV, 1936 p 32-9.

Zoals veelal, waar van B. en L. sprake is, moet B. met verheffing van stem uitgesproken worden, en L. daarentegen binnensmonds.

Vroeger lepralijder op L. uitgestooten naar riviermond. Later patienten in desa geduld. Medio 1934 aangedrongen op isolering op eigen erf. Begin 1935 registratie begonnen; lijders op 61 „leprapunten” geregeld behandeld en op kaartregister bijgehouden.

1936.

Volkstelling 1930: Dept. van Econ. Zaken. Landsdrukkerij — Batavia, Deel V: Inh. Bev. van Borneo, Celebes, de Kl. Soenda Eil. en de Molukken. 1936.

Alphabetisme: N.I. 6.4%, B. en L. 3.2% — daarmee het minimum. Op L. zijn de cijfers zeer laag, tusschen 1 en 2%, in M.-L. zelfs beneden 1%. V/d alphabeten in N.I. zijn 17.1% vrouwen; v/d volwassen vrouwen 16.4 en 18.7 v/d onvolwassen (d.w.z. die reeds staan kunnen tot huwbaarheid). Voor B. en L. gelden hier resp. 5.7, 4.9 en 8.6, hetgeen weer minima zijn. Tabel 21 geeft de geslachtsverhouding v/d alphabeten v/d inh. bevolking, die al dan niet L.O. genoten. In N.I. onder wie met schoolonderricht alphabeet zijn geworden, 18.46% meisjes, 16.78 vrouwen; op L. resp. 7.14 meisjes en 3.83 vrouwen, het minimum. In N.I. onder wie zonder schoolonderricht alphabeet zijn geworden: 23.39% meisjes, 15.25 vrouwen, op L. resp. 10.69 en 8.19 (Res. B. en L. resp. 10.63 en 5.21). Terwijl N.I. 9% alphabeten heeft onder de jongens, is dit voor B. en L. 3.8, het minimum; terwijl N.I. 2.4% alphabeten heeft onder de meisjes, is dit voor B. en L. 0.4, het minimum; terwijl in N.I. v/d mannen 13.2% alphabeet is, v/d vrouwen 2.3, en v/h totaal 7.4, is dit voor B. en L. resp. 7.8, 0.4 en 4, de beide laatste percentages zijn minima.

Verscheidene kota's tellen 30 à 40, Singaradja zelfs 41 alphabeten o/d 100 volwassen mannen. Zelfs behaalt B. en L. een maximum i/h percentage alphabeten zonder schoolonderricht, n.l. 57.8% tegenover N.I. 20.6. Terwijl in N.I. v/d alphabeten 5.3% jongens en 7% v/d meisjes zonder schoolonderricht waren, is dit voor B. en L. resp. 12.1 en 15.3, na Celebes het maximum; terwijl in N.I. v/d alphabeten 28.1% v/d mannen en 25.8 v/d vrouwen zonder schoolonderricht waren, is dit voor B. en L. resp. 70.2 en 74.4, het maximum. In L. schijnt (neen: blijkt! C.H.) het B. maar ook het Arab. letterschrift in zwang te zijn.

In B. en L. woont, evenals in Manado en Timor, meer dan de helft der alphabeten buiten de kota of gemeente. Het percentage Nederlandsch-schrijvenden zonder Westersch schoolonderricht, dat voor N.I. 19.7% bedraagt, is voor Timor 56.6, daarna B. en L. 40.7, op één na het maximum.

(Twee vragen rijzen bij ieder die kennis neemt van deze exceptioneele lijst van haast louter extreme percentages. Hoe te rijmen dit krasse analphabetisme volgens de volkstelling met de verzekeringen der B.-kenners v/d vorige eeuw, die het alphabetisme op B. zeer verspreid achtten, zelfs een 50% opgaven (hierop wees reeds Lekkerkerker n.a.v. volkstelling 1920 in zijn verhandeling: De tegenw. econ. toestand v/h gewest B. en L., laatste p., Kol. T. 12 no. 2, Maart 1923 p 153-210, ook aparte uitgave v/h B.-Instituut p 1-58). En dat Bali m/d oudste en rijkste literatuur van heel N.I.! Zijn de criteria der tellers misschien verkeerd geweest, of heeft de aanlegging der maatstaven gefaald? In de tweede plaats: is er op deze toch zeer goed „rendeerende” eilanden wel naar kwaliteit en kwantiteit voldoende onderwijs geboden na 1894 en 1908? C.H.).

Beroepsbeoefenaars. N.I. mannen 48.9%, vrouwen 21.2, totaal 34.8; B. en L. resp. 49.4, 77.5 en 30.2; de helft voor de vrouwen dus; v/d geh. vrouwen in N.I. 28%, v/d ongeh. 16.1; B. en L. resp. 14.2 en 9.6, dus ook zoowat de helft. De vrouwen van N.I. in Inl. landbouw 44.7, in niet-Inl. cultures 5, in handel 10.3; voor B. en L. resp.: 34.7 (minimum), 0 (minimum!) en 23.8 (maximum; 2 × zooveel als nr. 2, terecht opmerkelijk genoemd).

Het percentage beroepsbeoefenaars b/d gehuwde mannen in N.I. is 93.4, op B. en L. 92 en daarmee het minimum (Gianjar geen 85%!).

Tuinbouw en vruchtenteelt van eenig belang op O.-L.

Bevolkingsdichtheid. Van N.I. is deze 31.89 per km², van B. en L. 175.2 het maximum. W.-L. heeft 128.5, M.-L. 159.4 en O.-L. 160.7. Terwijl geen gewest (nu: residentie) zoo weinig bosch heeft (minimum van 2.200 km²; Timor 10.000 enz.) is de bev.-sdichtheid per km² zonder bosch nog een maximum; 222.8 inwoners. De Top. Dienst heeft, slechts van B. en L., opp. van woonerven en bouwgronden berekend. In N.I. wonen op de 100 menschen 0.40 Europeanen en gelijkgestelden; op L. 0.02, het minimum dat ook bereikt wordt in eenige andere o.a.en en afd. en; nergens anders heeft men 0.01 als op M.- en O.-L. Ook de aantallen Chin. en andere Vr. O. zijn hier zeer laag. In W.-L. wonen 226.922 menschen, in M.-L. 210.352, in O.-L. 264.016, op geheel L. 701.290.

Bevolkingstoename. De o.a. W.-L. (waar het aantal onvolwassenen zeer gering is, een teken van geringe nataliteit of groote kindersterfte gedurende een recente periode) vertoont een gering accres (5.2%). M.- en O.-L., die een grooter eersten leeftijdsgroep hebben dan de B. o.a. en, vertoonen niet veel hogere toename-cijfers (resp. 19.2 en 16.2%). De migratie kan van niet veel invloed o/h accres zijn.

De Europeanen zijn relatief het sterkst toegenomen op B. en L. (van 332 op 549 zielen; dit zal echter wel meer aan B. dan aan L. liggen C.H.).

Burgerlijke staat. In N.I. zijn 42.2% mann. personen gehuwd en 42.6% v/d vr.; in B. en L. resp. 41.6 en 41.9. Het aantal getelde gehuwde onvolwassenen is gering; L. heeft hier echter nog relatief een hoog cijfer.

In N.I. zijn v/d volwassenen 17.1% v/d mannen ongeh., v/d vrouwen 7.9%; B. en L. is dit 20.3 en 15, op O.-L. dit laatste 11.3. In N.I. zijn gehuwd 74.7% v/d volwassen mannen en 68.2 v/d dito vr.; voor B. en L. is dit 68 en 65.1. In N.I. zijn weduwnaar 3.6% v/d mannen; B. en L. met 7.6 behalen het maximum (W.-L. 7.1%). Het aantal gescheiden mannen is in N.I. 7.6%, op B. en L. 5.1, d.i. het gemiddelde der buitengewesten. Het aantal weduwen is in N.I. 16%, i/d buitengewesten 14.7 evenals op B. en L.

Gebreken. Blind zijn in N.I. 2.2⁰/₁₀₀ m., 2.5 vr., op L. 1.6 voor beide.

Geslachtsverhouding. Tegenover 1000 mannen heeft N.I. 1030.1 vrouwen, B. en L. 1031.1. Het vrouwen overschot van B. en L. kan niet toe te schrijven zijn aan emigratie. Hier zal dus de betere levenskans v/d vrouw wel de hoofdoorzaak zijn. N.I. zijn 896.2 onvolwassen meisjes op 1000 onvolwassen jongens; met 947 heeft B. en L. het maximum. Dit zou kunnen bewijzen, dat al in zeer jonge jaargeneraties, vermoedelijk al onder de zuigelingen, de meisjes i/d meerderheid zijn. Een andere reden van dit zoo van andere gewesten afw. cijfer kan echter ook zijn, dat de jongens hier (ook in L.?) eerder als volwassen worden beschouwd dan elders.

Gezinsgrootte. De gezinsgrootte in N.I. is 4.5, i/d buitengewesten 4.6, op B. en L. 4.3 en daarmee het minimum.

Gezinshoofden. Het percentage gehuwde mannen-gezinshoofd is voor N.I. 88.5, voor B. en L. 87.2, te wijten aan Tabanan (79.5), Badoeng (74.8) en Gianjar (72.2). Terwijl in N.I. (zonder S.W.K.) 9.5% ongehuwde volw. mannen gezinshoofd zijn, is dit op B. en L. 17.3, en daarmee het maximum. Op L. is onder de weduwnaren en onder de gescheiden mannen een groot aantal gezinshoofd. Voor ongehuwde volwassen vrouwen als hoofdkostwinster van anderen heeft L. met 4.7 een hoog percentage.

Landaarden. S. trekken maar weinig uit hun land; op B. zijn er 4403, waarvan 3838 in de o.a. Karangasem; op W.-Soembawa 948. Op L. zijn ruim 30.000 B. geteld, waarvan kleine 29.000 op W.-L., en 5.160 Soembawaërs. Aan Amboneezen (130) is B. en L. arm, aan Madoereezen (2.113) rijk, nog meer aan Javanen (5.668). Toch heeft B. en L. met 0.5% van haar bevolking aan Javanen en Madoereezen, waar de buitengewesten een gemiddelde vertoonen van 6.4%, bijna een minimum.

Landbouwers. N.I. heeft 59.5 landbouwers o/d 100 beroepsbeoefenaars, 20.7 o/d 100 zielen; voor B. en L. is dit het hoge cijfer 75 en 22.6.

Leeftijdsgroepen. Het aantal kinderen van leeftijdsgroep II (vanaf loopen-puberteit), voor de buitengewesten 36.7% v/d mannen, 32.1 v/d vrouwen, voor Java en Madoera 38.5 en 32.5, bedraagt voor B. en L. 33.4 en 30.1, beide minima. Hieruit zou men wellicht kunnen concludeeren, dat de jongens, die op B. al spoedig aan allerlei diensten meedoen, op jongere leeftijd als werkbaar, dus als volwassen zijn beschouwd dan elders, maar, aangezien ook L. dezelfde lage relatieve cijfers heeft, en daar het bovenvermeld argument niet opgaat, is het mogelijk, dat een andere factor de bedoelde sexe-verhouding heeft beïnvloed.

Met 38.8% onvolwassenen onder de mannen, 35.6 onder de vrouwen heeft B. en L. ook het minimum, met 61 en 64.1 volwassenen het maximum. Het aantal nog niet loopende kinderen, i/d buitengewesten 5.8% der zielen en 28.2 v/d gehuwde volw. vrouwen, op Java en Madoera 5.5 en 25.2, bedraagt op B. en L. 5.5 en 25.8, Java-peil dus. Merkwaardig is, dat de B. ook op L. een kleine eerste leeftijdsgroep hebben, in tegenstelling tot de S. en de Soembawaërs van dat eiland.

Nederlandsch schrijvenden. Hun aantal in N.I. is 0.32%, voor B. en L. 0.09, het minimum; terwijl van hen in N.I. 61.2% in gemeenten en kota's wonen, is dit op B. en L. 27.1, het minimum (na Timor met 25%). Het percentage van hen zonder Westersch schoolonderricht, dat voor N.I. 19.7% bedraagt, is voor B. en L. 40.7, het maximum na Timor met 56.6.

Polygamie. Het aantal polygaam gehuwde mannen bedraagt voor N.I. 2.5%, voor de buitengewesten 4, voor B. en L. 3.8.

Het **zielental** tenslotte geeft de volgende cijfers:

	Inlanders			Eur + gel.		Chin.	A. Vr. O.		Totaal.
	m.	vr.	totaal.				m.	vr.	totaal.
W.	109.919	114.123	224.042	113	2.295	472	111.599	115.323	226.922
M.	103.326	106.515	209.841	14	288	209	103.611	106.741	210.352
O.	129.123	133.800	262.923	19	737	337	129.727	134.289	264.016
L.	342.368	354.438	696.806	146	3.320	1.018	344.937	356.353	701.290

Een Bestuurlijke afdeeling als hier is maximaal, zoo ook de o.a. en

De uith. bev.-groepen met 0.03%, 0.6, 0.1 zijn minimaal.

Terwijl in N.I. 75.6% v/d Europeanen, 44.1 v/d Chineezen, 57.2 v/d A. Vr. O. en 6.3 v/d Indonesiërs in gemeenten en kota's woont, is dit i/d buitengewesten 58.2%, 31, 41.4 en 4, op B. en L. 59.4, 23.1, 27.1 en 1.4, dit laatste het minimum na Timor met 1.3.

Meer gedetailleerde cijfers vindt men i/h boek zelf.

1936.

Volkstelling 1930: Dept. van Econ. Zaken. Landsdrukkerij. Batavia-C.
Deel VIII Overzicht voor N.-I. 1936.

Deze slot-publicatie geeft meer globale cijfers, gemakkelijker orienteerend, maar noodzakelijkerwijs minder gedetailleerd.

1936.

Winkler Prins' Algemeene Encyclopaedie. Vijfde geheel nieuwe druk onder hoofdred. van Prof. Dr. J. de VRIES. A'dam. Deel 11. 1936. L. p. 389a-90a.

Lit. W. O. J. Nieuwenkamp: Bali en Lombok (3 dln. Edam 1906-10); W. Cool: De Lombok-expeditie beschreven (Batavia 1896).

Bevat enormiteiten als: „Door de geringe dichtheid van bevolking wordt v/d vruchtbaarheid nog te weinig partij getrokken” en „ingevoerd worden wapens en kruid”— dit laatste slaande op toestanden van een halve eeuw her, toen de koning zich ten oorlog rustte, en het eerste wellicht uit nog grijzer verleden.

1937.

(Ravenswaay, J. van:) Het „Main Parisian” op L., De Orang-Boeda van Taoen, De Geneeskrachtige Bron van Lingsar. Actueel Wereldnieuws en Sport in Beeld no. 49 van 4 December 1937.

1937.

Ravenswaay, Johan van: Goden, Menschen, Heksen, Geesten — Occulte Belevissen v/e zwerver op L. N. V. Theosofische Vereenigings Uitgevers Maatschappij, Tolstraat 154, A'dam-Z, 1937. 48 p.

7 journalistieke schetsjes, met onmiskenbaar talent geschreven, Wahrheit und Dichtung, een zijde v/h S. leven rakend, die door de S. zeker v/h hoogste belang geacht wordt, en i/d hen behandelende lit. geheel ter zijde wordt gelaten.

1937.

Stutterheim, Dr. J. F.: Het Mëras Danoe op L. Djawa 17, 1937 p 318-21 en B., bijdragen over B. en L. Djokja 1937 p 118-21.

Schr., bestuursambtenaar, beschrijft eerst den jaarlijkschen gang naar de Sëgara Anak v/d Bal. pëdanda Siwa uit W.-L., wiens offervoorwerpen gewijd worden te Tjakranagara, oude zetel v/d vroegeren B. vorst. Het zou verboden zijn B. te spreken; alleen S. mag worden gebruikt a/h meer. (in 1940 leek mij dit reeds alweer veranderd C.H.).— Geen sprake van S.

1937.

Stutterheim, Dr. W. F.: Een inscriptie v. L. Djawa 17, 1937 p 309-10 en B., bijdragen over B. en L. Djokja 1937 p 109-10.

Eerste inscriptie van L. uit Kramat Radja te Sélaparang op O.-L., 2½ r. Arab. schrift en 2½ r. een schrift dat het midden houdt tusschen Jav. en B., doch kennelijk ouder dan huidige schriftsoorten. Schr. meent de inscriptie te mogen stellen op 1729, houdt het graf voor dat v/e vorst, en wel degeen die in 1723 de B. te hulp riep tegen de Soembawaneezen. O/d grafsteen staat de Mosl. geloofsbelijdenis, terwijl de versiering ook voorkwam i/h Moh. Cheribon.

1937.

Veen, R. van der: De Sëgara-Anak i/h Rindjani-geb. Trop. Nat. 26, 1937 p 195-201.

Een tochtverslag i/d geest van dat van Horst met mooie foto's en een analyse v/h water v/d Sëgara-Anak.

1937.

Weck, Prof. Dr. med. Wolfgang, ehem. Hoofd-Gouvernementsarzt in Niederländisch-Indien, Heilkunde und Volkstum auf Bali. Mit 27 Abb. Stuttgart 1937, 248 p.

Hoewel dit voortreffelijke boek geheel vervaardigd is met B. materiaal, zal het bij bestudeering van dit onderwerp op L. zeer goede diensten kunnen bewijzen, niet alleen op W.-L.

1938.

Adatrechtbundel XL, den Haag 1938.

Uitgewerkte inhoud der 39 verschenen bundels; B. en L. p 223-52.

Lit.-lijst 1927-1937 (alphabetisch 297-366; systematisch 367-451; B. en L. i.h.b. p 427-31, 445-6).

Register op bundels 31-39, p 453-589.

1938.

Bousquet, G. H.: Introduction à l'Etude de l'Islam indonésien. Revue des Etudes islamiques, Année 1938, Cahiers II-III p 135-259. Ook apart verschenen, Paris 1938.

Dit zeer belangwekkende boek noemt L. wel niet zoozeer, maar is toch mede geschreven op grond v/d L.-ervaringen van schr., en mag vooral niet over het hoofd gezien worden.

1938-9.

Kaaden, W. F. van der: Geschiedenis v/d bestuursvoering over B. en L. van 1898-1938. Trop. Nederland XI, 1938-9 p 203-8, 219-24, 234-40, 253-6, 265-72.

1674 door de V.O.C. eenige plaatsen veroverd, waarna contract met L.-sche regenten; 1692 B. inval op L.; 1740 L. geheel onder B. heerschappij; 1838 vorstendom Mataram, erkennend Karangasëm, baas over heel L.; 1843 contract Mataram met Ned.-Ind. Gvt., waarbij suzereiniteit erkend; 1849 Mataram helpt ons tegen Karangasëm en Kloengkoeng; K. A. onder Mataram; 1854 en 1856 opstanden der S. tegen de B. overheersching; 1882 B. + L. residentie, bestuur uit Singaradja; 1890 Opstand der Sasaks te Praja en elders; 1894 Lombok-expeditie. Rechtstreeksch bestuur; 1896 eenige onlusten; 1902 militaire bezetting opgeheven;

Weinig drang tot onderwijs, weinig ontwikkeling, onvoldoend economisch besef; geen zelfbestuur te verwachten. Oppervlakkige compilatie m.b.t. L.

1939.

Bousquet, Prof. G. H.: Quelques sanctuaires S. de L. (avec la collaboration du Dr. R. Goris) TBG 79, 1939 no. 2 p 239-51.

Schr. ziet het belang van zijn studie in twee zaken:

1°. Moslimsche moskeeën (en zelfs B. tempels) gebouwd o/d plaats van of naast animistische heiligdommen, naar het woord, dat de menschheid steeds komt bidden op dezelfde plaats.

2°. Verscheidene typische episoden van strijd w5-w3.

Waschgelegenheid bij moskee gewoonlijk vóór moskee, als i/d Jav. Vorstenlanden, i.h.b. groote moskee v. Djokja. Jav. invloed van Mataram? Moskeeën v/d w3 in W.-L. hebben, behalve ingangdeur, aan weerszijden groote glazen deur; bij ontstentenis hiervan zou het gebouw een langgar zijn.

Schr. onderscheidt de uiterst talrijke heiligdommen in I) nationale (waar ook Chin. en B. komen) bv. a) Poedjoet, b) Lingsar, c) Lamak soera, d) Sélaparang; en II) plaatselijke.

a) Voor Poedjoet vg. studie Dr. Goris.

b) Lingsar. Het oud-S. palingheiligdom kreeg B. tempel erbij.

c) Makam Lamak soera (M.-L.), 5 K.M. Z. v. Mantang, waar Goeroe Ajang ligt, verraderlijk gedood door B.-vorst; zijn bloed wit. Bedevaartgangers van heel B., zelfs Sëmbaloen, B. en Chin.

d) Sélaparang. Vereering genieten graf v/e vorst en van zijn pënghoeloe. Die graven van 1729, maar op 60 M. Batoe Kapong, de Steen om te omvâmen (om rijk te worden). Vlak bij moskeersten, gebouwd bij S. animistisch heiligdom. B. w.s. vernielden moskee-Islam, behielden animisme. Batoe Kapong nu door Mosl. geestdrijverij vernield.

II. Een aantal aanteekeningen over plaatselijke heiligdommen v. Njoer Lëmbang (W) met oude wijfjeskrokodil; bezoekers S. w3 en w5, B., Chin., Arab.; Narmada of Lëmbœak; omgeving van Kopang (M.); Masbagik (O.), Tété Batoe (O.), Këtangga (O.) en Lëmor (O.).

1939.

Bouquet, G. H.: La Politique musulmane et coloniale des Pays-Bas par —, Professeur à l'Université d'Alger. Collection du monde islamique Tome II, Centre d'études de politique étrangère, Travaux des groupes d'études, Publication No. X, Paris [1939] XI + 167 p.

Dit zeer belangwekkende boek noemt L. wel niet zoozeer, maar is toch mede geschreven op grond v/d L.-ervaringen van schr., en mag vooral niet over het hoofd gezien worden.

1939 of 1940.

Bousquet, G. H.: Recherches sur les deux sectes musulmanes (W3 et W5) de L. Revue des Etudes Musulmanes p 149-77.

Het is niet zeker, of dit nummer van dit tijdschrift verschenen is. Samensteller van deze bibliografische proeve ontving een drukproef van schrijver, maar hoorde sindsdien niets meer van hem. Daarom is deze onbereikbare en waardevolle studie omstandig gerefereerd.

Schr., die voortreffelijk Nederlandsch leest, spreekt en ook kan schrijven, bestudeerde in 1938 den Islam in N.I., waarbij hem vooral interesseerde hetgeen onorthodox is. Toen hij als toerist op Bali was, vestigde de taalambtenaar Dr. Goris de aandacht v/d Algerijnschen hoogleraar i/d sociologie o/d tegenstelling w3 en w5 op L. Voornemens een samenvatting te geven v/d verstrooide bestaande lit. voor Fr. publiek, had hij goede leiding en veine, waardoor hij „onderzoekingen” kon verrichten.

I. DOCUMENTATIE.— Behalve de gedrukte literatuur gebruikte schr. memories v. overgave: A. R. Bosselaar (1934), Ctr. Christan (W; 1924), Ctr. v. Hassert (W.; 1922); Ctr. Pauw (O; 1923); Ctr. Prins (M. 1936); Ctr. Rijpstra (O. 1936); Ctr. Vogelensang (O; 1921); patrouillerapport luitenant van Langen Oct. 1929 over de Bodha's; rapport Gew. Mil. Comm. v. B. en L. over Bodha's; dienstnota Dr. Goris 15/II/1938 a/d Res. v. B. en L.

II. Inleiding en Orientatie.— Bij de 680.000 Mosl. S. 3 graden van islamisatie: 1. Moe-hammadiyya (de nieuwste en strengste); 2. w5 zoo ongeveer als de meeste Indon. Moslims; 3. w3 verminderend in aantal, verdrongen wordend. Ook schr. oordeelt verklaring van w3 door waktœ tëlœe dâtœ (nl. Sakra, Pëdjanggi' en Sélaparang) het meest bevredigend. W3 vooral in arme, afgelegen streken, hun aantal geheel verschillend opgegeven, varieerend van gr. meerderheid tot 1/9! Evenwel zijn lang niet alle w5 zuiver, anderzijds bekennen w3 hun staat ongaarne aan hun w5-hoofden; vandaar het verschil. Dit is zeker: w5 wint snel terrein.

III. Tegenstelling tusschen w3 en w5.— Islamisatie van L. door Javanen, kort na hun eigen opp. bekeering. De islamiseering vertraagd door B. overheersching 1740—1894. Na 1894 weer versnelde islamiseering; wie meeging w5, wie achterbleven: w3. Goede onderlinge verstandhouding van w3, Bodha's en Baliërs, die alle 3 op gespannen voet staan met w5. Merkwaardig op L.: 1. aanzienlijken zuiverder in godsdienst; 2. heftigheid van tegenstelling; 3. eigenaardigheden v/d godsdienst w3, die schr. aanziet voor vorm tusschen Islam en heidendom, als nergens anders ter wereld. Door scherpe tegenstelling w3 en w5 overal 2 messigits. Als overal elders in N.I. zijn de onderwijzers, mantri's enz. islamisatie-agenten. Schr. verwacht dat over 25 j. de w3 een kleine minderheid zullen vormen zooals nu de Bodha's, de S. bevolking even Mosl. als de andere Indon. Moslims, vg. zijn Introduction à l'étude de l'Islam indonésien.

IV. Godsdienstige organisatie der beide secten.— Geen godsdienstonderwijs b/d w3. Op O.-L. talrijke w5-pesantren's, welke echter geen scholen zijn; verder niets bijzonders. Bij de w3 twee soorten geestelijken: Moeslim de pënghoeloe met zijn kiai's; heidensch de pëmangkœ, die zorgen voor den dienst van goden, godinnen, offers voor de heiligdommen. Kiai's zorgen voor de rituele godsdienst-

oefening, vasten, huwelijken, scheidingen, begrafenissen, moskeedienst. Pě mang koe's (met hun plaatsvervangers de balian's) zorgen voor contact met geestenwereld. Gescheiden terrein, omschreven taak en goede verstandhouding tusschen beide categorieën. Bovendien 3 punten van overeenstemming:

1. Functie v. kiai en pě mang koe's erfelijk in agnatische lijn.
2. Zoowel kiai als pě mang koe ondergaan inwijding tot hun bediening.
3. Beide hebben doorgaans witte kleeding, i.h.b. witte hoofddoek.

Zijn de kiai's en pě nghoeloe's dan geen nieuw element, daarom gewantrouwd en vijandig bejegend? Neen; de Bodha's geven ons de oplossing. Daar ook erfelijke pě mang koe's met zelfde taak als bij w3, en erfelijke toa loa, die de gebeden opzeggen, de huwelijken sluiten, de begrafenissen regelen — als de kiai's b/d w3. De w3 zijn geïslamiseerd doordat hun kiai's, opvolgers der toa loa, hen min of meer op de Mosl. wijze i/h huwelijk verbinden en begraven; verder zijn ze besneden. Voilà tout.

V. De zuilen van het geloof.

A. Geloofsbelijdenis bij w3 verlengd met a) heilwensen voor Moehammad en zijn familie, b) verbasterde Oud-Jav. vert. v/d orthodoxe geloofsbelijdenis. Niemand zou een syllabe begrijpen van wat hij zegt. De w5 veelal, de w3 bovenal, vereeren hoogelijk Dēwi Andjani, de godin v/d Rindjani, knopen messiaansche verwachtingen aan haar vast.

B. Rituele godsdienstoefening. Bij w3 behoeven slechts de kiai's deze te houden, en dan nog slechts enkele v/d 5. Dit principe onwrikbaar, de praktijk plaatselijk verschillend.

C. Zakāt. Practisch onbekend bij de w3.

D. Vasten. Bij de w3 behoeven slechts de kiai's deze te houden; voor zoover niet-kiai's eraan doen als soennat, wordt de vasten gemakkelijk verbroken en niet ingehaald.

E. Bedevaart. Onbekend bij de w3. En de tocht naar de Sēgara' Anak (naar Rindjanitop gaat geen S.) meer B. aangelegenheid.

VI. Godsdienstige kalender. Eenige afwijkingen van andere Mosl. landen, punten van gering verschil tusschen w3 en w5. Eigenaardig S. gewoonte om op Lēbaran, terstond na de chotba, zich om het hardst te storten op den chātib om hem de hand te drukken, ten einde zodoende geluk te erlangen. Hier-voor 2 verklaringen: 1. het is alsof men de hand zijner voorvaderen beroert; 2. het is alsof men de hand van Moehammad aanraakt.

VII. Gewijde teksten. — Niemand v/d w3 kent een woord Arab.; weinigen v/d w5. Talqin kent men, Berzandi leest men, maar w3-kiai's weten niet wat hadīth, Boechārī en sahih zijn; zij weten slechts v/d qoer'ān. Bij de w3 veel geschriften ontleend a/d Amir Hamza; tamelijk kettersche gedichten verder als de Siti Salamah of Patimah Esam.

VIII. Cultusplaatsen. — Terwijl de w5 de moskee bezoeken en zich daarnaast afdwalingen veroorlooven naar andere heilgdommen, zet de w3 nauwelijks een voet i/e moskee en erkent officieel zijn vóór-Mosl. heilgdommen als de essentieele, waar de pě mang koe's officieeren. W5-moskeeën talrijk, ruim en solide gebouwd, w3-moskeeën klein en vergankelijk. In beide komt men door bassin voor voetwassching als in Jav. Vorstenlanden (i.h.b. Djokja). Binnen w3-moskeeën teekeningen v/d wajang! Menige moskee gebouwd naast oud-S. heilige plaats. Ware heilgdommen voor de w3 bronnen en heilige putten, opgerichte steenen i.h.b. op hoogten. Schr. op Poedjoet getuige van verscheidene riten, die hij aanziet voor den waren godsdienst der w3, dien de w5 slechts ten deele den rug toegekeerd hebben. Vereering van heilige dieren (krokodil, palingen, slang) en voorwerpen (i.h.b. wapenen, en de heilige weefsels, waarover reeds menig artikel). Verwijzing naar studie in TBG.

IX. Ceremoniën. — Besnijdenis van jongens bij w5 en w3 verschillend; van meisjes onbekend b/d w3. Besnijdenis een v/d weinige zaken op weg van Bodha naar Moslim die de w3 verwezenlijkt hebben. Tandenvijlen en eerste haarsnijden ook bij Bodha's en bij andere Indon. volken. Bij begrafenis ook van w5 een groot aantal prae-Mosl. gebruiken, die ook bekend zijn b/d Bodha's.

X. Verbodsbepalingen en verschillende godsdienstige gebruiken. — In Sēm-baloen, bolwerk v/d w3, geen Mosl. naam bekend, te Narmada echter wel. Varkensvleesch zelden gegeten, slangen en vooral apen echter nooit. W3 kennen rituele slacht; w3 en w5 erkennen elkaars slacht als geldig. Toespraak tot het te slachten dier, die zeker niet Mosl. is, wel Hindoeïstisch vlgs. Dr. Goris; taal Arab. + S. + Jav. Alcohol toegestaan bij w3, ook a/d kiai's. Hasard-spelen zeer verbreid. Muziek en dans ook door w5 beoefend. Speciale eed voor w3 door water en heilige aarde. In het Sakrasche vervaardigt erfelijke pě ngan-toeng de boeboes, een zalf bestaande uit rijstemeel en andere ingrediënten, als geneesmiddel o/h hoofd gebruikt. Nieuwe boeboes gemaakt als yoghurt: iets v/h oude b/h nieuwe. Mann. en vr. boeboes (als bij draagdoeken en steenen).

XI. Korte opmerkingen over het recht. — Zeer weinig invloed v/d Mosl. wet; b/d w3 zeer weinig b/d huwelijkssluiting; b/d w5 het huwelijk meer Mosl., erfenisregeling meer Mosl., wakf bekend.

Conclusie zooals reeds vermeld in III.

Appendix: Adat w3 vertaald door Goris-Bousquet.

1939.

Encyclopaedie van Ned.-(O.-) I., Tweede druk, onder red. van D. G. Stibbe en Mr. Dr. F. J. W. H. Sandbergen. Achtste Deel. 's Gravenhage Martinus Nijhoff. 1939.

Van Eerde (Prof. Johan Christiaan) p 1745-6.

1939.

Ethnographica: Aanw. KBG in Jaarboek KBG VI 1939 p 259-60.

23063. Doek. Zwart, met smalle witte streepjes i/d inslag. Op 28 cm. v/h ééne korte einde loopt verder i/d richting v/d inslag een effen roode baan van 33 cm. breedte; in deze baan enkele smalle, dwarse streepjes. 154 × 58 cm.

23064. Ongeveer als voren, doch de roode baan wit gestrept.

23065. Als vorig nr. 168 × 67 cm.

23066. Doek. Bestaat uit 2 helften, i/d richting v/d ketting aan elk. genaaid; elk van deze helften is gelijk aan no. 23065; de roode baan hier echter van zijde. 188×143 cm.

23067. Doek (sarong). Bestaat uit 2 helften, i/d richting v/d ketting aan elk. genaaid; geweven in paarse, zwarte en witte blokken. Onder en boven langs paarse rand. 105×77 cm.

23068. Doek (sarong). Bestaande uit 2 helften, i/d richting v/d ketting aanéengenaaid. Schering en inslag bestaan elk uit afw. zwarte en gestreepte banen, welke tesamen een blokpatroon vormen; de gestreepte banen zijn veelkleurig: grijs, paars, groen, oranje en blauw. Boven en onder de sarong een paarse rand. 99×80 cm.

23069. Doek I/d richting v/d inslag gestreept met smalle, zwarte, bruine, witte, roode en lichtblauwe streepjes. Langs 1 v/d korte kanten loopt een baan van 14 cm. breedte, welke bestaat uit strepen i/d genoemde kleuren, versierd met eenvoudige, geometrische motieven, ingeweven als flottante inslag in naturel. Tusschen deze strepen 4 smallere strepen, versierd m/e eenvoudig, geïkat chevronmotief. 169×103 cm.

23070. Ongeveer als vorig no. doch de breede baan loopt i/h midden; 190×102 cm.

1939.

Goris, Dr. R. (met medewerking van Prof. G. H. Bousquet): Een merkwaardige plechtigheid i/e bijzonder heiligdom. Djawa 19, 1939 p 46-53.

Poedjoet, hoofdplaats Sèngkol, is voormalig rijkje in Z. M.-L., destijds vazal van Sèlaparang. Taal vertoont lexicogr. afwijkingen, wijzend op Jav. invloed. Dit moederdorp heeft meer dan 150 dochterdorpen (d a s a n). Heiligdom (d a p o e r) op Poedjoet-heuvel; moskee iets lager ter zijde. Deze gebruikt voor Vrijdags-salat van w3 en w5. Twee terrassen op versch. hoogte, afgescheiden door stapelingen van natuursteen. Opstaande steenen hebben religieuze functie. Djèpoen-boomen als in B. poera's en op Mosl. begraafplaatsen. Tweede steenen heiligdom (Poedjoet), zonder voorerf, wel met steenstapel en één scherpe opstaande steen.

Schr. was getuige v/h inlossen v/e gelofte, waarbij duidelijk steen-cultus plaats vond. Bij herhaling wijst hij op overeenkomst met B. cultus. Hij neemt aan „dat te Poedjoet de Islam (zooals trouwens i/d traditie evenzeer „omtrent Bajan, Sèmbaloen en Sèlaparang verhaald wordt) tijdens of kort na den val van Madjapait van Java uit „gebracht werd. En dat deze Jav. Moslims nog een geweldig brok Hindoe-Jav. cultuur meebrachten naar L.”

Schr. eindigt met eenige aanhalingen u/d memorie van overgave van Mr. Prins.

1939.

Goris, Dr. R.: Beknopt Sasaksch-Nederlandsch Wdbk. Publicatie K. L. T., Singaradja (B.) [z.j.; te beschouwen als nr. 7-10 der Med., uitgegeven door deze lontar-stichting.] 1939, 352 p.

Dit handig woordenboek bevat omstreeks 10.000 woorden, een fractie dus slechts v/h totaal aantal woorden, maar de meest gebruikte. Het gering aantal jaren dat besteed heeft kunnen worden aan dit wdbk., het eerste eenigszins veelomvattende in deze taal, is oorzaak van misvattingen en weglatingen, die anders zeker opgevangen waren, daar schrijver zich ernstig van zijn taak heeft gekwet. Men kan geen bladzijde S. lezen zonder dit wetenschappelijk opgezette en uitgevoerde wdbk. Bespr. Dr. C. Hooykaas in TBG LXXX, 4, 1940 p 632-3.

1939.

Horst, O.: De rijsthandel op L. Kol. Ts. 28, 1939 p 242-58.

Schr., A. R. v. L., is volkomen insider, beseft de econ. voordeelen en gevaren v/d rijsthandel, welke hij met zeer veel cijfermateriaal uiteenzet.

1. De B. vorstentijd. Uit instructie, meegegeven aan admiraal Steven van der Hagen bij vertrek v/h vaderland in 1603, blijkt reeds, dat op L. rijst goedkoop en overvloedig te krijg is. Bal. bestuur bracht verbetering in bevoeling en rijstproductie, duidelijk zichtbaar in W.-L. Engelschman King, een eeuw geleden, had uitvoermonopolie; B. vorst trok hieruit 3/7 van zijn inkomsten-in-geld; de L.-schat van 1894 was grotendeels afk. v/d rijke sawahs en superieure rijstkwaliteit.

2. Uitvoer van rijst. Zollinger in 1846 schatte deze op 16.000 ton p.j., hetgeen schr. ook vindt als gemiddelde van 1929-33. 1934 gaf 12.000 ton meer = 75%; de verklaring hiervan niet te vinden in buitengewoon overvloedige oogst (1934 was slecht), doch in bovenmatig aandraaien v/d belastingschroef (inning landrente). Bev. moet destijds nog beschikt hebben over oude voorraden.

3. Productie. 93.000 H. A. sawah, waarvan 55.000 bevoeibaar, de rest afh. v. regen. W.-L. 95%, bevoeibaar, O.-L. 90%, M.-L. 25%. V/d geheele oogst 1/6 geëxporteerd, restant ruim voldoende voor de bevolking. Slechts de beste kwaliteit naar Europa geëxporteerd, door 5000 piksters korrel voor korrel geselecteerd!

4. De rijstpellerijen en hare prijzenpolitiek. Na oogst in Juni en Juli vindt de opkoop door de rijstpellerijen plaats, waarna de bevolking haar landrente betaalt. Het is zaak, niet te hard aan te dringen op belasting-betaling, waardoor bev. à tout prix verkoopt, wat voor bev. direct en 's Lands kas o/d duur schadelijk is. Groote massa v/d landbouwende bev. verkoopt terstond na oogst padi-surplus; slechts enkelen in staat voorraden aan te houden en betere prijzen af te wachten; het max.-verschil kan 30% bedragen.

5. Verschepping. Klein deel door Inl. prauwvaart; 2 rijstpellerijen v. O.-L. te Laboean Hadji; de groote massa te Ampènan door Ned.-Ind. Handelsbank, agente v/d K. P. M.

6. Binnenlandsche rijsthandel. Niet bijz. bel.; omvat door de bev. zelf gestampte rijst (b è r a s toemboek) en 2de kwal. fabrieksrijst. Verkocht per kobok(an), welke varieert van 450—600 gram. Rijsthandel op pasar vnl. van Oct.-Mei.

7. Uitvoer van b è r a s toemboek en van padi. Op kleine schaal met Inl. vaartuigen, vnl. naar B., door Makassaren, Boegineezen en Madoereezen.

8. Invoer van padi. Te Laboean Hadji van W.-Soembawa, teneinde een bestaande rijstpellerij op volle capaciteit te kunnen laten werken, sedert concurrentie een deel v/d padi opkocht.

9. Bedrijfsreglementeering. Er moet niet meer padi opgekocht worden v/d bevolking, er moet geen rijstpellerij bij kunnen komen; Bedrijfs-reglementeerings-ordonnantie zou van toepassing verklaard moeten kunnen worden. (Vg. Staatsblad 1940 no. 104 waarbij deze materie is geregeld).

1939.

Meyer, D. H. : De Spleetrom. TBG 79, 1939 p 416-46.

L. p 416, 417, 426, 427, 438, 439, 443 en afb. 6.

De koelkoel bij rituele verrichtingen en mededeelingen der overheid onvoldoende bestudeerd. Schr. geeft eerst een materiaalverzameling, waarbij hij die van Tjakranagara zeer bel. acht. Schr. zou de beteekenis v/d gr. houten spleetrom i/h Indon. volksgeloof i/d volgende punten willen omschrijven: (a—k. lett. geciteerd).

- a. De spleetrom wordt niet alleen voor alledaagsche, maar ook voor mag. doeleinden gebruikt.
- b. De trom mag slechts i/h bezit v. bep. volkshoofden zijn.
- c. De trom wordt slechts door mannen geslagen, de vrouwen slaan de rijstblokken.
- d. De bezitter identificeert zich (onbewust) m/d trom.
- e. De trom is derhalve een oud machtssymbool.
- f. De trommen worden meestal mann. gewaardeerd (Java), doch soms ook vr. (Mentawai).
- g. De trommen bewerken geluk en voorspoed („Sympathie-zauber”) en verjagen gevaar (agressie).
- h. Anthropomorfe en zoomorphe trommen kunnen in overeenstemming met Sachs en Winthuis als dubbel-geslachtelijk gewaardeerd worden, kunnen dus man-vr. of vrouw-mann. zijn.
- i. De geometrische ornamenten zijn door versch. onderzoekers als sexuele symbolen beschouwd. Materiaal dat deze theorie weersprekt heb ik niet gevonden.
- j. Wanneer de trom geslagen wordt, is daarmee de cohabitatie nagebootst (phallische koelkoel v. L., Mentawai-trom).
- k. Daardoor verkrijgt de bezitter, een man m/e officieele positie, geluk en vrede voor zijn dorp (vrouw).

[1939].

Natuurleven, 3 jaren IND.-, Opstellen over Landschappen, Dieren en Planten, tevens elfde verslag (1936-8) v/d N. I. Ver. tot Natuurbescherming, gevestigd te Batavia, [1939].

p 148: Wildreservaat op L. Het zou misschien goed zijn ook op L., waar evenals op B. veel gestroopt wordt, een wildreservaat te stichten. Daartoe zou een deel v/h Rindjani-gebied, nl. de omgeving v/d Sè-gara Anak, aangewezen kunnen worden. De A.R., die voor dit plan zeer geporteerd is, heeft reeds een voorstel ter zake opgemaakt, dat reeds door enkele centrale instanties behandeld is. Naar wij echter vernemen heeft het voorstel, dat door den Dir. v. 's Lands Plantentuin werd ondersteund, geen verdere instemming kunnen vinden, zoodat voorl. v/h scheppen v/e wildreservaat op L. wel niet veel zal komen.

p. 149. Op L. komen nog veel herten en kidangs voor op en rondom den Rindjani, verder i/h Z.-W. en i/h Z.-O. schiereiland. De jacht is o/h eiland open van Juli tot Januari. Jachtvergunningen worden verstrekt onder bep. voorwaarden; in 1936 werden 30 vergunningen uitgereikt. Het ligt i/h voornemen de bep. te verscherpen en den jachtijd te verkorten tot 4 m., nl. van Augt. tot en met Nov.

1939.

Prins, Mr. J. : Eenige gegevens nopens S. Volksgebruiken. Med. KLT 6, 1939 p 34-54.

Gebied dezer aantt. i.h.b. M.-L., ook wel O.- en W.-L.

Onderwerp: p a n t a n g a n -voorschriften en magische praktijken.

Zegslieden: lagere hoofden, dorpsonderwijzers en bevoelingsambtenaren.

- I. Vóór geboorte maatregelen voor a.s. moeder en vader; geboorte en nageboorte; eerste haarsnijding; eerste aanraking m/d aarde;
- II. Tandenvijlen bij meisjes; besnijdenis bij jongens;
- III. Wering of verdrijving van ziekten u/h dorp;
- IV. Jachtgebruiken;
- V. Gebruiken b/d rijstbouw i.h.b. in M.-L.

1939.

Prins, Mr. J. : Verspreide aantt. over adatrecht en volksgebruiken in M.-L. Med. KLT 6, 1939 p 55-70.

Uit de Memorie van Overgave v/d o.a. M.-L. (1936).

Standenindeeling onder de S.; deze hangt ten nauwste samen m/d voor hen betaalde bruidschat. Gegevens hieromtrent van Praja, Batoekliang, Kopang, Bondjéroek.

I. PRAJA. a) datoe (bestaat niet meer); b) radèn slechts bij ebenbürtig huwelijk; anders: c) përménak; d) përwangsa zooals laloe, mami', përménak oengsi²an (lieden v/d hoogen adel, niet oorspr. van Pr. afk., wier voorzaten toevlucht zochten in Pr.), bapa of përbapa (wie, kind N. hebbend, recht heeft Bapa N. te heeten).

Groep tusschen adel en gemeenen man (kaoela) is loepoet of njama loepoet, gevormd door përbapa oengsi²an en verdienstelijke kaoela's.

Kaoela djadjar karang = van-oudsher-vrijen, eigengeërfden, weer hooger dan sěpangan, de vroegere hoorigen. Bij aanspraak geeft men veelal te hoogen titel.

II. BONDJÉROEK, hoofdplaats van Djonggat. Behalve bestaande a) datoe en radèn hier b) Ménak dalam (leden der adellijke families die van ouds de hoogste hoofdenfuncties bezitten; talrijke aanspraakwoorden); c) ménak doeah (Mal. loear); d) përwangsa, e) kaoela; f) sěpangan pandjak.

III. MANTANG, hoofdplaats van Batoekliang. Geen radèn, laat staan datoe; zoowel kaoela djadjar karang als vroegere sěpangan behooren tot kaoela.

IV. KOPANG. a) radèn; b) mami' (ongehuwd laloe, vr. lalä; gehuwd mèt kinderen: ma-mi'); c) bapa; d) kaoela.

Gedurende tijd v/d B. vorsten allerlei onderscheidingen, rechten en plichten.

Sěpangan nog vaak pěnjakap (deelbouwer, verricht dan allerlei diensten en krijgt daarvoor te eten).

Wegloophuwelijk zeer gewoon; menigmaal huwelijk door ouders bedisseld. Vrouw mag — in tegenstelling tot man — gewoonlijk niet huwen beneden haar stand. Op tē gr. verschillen in stand staat hier nog gevangenisstraf en verbanning naar ander district; toch verre van zeldzaam.

1939-41.

Soeara P - P - B - L. (Persatoean Pemoeda B. L.). 1939-41.

I. 1. 1 April 1939; 2. Nov. 1939; 3. Feb. 1940; 4. Mei 1940; II. 1 en 2. Maart 1941; oplaag 500.

Redacteur: Saudara Laloe Oesman, Soerabaia.

Taal: Holl., Mal. Inhoud: opstellen en varia voor en door scholieren MULO en M.S.

1939.

Waloeja: Galang Boelan karangan —, oeah tekerisa' isi' LALOE MESIR. I, II, 1939. Landsdrukkerij - 1939 - Weltevreden (1e druk 1934).

1939.

Zwaan, Prof. Dr. J. P. Kleiweg de: Bericht omtrent zijn anthropol. onderzoekingen op B. en L. in Bataviaasch Nieuwsblad, overgenomen in Cultureel Indië 1939, Mei-nr. p 159.

2 Maanden op O.-L. (Sělong, Sěwěla, Timbanoeh) werkzaam geweest. Doel der onderzoekingen: vergelijking tusschen bev. op B. en L. en die van Java, alsmede die v/d meer O. gelegen eilanden als Soembawa en Flores. Op L. zijn 650 individuen zeer uitvoerig gemeten; bovendien zijn smaakproeven en vingerafdrukken gemaakt. Op L. is vooral gewerkt i/d w3-dorpen, waar de invloed v/d Islam zich slechts in geringe mate doet gelden, en de bev. minder vermengd is dan in andere dorpen.

Uit L. werden verzonden 5 kisten met ethnografica, ter verdeling a/h Kol. Inst. te A'dam en het Rijks Ethnographisch Museum te Leiden. Ruim 1500 foto's werden vervaardigd, 17000 vingerafdrukken genomen.

1940.

Berita Lombok, diterbitkan tiap² tg. 1 dan 15 oleh „Persatoean Oesaha Economie Lombok”.

Verschenen de nrs. 1-7 (gestencild), 8 en 9 (gedrukt), 10-12 (gestencild).

Een van die vele kortstondige blaadjes, waarvoor de basis van abonné's te klein is, de omstandigheden te weinig dramatisch zijn, en de redacteur ook te kort schiet.

1940.

Ethnographica: Aanw. op ethnografisch en anthropol. gebied v/d afd. Vk.k. v/h Kol. Inst. over 1939. Kon. Kol. Inst. te A'dam. Med. L. Afd. Vk.k. 14 A'dam 1940.

p 33. Serie 1330. Schenking Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan. Een zeer bel. collectie ethnographica, door den anthropoloog v/d afd. Vk.k. tijdens een studiereis in 1938/39 op B. en L. verzameld. Nr. 236—..... van L. p 36: Nr. 51-500 nog in bewerking.

1940.

Hongersnood: N. a. v/d voedseltekorten in M.-L. 2 series krantenartikelen in de Ind. Ct.

a) Naar L. Hongerland dd. 18, 19, 20, 25, 27, 29 April 1940 Nr. 181, 182, 183, 187, 189, 190;

b) Door L. Landouwen dd. 4 en 7 Mei 1940 Nr. 194 en 196.

Uiteraard komen in deze 8 artikels ook nog versch. andere onderwerpen ter sprake.

1940.

Poerbatjaraka, R.M.Ng. Dr.: Pandji-Verhalen onderling vergeleken. Bibliotheca Javanica uitgegeven door het KBG v. K. en W. 9, 1940. 398 p.

De Pandji-verhalen vormen op Java een lit. en een tooneel-genre op zich zelf. Ook op B. liggen de verhalen van Mantri Koripan voor het grijpen; de K.L.T. heeft er onlangs van verzameld, wat ze op N.-B. gemakkelijk krijgen kon, en dat waren er verscheidene dozijnen. Ook op L. is Pandji geen onbekende; de Toetoer Tjilinaja (in tekst en vert. door J.C. van Eerde, BKI 67, 1913 p 22-57, Lekkerkerker B 415) is één v/d niet talrijke in S. taal gestelde geschriften van L. en behoort tot dezen cyclus.

1940.

Poerbatjaraka, R. M. Ng. Dr.: Beschrijving der Handschriften v/h KBG. v. K. en W., Ménak, KBG, (Bandoeng) Batavia, 1940, 115 p.

Een der meest succesvolle litteraire werken van Z.-Azië is de Amir Hamza, Arab. epos, bewerkt in het Perz., vanuit deze taal bewerkt in het Mal. (diss. Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel), uitgedijid in het Jav. tot Ménak, ons bekend door de bewerking van Jasadipoera. „Het is zeker dat mèt de verdere verbreiding v/d Islam ongeveer in de periode kort na Java's overgangstijd, de Amirverhalen hun intrede deden in Sasak, het Islam. gedeel-

„te v. L. In dit stuk v/d Arch. is de Ménak, meer dan op Java, zóó populair geworden, dat er thans een wajang-„koelit bestaat met een repertoire, ontleend a/d Ménak-verhalen. Deze wajangsoort is voor S. dezelfde als de „wajang-poerwa voor Java“ (naar Poerba).

Dit boek van Dr. P. beschrijft de Jav. hss. v/d Ménak-cyclus i/d hss. verz. v/h KBG. Gedrukt is de red. van Jasadipoera in 46 deeltjes à 50 ct. van BP, waarop ook een hoogst waardevol register is samengesteld, door Rësowidjojo, geïllustreerd door R. Soelardi, No. 1415, 1941, bevattende inleiding, inhoudsopgave, register op de namen, eenige fragmenten.

Baal, Dr. J. van: *Het Alip - feest te Bajan*. Djawa 21, Nov. 1941 afl. 6 en Med. KLT 16, 1941 (deze bundel).

Graaf, Dr. H. J. de: L. i/d 17e eeuw. Djawa 21 Nov. 1941 afl. 6 en Med. KLT 16, 1941 (deze bundel).

1941.

Hooykaas, Dr. C.: *Het Verhaal v/d Halve op Java*, B. en L. Med. KLT 13 p 1-15 = Djawa 21 nr. 1.

„Er was eens een jongen, wiens lichaam er zóó uitzag, alsof hij i/d lengte gespleten was; één oog en één oor, „een halve neus en een halve mond, één arm en één been. Toen hem zijn mismaaktheid begon te verdrieten, „begaf hij zich naar het Opperwezen. Onderweg kreeg hij verscheidene vragen mee, die dan meteen in hoogste „instantie beantwoord konden worden. Hij kreeg zijn 2de helft erbij, werd welgeschapener dan ieder ander, kreeg „ook een wederhelft en antwoord op de gestelde vragen.

„Zoo ongeveer luidt in kortste samenvatting een verhaal, dat verteld wordt in het B. en Baréë, verscheidene „Batak-talen en die van W.-Seran, het Zee-Dajaksch van Sërawak en het Iban van Br.-N.-Borneo, het Jav. en „het Keieesch, in het Loda'sch en op L., in het Madoer. en Niasch, het Noemfoorsch en het Parigisch, Sangireesch „en Soendaasch, Tobeloreesch en Tontemboansch. De verspreiding blijft niet beperkt tot den Ind. arch.; ook uit „India, Perzië, Arabië, Griekenland en Europa, maar vooral uit Afrika is het verhaal bekend.”

Schr. licht dit eeningszins nader toe; dan alfabetische lit. opgave van 46 titels; vert. uit het Soend., extract uit Jav. v. L., 3 uit Jav. hss., 6 uit B. hss.

Teksten van B. volksverhalen, nog nooit gepubliceerd, worden in uitzicht gesteld.

1941.

Hooykaas, Dr. C.: *Indrukken v/e Reis over L. De Locomotief 12, 13, 14 en 16 Juni 1941*.

- I. Inleiding niets nieuws; lontargeschriften uit poeri Tjarkanagara (1894), w. o. de Nagara-krëta-gama, een der belangrijkste gegevens voor oude geschiedenis v/d archipel.
- II. Naast Baliseering v/h desa-onderwijs (vg. H. te Flierhaar: *De Aanpassing v/h Inl. Ond. op Bali a/d eigen sfeer*, Kol. St. no. 2, 1941, 24 p) nu ook eerste poging tot Sasakiseering.
- III. Te Bajan de hooge weef-stellages, die begrijpelijker maken de situatie i/h verhaal van Mantring Modër of Kaboe Mondar (Kalang-legende). Te Bajan i/h N. schr. getuige v/d rituele reiniging v/h garen bestemd voor de „heilige” weefsels, waarover zoo veel te doen i/d literatuur.
- VI. Landbouwritueel i/h hooge N. Volkstooneel kaja' in Mas Bagik (O.-L.) waarbij Bal. brahmaan mikpunt van spot. Ouderwetsche zang gëroh of gëro' te Lënèk in Masbagik, eeningszins herinnerend aan geluiden bij këtjak te Bedahoeloe in Z.-Bali. Wenschelijkheid zang en tooneel op geluidsfilm vast te leggen.

1941.

[Hooykaas, Dr. C.]: *Lijst der S. Geschriften v/d KLT te Singaradja*. (Nov. 1940). Med. KLT 13, 1941 p 42-3 = Djawa 21, 1941 nr. 1.

Deze eerste voorl. opgave van 150 exemplaren van ± 93 versch. geschriften illustreert, hoe (bij gebrek aan geld) nog niet systematisch verzameld werd, hetgeen men zich van 1941 wél voorstelt. Daar de geschriften nog niet werden gelezen, bestudeerd, overgetikt en voorzien van uittreksel, zijn ze nog niet ingedeeld in een categorie en missen alle aanduiding omtrent uitw. toestand, taal, inhoud; alleen de omvang is ruw berekend.

1941.

Masarakat kita, madjallah oemoem, setengah boelanan (later: terbit doea kali seboelan). Vanaf 1 Aug. 1941; Redactie: Nengah Médër. Taal: Mal. Inhoud: Actueel.

1941.

Resowidjojo: Register Sërat Ménak, katëangan - tjëkakan isinipoen Sërat Ménak-pratélan nama-nama - pëtikan. Mawi gambar ringgit Ménak damëlanipoen Radèn Soelardi, Balai Poestaka, Batavia-C. 1941, 120 p.

Inleiding, inhoudsopgave, naamregister, fragmenten v/h Jav. gedicht, oorspr. Arab., bewerkt in het Perz. (diss. Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel), uitgedijd in het Jav., op L. wellicht het meest gelezen litt. werk (Amir).

1941.

Riel, A. G. J., Ctr. B. B.: Sasaksch Huwelijksceremonieel i/d waktœ-tëlœe streken van M. - L. Djawa 21, Nov. 1941 afl. 6 en Med. KLT 16, 1941 (deze bundel).

1941.

Riel, A.C.J., Ctr. B.B. : Aantt. n.a. v/h desafeest o/d Poedjoetheuvel. Djawa 21, Nov. 1941 afl. 6 en Med. KLT 16, 1941 (deze bundel).

1941.

Riel, A.C.J., Ctr. B.B. : Enkele Med. over de heilige weefsels van Poedjoet. Djawa 21, Nov. 1941 afl. 6 en Med. KLT 16, 1941 (deze bundel).

1941.

Rindjani, Maandblad voor L. [Red : Ctr. t. b. v/d A. R. v. L. ; gemultipliceerd op Res. k. te Singaradja].

Dit blad, gewijd aan Spitfire-collecte in de eerste plaats, geeft ook plaatselijk nieuws. Aanvankelijk met artikels in het Ned. en Mal. door elkaar, is het na eenige nummers verschenen in een Ned. ed. en aparte Mal. vert.

1941.

Soedjono — Hooykaas : Een pakon-ceremonie b/d Waktoe-těloe Sasaks te Songa' op O.-L., naar aantt. v/d gep. hoofd Gvts. Ind. arts R. Soedjono, geformuleerd en geannoteerd door Dr. C. Hooykaas. Djawa 21, Nov. 1941 afl. 6 en Med. KLT 16, 1941 (deze bundel.)

1941.

Voogd, [Ir.] C. N. A. de : De Rindjani op L. Bot. Aantt. v/d Kl. Soenda Eil. (IX), Trop. Nat. 30, 1941 afl. 7-8 p 97-127.

Geeft p 126-7 chronologisch literatuuroverzicht.

Staats- en Bijbladen van Ned.-Indië en gegevens u/d Javasche Courant met betrekking tot Lombok.

DOOR

Mevr. Dra. J. VAN BAAL.

STAATSBLADEN.

Bij de hieronder volgende bewerking v/d Staatsbladen van 1920 tot en met 1940 werd de methode van Lekkerkerker gevolgd wat betreft de verdeeling en rangschikking der onderwerpen. Alle hoofden werden v/e nummer voorzien, wat de noodzakelijke verwijzing naar aanverwante onderwerpen, die vaak ver van elkaar verwijderd staan, vergemakkelijkt. Enkele bel. Staatsbladen werden, waar noodig, onder verschillende hoofden genoemd.

1. Loodswezen.

Havenverkeer zie onder 18 en 12 eerste uitgaaf.

2. Specerij-monopolie.

Geen nadere bepalingen.

3. Ontstaan der Residentie.

4. Vrije vaart.

Zie onder 33 voor bepalingen over veevervoer en beperking van rijst- en kedelé-vervoer.

5. Eerste Bestuurders.

6. Eerste Rechtsregeling.

Zie onder 15 en 16 voor latere ordonnances en wijzigingen.

7. Vendukantoren,

S. 1919 no 449, hervorming v/d vendukantoren. Te Mataram als vendumeester benoemd het Hoofd van Bestuur der Afdeeling L.; als superintendent het Hoofd van Gew. Bestuur.

S. 1927 no 575, de naam Hoofd van Bestuur der Afd. L. wordt vervangen door den A.-R. van L.

S. 1939 no 413. vendumeester v/d geheele res. wordt de res.-secr., superintendent blijft de Res. van B. en L.

8. Weeskamer.

Geen nadere bepalingen.

9. Gevangeniswezen.

S. 1920 no 323, kleine veranderingen in de personeelsbezetting zooals die was geregeld bij S. 1914 no 289.
Latere wijzigingen i/d personeelsformatie werden administratief geregeld.

10. Eerste Opiumregeling.

Zie voor nadere aanvullingen 32 en 42.

11. Slachtpacht.

Zie slachtbelasting, 40.

12. Havenlicht.

Zie 1 en 18.

13. —

14. Bedrijfsbelasting.

Geen nadere bepalingen.

15. Rechtswezen. (uitgezonderd Inh. rechtspraak).

Wijzigingen van het B.-L.-Reglement van S. 1882 no 142 werden gegeven bij S. 1920 no. 70 en 71, S. 1921 no 3, S. 1924 no 538 en 573 en S. 1925 no 139. In 1927 werd dit reglement ingetrokken krachtens 227.

S. 1921 no 245, indienststelling v/e tweeden Adjunct-Djaksa bij den Landraad te Mataram.

S. 1921 no 403, de verplichte opzending v/d registers door den magistraat vervalt.

S. 1923 no 47, nieuwe regeling voor de afdoening van militaire strafzaken, welke regeling weer werd ingetrokken bij S. 1924 no 272.

S. 1927 no 227, intrekking v/h Rechts-reglement van S. 1882 no 142 en vaststelling v/e nieuw Rechts-reglement voor de Buitengewesten.

S. 1927 no 245, voorschriften voor de uitvoering van dit reglement.

S. 1932 no 460, wijzigingen en aanvullingen van het Reglement o/d rechtelijke organisatie en het beleid der Justitie in N.-1., het reglement o/d strafvordering, het Rechtsreglement Buitengewesten en het Landgerechtreglement.

S. 1936 no 81, voorschriften nopens het opnemen in daartoe bestemde werkinrichtingen van personen zonder voldoende middelen van bestaan, die zich schuldig maken aan landlooperij en bedelarij. Bij S. 1939 no 715 werden deze voorschriften aangevuld.

S. 1936 no 152, voorschriften tot uitvoering v/h Rechtsreglement Buitengewesten i.v. m/d bestuurshervorming.

S. 1936 no 131, voorzieningen teneinde het mogelijk te maken uitvoeringsvoorschriften betreffende het rechtswezen voortaan bij besluit vast te stellen; deze regeling treedt in werking met April 1936 krachtens S. 1936 no 132.

S. 1936 no 133, het rechtsgebied v/d Raad van Justitie te Soerabaja strekt zich ook uit over B. en L.

S. 1939 no 547, wijziging v/h Rechtsreglement Buitengewesten m/h oog op beslag op luchtvaartuigen.

16. Inheemsche Rechtspraak.

S. 1921 no 761, wijziging van S. 1895 no 185 en 186, regelende de rechtspleging onder de Inh. bevolking der afd. L.

S. 1932 no 80, regeling v/d Inh. rechtspraak in rechtstreeks bestuurd gebied, waar de bev. is gelaten i/h genot van haar eigen rechtspleging. (Regeling v/d Inh. rechtspraak in rechtstreeks bestuurd gebied).

S. 1932 no 460, wijzigingen van verschillende artikelen v/h reglement voor de Inh. rechtspraak.

S. 1934 no 703, verschillende crisis-ordonnanties toepasselijk verklaard op personen onderworpen a/d rechtsmacht v/d Inh. Rechter.

S. 1936 no 181, wijziging van S. 1932 no 80 i/e deel v/h rechtstreeks bestuurd gebied.

S. 1936 no 490, bepaling dat het nieuwe reglement voor de Inh. rechtspraak van S. 1932 no 80 in werking zal treden op 1 Januari 1937, tevens intrekking van S. 1895 no 185.

17. Pandhuispacht.

Zie bijbladen.

18. Havens, in- en uitvoerrechten.

Zie ook 1, 4 en 12.

S. 1923 no 135, verbod tot uitvoer van gedistilleerd u/h gewest, behalve v/h i/h gewest zelf vervaardigde, nader aangevuld bij S. 1924 no 210.

S. 1924 no 231, vaststelling v/d reede-grenzen van Ampenan, Soeroeng Djoekoeng, Laboean Hadji en Pidjoe.

S. 1924 no 354 en S. 1929 no 164, aanwijzing van Ampenan als invoerhaven voor gedistilleerd.

S. 1937 no 622, vaststelling der nieuwe reede-grenzen van Ampenan en Laboean Hadji.

19. Heerendiensten.

S. 1922 no 168, nieuwe regeling der heerendiensten i/d residentie (heerendienst-ordonnantie), nader gewijzigd en aangevuld bij S. 1931 no 483 en S. 1932 no 236.
Zie ook Bijblad 10013.

S. 1932 no 236, het geheele gewest B. en L. aangewezen als gebied waar, indien noodig, door de o.a.-hoofden heerendiensten gevorderd kunnen worden worden voor vervoer en verzorging van 'slands diennaren en gouvernementsgoederen.

S. 1938 no 504, herziening en vernieuwde afkondiging v/d heerendienstregeling i/d res. B. en L. (heerendienstordonnantie B. en L.).

20. Perceptie Landelijke middelen.

Zie onder 27, landrente.

21. Landmeters.

Geen nadere bepalingen.

22. Wijken en Hoofd voor Vreemdelingen.

S. 1928 no 437, intrekking v/d betrekking van Hoofd der Mandhareezen, Boegineezen en andere niet op L. Inh. Inl. i/d o.a. O.-L. en van Hoofd der Boegineezen en Mandhareezen i/h Z. deel der o.a. W.-L. met inbegrip v/d havenplaats Ampenan.

23. Beperking van het aantal districten.

Zie onder 29 en 33.

24. Zegelverkoop.

Geen nadere bepalingen.

25. Grenzen van plaatsen.

Geen nadere bepalingen.

26. Passenstelsel.

Zie onder 33.

27. Landelijke middelen.

Gecombineerd met 20.

S. 1920 no 587, instelling van plaatselijke landrentekantoren. Indienststelling van schrijverspersoneel.

S. 1922 no 812, en 813, Bali-landrente-ordonnantie:

regeling nopens den aanslag en de inning v/d landrente i/d geheele res. en voorschriften tot uitvoering der ordonnantie.

S. 1923 no 440, wijziging van S. 1904 no 276 over de regeling v/d aanslag en de inning der onder den naam „oepeti” geheven belasting i/d o.a. W.-L.

S. 1925 no 38, vaststelling v/e formulier voor een dwangschrift voor de invordering der b/d Bali-landrente-ordonnantie geregelde belastingen.

S. 1928 no 260, de aanwijzing v/d gebiedsdeelen, alwaar plaatselijke landrente-kantoren worden opgericht, zoomede de aanwijzing van sedahans-agoeng-ondercollecteur geschiedt door het Hoofd van gew. bestuur.

S. 1931 no 152, intrekking v/h bepaalde bij S. 1920 no 587 en S. 1928 no 260.

S. 1939 no 241, herziening en hernieuwde bekendmaking v/d Bali-landrente-ordonnantie. S. 1939 no 686, geeft de algemeene regelen tot uitvoering (zie ook bijbladen 12658, 13167 en 14291). Deze ordonnantie geldt mede voor L.

28. Reisdeclaraties.

Geen nadere voorschriften.

29. Rechtstreeksch Bestuur op Lombok.

Zie ook no 33.

S. 1922 no 66, nieuwe vaststelling v/d administratieve indeeling der residentie. De afd. L. omvat de o.a. en W.-L., M.-L. en O.-L.

S. 1923 no 440, wijziging van S. 1904 no 276 over de regeling v/d aanslag en de inning der onder den naam „oepeti” geheven belasting i/d o.a. W.-L.

S. 1923 no 509, agrarisch Reglement voor B. en L., in werking getreden op 1 October 1926 bij S. 1926 no 394.

S. 1937 no 561, intrekking beperkingen grondoverdracht van Mohammedanen aan personen, den Hindoe-godsdienst belijdend en omgekeerd.

S. 1938 no 371, wijzigingen in verband m/d Bestuurshervorming.

S. 1931 no 96, vereeniging v/d B. distr. Tjakranegara-Z. en Pamenang tot één distr. onder den naam Tjakranegara-Z. met buitendienststelling v/h districtshoofd van Pamenang.

- S. 1936 no 68, opheffing v/h gewest B. en L. en instelling v/h Gouvernement Groote Oost, in werking getreden per 1 Juli 1938 krachtens S. 1938 no 264.
- S. 1936 no 260, bepaling dat i/d o.a. W.-L. de B. distr. Mataram en Tjakranegara-N. worden verenigd tot één distr. Tjakranegara-N. en in de o.a. O.-L. het S. distr. Rarang wordt gesplitst in R.-O. en R.-W.
- S. 1937 no 380, samenvoeging der distr. Tjakranegara-Z. en Tjakranegara-N.
- S. 1937 no 561, intrekking v/d i/h Agrarisch Reglement (S. 1923 no 509) vervatte bepalingen tot tegengang van het vervreemden of voor schuld verbinden van in L. gelegen gronden aan Mohammedanen door personen, den Hindoe-godsdienst belijdend en omgekeerd.
- S. 1938 no 352, aanwijzing v/d hoofdplaats en vaststelling v/d indeeling in res. v/h Gouv. Groote Oost.
- S. 1938 no 371, wijzigingen v/h Agrarisch Reglement voor B. en L. i.v. m/d Bestuurshervorming.
- S. 1940 no 104, bedrijfsreglementeeringsverordening voor rijstpellerijen; bij S. 1941 no 90 o/d rijstpellerijen i/d afd. L. toepasselijk verklaard.

30. Posterijen.

Geen nadere bepalingen.

31. Gewapende-, Algemeene- en Veldpolitie.

- S. 1920 no 384, verhooging der vergoeding voor voeding van paard en onderhoud van harnachement a/d bereden agenten b/d alg. politie.
- S. 1924 no 247, wijziging i/d sterkte v/h personeel der alg. politie en gebracht op: één politie opziener 1e klasse, 24 mantri's-politie, 33 politie-agenten 1e klasse, 132 politieagenten 2e klasse, waaronder 10 bereden agenten.
- Latere wijzigingen der formatie zijn niet meer bij staats- of bijblad maar administratief geregeld.

32. Opiumregie op Lombok.

- S. 1920 no 899, publicatie v/d gewijzigde tekst der bepalingen van S. 1908 no 199.
- S. 1927 no 518, vaststelling der verboden kringen volgens de Regie-opium-ordonnantie. — Verder bijblad 9730.

33. Diverse Bestuursregelingen.

Zie ook no. 29.

- S. 1921 no 179, buiten werking stelling van de verbodsbepalingen o/d uitvoer van rijst u/h gewest (zie S. 1918 no 50, 52, 113, 166, 210 en S. 1919 no 82 en 305).
- S. 1921 no 817, verhooging der bezoldiging van districts- en onderdistrictshoofden, vgl. S. 1916 no 162 met resp. f 50,— en f 30,— 's maands.
- S. 1922 no 490, tijdelijk verbod van uitvoer van bep. klassen van runderen uit L.
- S. 1923 no 7, buiten dienst stelling v/e boodschapper in W.-L.
- S. 1923 no 440, wijziging van S. 1904 no 276 over de regeling v/d aanslag en de inning der onder den naam „oepeti” geheven belasting in de o.a. W.-L.
- S. 1923 no 509, Agrarisch Reglement voor B. en L., in werking getreden op 1 Oct. 1926 bij S. 1926 no 394
- S. 1937 no 561, intrekking beperkingen grondoverdracht van Mohammedanen aan personen, den Hindoe-godsdienst belijdend en omgekeerd.
- S. 1938 no 371, wijzigingen i.v. m/d bestuurshervorming.
- S. 1924 no 439, maatregelen ter voorkoming v/d invoer van koffiebossenboek.
- S. 1924 no 545, Commies te Mataram ontheven v/h beheer van 's Landskas.
- S. 1925 no 140, overdracht v/h dagelijksch beleid van zaken door den Gouverneur-Generaal a/d Vice-President v/d Raad van Indië per 31 Maart, i/v m/d reis van Z. Exc. naar B. en L.
- S. 1928 no 367, overdracht v/h dagelijksch beleid van zaken door den G.-G. a/d Vice-President v/d Raad van Indië van 29 Aug. tot 27 September, i.v. m/e reis van Z. Exc. o.a. naar B. en L.
- S. 1932 no 412, als officieele tijd wordt aangewezen de middelbare tijd o/d meridiaan van 112°30' O. van Greenwich of 7 uur 30 minuten later dan de middelbare Greenwich-tijd (Java-tijd).
- S. 1934 no 87, verbod interinsulair afscheep van kedelé van andere gewesten binnen N.-I. naar B. en L.
- S. 1934 no 580, aanvulling voor B. en L. van S. 1934 no 57 betreffende het vervoer van vee over zee.
- S. 1935 no 303, uitbreiding van het ijkgebied met L.
- S. 1936 no 68, opheffing v/h gew. B. en L. en instelling v/h Gouvernement Groote Oost.
- S. 1936 no 427, verbod van invoer in B. en L. van „kèpèngs” en Chin. duiten.
- S. 1937 no 6, en S. 1939 no 8, buiten werking stelling resp. voor het jaar 1937 en 1938 van art. 32 lid 1, ad 2°, 3° en 4° van de wegverkeers-ordonnantie (S. 1936 no 201) voor B. en L. (voorwaarden voor de vergunning aan autobussen).
- S. 1937 no 173, overdracht v/h dagelijksch beleid van zaken door den G.-G. a/d Vice-President v/d Raad van Indië per 1 April 1937 i.v. m/d reis van Z. Exc. naar Semarang, Soerabaja en B. en L.
- S. 1937 no 561, intrekking v/d i/h Agrarisch Reglement (S. 1923 no 509) vervatte bepalingen tot tegengang van het vervreemden of voor schuld verbindend van in L. gelegen gronden aan Mohammedanen door personen den Hindoe-godsdienst belijdend en omgekeerd.
- S. 1938 no 352, aanwijzing v/d hoofdplaats en vaststelling v/d indeeling in res. i/h Gouvernement Groote Oost (Bijblad 14388).
- S. 1938 no 371, wijzigingen v/h Agrarisch Reglement voor B. en L. i.v. m/d Bestuurshervorming.
- S. 1938 no 679, instelling v/e Alg. Armencommissie voor B. en L. en vaststelling v/h reglement dier Comm.
- S. 1940 no 104, bedrijfsreglementeeringsverordening voor rijstpellerijen; bij S. 1941 no 90 op de rijstpellerijen i/d afd. L. toepasselijk verklaard. Zie verder bijbladen 9378, 9457, 9475, 10020, 10709, 11841, 12164, 12225, 12614, 13343.

34. Personeele Belasting.

Geen nadere speciale bepalingen voor L.

35. Speelhuispacht.
Geen nadere bepalingen.
36. Slavernij op Lombok.
—
37. Parelvissscherij.
—
38. —
—
39. Verponding.
—
40. Slachtbelasting.
Gecombineerd met 11.
S. 1922 no 254, verhooging der slachtbelasting zooals vastgesteld bij S. 1916 no 210.
S. 1924 no 213 en 214, invoering v/e belasting o/h slachten van paarden.
S. 1926 no 328 en S. 1928 no 337, kleine wijzigingen van S. 1916 no 210.
S. 1933 no 378, verlaging v/d slachtbelasting voor varkens en speenvarkens.
41. Wegopzieners.
Geen nadere bepalingen.
42. —
—
43. —
—
44. Onderwijs.
S. 1924 no 68, alg. subsidieregeling Inl. l. o., krachtens S. 1925 no 86 in werking getreden op 1 Jan. 1925.
S. 1925 no 219, Goeroe-ordonnantie, krachtens S. 1926 no 499 in werking getreden op 1 Januari 1927.
45. Militaire Zaken.
S. 1931 no 189, toepasselijk-verklaring van het Dienstplicht-besluit van 1923 no 408 op B. en L.
S. 1939 no 542, B. en L. vallen onder den tweeden dienstplichtkring.

BIJBLADEN.

9155. B. en L. uitgezonderd v/d regelingen tot uitgifte v/d concessiën tot boschexploitatie.
9378. Wijziging bijblad 8586 n.l. opheffing v/h vaccinedistr. Pringgabaja; het vaccinedistr. Mataram omvat W.-L., Selong O.-L.
9457. Bezoldiging van ongediplomeerd personeel b/d Inl. ziekeninrichtingen, wordt gelijk aan die van Java en Madoera.
9475. Overdracht v/d bevoegdheid tot benoeming en ontslag van vaccinateurs en personeel der kantoren v/d Hoofdinspecteur v/d Burgerlijken Geneeskundigen Dienst Java, Madoera, B. en L. a/d Inspecteur.
9730. Aanduiding v/d inhoud van opiumtubes door een letter.
10013. Voorschriften tot uitvoering der heerendienstordonnantie (S. 1922 No. 168) i/d Res. met uitzondering van Karang Asem.
10020. In dienststelling v/e tweetal Inl. schrijvers i/d res.
10670. Tijdelijke maatregel dat de predikant der Protestantsche Kerk te Bondowoso te Singaradja en Mataram 2 maal 's jaars, i/d overige gemeenten naar gelang v/d behoefte hoogstens tweemaal 's jaars dienst zal houden.
10709. Regeling voor de afgifte van het keuringsbewijs vereischt voor den invoer van zaadkoffie, afk. uit andere deelen v/d Arch.
11732. Aanwijzing van Ampenan als plaats waar voorlooping, bijwijze van proef, een Landspandhuis zal zijn gevestigd.
11841. Aanwijzing van Mataram en Selong als plaatsen waar een gvt. geneeskundige zal zijn gevestigd.
12164. Invoering v/h eigendomskadaster i/h gew. B. en L.
12225. Regeling tot Overlegging v/e meetbrief b/d inschrijving i/d daarvoor bestemde openbare registers van toegezegd erfpachtsrecht i/h gew. B. en L.
12614. Instelling v/h ressort M.-L. voor den D. V. G. Te Praja zal een gouvernements-geneeskundige worden geplaatst.
12658. Vaststelling model voor de aantooning v/d uitkomsten der landrente i/d res. B. en L.
13167. Regeling v/d aanslag i/d landrente i. v. m/d Bali-landrente-ordonnantie van S. 1922 No. 813.
13343. De bevoegdheid tot viseeren van geneeskundige verklaringen wordt voor de res. B. en L. opgedragen a/d gouvernements-arts te Singaradja.
13469. De res. B. en L. behoort t/h Apostolisch Vicariaat der Kl. Soenda-eil. Als standplaats v/e geestelijke op L. wordt Mataram aangewezen. Bij 13979 en 14198 werd t. a. v. L. hetz. bepaald.
13787. De te Denpasar geplaatste predikant der Prot. Kerk wordt aangewezen voor de geestelijke verzorging der Prot. op L.
13962. Te Mataram wordt een Inl. leeraar geplaatst ten dienste v/d Inl. Chr.-gemeente.
- 14048/I. Instructie voor den Gouverneur v/h gew. Groote Oost.
- 14048/II. Instructie voor de bestuurvoerende Res. i/h gew. Groote Oost.
14291. Vaststelling v/d voorschriften tot uitvoering v/d „Landrente-ordonnantie” 1939 (S. 1939 no 240 t/m 243).
14377. Nieuwe administratieve indeeling v/h gvt. Groote Oost.

BOEKBESPREKING

Madoerese letterkunde en nieuwe Madoerese uitgaven,

DOOR

Dr. Th. PIGEAUD.

Ieder, die enige kennis heeft genomen van de beschavingsgeschiedenis van de volken van deze landen, komt spoedig tot de overtuiging, dat de volken van Java, Madoera, Bali en Lombok zoveel overeenkomst vertonen in hun culturele ontwikkeling, dat men, zoal niet van een cultuureenheid, dan toch van een gemeenschap kan spreken. Deze gemeenschap van cultuur berust op een zeer oude en diepgaande Javaanse invloed, die zich in verschillende tijdperken van de geschiedenis over deze eilanden heeft uitgebreid. Ook de kusten van de naburige eilanden, Sumatra, Borneo en Celebes, vertonen beschavingselementen, die met deze groot-Javaanse gemeenschap in verband zijn te brengen. De uitdrukking Pasisir-beschaving is hier van pas, omdat de uitwisseling der beschavingsbestanddelen plaats heeft gehad langs de kusten, over zee.

Met recht worden van de vier genoemde eilanden Bali en Lombok, Java en Madoera, steeds bijeen genoemd. De Javaanse invloed is echter, alom, bijv. ook op de letterkunde van de Moslimse Sasak's op Lombok, zeer duidelijk; wanneer dit verste eiland van de reeks, o. a. door de werkzaamheid van de Kirtya Liefrinck van der Tuuk te Singaradja, beter bekend wordt, zal ook daarvan, zo mogen wij hopen, genoeg blijken.

De volken van Java en Madoera, Soendanezen, Javanen en Madoerezen (de Batavianen laat ik hier buiten beschouwing) zijn door hun nabuurschap en door de geschiedenis nauw verbonden. De Javanen hebben in deze gemeenschap, politiek zowel als cultureel, meestentijds de leiding gehad, totdat de pax Neerlandica ook hier gelijkheid bracht. Er moet een tijd zijn geweest, dat het mogelijk leek, alsof de Soendanezen en Madoerezen gejavaaniseerd zouden worden, om ten slotte geheel op te gaan in het Javaanse volk, waarna hunne talen als dialecten van het Javaans beschouwd zouden zijn.

In mijn boek over de Javaanse Volksvertellingen (§ 149-151) heb ik aan deze zaken enige beschouwingen gewijd. De javanisering van Soendanezen en Madoerezen blijkt het duidelijkst uit toneel en letterkunde. Bij de opvoering van lakon's heeft men in het Madoerese land dezelfde toestand als in West-Java. De *dalang* draagt het nodige voor, in het Javaans, d. w. z. in de Oost-Javaanse

padalangan en literatuurtaal. De kennis hiervan was in vroeger tijd op Madoera zeer verbreid, men denke aan het reciteren van oude Javaanse geschriften, zoals de S. Joesoep, waarop vroeger reeds opmerkzaam is gemaakt. Men zie de aantekeningen daarover van den Heer Brandts Buys (Toonkunst bl. 5). Ook zijn er op Madoera bewaard gebleven vrij wat Javaanse geschriften, vaak op lontarblad geschreven (Madoerees: *rakara*), in oudere taal, zogenaamde *kawi*-geschriften. Deze betrekkelijk grote bekendheid met literair Oost-Javaans nam natuurlijk niet weg, dat er vrij wat Madoerese woorden en woordvormen in de *dalang*-voordracht doordrongen, evenals dat het geval is in de Madoerees-Javaanse letterkunde. Men weet dat deze literaire Javaanse taal er in geslaagd is bij de Madoerezen zeer lang het gebruik van de eigen taal voor letterkundige arbeid tegen te houden. Dit verschijnsel vindt men ook bij de Soendanezen, maar, naar het schijnt, in minder sterke mate. Dit staat mischien in verband daarmee, dat de Soendanezen een oude, voor-Moslimse schriftelijke letterkundige overlevering gekend hebben, iets waarvan bij de Madoerezen tot nu toe niets bekend is geworden.

Met de Soendanezen zijn de Balinezen te vergelijken, in zoverre, dat ook bij hen, na een tijdperk van diepgaande javanisering (namelijk gedurende de tijd, dat de dynastie van Madjapait op Java heerste), de eigen taal en letterkunde weer meer naar voren zijn gekomen. Ook zij blijken in zeer oude tijden een oud-Balineze letterkundige overlevering te hebben gehad.

Maar, hoe dit ook zij, bij de Madoerezen is de javanisering in latere jaren tot stilstand gekomen en de Javaanse invloed achteruitgegaan, ook en vooral, naar het schijnt, door het verval, sinds het midden van de 19e eeuw, van de vorstenmacht, die de Javaanse beschaving voorstond.

Wanneer de wetenschappelijke beoefening van het Madoerees en van de Madoerese letterkunde in de vorige eeuw begonnen is, heb ik niet kunnen vaststellen. Degenen, die zich de grootste verdienste in dit opzicht hebben verworven, zijn Prof Vreede, met zijn Handleiding tot de beoefening der Madoerese taal, vier delen, 1874—1890 en de Heer

H. N. Kiliaan, met zijn Nederlands-Madoerees en zijn Madoerees-Nederlands woordenboek (1898 en 1904) en zijn spraakkunst (1911). Ook in later jaren zijn er nog enige spraak-kunsten en woordenboeken van het Madoerees verschenen. Deze betrekkelijk grote belangstelling voor die taal was het gevolg daarvan, dat er in die jaren een grote menigte Madoerees werkvolk op de ondernemingen in Oost-Java en de Oosthoek placht te werken. Deze lieden, hetzij in de Oosthoek gevestigd, hetzij periodiek naar het eiland terugkerende, zijn steeds Madoerees blijven spreken, zo zelfs, dat op de grote-landbouwondernemingen het Europese personeel gedwongen is zich enige praktische kennis van het Madoerees eigen te maken, om met het werkvolk te kunnen omgaan.

Aan de Madoerese letterkunde is echter tot nu toe betrekkelijk weinig aandacht besteed. De Handleiding van Prof. Vreede bevat uitgaven van enige Madoerese teksten, en de Heer Kiliaan heeft zich verdienstelijk gemaakt door het verzamelen van volksverhalen in verschillende Madoerese dialecten. Die zijn echter tot nu toe niet uitgegeven. Er zijn natuurlijk de onmisbaarste schoolboekjes gedrukt. Het Kantoor voor de Volkslectuur heeft enkele boeken in het Madoerees uitgegeven. En het Java-Instituut heeft het zelfs aangedurfd een Madoerees maandblad, *Posaka Madoera*, te laten verschijnen. Dit heeft echter slechts 'n half jaar kunnen bestaan, in 1924. 'n Nog korter bestaan was beschoren aan een Madoerees maandblad van Moslims-godsdienstige strekking, *Alboesjraa*, dat in *Pasongsongan*, Soemep, uitkwam, in 1936. Madoerese uitgaven van Moslims-godsdienstige aard, in pégon, Arabische letters, gedrukt of gestedrukt, zijn er ook wel, maar betrekkelijk weinig. Mij is o.a. een Madoerese singir bekend, een gedicht van godsdienstige strekking in de, op de Maleise sjairmaat gelijkende versmaat, waarin in Oost-Java vrij veel Javaanse singir's met populair-Moslimse stichtelijke inhoud geschreven zijn.

De zending, die reeds vrij lang, vooral in de Oosthoek, onder de Madoerezen werkt, heeft voor en na ook bijgedragen tot vermeerdering van de Madoerese boekenschat.

Met dit al is er nooit een grote overvloed van Madoerese lectuur geweest. Met name de particuliere boekhandel, Europees of Indo-Chinees of Javaans, heeft zich nooit beziggehouden met het Madoerees, afgezien van de godsdienstige boekjes, waar ik melding van maakte. Klaarblijkelijk zag men geen gewin in het uitgeven van Madoerese boeken. En men had daar waarschijnlijk geen ongelijk in,

want het Kantoor voor de Volkslectuur heeft zijn uitgave van Madoerese boeken, ben ik wel ingelicht, ten slotte ook gestaakt, omdat er al te weinig verkocht werd.

Waaraan dit gelegen heeft, is niet met zekerheid vast te stellen. De verklaring, dat de Madoerees nu eenmaal moeilijk afstand doet van zijn geld, is dunkt mij, wel wat te gemakkelijk, ofschoon het feit niet ontkend kan worden. Waarschijnlijk moet men ook denken aan het vrij lage peil, zo niet van algemene volksontwikkeling, dan toch van schoolse ontwikkeling, en aan het boven vermelde feit, dat de verering voor de literair-Oost-Javaanse taal zeer lang het gebruik van het Madoerees in de letterkunde heeft tegengehouden, zodat de Madoerezen pas langzamerhand de gewoonte moesten aanleren, hun eigen taal niet alleen te spreken, maar ook te lezen en te schrijven.

Deze, ongetwijfeld voor de volksontwikkeling in het algemeen schadelijke toestand, waarin vreemdelingen zich moeilijk kunnen indenken, bestaat nochtans ook nu nog bij vrij wat volken in de Archipel, in de Buitengewesten. Dit is vooral daar het geval, waar „Maleis” de volkstaal heet te zijn; men schrijft of tracht dan te schrijven het zogenaamde hoog-Maleis. Maar de eigenlijke landstaal is meermalen een Maleis idioom, zeer afwijkend van het zogenaamde hoog-Maleis, of zelfs een geheel andere taal. Het openbaar onderwijs is tot nu toe genoodzaakt deze ongewenste toestanden in vele streken te laten voortbestaan, omdat het nog niet beschikt over een genoegzaam grote verscheidenheid van schoolboekjes. In de toekomst zullen echter, hopelijk, steeds meer kinderen in deze landen althans het eerste schoolonderwijs in hun moedertaal ontvangen, waarop zij recht hebben. Het Madoerese taalgebied heeft nu gelukkig sinds geruimen tijd zijn Madoerese volksonderwijs gekregen.

Zoals ook op andere gebieden heeft in de laatste jaren, onder de bezielende leiding van Gouverneur van der Plas, het provinciaal bestuur van Oost-Java ook op het gebied van de culturele zorg voor de Madoerezen niet stil gezeten. Het volksonderwijs is uitgebreid, aan de schoolboekjes wordt nieuwe zorg besteed, er is een nieuwe, vereenvoudigde Madoerese spelling vastgesteld die, evenmin als welke andere nieuwe spelling ook, niet iedereen bevredigt, maar die in de praktijk blijkt te voldoen, en er worden vele dorpsbibliotheekjes opgericht. Aan de Overwal wordt in bladen, die met overheidssteun verschijnen, ook de nodige aandacht aan het Madoerees besteed.

Enige eigen werkzaamheid is er ook te bespeuren. In Sampang verschijnt 'n Madoerese

krant, Tjoloek; de redacteur, de Heer Soekarès, wil zelfs een Madoerese taalclub oprichten, zoals er in het Javaanse land reeds zoveel bestaan, om de Madoerese taal en beschaving te bevorderen.

Onder deze omstandigheden heeft de firma Kolff te Soerabaja, onder leiding van den Heer Ockeloën, het prijzenswaardige initiatief genomen om Madoerese boekjes te gaan uitgeven. Het is zeer te hopen dat zij succes zal hebben met deze uitgaven; het is wellicht niet te optimistisch om te verwachten, dat er ook onder de Madoerezen enige leeslust is ontstaan. Door middel van de dorpsbibliotheekjes zullen deze boekjes in ieder geval een vrij grote verspreiding krijgen.

Over de uitgaven zelf is veel goeds te zeggen. De firma Kolff heeft zich de medewerking weten te verzekeren van den Heer R. Sasradanoekoesoema te Sampang, die, thans op vrij hoge leeftijd, op Madoera erkend wordt als een der beste kenners en schrijvers van de taal. Reeds in de Handelingen van het eerste congres voor de taal-, land- en volkenkunde van Java (1919), en later in Djawa VII, bij gelegenheid van het congres van het Java-Instituut te Soerabaja, heeft de Heer Sasradanoekoesoema belangwekkende opstellen geschreven over de Madoerese taal en letterkunde. Hij schreef ook een interessant boekje over de zeevisserij, dat uitgegeven werd door het Kantoor voor de Volkslectuur.

De Heer Sasradanoekoesoema, de aard van zijn volk kennende, is begonnen met 'n bewerking van wat men Bijbels-Koranische verhalen kan noemen, de geschiedenissen der profeten: Nabi Adam, Nabi Idris, Nabi Joesoep, Nabi Moesa, tezamen Ambya Madoera, de Madoerese profetengeschiedenissen, genoemd. Deze uitgave bestaat tot nu toe uit 14 deeltjes elk van ongeveer 32 bladzijden, grotendeels met 'n zeer grote, vette letter gedrukt, om het lezen mogelijk te maken in een slecht verlicht dorpshuisje, aan mannen die wel gewend zijn aan het trillende zonlicht boven de Madoerese kalkbergen of de Java-zee, maar niet aan kleine druklettertjes. Vervolgens is hij begonnen aan het Anglingdarma-verhaal, een tekst die ook in het Javaans in de Pasisirlanden geliefd is.

Of deze teksten eigen werk zijn van den Heer Sasradanoekoesoema, of door hem vervaardigde bewerkingen van oudere Madoerese teksten, blijkt niet duidelijk. Het komt mij voor, dat de stijl van verhalen vlot is, en dat de versmaten aangenaam vloeien; de schrijver heeft zeer weinig specifiek dichterlijke, kawi-woorden gebruikt, en waar hij dit deed, zijn

zij nog veelal in aantekeningen onder aan de bladzijde met een gewoon Madoerees woord verklaard.

Ook van enige andere Madoerese schrijvers heeft de firma Kolff te Soerabaja reeds boekjes in deze zelfde serie doen verschijnen. Van M. S. Djajaamisastra is er een geschiedenis van de stichting van de Madoerese volkplanting aan de overwal, in Besoeeki (Tjarètà babad Basokè), in dichtmaat in drie deeltjes in de bekende grote letter, van R. Ahmad Brata-amidarma een Moslims-godsdienstig verhandelingetje over de Hemelreis van den Gezant Gods, het enige boekje in proza.

Al deze boekjes zijn afzonderlijk verkrijgbaar gesteld tegen een prijs van tussen de 10 en 20 cent per stuk. Ook dit is, dunkt mij, een verstandige maatregel. Voor de eenvoudige Madoerese lezers in de dorpen zal het er, waarschijnlijk, heel vaak niet zoveel op aan komen, of zij een geheel verhaal ter beschikking hebben of slechts een fragment. De hoofdzaak is, dat zij iets te lezen hebben; het lezen gaat in den regel zo langzaam, en met zulke grote tussenpozen, dat zij aan een deeltje van 32 bladzijden voor vrij geruimen tijd genoeg hebben.

Want al deze boekjes, voor zover zij in dichtmaat zijn gesteld, zijn bestemd om voorgelezen, eigenlijk voorgezongen te worden, 's avonds, alleen of in gezelschap, als nuttig tijdverdrijf of om huisgenoten of gasten te onderhouden. Behalve de inhoud van de tekst vindt de stem en de voordracht van den zanger dan ook waardering of kritiek van de hoorders. Het mematja is, waar het nog in zwang is, een uitnemende letterkundige en muzikale leerschool, die in belangrijke mate kan bijdragen tot de volksontwikkeling in de dorpen. En de beschreven boekjes zijn, zo deed ik reeds uitkomen, door hun grote letter en door hun handig formaat, zeer geschikt als handboekjes bij het mematja.

Het is ten eerste te hopen, dat deze eerste Madoerese uitgaven, door een particulieren uitgever gedrukt, bij de Madoerezen succes zullen hebben. Dan zal men kunnen verwachten, dat langzamerhand andere, ook eigenlijk inheems-Madoerese verhalen, zoals het verhaal van Bangsatjara, in een Madoerees gewaad uitgegeven of heruitgegeven kunnen worden. Dit zal niet alleen nuttig zijn voor de verspreiding van lectuur onder de Madoerezen, maar ook anderen zullen dan kennis kunnen maken met deze verhalen, waaronder er zijn, die een sieraad van elke Indonesische letterkunde zouden uitmaken.

Onder wat zich als anders dan het vroegere of het gewende aandient onder termen als „nieuw”, „modern”, is zooveel prulwerk zooveel onwaardigs, ja zooveel voor den jongen, naïeven of ongetrainden geest direct gevaarlijks, dat men — als men zelf niet langer in de romantisch opbruisende studentenjaren vertoeft — met een zekere voorzichtigheid alles wat zich als modern aanbiedt, beschouwt.

En dat is waarlijk niet slechts de instelling van tandelooze grijsaards, van ouderwetsche oerconservatieve prija's op Java of van brave bejaarde burgemeesters in kleine dorpen in Gelderland.

Neen, nà de eerste jeugd-reactie uit onze Olympusbestormende Prometheus-jaren (iedere nieuwe generatie bestormt den Olympus van haar eigen kinderjaren), komt een bezinking, die in het eenmaal bestormde (en al naar de heftigheid van het temperament vaak vervloekte) „ancien régime” goede, waardeerbare, bruikbare elementen ziet en die het met veel geschreeuw en reclame-lawaaï als gloed-nieuw, superieur-modern, beter-voortstrevend op de levensmarkt aangeboden kritisch beschouwt.

Van een dergelijke instelling uitgaande, noemen wij toch Mr. E. M. Uhlenbeck's „Beknopte Javaansche grammatica” die zichzelf niet eens als „nieuw” aandient, een „moderne” spraakkunst, maar een goede. En onverminderd goed ondanks zekere feilen van onvolledigheid, waarop wij nog terug zullen komen.

Waarom komt aan Uhlenbeck's grammatica het praedicaat „goed” ten volle toe?

Omdat deze auteur geheel gebroken heeft met twee capitale fouten, waarin nog al te vaak de schrijvers (zelfs zeergeleerde en hooggeleerde) van grammatica's van Indonesische talen vervielen.

Deze twee capitale fouten zijn:

1. onder „grammatica” uitsluitend of grootendeels te verstaan en te behandelen: de Etymologie, de Morphologie, de Vormleer van de woorden.
2. bij de grammaticale analysis van de taal uit te gaan van de tien „classieke” Rede-deelen:
Lidwoord, Naamwoord, Werkwoord, Bijwoord, enz.

Wat de eerste fout betreft, grammatica als wetenschappelijke analysis van een taal omvat zoowel de Vormleer: Etymologie, Morphologie, der afzonderlijke woorden (woord-elementen), waaruit een volzin is opgebouwd, alsook de

Syntaxis, meer modern uitgedrukt: de Idiomatologia, die ontleedt, hóé de spreker (schrijver) uit deze woorden (woord-elementen) zijn volzinnen opbouwt. Want, en dit is het essentieele: taal is niet een schemisch verschijnsel, doch een psychologisch phenomenon en de taal bestaat uit volzinnen — gedachten weergevende — en niet uit woorden. Het primaire taal-element is de volzin en niet het woord.

De taal hoort tot de „levende” en niet tot de „dood” natuur, is in zooverre van biologischen aard. Bovendien, en dat onderscheidt haar van het somatischphysiologische, behoort zij tot het logisch-psychologische.

Geen enkele taal is zuiver, strict consequent logisch, zooals de wiskunde en de kennisleer „logisch” zijn, maar ieder taal is voor een groot deel wel logisch en systematisch. Nu kan men — en zulks heeft natuurlijk zijn waarde en zijn nut — een bepaalden volzin (onverschillig van welke taal) gaan ontleden in zijn bestanddeelen, maar bij deze analyse overschrijdt men tevens de merkwaardige grenslijn tusschen het levende en het levenloze. Is één enkele volzin nog een levende cel, de door verdergaande analyse gewonnen bestanddeelen zijn slechts moleculen, levenloos.

Het kleinste, nog levende geheel van de taal is de zin; verdere analyse ontleemt het leven aan dien zin. Een goede grammatica moet dus een kleinere plaats inruimen aan de morphologie, het „physicalisch-chemisch” gedeelte van de taalstudie, een grootere aan de syntaxis of „het idoom”, het biologisch-psychologisch gedeelte van die wetenschap. En juist dezen weg heeft de heer Uhlenbeck bewandeld.

Wat de tweede fout betreft:

De ouderwetsche grammatica's der Indogermaansche talen zoowel die der oudere talen als Sanskrit Perzisch, Keltisch, Gothisch, oud-Slavisch als die der jongere talen, zooals Fransch, Duitsch, Engelsch, Russisch enz. werden allen geschoeid op de leest van de zeer „ouderwetsche” grammatica's van het Latijn en het Grieksch.

Deze laatst genoemden stonden zeer sterk onder laat-Aristotelischen invloed.

En dit laat-Aristotelische systeem, dat typisch logicistisch was, d. w. z. dat meende, dat men met de logica alles kan verklaren en dat sterk classificeerde en aan zijn abstraheerend classificatiesysteem een te groote waarde toekende boven de werkelijkheid, waarvan zij abstraheer-

de, dit systeem, dat men ook wel „schoolastiek” noemt - hoewel beide termen elkaar niet geheel dekken - onderscheidde in de „taal” (negen of tien Rededeelen: *partiones rationis*):

Articulum (lidwoord), Nomen substantivum (zelfstandig naamwoord), Nomen adjectivum (bijvoeglijk naamwoord), Nomen numerale (telwoord), Pronomen (voornaamwoord), Verbum (werkwoord); — Adverbium (bijwoord), Praepositio (voorzetsel), Conjunctio (voegwoord), Interjectio (tusschenwerpsel). Het groote onderscheid was dan verder in twee groepen:

- a. Flexibilia (verbuig- of vervoegbare woorden), omvattende de eerste zes „deelen” en
- b. Inflexibilia (onveranderbare woorden), n.l. de laatste vier „deelen”.

Zelfs voor de talen, waarvoor zij oorspronkelijk bestemd waren, n.l. het Grieksch en het Latijn zelve, gaan deze indeelingen in vele opzichten mank.

In nog meerdere mate vertoonen zij hun feilen bij de jongere Indogermaansche talen, evenals bij de Semitische (Assyrisch, Hebreeuwsch, Arabisch, enz.).

Doch wanneer men buiten deze twee groote Kaukasische taalfamilies komt, wordt het heele systeem onbruikbaar. Noch de Indianen-talen van Noord- en Zuid-Amerika, noch de vele Mongoolsche talen (van Turksch tot en met Japansch), noch de talrijke families der Neger-talen, en al evenmin de Indonesische talen laten zich dwingen in dit keurslijf van 10 rededeelen, zelfs niet in de „hoofdindeeling” van flexibel en inflexibel.

Helaas gingen en gaan nog vele schrijvers van spraakkunsten van een of andere Indonesische taal van dit volkomen verouderde systeem uit, waarbij dan vooral de voor deze talen dwaze scheiding van lidwoord en voornaamwoord bleek; de totaal andere behandeling van het werkwoord; in verschillende Idn. talen slechts twee wijzen, n.l. werkelijkheids-mededeeling of overdracht van wil of wensch, inclusief veronderstelling van een mogelijkheid; geen scherpe tijdsaanwijzingen, waar noodig, zulke tijds onderscheidingen niet door flexie, doch door „bijwoorden van tijd” (volgens de classieke terminologie) aangeduid, als: reeds, nog niet, nog steeds, later. Wèl flectieve elementen aanwezig: Mal. -i, -kan; Jav. -i, *aké*; Bal. -in, -ang (vele meer in deze talen, talloze anderen in andere Idn. talen), doch met geheel andere waarde dan de flexie in de Idg. talen uitdrukte.

De verbaliseering van een naamwoord en de nominaliseering van een werkwoord verliep vaak langs geheel andere gedachtelijnen dan in de Idg. talen.

De typisch Idn. taal is zoozeer verschillend

van eenige Idg. taal, dat men bij zelfs eenvoudige zinnen kan vragen: is hierin A werkwoord of voornaamwoord, is B werkwoord of bijvoeglijk naamwoord, is C voorzetsel of voegwoord, enz.

Ook in deze materie sloeg de heer Uhlenbeck een volslagen „nieuwen”, doch goeden weg in.

Waar ik nopens beide capitale fouten van vele vroegere grammatica-schrijvers opgemerkt heb, dat de heer Uhlenbeck in beide gevallen een nieuwen, goeden weg insloeg en bewandelde, is het nu de plaats dit aan de hand zijn „beknopt” geschrift toe te lichten.

In hoofdstuk II besteedt de schrijver méér aandacht aan het klanksysteem, aan de weergave van een allen taalgénooten voor den geest staand *klankbeeld* of model, dan aan de spelling. Een zeer verblijdend „modern” verschijnsel. Taal is vóór alles *klankbeelden* (met daarbij behoorende ideeën-associaties), veel later en veel meer secundair is het schriftbeeld. De ouderwetsche grammatica's spreken uitdrukkelijk uit, of suggereeren minstens, dat „woorden uit letters bestaan”, hetgeen geheel foutief is. Noemden wij hierboven den enkelen zin de „cel”, het woord zouden wij een molecuul kunnen noemen en dan de klanken van een gesproken woord de atomen.

Een woord los van den zin, van eenig zinsverband is in elk opzicht een „abstractie”, zooals „huis” of „boom” een abstractie wordt, als wij „huis” of „boom” niet in een concreet zinsverband gebruiken, doch los van elk speciaal huis (boom) denken.

Op de wijze, waarop dergelijke abstraheerings-processen of abstraheeringsprocédés tot stand komen, kan hier niet worden ingegaan; dit is een gebied, waarop logica, kennisleer en taal-psychologie allen een woord meespreken.

Toch kan men het „molecuul” woord als het ware taal-chemisch nog verder in afzonderlijke klanken analyseeren. Gaat men verder op deze analyse in, dan betreedt men het gebied van de phonetica, de wetenschap der taal-klankverschijnselen. Zoo geeft de auteur dan eerst een overzicht van het Javaansche klanksysteem, verwijst voor het zinsaccent naar hoofdstuk V en eindigt met iets over de spelling te zeggen. Pas hier hebben wij met „letters” te doen, met klank-symbolen, n.l. schrifttekens.

Zooals bekend, is de oudste wijze van schrift woordsymbolisch of begrip-symbolisch. Een bepaald begrip als „zon” of „water” wordt door één teekening, of een „verkorte teekening” = teeken, weergegeven. Aldus schreven de oudste Egyptenaren en zoo schrijven nog de Chineezers en de Japanners.

Doch hierbij hadden allerlei verschuivingen plaats, in het Egyptische schrift anders verloopend dan in het Chineesche en Japansche.

Een verder stadium in de ontwikkeling van het schrift is, dat een letter-greep ¹⁾ als klank-eenheid door één teeken wordt weergegeven en wel zóó, dat de consonant (medeklinker) het hoofdteeken uitmaakt, terwijl de vocaal (klinker) op een of andere wijze onder, boven, voor of achter dat hoofdteeken wordt geschreven.

Dit lettergreep-schrift is het schrift van vele Semitische volkeren; Phoeniciërs en Aramaërs brachten het naar Voor-Indië; zóó ontstonden daar het Brâhmî-schrift en het Kharoshthi-schrift. Uit die schriftsoorten (met name uit het Brâhmî) ontwikkelden zich de verschillende Voor-Indische en Achter-Indische alphabetten en later ook het Javaansche schrift, dit laatste is nog steeds een lettergreepschrift met als hoofdelement een teeken voor den medeklinker, als „bekleding” teekens voor de klinkers.

Van diezelfde Phoeniciërs namen ook de Grieken het schrift over, doch zij gingen één stap verder en schreven ook de klinkers voluit, waarvoor zij Phoenicische teekens gebruikten, die zij voor hun Grieksche medeklinkers niet noodig hadden.

De Romeinen namen het Grieksche schrift met kleine wijzigingen over; de Middeleeuwsche kloosters zorgden voor verspreiding van dit Latijnsche schrift in de gechristianiseerde landen van Europa²⁾.

In den loop der Europeesche cultuurgeschiedenis ziet men dan steeds eenerzijds een strooming om voor aparte klanken afzonderlijke teekens te gebruiken, welke strooming echter anderzijds ook steeds weer hard gestremd wordt door den conserveerenden invloed van de traditie: „dat men dit woord nu eenmaal zóó—om historische redenen—schrijft, en dat het niet noodig of zelfs niet gewenscht is, de spelling telkens weer aanpassend te maken aan den in den loop van den tijd veranderden klank”.

Sterk radicaal was de vereenvoudigde spelling van Kolléwijn voor het Nederlandsch, typisch traditioneel en sterk conservatief is de Engelsche spelling. Hieruit ziet men tevens, hoe betrekkelijk weinig spelling met taalontwikkeling of taalgroei te maken heeft. Van alle Europeesche talen heeft het Engelsch zijn morfologie (etymologie) het meest vereenvoudigd, zijn syntaxis (idiomatica) het sterkst ontwikkeld en in zooverre is het een der meest

nieuwerwetsche, vooruitstrevende talen en toch gebruikt dit volk de meest conservatieve spelling.

Voor de toekomst van de Javaansche spelling zal ook het principe „elke klank een eigen teeken” eerst pas dan, als het in een goede verhouding is gebracht met zekere waardevolle tradities, kunnen leiden tot een goede moderne spelling.

In het volgende hoofdstuk (III) behandelt de heer U. het werkwoord en het zelfstandig naamwoord.

Met behoud van den ouderwetschen term somt de schrijver enkele belangrijke morphologische verschillen van het Javaansche werkwoord ten opzichte van Nederlandsche op. Dan volgen opmerkingen over actief en passief; wijst de schrijver op het essentiële verschil tusschen beide constructies nl. de quaestie, hoe de spreker de aandacht verdeelt over onderwerp en lijdend voorwerp en komt zoo te spreken over verschillende graden van passief in het Javaansch. Wat de schrijver (p. 30 met aanteekening aldaar) zegt over de beteekenis der afleidingen met *-i* en met *-aké* is verblijdend eenvoudig en duidelijk. Daarop volgt een samenvatting van alle niet-realiteitsvormen onder den verzamelnaam „irrealiteitsvormen”. Ook hier is het moderne weer zeer gelukkig geslaagd, niet langer de Latijnsch-Nederlandsche, voor het Javaansche onhoudbare, indeeling in conjunctief, subjectief, imperatief, voluntatief, vetatief, jussief, desideratief, propositief, (zooals bv. in Roorda's grammatica), maar alle irrealiteitsuitdrukking samengevat en door enkele eenvoudige „regels” toegelicht.

„Bepaling en samenvatting”, het volgende hoofdstuk, behandelt onderwerpen, die in de vroeger grammatica's over verschillende „rede-deelen” verdeeld waren, nl. (1) bepaaldheid van de soort „grasveld”, die vroeger onder een afdeeling van het hoofdstuk: woordvorming of woordsamenstelling behandeld werd; dan (2) die van de soort: „mooie huizen”, die vroeger ten deele onder het bijvoeglijk naamwoord, ten deele onder het bijwoord en onder het telwoord behandeling vond.

Tenslotte (3) de soort „van de hoogst mogelijke bepaaldheid”, die vroeger al evenzeer verdeeld was, nl. over het „persoonlijke lidwoord”, zooals Si, Poen, Kang, enz., over verschillende voornaamwoorden (bezittelijke, aanwijzende, betrekkelijke), vroeger verder behandeld bij de genitief-verbindingen (*-é*, *-ipoen*, *-ing*); wellicht onder de partikelen (*maoe*, *waoe*).

Het volgende hoofdstuk (V) behandelt den bouw van den zin, en telt alléén 58 pagina's, d.i. meer dan de helft van het boekje.

1) Grieksch: Syllabè = wat met in één greep (om)vat.

2) Rusland, dat door de Grieksch-Katholieke Kerk gekerstend werd, nam het Grieksche schrift met uitbreidingen en veranderingen over.

Zoo zien wij behalve in het vermijden (waar noodig en mogelijk) van de ouderwetsche termen en indeeling, ook in de verdeeling van de stof over de ruimte het moderne streven.

Hoofdstuk II — III (p. 10-38) behandelen de morphologie of etymologie.

Hoofdstuk IV (p. 39-49) behandelt een overgangsgebied tusschen morphologie (etymologie) en syntaxis (idiomatica).

Hoofdstuk V (p. 50-107) behandelt den zinsbouw (syntaxis, idiomatica).

Voor de behandeling der Indonesische talen is ook hier „goed nieuws”. Zoo over het bekende, het *a*-element van een zin tegenover het onbekende, het nieuw-meegedeelde, het *x*-element. Met verschillende graphische teekeningen behandelt de auteur zeven verschillende typen van zinsbouw en wijst hierbij voortdurend op het zinsaccent, de intonatie en de rust(en) bij het spreken.

Voor al de vele, met groote zorg gekozen voorbeelden lichten de theorie toe en vormen een prachtig materiaal, vooral voor den niet-taalgenoot (den vreemdeling, die de taal wil gaan leeren spreken, of vooral gaan leeren begrijpen).

Zoo is zonder eenig onnoodig vertoon van geleerdheid de z. g. „substantief-constructie” met *olèhé*, *enggoné*, enz. uitstekend uitgelegd in de toelichting bij zin 38 (p. 64-66); de zinnen 39-42 geven dan andere voorbeelden.

Taalpsychologisch is het ontdekken van het zevende type zeer waardevol, men leze zelf de heldere toelichting op p. 93-95.

Tenslotte behandelt de schrijver nog de verbinding van meerdere zinnen (zinsverbinding) en deelt iets over den gesprekszin mede.

Is het werkje volledig? Volledig dan in den zin, dat het alle belangrijke taalverschijnselen — zij het dan ook maar kort — behandelt of althans aanstippend vermeldt.

Nee, want enkele belangrijke gebieden van de grammatica, zooals ze hier wordt opgevat: morphologie plus syntaxis (idiomatica) worden geheel niet, of wel al te kort behandeld, o.a. de historische grammatica, de poëzie als taalvorm, de invloed van vreemde talen op lexicographisch gebied. Achttē de schrijver behandeling dezer onderwerpen zelfs in „beknopte” behandelings te vallen buiten het bestek van zijn boekje, dan had hij ze toch minstens even moeten memoreeren. Hij had — gezien zijn vaardige bekwaamheid — wel degelijk, met alle waarschuwing en „voorbehoud”, iets over de vroegere fasen van het Javaansch kunnen zeggen; had zeker iets over Javaansche poëzie moeten meedeelen, vooral in verband met het tooneel, de *dalang*-taal; over poëzie en metriek in verband met zang en muziek; ook over

poëzie als ouder dan proza (litterair genomen); ook iets over de lexicographie en de ont-leeningen.

Zoo hebben wij dus voor ons een zéér moderne „beknopte Javaansche grammatica”. Aan de waarde van het werk doet het niets af, als wij constateeren, dat de werkmethode — hoe „nieuw” zij ook moge wezen voor hen, die aan de ouderwetsche grammatica's voor Javaansch, Maleisch en andere Idn. talen gewend zijn, — in Europeesche academische kringen sinds een halve eeuw gevolgd wordt. Het is de methode, waaraan namen als die van Prof. Dr. C. C. Uhlenbeck te Leiden en Prof. Dr. O. Jespersen te Londen verbonden zijn.

Het was vooral eerstgenoemde, die er steeds weer op wees, dat geen enkele taal zuiverlogisch is, doch altijd óók psychologisch. En voorts, dat andere volkeren dan de Indogermaansche of Semitische in geheel ander classificatie-systemen denken en die classificatiesystemen ook in hun grammatica tot uitdrukking brengen.

Voor wie het boekje bestemd is?

Zeker voor den niet-taalgenoot, voor den vreemdeling, i. c. den Nederlander, die zich, wil hij ooit Javaansch leeren spreken en als taal leeren begrijpen, los zal moeten maken en van zijn Nederlandsch taal-psychologisch bewustzijn en van zijn schoolsche „classieke” grammatica.

Doch niet minder gaarne zag ik dit werkje in handen komen van aanstaande Indonesische taalleeraars, d.w.z. van hen, die thans nog zelf leerling van kweekscholen zooals b.v. de H.I.K. zijn.

En door hun groote aandachts-besteding aan het Nederlandsch (wegens den taalpsychologischen afstand is hiervoor zoo véél extra aandacht en energie noodig!) en door de ouderwetsche spraakkunst-methoden, waarin zij opgevoed werden, en nog, zeker ten deele, worden, zou het slechts ten sterkste aan te bevelen zijn, dat zij grondig kennis nemen van inhoud en werkwijze (methode) van dit boekje. En naar het wil voorkomen, kunnen zelfs de leerkrachten aan deze H. I. K.'s en verwante instellingen zelve heel wat nieuws en goeds opsteken uit dit werkje, want deze leerkrachten hebben zeer waarschijnlijk in eigen jeugd- en studiejaren nog weinig of geen kennis gemaakt met de werken van „moderne” geleerden als Prof. Uhlenbeck en Jespersen.

Ik hoop van harte, dat het werkje ingang vindt in de Kweekschool-kringen bij leeraars en leerlingen beiden.

Laten in dezen vooral de leeraars het goede voorbeeld geven door het boekje zelf te lezen, zijn principes en methoden te bestudeeren en

het behandelen met hun leerlingen. Dat het voor henzelf geheel nieuwe gezichtpunten opent, moge hen niet afschrikken, nog minder hen verlegen maken; het is niet hun fout, dat het

taalonderricht, dat zij in hun jeugd ontvingen, ouderwetsch en vaak slecht ouderwetsch was. Solo, Mei 1941.

Verschenen in „Soerya” ulto Juni 1941.

